د جزیره العرب تاریخ

Download from: aghalibrary.com

2ـ جزیرآ العرب

څنګه چي مکه معظمه د عربو د ټاپو وزمي یو ستر، لرغونی او سپېڅلی ښاردی او د دې ښار د تاریخ، مځکي او نورو په هکله معلومات د عربو او د هغو د ټاټوبي سره په ارتباط کي وړاندي کیږي. ځکه نو لازمه ده چي لومړۍ د عربو د ټاپو وزمګي او د هغو د اصل او نسب په هکله هم څه معلومات وړاندي سي.

د عربو ټاټوبی د طبیعي حدودو له مخې یوه لویه او پراخه ټاپو وزمه ده چي درو خواوو ته یې اوبه او یوې خوا ته یې وچه ده . خو عرب ورته جزیرآ العرب (د عربو ټاپو) وایي. دغه ټاپو وزمه د آسیا د لویي وچګګي په سهېل لوېدیزکي پرته ده چي د لمرخاته حد یې د فارس خلیج

(عربي خلیج) څخه پیل سوی، د عمان د سمندرګي په ګډون د هند پر سمندر پای ته رسیږي. دغه هند سمندر د عربو د ټاټوبي پر ټولو سهیلي حدودو راګرځېدلی او د هغه پر لوېدیزو او شمالي برخو باندي ترسره سمندرګي (بحر قلزم) پوري رسیږي. او شمال لوري ته یې د سویز آبنا راځي. بیا یې شمالي حدود له هغې کرښې پیلیږي چي په سرکي یې غزه ده. دغه کرښه پرطبریه یا (مردار) سمندرګي تېریږي، د اردن د سیند ختیز ته رسیږي، بیا له دمشق څخه تېریږي،د فرات سیند ته غځېدلې او پرفارس خلیج پای ته رسیږي. البته د ځینو حدودو په هکله اختلافات هم سته .

د عربو ټاپووزمي ته نژدې هیوادونه د ختیز لخوا ایران، د سهېل لخوا هند، د لوېدیزلخوا حبشه، سوډان او مصراو د شمال لخوا سوریه، الجزایر او عراق دي.

عربي ټاپووزمه پراخه مستطیل شکله مځکه ده چي سور یې د (1200) کیلو مترو، اوږدوالي یې د (2000) کیلو مترو په شاو خوا کي اټکل سوی دی. (تاریخ الحضارآ العربیآ الاسلامیآ) او په قصآ و تاریخ الحضارات العربیآ کي یې د هغې ټول مساحت درې ملیونه مربع کیلو متره ښوولی دی. د عربو د ټاپو وزمي لویه برخه وچه او بې کښته بېدیا ده، سیندونه نه لري خو لوی لوی غرونه لري چي له هغو څخه د اوبو چینې راوتلي او په ځینو برخو کي تالابونه اوخاګان د مځکو ناوې (وادی) خړوبوي او شنې کوي. د دغي ټاپووزمي دننه د غرونو یوه لړۍ ده چي " سرات " ورته وایي . دغي لړۍ دغه ټاپووزمه پرلوېدیزاوختیزوېشلې ده. لوېدیزه برخه د سرات له لمني څخه د سره سمندر ګي ترلاندي برخي رسېدلې، ځکه نو د دغي برخي لاندي سیمي ته غور یعني ژوره یا کښته سیمه وایي. او څنګه چي دلته ډېره تودوښه وي. له دې امله یې تهامه بولي. یعني د تندي ځای. ختیزه برخه یې لوړه او سرحدونه یي د عراق سره نښلي. ځکه نو دغي برخي ته نجد یعني لوړه مګځکه وایي. او د دغو دوو برخو په منځ کي چي کومه مځکه ده هغې ته حجاز یعني بېلونکې پوله وایي.

د عربو د ټاپو وزمي د زیاترو برخو آب و هوا ګرمه او وچه ده، خو ځیني برخي لکه طایف او نور پکښي سته چي د تودوښي په شپوکي یې هوا ډېره ښه او سړه وي. ان چي د یخنی په موسم کي یې ساړه دې کچي ته رسیږي چي د غرونو پر سرونو یې واوري لیدل کیږي. لنډه دا چي د عربو ټاپووزمه داسي یوه ارشوده چي بېلې بېلې هواوې، موسمونه او د ژوند بېل بېل ډولونه پکښي موندل کیږي او په دې ټاپو کي چي کوم وګړي اوسیږي د اروپا د وګړو څلورمه جوړوي.

3ـ عـــرب

عربو ته ولي " عرب " وایي ؟ دې پوښتني ته ډول ډول جوابونه ورکړه سوي دي. " عرب " له اعراب څخه مشتق (اخیستل سوی) دی،چي معنایې ژبوري او د زړه د خبري څرګندونه ده. څنګه چي د عربو قوم ډېر ژبور او غړاندی وو، ځکه یې نو خپل نوم عرب

Download from: aghalibrary.com

كښېښووى او نورو ته يي (عجم) يعني ګونګي وويل:
د انسابو پوهان وايي: د دې ملك لومړى اوسېدونكى يعرب بن قحطان وو چي د يمن د عربو لومړى پلار دى، ځكه يي نو د دې ملك اوسېدونكو او دې ملك ته عرب وويل. خو دا بېخي د قياس او تاريخي معلوماتو مخالفه خبره برېښي.
د مځكپوهني (جغرافيې) پوهان وايي: د عربو د ملك لومړى نوم " عربآ " وو چي وروسته " عرب " سو. بيا د دغه ملك اوسېدونكي هم عرب وبلل سول، چي دا درسته خبره برېښي او تر اسلام وروسته هم دغه نوم پا ته سوى دى.
بل سوال دا دى چي دې ملك ته ولي عربآ ويل سوى دى ؟ اصل دا دى چي په ټولو سامي ژبو كي " عربآ " د ښديا مفهوم رسوي. په عبراني كي "عربا " بيابان او ډګر ته وايي او په خپله عربي ژبه كي د دې لرغوني مفهوم پاتي شوني سته، لكه چي د عرابآ معنا بدويت دى او د باديې او صحرا عربو ته تر اوسه هم دغه نوم كارول كيږي.
څنګه چي د عربو ملك زياتره يو بې اوبو او وچ بيابان دى، په تېره هغه برخه چي له حجاز څخه د عربو ترباديې،شام او سينا پوري غځېدلې ده، ځكه نو د دې ملك نوم " عربا " ايښوول سوى او بيا د مهالونو په تېرېدو سره د دغه ملك اوسېدونكو ته عرب ويل سوي دي. په قرآن كريم كي د عربو ملك ته د عرب نوم نه دى كارول دυسوى. د حضرت اسماعيل
اوسېدني په يادونه كي دغه ملك ته " وادي غير ذي زرع " يعني بې كښته ناوه ويل سوې چي دا كټ مټ د عرب ژباړه ده. په تورات كي يې هم د د اوسېدو ځاى " مدبار " بللى دى چي معنا يې ناودانه ښديا ده. اوكټ مټ دυاسماعيل عرب ژباړه او د " وادي غير ذي زرع " مترادف لفظ دى.
د عرب لفظ ترټولو د مخه د په وختو كي اوربېدل سوىدى اوυتر زېږېدو (ميلاد) زركاله پخوا د حضرت سليمان υعيسى بيا په عامه توګه په عبراني، يوناني او رومي تاريخونوكي ياد سوي دي.

4ـ د عربو اصل او نسب

د اقوامو د تاريخ ليكونكو په اند عرب د د يوه زوى " سام " اولاده ده.υسامي ټبر يوه څانګه ده او دا ټبر د حضرت نوح مۆرخينو عرب د نسلي پلوه درې ډلي ښوولي دي:
1_ عرب بائده: يعني هغه لرغوني عرب تپى چي ګردسره له منځه تللي او د هغو په هكله ضروري تفصيلات هم په لاس نه سي راتلاى ، لكه عاد، ثمود، طسم، جديس، عُمالقه او نور.
2_ عرب عاربه يا قحطاني عرب : دا د يمن اوسېدونكي دي چي د يعګرب بن قحطان له اولادې څخه دي،كوم چي په تورات كي يې د يارح بن قحطان اولاد بولي.
3_ عرب مستعربه يا عدناني عرب: دا د حجاز، نجد او د هغو د شاو خوا سيمو عرب دي چي د عدنان نومي له نسله څخه دي او عدنان د حضرت اسماعيل له نسله څخه وو.
دغه وګړي په (19) قبل المسيح پيړۍ كي په حجاز كي مېشت سوي دي.υ مورنۍ ژبه عربي نه وه. ده عربي لهυدوى ته " مستعربه " ځكه وايي چي د اسماعيل جرهمو څخه زده كړه،كوم چي يمني قبيله وه. " مستعربه " يعني عرب سوى قوم.
د جنوبي جزيرآ العرب يعني د يمن اوسېدونكي د قحطان اولاد او د شمالي جزيرآ العرب يعني د حجاز،نجد، تهامې او نورو اوسګېدونكي د عدنان اولاد په خپلو سيمو كي دونه ډېر سول چي بېلي بېلي قبيلې ځني جوړي سوې.
قحطاني عرب تر اسماعيلي عربو ډېرد مخه په تمدن كي وړاندي تللي وه او په تېرومهالونوكي يې ستري ستري واكمنۍ درلودې چي زيا تي مشهوري يې حِمٌيَرٌ ،كهلان
 د مخه اوυاوسبا وې. اسماعيلي عربو هم ترحضرت مسيح وروسته ځيني نوم وتي واكمنۍ درلودې چي تر ټولو نامتو يې نبطي حكومت وو.

ownload from: aghalibrary.com

5 ـ جــده
ځنګه چي جده اوس مهال زیا تره په سعودي عربستان کي د نړۍ د حج کوونکو لومړنی تم ځای بلل کیږي او په تاریخ کي ډېرځلي د مکې اوجدې په هکله په ګډه ځرګندوني سوي دي چي له دې امله هغې ته دحرمینو دروازه وایي. ځکه لازمه ده چي ددې ښار په هکله څه وویل سي.

په 26 سپوږمیز. کال کي له مدینې منورې څخه د عمرې لپاره مکې معظمې ته تشریف وړی وو، د مکېτچي حضرت عثمان اوسېدونکو ورته وویل چي د شعیبیې د بېړیو تمځای (بندرګاه) چي د جاهلیت له زمانې څخه کار ورځني اخیستل کیږي له مکې څخه ډېرلیري دی،نو ته د جدې پرساحل نوی تمځای ودان جدې ته ولاړ او د بندرجوړولوځای یې وکتی او هلته یي دτکړه. له دې امله حضرت عثمان بېړیو د تمځي جوړولو حکم ورکړ.

د مسلمانانوخلیفه هلته په سمندرکي غسل وکړاو ویې فرمایل چي:" دا مبارکي اوبه دي".

او حاضرین یې هم غسل کولو ته وروبلل. په دې ډول د شعیبیې پرځای جده د بګېړیو تمځی وټاکل سو چي اوس یې د بېړیو او الوتکو د یوه سترنړۍ وال تمځي (بندر) بڼه غوره کړې ده.

جده د سعودي عربستان یو ستر ښاردی چي پر " باب حرمین شریفین " سر بېره " عروس البحر الاحمر" (د سره سمندرګي ناوې) هم ورته وایي. مساحت یې تر(1250)کیلو مترو زیاتیږي او تریوملیون زیات وګړي پکښي اوسي. تر1980 ع.کال د مخه جده یو معمولي غوندي ښار وو، خو اوس دې ښار دونه پرمختګ کړی دی چي د امریکې او اروپا د ښارونو سره سیالي کوي. د دې ښارد سمندرپرغاړو باندې پاچهانو او لویو چارواکو لوي لوي محلونه جوړکړي دي چي هغوي ته ماڼرني تفریح ګانې برابروي.

په جده کي نه یوازې ستري ودانی، پراخ سړکونه، ستر ستر پلونه،غټ اوستر بازارونه اولوی لوی خرڅلاوځایونه سته، بلکي فابریکې، تصفیه خانې،کالجونه، پوهنتونونه او دمدنیت نوري ډېري نخښي نښانې هم سته. د جدې په شاو خوا کي هرځای د تمدن او پرمختګ آثار ترسترګوکیږي. او د غیر الکولي مشروباتو لکه کوکاکولا، پیپسې کولا، د مېوو د اوبو اونورو

خوراکي شیانو،کارخانې په کارلوېدلي دي. البته هلته نړۍ وال هوایي ډګر او حج ترمینل هم سته. خو هلته د داسي صنعتونو داسي نخښه نسته چي د هیوادونو د پرمختګ لپاره په کار وي.

د جدې د سوابقو په هکله باید ووایو چي په شفاء الغرام کي وایي چي ابن جبیرپه خپله سفرنامه کي ویلي دي چي :" په جده کي یو ځای وو چي په هغه کي یوه کلکه، پخه او لرغونې ګمبته وه او ویل کېدل چي دا د بي بي حوا انا مځکي ته د راکوزېدو ځای دی ".

او فاکهي په خپل" اخبار مکه" کې د حضرت ابن عباس په روایت وایي چي:" د حوا انا قبر په جده کي دی". شفاء الغرام زیا توي چي:" په جده کي د حوا انا قبر یو مشهور ځای دی ".

د ایران د مظفرالدین شاه قاجار د وختو یو چارواکي مهدي قلي خان هدایت (مخبرالسلطنه) دخپل 1321س.کال په یونلیك " سفرنامهٔ مکه " کي وایي:" په جده کي د لیدلو وړ ځای زموږ د انا قبردی. دحوا انا قبرنه وو یو قیامت وو؛ پنځوس ګامه اوږد دی د دغه قبر د سر او نو پربرابر یوه نیمه ورانه کوټه غوندي وه ". علامه محمد طاهرکردي په تاریخ القویم کي د الرحلآ الحجازیآ د لیکوال علامه بتنوني له خولې د یوه اوږده بحث په ترڅ کي وایي چي د جدې په ختیزلوري کي د یوه کیلو متر په واټن د هغې د ختیزي دروازې په خوله کي ،کومه چي " باب مکه " یې بولي، یو اوږد قبردی چي (150) متره اوږد، یو مترلوړ او درې متره پلن دی او دغه د حوا انا قبر بولي. خو علامه کردي او علامه بتنوني

دواړه دا خبره نه مني اوپه دلايلو وايي چي دغه د حوا انا اصلي قبر نه دی او ځينو ټګمارانو د خرافات خوښـو ناپوهانو څخه د صدقو ټولولو لپاره له ځانه جوړ کړی دی. و الله اعلم.

دوهمه برخه: د مکې مکرمې په هکله معلومات

6ـ مکه مکرمه

د عربو په ټاپو وزمه کې د اسلام د مقدس دين د راڅرګندېدو په مهال يو شمېر خپلواك ښارونه وه چې د ځانګړو سيمه ييزوچارواکو لخوا اداره کېدل. په دې ښارونوکي تر ټولو نوموتی د مکې ښار وو.

مکه د عربو او اسلام په پېښليك کي سترځای او ارزښت لري، ځکه چې دا په ټوله ټاپو وزمه کي له سترو ديني مراکزو څخه باله سي او د نړی له ګوټ ګوټ څخه مسلمانان دحج او زيارت لپاره ورته را درومي او درناوی يې کوي.

د اسلامي هيوادونو دا محور او ملجاء ستر سوداګريز مرکز هم دی. خلکو يې هم د تاريخ په اوږدوکي په سوداګري کي ستره ونډه درلوده او اوس يې هم لري. له دې امله يې استوګن د نورو هيوادو له حال احواله ډګ ېر خبر او د پراخ نظر خاوندان دي.

زېږېدلی،ρپه مکه مکرمه کي حضرت محمد پکښـي اوسېدلی، قرآن پر نازل سوی، د نبوت اعلان يې پکښـي کړی او ديارلس کاله يې خپل رسالت پکښـي تبليغ کړی دی.

که څه هم د مکې ټولو خلکو لومړی اسلامي بلنه و نه منل سره يې ښـه نه کول، خو د مکې ترفتحی وروسته يې د اسلام په خپرولو اوρاو د حضرت رسول د اسلامي پوځ او دولت په قيادت او اداره کي ستره برخه واخيستـه.

دا ښارداسـي سپېڅلي ښار دی چې تراوسه په ټولو سياسي تحولاتو اوکورنيو او بهرنيو جنګ جګړوکي الهي قدرت، هغه او په هغه کي مقدس مکان (کعبآ الله) د اغيارو له نيوني او بلوسـی ساتلی دی.

دې د قيامت تر ورځي همدغسي، خوندي، ودان او ستر ولري آمينΨخدای .

7ـ د مکې د نامه په هکله

مکې ته ځکه مکه وايي چې ګناهونه له منځه وړي. او يا له دې امله مکه ورته وايي چې د لږو اوبو مځکه ده او اوبه جذبوي. قيل : سميت مکآ لانها تمك الذنوب،ای تذهب بها، وقيل: لقلآ مائها. يا له دې امله مکه ورته وايي چې له هره لوري وګړې ورجذبوي او وربولي. وقيل: لانها يوْمها الناس من کل مکان فکانها تجذبهم اليها. يا له دې امله مکه ورته وايي چې وګړي ازدحام پرکوي او يو له بله سره پوري وهي. يا له دې امله مکه ورته وايي چې هر څوك چې هلته ظلم وکړي له منځه يې وړي. و قيل: لانها تَمُکٌّ من ظلم فيها،ای تُهلِکه. ياله دې امله مکه ورته وايي چې د جابرو واکمنو غرور اولويي له منځه وړي. وقيل : لانهاتمك الجبارين: اتُذهب نخوتهم.

8ـ د مکې شريفي نور نومونه

په " بکه " بللې او دΨهداياآلسالك وايي چې مکه شريفه خدای مکې هماغه د وګړو د ازدحام او يو له بله دسره پوري وهلو معنايې ورته ليکلې ده. و سما ها الله تعالي " بکآ "، قيل: لازدحام الناس فيها تبك بعضهم بعضاً ای يدفع في زحمآ الطواف. په تفسيرکبيرکي هم

د " بکې " معنا په پورته ډول کوي او وايي:" ځينو ويلي دي چې ما محمد بن علي الباقر وليد چې په مسجد الحرام کي يې لمونځ کاوه او ښـځه يې د لمانځه تر مخه تېره سوه، نو وايي چې زه ورغلم چې منع يې کړم، مګر هغه وويل چې پرې يې ږده،ځکه مکه له دې امله " بکه " بلل سوې چې وګړي يو له بله ازدحام پکښـي کوي؛ ښـځه د نارينه د لمانځه ترمخه تېريږي او نارينه د ښـځي د لمانځه تر مخه تېريږي، په دې ځای کي دا

چاري پروا نه کوي".
په تفسير مظهري کي وايي: " بکه " او " مکه " دواړه په يوه معنا دي، عرب " ميم " په " ب " بدلوي، لکه " نميط " او " نبيط " او " لازم " او " لازب " او " راتب" او " راتم ". خو ځيني عالمان بيا وايي:" بکه " کعبې او يا د هغې سره د طواف ځای ته وايي او " مکه " د مکې د
ښار نوم دی.
په تفسيرکشف الاسرارکي وايي: " بکه د مسجد نبوي نوم او مکه د حرم نوم دی". او امام فخرالدين رازي په تفسيرکبيرکي فرمايي:" شك نسته چې مراد له بکه څخه همدغه مکه ده. او د بکې د نامه يوه وجه دا بولي چې مکه د جابرانو مغزي ورماتوي او ظالم لا بده اراده نه وي پکښي کړې چې بيا يې غاړه ور پرې کړې وي او له لويې يې اچولی وي".
همداراز په تفسيرکبيرکي د مکې بله معنا داسي کوي:" ځيني وايي چې مکه د مځکي په منځ کي پرته ده او د مځکي د چينو اوبه د مکې د لاندي څخه سرچينه اخلي. چې په دې توګه ټوله مځکه د مکې څخه اوبه اخلي".
په تاريخ المکآ المکرمه کي محمد عبدالمعبود د علامه محمد طاهرکردي د تاريخ القويم په حواله ليکي چې:" د ابي قبيس او قعيقعان د غرونو ترمنځ برخه بکه ده اوکعبه د دغو دوو غرو په منځ کي واقع ده او مکه د همدغي مکې د ښار نوم دی". د مکې معظمې نور ډېر نومونه هم دي چې له هغو څخه ډېر مشهور يې : " ام القرٰی " او " بلد الامين " دي کوم چې په قرآن کريم کي يې هم ذکر راغلی دی.
علامه طاهرکردي په تاريخ القويم کي د مکې شريفي د دېرشو نومونو په هکله د قاضي ابوالبقاء بن ضياء الحنفي (رح) يو شعرنقل کړی او محمد عبدالمعبود په تاريخ المکآ المکرمه کي وايي چې علامه جمال الدين محمد جارالله، په جامع اللطيف کي تردې زيات يعني
(56) نومونه راوړي دي.

9ـ د مکې شريفي جغرافيايي موقعيت

د اسلامي تاريخي رواياتو له مخي رب العزت مکه مکرمه د مځکي د نورو برخو تر پيداکولو دوه زره کاله د مخه پيدا کړېده. (دکعبې شريفي د پيداکېدو په اړه د دې کتاب په [93] مخ کي تر[58] سرليك لاندي مفصلي خبري سوي دي). په تاريخ المکاٰالمکرمه کي وايي چې مکه مکرمه د مځکي د مخ په منځ کي واقع ده، کومه چې د مځکي نو باله سي. ځکه نو مکې ته " ام القرٰی " وايي او دا مځکه د بيت المعمور سايه ده. علامه طاهرکردي ليکي چې مکه مکرمه د نړۍ زړه او د مځکي منځ دی. او کعبه شريفه په مکه شريفه کي داسي نقطې ته ورته ده کومه چې د يوې دايرې په منځ کي وي.
دغه مقدس ښار د طول البلد په 39 درجو،39 دقيقو او30 ثانيو او د عرض البلد په 21 درجو،25 دقيقو کي پروت دی او د سمندر له سطحي څخه (330) متره لوړ دی. د مکې ښار په يوه تنګه ناوه کي واقع سوی چې چارچاپېر يې غرونو طبيعي دېوال پر راګرځولی دی.

10ـ د مکې څلور خوا وي

په تاريخ مفصل اسلام کي ليکي چې: " مکه د عربستان د ريګستاني ټاپو وزمي په لوېديز پلوکي پرته ده چې شمال ته يې مدينه منوره، ختيز ته يې نجد او رياض، جنوب ته يې يمن او لوېديز ته يې جده او سور سمندر موقعيت لري ".
د مکې د ښارپه هکله محمد بن هوقل په کال331 س.کي ليکلي:" د مکې ښارد شمال

ځخه ترجنوب پوري په اوږدو د معلا (د جنت المعلٰی د مقبرې) ځخه تر مسفلې پورې، درې میله او د جیاد له لاندنۍ برخې ځخه د قعیقعان غره ترشا پورې په بره، دوه میله دی.
دغه راز علامه محمد لبیب البتنوني (رح) په 1329 س.کال کې د مکې د ښار حدود د شمال ځخه ترجنوب پورې په اوږدو درې کیلو متره او له ختیزځخه ترلوېدیز پورې په بره د ابي قبیس له غره ځخه د قعیقعان ترغره پورې یو نیم کیلو مترلیکلی دي.
تاریخ المکآ المکرمه لیکلي چې د انسایکلو پیډیا اف برټانیکا د 1977 ع. کال په ایډېشن کې یې د مکې مکرمې ټوله رقبه (ارشو) لس مربع میله ښودلې ده.
خو دې متبرك ښار د سعودي واکمنۍ په مهال ډېره پراختیا موندلې او اوس لا نور هم مخ پرترقۍ او لا زیاته وداني روان دی.

11ـ د مکې اوبه

په مکه کې د سیندونو او ولو رواني اوبه نسته او ټولې اوبه د مځکې له دننه ځخه راباسي. د دې ځای خلکو له ډېره پخوا ځخه تراسلام د مخه او وروسته د مکې په اړتیا وړځایونوکې ځاګان کیندلي وه او د چینګ اوبه به یې ځني رااېستلې. د اسلامي خلافت له لومړیو ځخه ځینو خلفاوو او نورو په مسجد الحرام او عرفات کې د چینګ د اوبو د برابرولو لپاره کوښښونه کړي دي. په دې لړکې یو وخت خالد بن عبدالله القَسري د سلیمان بن عبدالملك په امر هڅوخوړو اوبو ته چې د ثبیر د غره له لمني د " ثقبه " نومي ځای ځخه راوتلې، حوض جوړکړاو د هغه اوبه یې د رصاص د نلونو په ذریعه مسجد الحرام ته و رسولې، چې د مقام ابراهیم،حجراسود او زمزم ځا په منځ کې جوړ سوي حوض ته د فوارې په بڼه تو یېدلې.
کله چې داکارسرته ورسېدی خالد القَسري لوی خیرات وکړ، اوښان یې حلال کړه، غوښې یې پرخلکو ووېشلې او عامه مېلمستیا یې هم خلکو ته ورکړه. بیا یې خلك د جماعت لمانځه ته راوبلل،کعبې ته نژدې پر منبر وختی، د خدای ترحمد او ثنا وروسته یې وویل : " ای خلکو ! خدای ته حمد ووایاست او هغه امیر المؤمنین ته چې تاسي یې د تروو اوبو پرځای په خوږو اوبو اوبه کړاست د عا وکړئ ". تاریخ لیکونکي وایي چې مراد یې له تروو اوبو ځخه د زمزم اوبه وې. خو د دغو اوبو چښلو ته چا زړه نه ښه کاوه او د زمزم د اوبو پرچښلو به لا زیاته ګڼه ګوڼه وه.کله چې خالد دا حال ولیدی د یوې خطبې په ترڅ کې یې د مکې خلك له دې امله ملامت کړه. بیاخالد له حوض ځخه اوبه د یوه نل په واسطه د صفا د دروازې سره د اودس تازه کولو ځای ته هم ورسولې. د بني امیه وو په پېرکې دغه حوض پرخپل حال پاته وو اوکله چې خلافت بني عباسو ته ورسېدی، د مکې حاکم داود بن علي بن عبدالله بن عباس هغه وران کړاو دغه اوبه یې د مسجد الحرام د دروازې سره یوه حوض ته واړولې. چې په دې کار
خلك ډېرخوشحاله سول. وایي چې بیا د دغه حوض د اوبو پرنل باندې په کال 256 س. کې د هغه وخت د عباسي خلیفه یوه چارواکي بشرالخادم ځه کار وکړ او په هغه کې د سمون په راوستلو سره یې بیرته د ګټې اخیستني وړ وګرځاوه.
په دې ډول ویلای سو چې د اوبو د نلونو لومړي رامنځته کوونکي د مکې مکرمې اوسیدونکي عرب دي او د اوبو د نل غځوني کار په دوی کې دیارلس سوه کاله پخوا تر سره سوی دی.

12ـ د زبیدې چینه

زبیده چې نوم یې امآ العزیز وو او نیکه یې له نازه زبیده بلل، د ابي الفضل جعفرلور، د خلیفه منصورعباسي لمسۍ او د هارون الرشید د اکا لور اومېرمن وه.کله چې دا حج ته ولاړه ویې لیدل چې د مکې اوسېدونکي اوحاجیان د اوبو د لږوالي په سختو ستونزو اخته دي. نو په کال 194 س. کې یې په خپل ځاني لګښت د اوبو رسولو یوه ستره پروژه طرح

کړه. هغې
د دې چارې د تر سره کولو لپاره ماهر انجنيران را غونډکړه او د " طاد " د غره او د " کراء "
د غره د لمنو د چينو څخه يې کار پيل کړ. چې پای د دې پروژې په پلي کېګدو سره د ولو او
تر مځکي لاندي سوبو له لارې د " طاد " اوبه مکې مکرمې او د " کراء " اوبه عرفات، د
عرفات جبل الرحمت، مزدلفې او بالاخره په منا کي يوه لوی تالاب ته ورسېدلې.
" طاد " غرد مکې مکرمې څخه (35)کيلو متره ليري شمال ختيز لوري ته د
مکې ـ طايف لويي لارې ته نژدې د "حنين" په ناوه کي پروت دی. د دغه غره د چينې اوبو
د حنين د اوسېدونکو د کرکيلې مځکي او د خرما وني اوبولې. زبيدې د مخه مځکي له
خلکو رانيولې، اوبه يې پردغو مځکو بندي کړې او د خپلي جوړي سوي ولې له لارې يې
مکې ته ورسولې.
د " کراء " د غره چينه له عرفات څخه (12) کيلو متره ليري واقع ده. زبيدې د دغي چينې
اوبه د " نعمان " د ناوې " اوجر " نومي ځای ته ورسولې او بيا يې له هغه ځايه تر عرفات
لوړ د دوو غرونو په منځ کي تېري کړې. د عرفات مځکي، جبل الرحمت، مزدلفې او پاي
يې په منا کي هغه تالاب ته ورسولې چې وروسته په " بئر زبيده " مشهور سو.
تاريخونه وايي چې پردې سترکار باندي د زبيدې يو زر اووه سوه زره مثقاله سره زرمصرف
سول چې معادل يې يو مليون اووه سوه زره د سرو زرو ديناره کيږي. کله چې دا کارونه
پای ته ورسېدل انجنيرانو زبيدې ته د دې کار د لګښت ليکلی حساب وړاندي کړ، هغې
چې دغه مهال د بغداد د دجلې د سيند پرغاړه په يوه ستره ماڼۍ کي ناسته وه، امر وکړ
چې د حساب دغه ټول کاغذونه دي دجلې ته واچول سي. او ويې ويل چې ما دغه
حساب د حساب ورځي ته پرېښود. که پرچا څه پاته وي، هغه د هغو دي او که د چا پر
موږ څه پاته وي وربه يې کړو. بيا يې دغو کارکوونکو ته ښه انعامونه او سوغاتونه هم
ورکړه. تردې وروسته
د " طاد " چينه په عين زبيده او د " کراء " چينه په عين عرفات مشهوره سوه.
وروسته بيا د نورو خلفاوو او امراوو لخوا د اړتيا پر مهال په دې ولو کي ډېر سمونونه راغلل.
خو د اوومي هجري پېړۍ په وروستيو کي دغه اوبه د سيل د راتللو له امله بندي سوې،
چې د مکې د ښار خلك له دې امله بيا د سختو ستونزو سره مخامخ سول. په تېره د
حج په مهال د اوبو لړوالی تر دې کچي ورسېدی چې يو مشك اوبه به په لس دراهمه
پلورل کېدې. دغه مهال د تاتارو د يوه پاچا سلطان ابو سعيد خدابنده نائب السلطنه
اميرچوپان عراقي خپل يوه اعتمادي سړي ته پنځوس زره ديناره ورکړه او په کال 726 س.
کي يې بيا مکې مکرمې ته اوبه رواني کړې. خو دغه اوبه بيا له کال 930 س. څخه تر
970 س. پوري بندي سوې او خلك بيا له داسي سختو ستونزو سره مخامخ سول چې
تقريباًدرې ليتره اوبه به په يوه سره پونډ خرځېدلې. حاجيانو به له ډېرو ليرو ځايوڅخه
عرفات ته اوبه وړلې. په عرفات کي به بې وزلو حاجيانو بېله اوبو د بل شي سوال نه کاوه
او يا به يې شتمنو ته له ډېرو ليرو ځايو څخه اوبه راوړلې.
علامه قطب الدين (رح) وايي چې په 930 س.کال کي په ليري ځاګانوکي هم اوبه وچي
سوې. دی وايي : زه دغه مهال غټوکی هلك وم او د خپل پلار سره د عرفات پرډګرولاړوم.
کله چې زموږ اوبه خلاصي سوې ما ډېري لږي اوبه د سرو زرو په يوه دينار رانيولې او
فقيرانو به له تندي چيغي وهلې او ويل به يې : " دغونه اوبه راکړئ فضل وسو، نا ببره
باران و اوربدی،Ψچې حلق مې په لوند سي ". نو هغه وو چې د خدای ته يې په ژړا وو
وژړل.Ψسيلونه راغلل او خلکو د سيل اوبه وچښلې او خدای
بيا د دغو دوو ولو او چينو د سمون لپاره د سلطان سليمان عثماني لخوا د مکې له
مجاورينو څخه يو ناظر د مصلح الدين مصطفٰی په نامه وټاکل سو چې په 931 س.کال کي
په هغوکي اوبه رواني سوې. بيا دغه ناظر د دغو چينو د څارني لپاره د حکومت په پيسو

تورمریان رانیول، د هغو د ژوندانه د لګښت مدرکونه يې ورته برابرکړل او د تل لپاره يې دې چاري ته وګومارل.
هغه يو وخت د دې کارد رپوټ ورکولو لپاره د سلطان سليمان پلازميني ته ورغی،خو له بده مرغه مکې ته د ستنېدو پرلار په کال 939 س.کي په سره سمندرګی کي ډوب او شهيد سو. کله چې په کال 970 س. کي دغه ولې بيا وچي سوې، سلطان سليمان د هغو د اساسي چارې
د موندلو لاربښوونه وکړه. نو هغه وو چې د څو تنو پوهانو لخوا رايه ورکړل سوه چې د عرفات واله دي سمه سي،کوم چې لګښت يې دېرش زره د سرو زرو ديناره اټکل کړي وو.
دغه مهال فاطمه خانم سلطان يا مهر ماه د سلطان سليمان مېرمني د دغه کار سر ته رسول پر خپله غاړه واخيستل.
هغې خپل يوه اعتمادي نفر ته چې ابراهيم بن طغري بردي دفتردار نومېدی تراټکل سوي لګښت زيات پنځوس زره د سرو زرو ديناره ورکړه او مکې ته يې ولېږی. هغه مکې مکرمې ته په رسېدو سره د پوهانو او مخورو په سلا مشوره لومړی د څښلو د اوبو څو ګان پاك کړه او بيا يې د عرفات د ولې په سمون لاس پوري کړ.
هغه پردې سر بيره چې د دې کار لپاره څلور سوه مريان درلوده، څه د پاسه زرتنه نورکارګران، مهندسان، څاکيندونکي، پښــان، ترکاڼان او بنايان له مصر، بلاد الصعيد، شام، حلب او استنبول څخه ډلي ډلې د ډول ډول اسبابو، اوسپنو، پولادو،قلعيو او نورو سره راوغوښتل. او هري ډلي ته يې د ولې په کار کي د هغو ټك ور وټاکی.
هغو داسي ګټل چې دا کار به تر يوه کال په لږ مود ه کي بشپړ سي، چې بيا به دوی د سلطان دربارته ورسي او ستر ستر منصبونه به وګټي. خوکله چې د دې ولې کار د زبيدې ترڅا پوري، يعني ترهغه ځايه پوري ورسېدی چې زبيدې نورکار پر پرې ايښي وو نو پوه سول چې پخوا تردې وړاندي کار نه دی سوی او زبيدې نورکارله دې مجبوريته پرې ايښی وو، چې د زبيدې له ځا څخه تر هغي سوبې پوري چې ترمځکه لاندي په ډېره کي کيندل سوې وه او د حنين د چينې سوبې ته وزي، يو سخت غرګی واقع وو، چې د بنايانو په ګزه دوه زره ګزه اوږد وو، او په ژور والي هم بايد پنځوس ګزه وهل سوی وای. چې دا کارناشونی برېښېدی، خو څنګه چې په دې کار پيل سوی وو، د عثماني ټولواکمنی د حيثيت د ساتلو له امله يې بيرته نه سوای پرېښوولای. نو هغه وو چې د غرګی شاوخوا يې لځه کړه، بيا يې سل باره وچ بوټي د غرګی پر اووه ګزه ساحه د پنځوسو ګزو په لوړوالي واوډل او درسته شپه يې ولګول. خوڅنګه چې داور لمبې لوړي تلې پر ډېره يې ډېره لږ اغېزه کول. کارګرو به پستې سوي، ډېري په اوسپنو جلا کړې او بيا به د اورلګېدل تکرارېدل، څو بېخي په نژدې شاوخوا غرونوکي لرګي خلاص سول او له ليري ليري ځايونوبه يې ورته راوړل.
په دې کارکي ډېرشته ولګېدل، خلك په تنګ سول، د امير ابراهيم ټول هست و نيست، مريان او خادمان پکښي ولاړل، خو ده پرله پسې دغسي له ستونزو ډك كار په خورا بېړه پرمخ بېوی او بې همتی ته بې لار نه ورکول، چې پای يې يو زوی په مصرکې د ده په نشتون کي وفات سو. بيا يې دوه غټوکي زامن د ډېرو مريانو سره مړه سول او پای خپله دی په دې کارکي د 974 س. کال د خدای تعالی د مياشتي پردوهمه وفات سو. بيا دې کار ته د جدې سنجق (پوځي مشر) اميرقاسم بېګ وټاکل سو او په همدغه 974 س. کال کي سلطان سليمان هم وفات سو، زوي يې سلطان سليم پاچا سو، او دې کار ته يې د مصر دفتر دار محمد بېګ نومی وټاکی. هغه هم په دې کارکي د ډېرو شتو ترښندلو وروسته په 976 س. کال کي وفات سو.
بياهماغه اميرقاسم بېګ دې کارته بېرته وټاکل سو. دی هم په دې کارکي په 979س. کال کي مړسو. بيا شيخ الاسلام قاضي حسين، د دې کاربشپړېده پرغاړه واخيستل. خو دی

په پنځو میاشتوکي د دې کار په پایته رسېدوکي بریالی سو اوترلسوکالو شاقه کارونو وروسته د عرفات د چینې اوبه د حنین په واله کي وبهېدلې اود 979 س. کال د میانی پر شلمه مکې ته ورسېدلې. چې دغه ورځ خلکو ته د یوه سترجشن او اختر ورځ وه، چې په سترو او پرتمینو مراسمو ولمانځل سوه او د ترکیې دربار ته په تېره خانم سلطان ته په دې هکله زېری ورکړه سو.
تاریخونه وایي چې پردغه لس کلن کار څه د پاسه پنځه لکه اووه زره د سرو زرو دیناره ولګېدل. تردې وروسته بیا هم په بېلو بېلوکلونوکي عثماني پاچهانو او نورو په دې واله کي بدلونونه او سمونونه راوستل. ان چې د تیري پېړی په وروستیوکي د دې ولې د سمون لپاره د بسپني ټولولو ځوکمیټې وټاکل سوې. خو ملك عبدالعزیز په کال 1344 س. کي په خپل ځاني لګښت د دې ولې د سمون اساسي چاره وکړه او د هغې اوبه یې په نلونوکي مکې ته ولېږدولې.
د سعودي عربستان حکومت د چښلو اوبو په هکله نور هم ډېرکارونه کړي دي.
د مسجد الحرام دننه او دباندي او د مکې مکرمې په هرلوري د زمزم او نورو اوبو نلونه او ذخیرې جوړي سوي او ملك فهد په خپل ځاني لګښت د حاجیانو لپاره د چښلو د اوبو یوه خیراتي پروژه هم په کال 1404 س.کي ایجاد کړې چې د پلاستیك په بوتلونوکي یخي اوبه برابروي او پرحاجیانو وړیا وېشل کیږي.

13ـ د مکې هوا

د مکې هوا ډېره سوځنده او توده ده او لږ باران پکښي اوري، خو سره د دې کله کله د مکې معظمې له غرو څخه د باران د اوبو ډېر ستر سیلونه راځي او ورانی پېښوي. د مکې شریفې په هوا کي ګړی په اویا هوا وي پیدا کړيΨګړی مختلف بدلونونه راځي، له دې امله مکیان وایي: " خدانګګ چې نه شپېته یې په مکه او یوه یې په ټوله نړی کي ده ".
ډاکټرایچ. بي. خان لیکي: " دا ښارپه داسي وچو غرونوکي راګیردی چې لوړوالی یې له (200) فټوڅخه تر(600) فټو پوري رسیږي". ځیني وختونه د مکې هوا په سړوکي (35) ډګري سانتي ګراډ او په تودوښه کي (50) ډګري سانتي ګراډ ته رسیږي. یعني په یخني کي معمولي ساړه وي او په تودوښه کي سخته تودوښه وي. دلته شپه او ورځ زیاتره یو شانته وي او ډېرفرق چې کوي نیم ساعت وي.

14ـ د مکې وګړشمېرنه

محمد عبدالمعبود په تاریخ المکآ المکرمه کي وایي چې: علامه قطب الدین (رح) په کال 923 س. کي د دې سپېځلي ښار د نارینه وو، ښځینه وو او ماشومانو شمېر دوولس زره تنه ښوولي دي. او علامه لبیب بتنوني د څوارلسمي لېږدیزي (هجري) پیړۍ په پیل کي دغه شمېره یو لك او پنځوس زره ښوولې ده، چې په هغوکي یې لس زره تنه سلیمانیه او افغانان بللي دي. علامه رفعت پاشا په 1309 س.کال کي د مکې مکرمې د امیریه مطبعي لخوا د یوې چاپ سوي جنترۍ په حواله دغه شمېره تر (120000) تنو زیا ته بولي.
دغه راز علامه طاهرکردي چې په 1400 س.کي وفات سوی دی، په خپل عصرکي د مکې د وګړو شمېر نیم ملیون ښیي،خو وایي چې دا شمېره زما د ګومان اواټکل له مخي ده.
بله وروستۍ شمېره د مکې د اوسېدونکو تعداد شپږ لکه تنه ښیي.

15ـ مکه د امن، خوښیو او نعمتونو ټاټوبی

مکه په رښتیا چې د دنیا د عجایبو مځکه ده. خدای تعالي د خپل صنعت او قدرت ټول مظاهر په دې پاکه مځکه کي څرګند کړي دي. په نړۍ کي څونه بدلونونه راغلل، خوکعبه هماغسي په خپل ورځ تروړځي ډېرېدونکي قدرت او عظمت د مسلمانانو په لاس ویلي :" لویه څښتنه ! ماپه یوه وچه، بې اوبو او بېυکي پاته ده او چې حضرت ابراهیم کښته

ناوه کي د خپل اولاد يوه برخه ستا د درانه کور ترڅنګ مېشته کړېده، پروردګاره دا ما د دې لپاره کړېده چې دوی دلته ستا عبادت وکړي، نو ته د خلکو زړونه د دوی په تلوسه کړې او ته دوی ته د خوراك مېوې ورکړې، ښايي چې دوی شکروباسي ". [قرآن کريم، ابراهيم: 127]
د هغه دعا قبوله کړې او دا سپېڅلې اُرشو يېΨبې شکه چې پاك خدای د نړۍ د ټولو مسلمانانو قبله ګرځولې، د نړۍ د ګوټ ګوټ څخه د ډول ډول آدابو، رسمونو، مذهبونو، لباسونو، رنګونو او ژبو درلودونکي په پاك نيت او پوره اخلاص او مذهبي پاك حضور تهΨاواسلامي ولولو ورته ور درومي او د کعبې چارچاپېر طواف کوي. او د خدای د اطاعتΨ د خلافت تمثيل کوي، د خدایΨد خپل عبوديت او په خلوص او عبادت سره، د خدای د شعايرو سترتوب او تقدس پرځای کوي، يو د بل لهΨډېره ستره مظاهره کوي، د خدای ويلي:"υاحوالو ځانونه خبروي اود اسلامي ورورولۍ مزي ټينګوي. او چې حضرت ابراهيم او آخرتΨای زما ربه ! دا ښارد امن ښاروګرځوه او له اوسېدونکو څخه يې چې ثوك الله دΨمني هغو ته هر ډول مېوې روزي کړه ". [قرآن کريم، البقره: 126] بېشکه چې خدای هغه دا ټولي دعاوي قبولي کړي، دا ځای يې د امن او امان داسي يوه ستره نمونه ګرځولې چې نه د نړۍ کفارو څه په کړي نه د مسلمانانو بې اتفاقيو د هغه امنيت خراب کړی او نه داسي غلاوي او فسق او فساد پکښي سته، لکه د نړۍ په نورو سيمو کي چې ليدل کيږي.
اوسره د دې چې د مکې مځکه وچ دښتونه او غرونه دي، هلته يې د زمزم داسي اوبه پيداکړي چې د دې دونه ډېروکارولو سره سره هيڅ لږېده نه لري. هلته چې ډېري دي، پاکي او خوندوري اوبه ډېري دي. نه د چښتلو د اوبو کمی سته، نه دغسل او اوداسه د اوبو. هره خوا د چښلو د اوبو ډول ډول وسايل برابراوچمتو سوي او هره خوا ډول ډول عصري تشنابونه او د اوداسه تازه کولو ځايونه سته.
سبحان الله ! د هرشي عجبه پرېماني ده، د هر فصل ډول ډول، ښې ښې مېوې، د وګړو د هوسايی اوراحت ډېر عصري اوښه وسايل، پاکي او نظافت، پراخه او بشپړه علم او پوهه، ښه ښه پوهنتونونه او مدارس، د هر فن په ښکلي او ښه طباعت کتابونه،کتابتونونه او نور علمي او فرهنګي مراکز ګرده خدای تعالي هلته په پراخه پيمانه برابرکړي دي.Ψ
فلله الحمد.

16ـ نيوکه

پر دغسي ډاډمن امنيت او پرېمانو نعمتونو بايد شکر وکړو. خوکه د دولت لخوا د شيانو پربيو، په تېره د حج په موسم کي،کنټرول وای او لږ څه ارزاني هم وای ډېر به ښه وای. بل د مکې مکرمې او مدينې منورې ټول مارکيټونه د حج په موسم کي د غير اسلامي هيوادونو، په مصنوعاتو ډك وي او د دې مصنوعاتو د خورا ډېرخرڅلاو له درکه هغو ته ستري ګټي په لاس ورځي،کاشکي د دولت لخوا پردغو اموالو بنديز لګېدلی وای او پرځای يې د اسلامي هيوادونو مصنوعات ننداريې اوخرڅون ته وړاندي سوي وای.
بله خبره چې ډېره د تاثر او خواشينۍ وړ ده، هغه د مسلمانانو د بې اتفاقيو خبره ده. په ظاهره خو ټول مسلمانان په ګډه د کعبې طواف کوي، اما زړونه يې مذهبي بدګومانيو او ډول ډول تعصباتو ډېرسره ليري کړي او په نفاق اوکرکو يې اخته کړي دي. سنيان نه وهابي مني، نه شيعه. وهابيان نه سني مني نه شيعه او شيعيان هم نه سني مني اونه وهابي ؟ کاشکي زموږ ديني عالمانو او سياسي لارښوونکو د دې کرکو د ليري کولو او د (و اعتصموا بحبل الله جميعا و لا تفرقوا) په مقتضا د اسلامي واقعي يووالي لپاره څه رغنده او اغېزمن ګامونه پورته کړي وای.

17ـ په مکه شريفه کي د اوسېدلو په هکله

د مکې شريفي د زيات او منلي فضيلت او درنښت له امله، هلته د خير او ثواب کارونه لکه طا عات اوعبادات، روژې اوصدقات او داسي نور ستر فضيلت او برکت لري. او کومي ښېګڼي او ثوابونه چې د عبادت په نتيجه کي له همدې مقدسي بقعې څخه د چا په برخه کيږی په بل ځای کي نسي کېدای. خو همدا شان په همدې د لوی قهر سببΨمبارکه خاوره کي ګناه او خطا کول هم دغونه ډېره جزا لري او د خدای کيږي.
 وويل: بېله مکې شريفي په بل هيڅ ځای کي بنده په يوازي نيتτابن مسعود و من يرد فيه[دا قول يې تلاوت کړ:Ψسره د مخه تر عمل نه مواخذه کيږي او د خدای [الحج: 25]]بالحاد بظلم نذقه من عذاب اليم
ژباړه : او هرچا چې په دغه (مسجد الحرام) کي په ظلم سره د بېلاری اوکج روی اراده وکړه، نو موږ به په هغه دردناك عذاب وڅکو، يعني څوك چې په مسجد الحرام کي د بې لاری او کج روی کوم تمايل ښکاره کوي دهغه چا په نسبت چې دغه کار بل ځای کوي، سخته سزا به ورکړه سي.

يادونه :
که څه هم ځيني علمای کرام مسجد الحرام صرف دکعبې شريفي مسجد بولي، خو نور ډېر عالمان چې په هغو کي امام ابوحنيفه (رح) هم دی، په دې باور دي چې له مسجد الحرام څخه مراد د مکې ټول حرم دی. او دا خبره په خپله د قرآن کريم له څو آيتونو څخه هم ثابته سوې ده. دلته د جز له يادولو څخه کل مراد دی.
په تفاسيروکي وايي : په حرم کي الحاد په يوه قول د حرامو حلال بلل دي. او نورو ويلي دي چې د هرمنهي عنه تر سره کول ان د حرم خادم ته ښکنځل هم الحاد دی. او ډېرعالمان پردې متفق دي چې په حرم کي د ګناه اراده د عذاب د استحقاق موجب کيږي. هرڅوك چې پرته له حرمه بل ځای د ګنا ه قصدوکړي که يې تر سره کړي سيئه يې پر ليکي، او که يې تر سره نه کړي جزايي نه ورته ليکي. مګرکه په حرم کي د ګناه نيت وکړي که يې تر سره هم نه کړي جزايې ورته ليکي.
 فرمايلي دي:" که څوك په عدنτحضرت ابن مسعود کي نيت وکړي چې پلانی به په مکه کي وژنم، عذاب اليم به وڅکي". ان چې مفسرين له په هکلهτاړتيا پرته قسم خوړل هم په حرم کي الحاد شمېري. د حضرت عبدالله بن عمر روايت دی چې هغه دوې خېمې يوه په " حل " يعني د حرم له حدودو د باندي، او بله په " حرم " يعني د مکې په دننه کي درولي وې،که به يې خپلوکوروالاوو او خادمانو ته څه سخته خبره کول، نو د مکې د حرم بهرخېمې ته به تی او هلته به يې ورته ويل. دا له دې به ويل :" احتکار او درواغ ويل پهτامله چې ده داسي چاري الحاد بللې. حضرت ابن عباس وايي :" که په برکيه نومي ځای کيτحرم کي د الحاد په منزله دي". همدا راز ابن عباس اويا ګناوي وکړم، ښه دي نه دا چې يوه ګناه په مکه کي راڅخه و سي".
له همدې بيري به له همدې بيريτ ترحج او عمرې وروسته مکه پرېښوول. په تېره حضرت عمرψبه اصحابو حاجيانو ته ترحج وروسته ويل:" ووځئ او خپلوخپلو وطنو ته ولاړ سئ ".
نو ته فکر وکړه چې په دې د فسق او فجور، حرام خوری، د منهياتو د ترويج او د لهو او لعب او فساد د وسايلو د نشراو خپرېدو په وخت کي به څوك، څنګه له ګناه پاك په مکه کي واوسي ؟ دا چې په دې چارو کي د اخته کېدو او ککړېدو بېره وي، او دا چې په مکه کي اوسې اوخپل وطن دي و ياديږي او په مکه کي دي زړه تنګ سي او په خپل وطن پسي کښنده وي، تردې دا ښه نه ده چې په دې مبارکه اُرشو کي و نه اوسو؟ له دې امله ځينو سا لکانو ويلي دي : ښه دا ده چې اوسې په وطن کي او زړه دي په کعبه کي وي.

حضرت امام ابوحنيفه، امام مالك او نورو (رح) ښه ويلي دي چې په مکه کي اوسېدل مکروه دي. ملا علي قاري (رح) په المسلك المتقسط کي وايي : " دا خو امام ابوحنيفه (رح) د خپل مهال په نسبت داسي ويلي دي او که يې د دغي زمانې (د امام ملا علي قاري د زمانې ـ کوم چې د هرات وو او په کال 1014 س.کي په مکه کي وفات سو ـ)، د مکې د مجاورينو حال ليدلی وای، چې حرام خوري او د مکې تعظيم لکه څنګه چې ښايي نه کوي، حتماً به يې بېله کومه شك او شبهې ويلي وای چې په مکه کي اوسېدل ګردسره حرام دي. نو ته فکر وکړه چې که امام صاحب زموږ په زمانه کي وای، څه به يې ويلي وای ؟
زما په نظرخو هرحاجي ته ښايي چې دا د حج يو څو شپې ورځي چې په مکه کي تېروي لا ډېرمحتاط اوسي او په هرقدم او هره شېبه کي پرځان ډېر ډېرفکروکړي او پام يې وي چې خدای مکړه څه خطا څني و Ψ مو دي له خطا وساتي (آمين) همدا سبب دی چې ډېرو عالمانو او د خدایΨنه سي. خدای د لاري سالکانو له ډېري بېري اوله ډېره احتياطه په مکه شريفه کي اوسېدلو ته زړه نه دی ښه کړی. دا چې د مکې شريفي اوسېدل د امام ابو يوسف او امام محمد اونورو (رح) په ، ابوبکر صديق، بلالρنزد مستحب بلل سوي، په دې کي خو هيڅ ترديد نسته، (رسول اونورو هلته د اوسېدو اود بګېرته د ورګرځېدو هيله کړې)، خو دا هغو کسانو ته دی چې په ځان ټينګ باور لري چې په مکه مکرمه کي خطا نه څني صادريږي او د مکې حق ور ادا کولای سي او صرف حسنات پکښي تر سره کوي. په دې صورت کي د دغسي نېکمرغو انسانانو هلته اوسېدل افضل د عباداتو دی او په دې ډول هلته اوسېدل په اجماع سره او بېله ترديده فوز عظيم باله سي.

18ـ د مکې مکرمې مواصلات

د سعودي عربستان مخابراتي شبکې خورا عصري دي. دغه هيواد د 1993 ع.کال د معلوماتو له مخي 1،46 ميليونه ټيليفونونه لري. په دغه هيواد کي کورنی ارتباط د مايکرو ويف راډيو ريلي،کاکسل کېبل (Coaxial) او فايبرــ اوپټيك کېبل (Fiber-Optic Cable) له لاري نيول کيږي. سعودي عربستان د بحرين، اردن،کويټ، قطر، امارتو، يمن او سوډان سره د مايکرو ويف راډيو ريلي، دکويټ او اردن سره دکاکسل کېبل او د جيبوتي، مصر او بحرين سره د اوبو لاندي کېبل (Submarine) له لارې اړيکي لري.
دغه هيواد په آرام اود هند په سمندرونوکي د انتلسات (5) د عربسات (يو) او د هند په سمندرکي د انمرسات (يو) د سټلايټ مځکني سټېشنونه لري.
د راديويي خپرونو مرکزونه يې : FM, 43 – AM-13 دي او د راډيوګانو شمېره يې په کال 1993 ع.کي پنځه ميليونه وه. د ټلويزيوني خپرونو مرکزونه يې په کال 1997 ع.کي (117) او د ټلويزيونو شمېره يې په کال 1993 ع. کي څلور نيم ميليونه وه. تردې عمومي معلوما تو وروسته به په ځانګړې توګه د مکې مکرمې د مواصلا تو او دغسي نورو تاګٌ سيسا تو په هکله په راتلونکو پا ڼوکي رڼا واچول سي.

19ـ د مکې مکرمې د پوسټ سيستم

د نړۍ واکمنانوρد اسلام په تاريخ کي تر ټولو لومړی حضرت محمد ته ليکونه ولېږل. بيا حضرت معاويه د پوسټ نظام جوړ کړ. په دغه پيرکي له يوه ځايه بل ځای ته د ليکونو د رسولو لپاره له غاترو، اسانو او خرو او کله ناکله له اوښانو څخه کار اخيستل کېدی چې پر تقريباً هر(23) کيلو متره واټن به ځانګړی ځای جوړ سوې وو، چې تردغه ځايه به د يوه ځاروي په ذريعه او بيا به تر بله ځايه د بل ځاروي په واسطه ليکونه لېږل کېدل. مثلاً د مکې پوسته چې به يې جدې ته وړل د يوه ځاروي په واسطه به يې تر (23)کيلو مترو مسافې پوري الشميس (حديبيې) ته رسول. بيا به د بل ځاروي په واسطه (23)کيلو متره نور وړل کېدل او بيا به بل وړل، ترڅو چې پر درو ځارويو به يې تر جدې ورسول.

په ځينو ځانګړو مواردوکي به د ليکونو او پيغامونو د ژر رسولو لپاره د يو ډول ځانګړو روزل سوووکوٌترو څخه کار اخيستل کېدى. دغسي کوتري به ډېري چټکي الوتې، لکه چې په يوه ورځ به يې تقريباً (5040)کيلو متره واټن واهه. د مکې او مدينې تر منځ (500)کيلو متره واټن دى. دغو ښارونو ته به دغوکوترو په يوه ورځ لس واره ليکونه وړلاى سواى. د دې کوترو بيه به ډېره جګه وه چې يوه به د سرو زرو د اوو سوو اشرفيو څخه نيولې تر زرو اشرفيو پلورل کېده او د هغو د دوو هګيو بيه به شل اشرفۍ وې. دغه کوتري به د خاصو وګړو لخوا روزل کېدې او په ډېرو ښو او هوا دارو ځايو کي به ساتل کېدې.
اوس اوس که څه هم نوو ساينسي ايجاداتو د دغوکوترو ارزښت له منځه وړى دى، خو بيا هم په ځينو لوېديزو هيوادوکي د لرغونو توکو په څېر ساتل کيږي.
په مکه مکرمه کي د پوسټ رسولو نظام په عثماني پېرکي ډېر پرمختګ کړ ى وو. جدې ، طايف، مدينې منورې او ځينو نورو ښارو ته به هره ورځ پوسته لېږل کېده. چې دا دود تر 1347 س.کال پوري روان وو. وروسته بيا د پوستې لېږلو چاري د موټرانو او بيا د هيواد دننه او د باندي ته د الوتکو په ذريعه تر سره کېدې.
په نوي پېرکي د پوستې او نورو مواصلاتي چارو نوى نظام " الاسعاف الخيري" رامنځته کړى دى. د مکې مکرمې د پخواني واکمن شريف حسين په دورکي پرلفافو د پوستي ټکټونو ښښلول هم پيل سول. بيا په سعودي پېرکي د مکې شريفي لويه پوسته خانه په " القشاشيه" محله کي جوړه سوه. په 1379س.کي يې هغه د جياد د سيمي عمارآ الاشراف ته ولېږدول ، بيا يې له دې ځايه په " سوق المعلا " کي يوې ستري ماڼۍ ته و لېږدول.
په کال 1385س.کي په مکه مکرمه کي پنځلس پوسته خانې په بېلو بېلو سيموکي رامنځته سوي وې چې ډېري مهمي يې په قشاشيه، جياد، مسفله، شبيکه او جرول کي وې. د حج په ورځوکي په مناکي هم پوسته خانه پرانيستل کيږي. اوس اوس د دغو پوسته خا نو شمېرنور هم زيات سوى دى.

20ـ په مکه مکرمه کي ټيليګرام او ټيليفون

په مکه مکرمه کي د ټيليګرام او ټيليفون آسانتيا د عثماني ترکيې د واکمنۍ په پېرکي رامنځته سوه. د شريف حسين په وختوکي په مکه مکرمه کي تقريباً (20) ټيليفونه د غټو دولتي چارواکو لپاره په کار لوېدلي وه . خو کله چې په 1343س.کي په حجاز کي سعودي حکومت ټينګ سو، د هيواد په هره برخه کي پرمختګ رامنځته سو، چې په دې لړکي په هره دولتي اداره کي ټيليفونونه هم په کار ولوېدل او ترکال 1358س. پورې تقريباً (5000) پايې ټيليفونونه نصب سوي وه. اوس اوس د مکې په هرکور او دکان کي ټيليفون سته. ډېرخلك ګرځنده ټيليفونونه هم د ځانو سره ګرځوى، او په ډېرو ځايوکي وګړني ټيليفون ځايونه هم په ډېرو عصري وسايلو سمبال په دې برخه کي خلکو ته آسانتياوي برابروي. د حج د متبرکو اماکنو په شاوخواکي هم د سکه اندازو ټيليفونونو پر مختللي شبکې په کار اچول سوي دي.

21ـ د مکې مکرمې راډيو او ټلويزيون

علامه محمد طاهرکردي وايي: بايد اعتراف وسي او د تاريخ په پاڼوکي درج سي چې د سعودي راډيويي خپرونو رامنځته کوونکى، ملك سعود دى. کله چې دى لا وليعهد وو په همدې نوي پېرکي په دې خبره باندي په پوهېدو سره چې راډيو د حکومت ژبه او د خلکو د شعور د ويښولو او د هغو د ژوندانه د پرمختيا او د هغو د يوله بله اوبهرنۍ نړۍ سره د اړيکو د ټينګتيا ډېره ښه وسيله ده، نو د هغې د رامنځته کولو په فکرکي سو.
د 1368س.کال په وروستيوکي چې د 1949ع.کال سره سمون خوري د عرفې د ورځي د سهارد رڼا په خپرېدو سره د لومړي ځل لپاره د مکې راډيويي خپروني پيل سوې او تر ټولو لومړي دا غږ ځني خپو رسو:

" هنا مكآ المكرمآ ... ايها المسلمون في مشارق الارض و مغاربها... سلام الله عليكم من الارض الطاهرآ ". يعني: " دا مكآ مكرمه ده ... اى د نړۍ د لراو بر مسلمانانو... له دې سپېڅلي مځکي څخه تاسوته سلامونه لېږو".
دغي راډيو لومړي د يوې (3) کيلوواټه لېږدونکي (مرسلې) په وسيله خپرونې کولي.
د 1374س.کال دکوچني اخترد مياشتي پر26 نېټه په مکه کي د " المديريآ العامآ للاذاعآ و الصحافآ و النشر" په نامه اداره رامنځته سوه . په 1375س. (1955ع.)کال کي د مکې له راډيوڅخه دنوي لس کيلو واټه مرسلې په واسطه خپروني پيل سوې او د دې ترڅنګ يې په سټډيوګانو کي هم سمون او پراختيا رامنځته سوه، چې په دې لړکي دجدې د پخوانۍ سټډيو پرځای دوې نوي سټډيوګاني نصب سوې.
په کال 1377س. (1957ع.)کي د مکې راډيو ته يوه نوې پنځوس کيلو واټه مرسله په کار واچول سو ه او د دې سره سم د يوې بلي قوي (450)کيلوواټه مرسلې د نصبولو لپاره کار پيل سو. چې همدا اوس د مکې مکرمې راډيو د ډېرو قوي او پرمختللو مرسلو له لارې نړۍ والي خپروني کوي.
وايي: کله چې په نړۍ کي راډيويي خپروني پيل سوې او خلکو په سعودي کي راډيو ګاني واخيستلې په هغود سندرو نيول په ډېره سختي سره منع وه. اوکه به چا له راډيو څخه سندري اورېدلې حکومت به تعقيباوه او راډيو به يې ور ماتول. خو بيا په دې هکله کرارکرار نرمښت راغی، څو چې خبره اوسني حال ته راورسېده.
اما د ټلويزيون له لاري د لومړی ځل لپاره په کال 1378س. (1959ع.)کي په مصرکي خپروني پيل سوې او په سعودي کي د 1385س.کال په لومړۍ خورکي په مکه مکرمه کي ټلويزيون لومړنۍ امتحاني خپروني وکړې، چې بيا په ټوله سعودي عربستان کي دغه خپروني عامي سوې.
په دې وروستيوکلونوکي د سعودي عربستان د ټلويزيون دوه چينله او د راډيو(23) سټېشنه، د حج پرمهال د حج په اړه اسلامي معلوماتي خپروني کوي،ځيني يې د حج د مناسکو بهير په ټوله نړۍ کي خپروي او (12) راډيو سټېشنه په بېلو بېلو بهرنيو ژبو،له هغو څخه په پښتو او دری هم نړۍ والي خپروني کوي. دغه راز د سعودي ټلويزيون او راډيو د حج په مهال د اسلامي او عربي هيوادو ټلويزيونونو او راډيو ګانو ته هم خپل پروګرامونه لېږدوي.

22ـ په مکه مکرمه کي له موټرانوکاراخيستل

په کال 1340س.کي د لومړی ځل لپاره مکې مکرمې ته موټر ورغی. دغه موټر د هندوستان يوه مشر سوداګر د حجاز پخواني واکمن د مکې شريف حسين ته په سوغات کي ورکړ. خو شريف حسين له هغه څخه ډېر لږ کار اخيستی، ځکه يو هغه د آس د سپرلۍ ډېر شوقي وو او بل دمکې شريفي تنګي او لوړي ژوري کوڅې د موټرچلولو ته نه وې جوړي.
په کال 1343س. کي چې ملك عبدالعزيز پرحجاز واکمن سو تر ټولو لومړی د حرمينو شريفينو سړکونه پراخه او پاخه جوړ سول.
په 1346س. کي مکې مکرمې، مدينې منورې او جدې ته له لوېديزو هيوادونو څخه د موټرانو د واردولو لپاره يوه کمپنۍ پرانيستل سوه چې دا چاري وروسته ډېري پراخي سوې.
تر 1348س.کال وروسته په مکه مکرمه کي د موټرانو استعمال ډېر زيات سو چې ورسره سم کال په کال د حاجيانو شمېره هم مخ پر زياتېدو سوه.
په 1373 س. کي چې ملك عبدالعزيز وفات سو په مکه کي د اوښ او آس نوم لا نه وو او د ښار پرسړکونو په هرلوري کي ګړندي ګاډي تر سترګوکېدل. اوس هلته داسي کور په مشکل پيدا کيږي چې موټر دي نه لري او د ډېرو شتمنوکورنيو هر غړی ځانته موټرلري.
په پاکي دا هم بايد ووايو چې ابرکنډيشنډ بسونه په کال 1398 س. کي په مکه مکرمه

کي په کار ولوېدل.

23ـ د مکې مکرمې چاپ خوني

زموږ سپېڅلي کتاب قرآن کريم د لومړنۍ ځل لپاره په عربي تورو په کال 1113س.کي د آلمان په هامبورګ ښارکي چاپ سو، چې د دغه چاپ يو ټوك او س هم د مصرد قاهرې په " دارالکتب العربيآ المصريه " کي خوندي دی. بيا په کال 1516ع.کي قرآن کريم د ايټاليې په بندقيه ښارکي چاپ سو. تردې مهاله په اسلامي هيوادونوکي مطبعې نه وې، ځکه نو قرآن کريم هلته چاپېدی.کله چې په عثماني ترکيه کي د دريم سلطان احمد په وختوکي مطبعه په کار ولوېده. د ترکيې شيخ الاسلام په هغې کي د نورو کتابونو د چاپولو د جواز فتوا ورکړه خو د قرآن چاپول يې په هغې کي جايز و نه بلل. بيا عثماني دولت مطبعه بنده کړه. بيا چې لومړی سلطان عبدالحميد پاچا سو بيرته يې د مطبعې په کار اچولو ته اجازه ورکړه. بيا د لومړی سلطان محمود په وختو کي هغې ته ډېره پاملرنه وسوه او لومړی کتاب چې د ترکيې په آستانه کي چاپ سو " صحاح جوهري " وو، چې په کال 1295س. کي يې د چاپ چاري بشپړي سوې.

په کال 1271س.کي د تونس امير محمد پاشا بای هلته مطبعه په کار واچول. په کال 1698ع. کي په حلب کي مطبعه په کار ولوېده. د لبنان يوه ډېره پخوانۍ مطبعه " قزحيا " ده چې په 1733ع. کال کي تاسيس سوه او لومړی يې په سرياني او بيا يې په عربي تورو هم د چاپ کار ترسره کاوه. دغه رازد بيروت ډېره مزامير پهυپخوانۍ مطبعه " الشوير" ده چې په 1733ع. کي يې د لومړنۍ ځل لپاره د داود چاپ کړه. د بيروت بله ډېره پخوانۍ مطبعه " القديس جاورجيوس " ده چې په کال 1753ع.کي په کار ولوېده. بيا په کال 1822ع.کي په مالټا کي د امريکې يوه مطبعه په کار ولوېده چې بيا په کال 1834ع.کي بيروت ته وليږدول سوه. په کال 1848ع.کي المطبعآ الکاثوليکيآ په بيروت کي تاسيس سوه چې لومړی يې په ډېرينو او بيايې په حروفي تورو مواد چاپول. چې دا ترټولو لويه مطبعه ده، کومه چې په عربي، انګريزي، يوناني، سرياني، عبراني او ارمنستاني ژبوکتابونه چاپوي. په مصرکي د لومړی ځل لپاره په کال1798ع.کي ناپليون بوناپارت مطبعه نصب کړه. ناپليون کوم چې پرمصر يې يرغل کړي وو په دغه مطبعه کي خپل فرمانونه او اوامر په عربي ژبه چاپول. دغه مطبعه چې " المطبعآ الاهليه " (ملي مطبعه) نومېدل په قاهره کي ترکال 1801ع. پوري له مصرڅخه د فرانسويا نو د وتلوتر مهاله وه. بيا تر(20) شلوکالو په مصرکي مطبوعاتي کار بندوو. څو چې محمد علي پاشا هلته واك ته ورسېدی، دغه مطبعه يې بيرته په کال 1821ع.کي فعاله کړه او په مطبعآ بولاق ونومول سوه. ځکه چې وروسته هغه په بولاق نومي ځای کي نصب سوه او ترهرڅه لومړی يې په کال1822 ع.کي ايټالويي ـ عربي قاموس چاپ کړ. دغه مطبعه تر نوي کالو زياته فعاله وه. په عربي نړۍ کي دا ترټولو لويه مطبعه وه چې بيا په مطبعآ الاميريآ ونومول سوه. او تر اوسه ډېرکتابونه په ډېر ښکلي قطع او صحافت چا پوي. پس له دې په مصر اونوره عربي نړۍ کي يو په بل پسې ډېري مطبعې راووتلې. د افغانستان لوی مفکرحضرت علامه سيد جمال الدين افغاني (رح) له هيواده وتلو ته ترمجبورېدو وروسته اميرشيرعلي خان ته د اصلاحاتو يو پروګرام پرېښود. چې هغه د دغه پروګرام د پلي کولو پرېنسټ په کال 1287س. (1870ع.) کي د مصطفوي مطبعې په نامه يوه مطبعه د لومړی ځل لپاره افغانستان ته راوړل. چې بيا زموږ په هيواد کي د مطبوعاتوچاري ډېري ښې پرمخ ولاړې. مګرله بده مرغه اوس زموږ د هيواد طباعتي چاري په ډېرو ابتدائي وسايلو ترسره کيږي او زياتره کتابونه مو په بهرکي چاپيږي، خو مکې مکرمې ته ترموږ ډېر وروسته په کال 1303 س.کي د حجاز والي عثمان پاشا نوري د لومړی ځل لپاره يوه وړه مطبعه راوړه اوحرم شريف ته نژدې په جياد محله کي يې په کار واچول. د عثمان نوري پاشا دغه مطبعه د مصر په مطبعآ الاميريآ پوري اړه درلوده او مطبعآ ام القرٰ ی يې ورته ويل، چې بيا په سعودي پېرکي په نوو وسايلو سمبال سوه او په (مطبعآ الحکومآ) ونومول

سوه. بیا په کال 1327س. کي شیخ محمد ماجد کردي په خپله ځاني پانګه یوه مطبعه په الفلق محله کي په خپل کورکي د (المطبعآ الماجدي) په نامه ودرول چې زښت زیات کتابونه یې په طبع کړه. بیا په کال 1345س. کي شیخ محمد صالح نصیف په مکه مکرمه کي المطبعآ السلفیه په کار واچول چې بیایې خرڅه کړه . دغه رازد طبع و نشر لپاره عربي شرکت په مکه مکرمه کي د المطبعآ العربیآ په نامه یوه مطبعه په کار واچول چې د (صوت الحجاز) جریده یې په چاپول،کومه چې بیا په (جریدآ البلاد السعودیآ) ونومول سوه. بیا په کال 1373س.کي ځینو کسانو د مطابع الندوه په نامه مطبعه په کار واچول. بیا استاد صالح محمد جمال یوه مجهزه مطبعه، بیا استاد احمد السباعي د (مطبعآ قریش) په نامه او بیا یې په کال 1368 س.کي د مکې مکرمې د قرآن مطبعه تاسیس کړه او بیا نوري ډېري مطبعې یو په بل پسې راووتلې، چې دادی اوس مکې مکرمې اوسعودي عربستان په ښکلو قرآنونو او ښوکتابونو چاپولو اوجلد جوړولوکي نړۍ وال نوم ګټلی دی.

24ـ د مکې مکرمې اخبارونه او جرائد په عربي نړۍ کي لومړی عربي اخبار په کال 1799 ع.کي د مصر په قاهره کي د (الحوادث الیومیه) یعني ورځنی پېښې په نامه د ناپلیون بوناپارت لخوا راووتی، بیا لومړنی اخبارچي په کال 1858 ع.کي په لبنان کي راووتی (حدیقآ الاخبار) نومېدی. بیا په کال 1865 ع. کي په دمشق کي د (سوریا) په نامه اخبار راووتی. په کال 1869ع.کي په عراق کي د (الزوراء) په نامه جریده راووتل. په کال 1879ع.کي په یمن کي د (صنعاء) په نامه جریده راووتل او په 1904 ع.کي په فلسطین کي د (النفیر العثماني) په نامه جریده راووتل. په مکه مکرمه کي لومړۍ جریده د (الحجاز) په نامه په کال 1301 س. کي راووتل. دغه جریده چې په عربي او ترکي ژبو یې علمي او ادبي لیکني خپرولې په اوونۍ کي یو ځل د عثماني دولت لخوا تر1334س.کال پوري خپرېدل اوکله چې په دغه کال د عثماني ترکیې واك پر مکه پای ته ورسېدی، د دغي جریدې خپرول هم پای ته ورسېدل. دغه جریده په څلورو مخونوکي په امیریه مطبعه کي چاپېدل. په کال 1327س.کي په جده کي د (الصفا) په نامه جریده په عربي ژبه را ووتل او تر یوې ګڼې خپرولو وروسته بنده سوه. دغه راز په همدغه کال په جده کي د (الاصلاح) په نامه جریده د راغب مصطفی توکل لخوا راووتل چې د لیکني چاري یې د یوه لبناني ورځپاڼه لیکونکي ادیب هراوي په غاړه وې. دغه جریده هم څو میاشتي وروسته بنده سوه. دغه شان په کال 1327س.کي په مکه مکرمه کي د (شمس الحقیقآ) په نامه ورځپاڼه په عربي او ترکي ژبو د محمد توفیق مکي په مسؤول مدیریت راووتل، چې مرستیال یې ابراهیم ادهم وو. دغه اخبارچي په مکه کي د یووالي او پرمختګ د ټولني خپرنیز ارګان وو هم څو میاشتي وروسته بند سو. بله جریده په کال 1334س.کي د (القبلآ) په نامه په مکه کي راووتل چې دا هم د لاري په لومړي سرکي ودرېده. په کال 1338س. کي د (الفلاح) په نامه جریده راووتل . دا جریده د مخه په سوریه کي خپرېده، خو کله چې فرانسویان سوریې ته ننوتل، د دغي جریدې خپروونکي عمرشاکر هغه په حجاز کي خپره کړه .

دغه راز په همدغه 1338س.کال کي د مکې د کرني د ښوونځي د زده کونکو لخوا د کرني یوه میاشتنۍ مجله راووتل چې د هغې خپروني هم پایښتي نه سوې. په کال 1343س. کي په جده کي د (برید الحجاز) په نامه اوونیزه جریده راووتل چې تر 52 ګڼو خپرېدو وروسته په همدغه کال بنده سوه. دا د شریف حسین د وختو وروستۍ جریده وه. بیا د دغه 1343س.کال د لومړۍ خور پر 15 د ملك عبدالعزیز د پیر په لومړیوکي
د (ام القرٰی) د جریدې لومړۍ ګڼه راووتل. بیا په کال 1347س. کي د (اصلاح) په نامه دیني او اخلاقي میاشتنۍ مجله راووتل، خو په کال 1349س. کي بیرته بنده سوه. په کال 1350س. کي د (صوت الحجاز) په نامه جریده د شیخ محمد صالح نصیف لخوا راووتل چې بیا د دغي جریدې امتیاز شرکآ الطبع و النشر العربیآ ته ولېږدول سو او په اوونۍ کي

يوځل، بيا دوه ځله راوتل. بيا د جګړې په کلونوکي دکاغذ د نشتوالي له امله بنده سوه. بيا په کال 1365س.کي د (البلاد السعوديآ) په نامه راووتل چې دا ځل په اوونۍ کي دوه ځلي او بيا درې ځلي خپربده. بيا په کال 1373س.کي ورځپاڼه سوه. دغه اخبارد عربي صحافت او ثقافت حق ډېر ښـه اداکړ،چې د هري تېي خلك يې لولي. په کال1355س.کي د (المنهل) په نامه مياشتنۍ ادبي مجله په مدينه منوره کي د استاد عبدالقدوس الانصاري لخوا خپره سوه. دغه مجله چې د علم او ادب په ارشوکي ښـه وځلېده د 1365س.کال څخه په مکه مکرمه کي هم خپريږي. بيا د 1366 س.کال د خدای تعالی په مياشت کي د (مجلآ الحج) مياشتيزه راووتل چې لومړی مسؤول يې استاد هاشم زواوي وو او په کال 1370س.کي يې د تاريخ القويم مؤلف علامه محمد طاهرکردي مسؤول مدير سو. دغه مجله په عامه توګه اسلامي مسايل او په حج پورې اړوند مسايل څېړي. په دې ډول په عامه توګه د سعودي او په ځانګړې توګه د مکې مکرمې د ډله ييزو اړيکو وسايلوکه دولتي دي،که شخصي ډېره پرمختللې بڼه غوره کړې اود ژورناليستيکو اصولو سره سم پر عربي ژبه سربيره په نورو ژبوهم په زړه پوري خپروني کوي چې کميت او کيفيت يې لا هم ورځ تربلي مخ پر زياتېدو او ښـه کېدو دی .

25ـ د مکې مکرمې عامه کتابتونونه

په مکه مکرمه او مدينه منوره کي له شپږمي لېږديزي (هجري) پېړۍ څخه کتابتونونه وه کوم چې د اسلام خلفا وو او امراوو به دحرمينو شريفينو د مدرسو د زده کوونکو لپاره کتابونه ورکول. پيرغلام دستګيرنامي په خپل (تاريخ مکه معظمه) کي د مکې مکرمې دوه عامه کتابتونونه راښيي. چې يو يې د " سليمانيه " په نامه يادېدی کوم چې د باب السلام سره په دريمه نومي ځای کي وو او عثماني پاچا سلطان عبدالمجيد خان تاسيس کړی وو. په دې کتابتون کي د بېلا بېلو موضوعاتو په هکله کتابونه راغونډ سوي اوله قسطنطنيې څخه هم ډېر ډول ډول کتابونه ورلېږل سوي وه. بل د حجاز د پخواني والي شرواني زاره محمد رشدي پاشا کتابتون ووکوم چې د مسجد الحرام په باب ام هانئ کي وو. په دې کتابتونونوکي ډېرکتابونه په عربي او ځيني په فارسي، اردو، ترکي او جاوي ژبو وه. پير غلام دستګيرنامي وايي : " له دغوکتابونو څخه ځيني غلا سول او ځيني سيلاب ضايع کړه". خو نه وايي چې کله او د چا لخوا غلا سول. اما دونه وايي چې دغه کتابتونونه د نجديانو ترپېرد مخه وه. او د سيلاب کال هم 417 يادوي چې دا هم تېروتنه ده . علامه محمد طاهرکردي هم د تاريخ القويم په دوهم ټوك کي وايي چې په مکه مکرمه کي د وه کتابتونونه سته چې يو يې د (مکي حرم) کتابتون دی کوم چې څو پېړۍ پخوا د عثماني ترکانو يوه واکمن تاسيس کړی وو. او لومړی ځای يې د زمزم د څا د پاسه وو. کله چې ترکي دولت د مسجد الحرام ودانۍ له سره جوړه کړه دغه کتابتون يې د مسجد الحرام دننه، په باب الدريبه کي په يوه خاص ځای کي ځای پرځای کړ. بيا کله چې سعودي حکومت په کال 1375س.کي د مسجد الحرام په پراختيا ګوتي پوري کړې او باب الدريبه يې ونړول دغه کتابتون يې د باب السلام په خوا کي ځای پرځانکړ او دغه ځای له پخواني ځايه ترسلو مترو زيات ليري نه دی. له پورته خبرو څخه څرګندېږي چې دغه کتابتون هماغه سليمانيه کتابتون دی. بل کتابتون علامه کردي د مکې مکرمې د کتابتون د زېږېدني په ځای کي ځای پرځایρپه نامه راښيي کوم چې اوس د غزې په بازارکي د رسول د زېږېدو ځای په کال 1370س.کي د مکې د پخواني ښاروال شيخ عباسρسوی دی. د رسول قطان او د هغه د زوی لخوا له سره جوړ سو. دغه ښاروال وصيت کړی وو چې په دغه ځای کي دي يو سترکتابتون پرانيستل سي. علامه کردي وايي چې دغه کتابتون د څوکالو راپه دې خوا تاسيس سوی دی. ښايي د دې کتابتون يو څه کتابونه د هماغه شرواني زاده د کتابتون د زېږېدو په محل کي اوډل سوی ويρوي او له هماغه پخواني ځايه لېږدول سوی او درسول او ځيني نورکتابونه هم پر زيات سوي وي. دغه رازعلامه کردي د تاريخ القويم په څلورم ټوك کي ليکي :" د حرم د ځانګړي کتابتون د

جوړولو په اړه د واکمنو لخوا امر سوی دی. (نېټه يې نه ده ښوولې) . د دغه کتابتون
لپاره چې د مکې مکرمې کتابتون به نوميږي د مسجد الحرام د باب الملك عبدالعزيز د
مخامخ ميدانی په سرکي، مناسب ځای ټاکل سوی دی. پردغه ځای باندي چې کوم زاړه
کورونه وه د هغو له ځښتنانوڅخه په نه ميليونه رياله رانيول سول او د کتابتون د ودانی کار
به د شپږو ميليونو ريالو په لګښت بشپړ سي". په 1423س.کال کي په رياض کي د تاريخ
مکآ المکرمآ په نامه د عالمانو د يوې ډلي لخوا په يوه نوي خپاره سوي کتاب کي د
" مکتبآ مکآ " په نامه يوکوچنی کتابتون ښوول سوی چې حرم ته نژدې واقع دی اونادري
خطي نسخې او ډېر ښه کتابونه پکښي سته. دغه راز د مکې مکرمې په " حي الزاهر"
کي د پوهني د اداري اړوند عامه کتابتون، په " حي العوالي " کي د " مکتبآ جامع الفرقان
" په نامه اود " ام القری " د پوهنتون اړوند کتابتون هم سته.

26ـ ښوونه او روزنه او د مکې

د زده کړو منځي په نړۍ کي هر ولس که هرڅونه بې ځواکه او جاهل هم وي بيا هم د
پوهني د ښووني لپاره بېل اوځانګړي ځايونه لري. خو دغه ځايونه د يوه ولس د ښووني د
قابليت د فطري استعداد له مخي په ځينو کي لږ وي او په ځينو کي ډېر. په مکه مکرمه
کي تر اسلام د د مېرمني بي بيρمخه لا د هغه مهال د شرايطو سره سم ښوونځي
وه. وايي چې د رسول الله خديجې د اکا زوی ورقه بن نوفل په عبراني ژبه ليکل کول. او د
انجيل آيتونه يې هم ليکل چې له دې څرګنديږي چې هلته د هغه په وړوکوالي کي د ليك
لوست منځي (مرکزونه) لومړنی ښوونکی وو. هغه به خلکو ته د قرآنρوه. د مکې
مکرمې په اسلامي پېرکي رسول بهρکريم تلاوت او تفسيرکاوه او د اسلام مبارك دين به
يې ورته روښانه کاوه. رسول دغه چاري په جومات او له جومات څخه بهر ترسره کولې؛
لکه چې خلکو به پوښتني ځني کولې او ده به جوابونه ورته ويل. وروسته دغه چاري
راشده خلفاوو، اصحابو، تابعينو او علماوو او فقهاوو ترسره کولې. ښوونکی به د جومات په
يوه خوا کي ناست وو، خلك به پرراګرځېدلې وه. او د پوښتنو له لاري به يې پوهه ځني
ترلاسه کول. عالم به اړنه وو چې د يوې ټاکلي موضوع په هکله ښوونه وکړي؛ بلکې هغه
به خلکو ته نصيحت کاوه او د علم او پوهي په بېلو بېلو برخو کي لکه د شعر، نحوي، لغت،
تفسير، حديث او فقهي او نورو په هکله به يې د هغو پوښتنو ته جوابونه ويل چې په دې
ډول پوهني او د هغې ښووني په سيخه توګه د اسلامي ټولني سره اړيکي لرلې. د هغو
د اړتياوو سره د مستقيم تماس په لرلو سره به يې هغو ته خدمت کاوه او د هغو غوښتنو
ته به يې جواب وايه. چې هم ښوونه او هم ښوونکي او هم زده کوونکي آزاد وه. او د
آزادۍ په فضا کي به يې علم او پوهه ترلاسه کول او دولت به هيڅ مداخله نه پکښي
کول. ځکه چې نه ښوونکي د دولت لخوا دې چاري ته ګومارل سوي وه او نه يې کوم
معاش ورکاوه. چې دا د اسلام تر راڅرګندېدو وروسته په لومړيو وختونو کي د علم او
پوهي د غوړېدو، خپرېدو او تنوع ډېر با ارزښته عوامل جوت سول. بيا څنګه چې د دغسي
تعليم او تعلم چارو پراختيا وموندل، نو بېل ځايونه ورته وټاکل سول . دغه ځايونه به يې
مدرسې بللې، چې ځيني به د جومات ترڅنګ او ځيني به بيلې وې. د دې ترڅنګ د
ماشومانو د ښووني او روزني لپاره هم بېل ځايونه جوړ سول چې (کتاتيب) به يې ورته
ويل. په تاريخ القويم کي وايي چې د مکې مکرمې خلکو د مکې مکرمې او نورو عربو د
لومړنيو زده کړو منځو (مرکزونو) ته لومړی کتاب يا مکتب (ښوونځی) ويل. بيا يې د
مهالونو په تېرېدو سره، چې مدنيت څه ډېرخپور سو دغو منځو ته مدرسه وويل، چې د
درس او تدريس د ځای معنا ورکوي. او کټ مټ هماغه مکتب او ښوونځی باله سي.
اوس عرب د لومړنيو زده کړو منځو ته د کُتاب، مکتب او مدرسې درې سره نومونه کاروي او
هسې نه ده لکه موږ چې مدرسه يوازې د ديني علومو د ښووني ځای ته وايو. دغسې
عرب د لوړو زده کړو منځو ته " کليآ " (پوهنځی) او " معهد " (انستېټيوت) وايي او
پوهنتون ته " جامعآ " وايي. د علم او پوهي د خپرېدو ډېرلرغوني منځي مکه او مدينه بلل

سوي دي؛ لکه چې دغه دوه ښارونه د تفسير، حديث، فقهي او تاريخ پرعلومو سربېره د شعر، ادب او نورو هنرونو په برخه کي هم ډېر مشهور وه. وايي کله چې مدينې مورې ته ورغی هلته د ماسکه نومي ځای يوه يهودي کوچنيانو ته ليکلρحضرت محمد ورښوول. پردې سربېره هلته څه باندي لس تنه داسي کسان وه چې
په ليك لوست پوهېدل چې له هغو څخه يو زيد بن ثابت ووکوم چې په عربي او عبراني ژبو يې ليکني کولې او بيا د ليکونکو د ډلې غړي سو. دغه راز د مدينې منورې د اوس، خزرج او ثقيف قبايلρد رسول هم په ليك لوست پېژندوی (مشهور) وه.
عبدالله بن سعيد بنρتاريخونه راوړي چې رسول العاص ته امر وکړچي خلکو ته په مدينه منوره کي ليك لوست زده کړي او وايي چې دغه صحابي ډېر ښه ليکونکی وو.
له دې څرګنديږي چې ترمکې مکرمې په مدينه منوره کي ليك لوست ډېر خپور سوی وو. په اسلامي پېرکي مسلمانانو په مدينه منوره کي د ليك لوست چارو ته زيات پام اړاوه. وايي کله چې د بدر په غزا کي مسلمانانو يوه ډله قريش اسيرکړل. د هغو نالوستي يې په فديه ورکولو خوشي کړه،خو د لوستو فديه يې دا وټاکل چې ρهرلوستی دي د مدينې لسو تنو کوچنيانو ته ليك لوست وښيي. ابن ثعلبه وايي چې د رسول څخه مې وغوښتل چې يوچا ته سپارښتنه وکړه چې ليك لوست را زده کړي. نو هغه مبارك په دې هکله ابي عبيده بن الجراح ته سپارښتنه وکړه او ما ته يې وويل چې داسي سړي ته مې وسپارلې چې تعليم او ادب ښه در زده کړي.
په تاريخ القويم کي وايي لومړی سړی چې وو. هغه د هغوτکوچنيان يې په ښوونځيوکي د زده کړي لپاره راغونډ کړه حضرت عمر ښوونکی، عامر بن عبدالله الخزاعي وټاکي او لګښت يې له بيت المال څخه ورته مقرر کړ.
داسي ښکاري چې د اسلام د مشرانو سره هماغه وخت لا د نا پوهو او نالوستو خلکو په پوهنه اود ليك لوست په ګېنه د سمبالولو غم وو. خو د هغو له دې څخه ښه نه راتله. وايي چې
د يوه اعرابي سره مخامخ سو او ورته ويې ويل چې څه لوستلایτحضرت عمر سي؟
ورته وويل چې ام القرآن ووايه. (د امτهغه ورته وويل : هو. نو حضرت عمر القرآن معنا ده د قرآن مور خو په اصطلاح کي د فاتحې [الحمد لله] سورې ته وايي). اعرابي ورته وويل: قسم دی که مې له لوڼو څخه لا څه زده دي ته يې د مور خبره را ته کوې. نوحضرت عمر په دره وواهه او مکتب ته يې واچاوه چې څه ليك لوست زده کړي. هغه ترڅه مهاله هلته واوسېدی او بيا ځني وتښتېدی. کله چې خپل کلي کور ته ورسېدی دا شعر يې ووايه :

اتيـت مهـــاجرين فعلموني ثلاثاً اســـــطرمـتتابعــات
كـتاب الله فـي رق صـحيح و آيات الـقرآن مفصـــلات
وخطوا لي اباجاد و قـــالوا تعلـــم سعفصاً و قريشـــا ت
و مـــا انا والــكتاباّ والتهجي و ما خط البنين مع البنات

يعني له مکې راغلو مهاجرو ته ورغلم، هغو درې پرله پسې کرښې راوښوولې، يو د خدای کتاب په ښه او درسته باريکي سره، بل د قرآن مفصل آيتونه او بل يې ماته د ابجد توري وکښل او راته ويې ويل چې" سعفص" او " قرشت " زده کړه. او زه وګوره او ليك اولوست اوحروف تهجي ؟ او زه وګوره او دکوچنيو هلکانو او نجونو غوندي ليك زده کول؟ !
په هر صورت وروسته اسلام په دې برخه کي ستر او له وياړه ډك بريالیتوبونه تر لاسه کړه او د اسلام په رڼا کي علوم او فنون هره خوا خپاره سول. هره خوا لويي او وړې مدرسې ډېري سوې او ستر عالمان او شخصيتونه يې وروزل.
په دې لړکي مسجد الحرام د دې ترڅنګ چې د مسلمانانو سترعبادت ځی وو. د هغو د اولادونو ډېر ښه ښوونځی او د اسلامي علومو د زده کړي معتبر پوهنتون هم وو. په دې ستر عبادتځي او پوهنتون کي به ديني او عربي علوم لکه تفسير، حديث او د څلورو مذهبونو فقه، بديع او بيان، صرف او نحو او نور، د سترو اوجامعو پوهانو او عالمانو لخوا

تدريسېدل او د تاريخ په اوږدوکي يې اسلامي ټولني ته ډېر ستر او نوميالي عالمان
وړاندي کړي دي.
پرمسجد الحرام سربېره په مکه مکرمه کي نوري مدرسې هم وې لکه د يمن د واکمن
الملك الافضل عباس بن الملك المجاهد مدرسه چې په کال 770 س. کي يې په مکه
مکرمه کي د امام شافعي د مذهب د فقهاوو لپاره جوړه کړه. يا لکه د (دارالعجله)
مدرسه چې د دغه کال په شاو خوا کي د حنفي مذهب د فقهاوو لپاره جوړه سوه. يا د
بنګال د واکمن
غياث الدين اعظم شاه مدرسه چې په کال 813س. کي د اسلام د څلورو مذهبونو د
فقهاوو د تدريس لپاره تاسيس سوه او داسي نوري ډېري مدرسې چې د ټولو يادول دلته
امکان نه لري.
خو داسي ښکاري چې د عثماني ترکانو د واك په وروستيوکي د 1300س.کال په د مخه
وختونوکي په مکه او نورو ځايونوکي د تعليم او تعلم چاري ډېري بابيزي سوي وې. اما د
دې سره سره هم دغه مهال لاندي مدرسې په مکه مکرمه کي موجودي وې:
1_ رشديه مدرسه چې لومړی مسجد الحرام ته نژدې په اجيادو کي وه او بيا يې د المعلا
خواته ولېږدول. دغه مدرسه بيا په " المدرسآ السعوديآ " ونومول سوه. بيا په کال
1375س.کي د هغې پرځای " رحمانيه ثانوي مدرسه" رامنځته سوه.
2_ مدرسآ برهان اتحاد.
3_ مدرسآ الفخريآ العثمانيه.
4_ مدرسآ الخيريآکومه چې د 1315س. په شاو خوا کي د مکې يوه اوسېدونکي شيخ
محمد بن حسين الخياط تاسيس کړې وه. د دغي مدرسې نوم د شريف حسين په وختو
کي په
" مدرسآ الراقيه " واوښتی.
5_ مدرسآ الزراعيآکومه چې شريف حسين تاسيس کړه او استادان يې له بيروت څخه
ورته راوغوښتل . (دغه څلور مدرسې اوس نسته).
تر1300 س. کال په وروسته موده کي په مکه مکرمه کي د قرآن کريم د زده کړي او حفظ،
د ليك لوست د زده کړي او د املاء او حساب د مباديو د زده کړي لپاره ځيني نور لومړني
ښوونځي هم پرانيستل سول. خود دې سره سره ډېرو خلکو د جهل او نا پوهی په تور تم
کي د بي وزلی شپې سبا کولې او لږخلك د علم او پوهي له نعمت څخه برخمن وه.
چې په عربي او ترکي ژبو يې ليك لوست کاوه او زياتره دولتي چارواکي ، سوداګر او د
مکې اشراف وه. اما په سعودي پيرکي کله چې په نوره نړۍ کي د علم او پوهي رڼا هره
خوا خپره سوه او نوي علمي او مدني پرمختګونه رامنځته سول د 1355س. کال را په دې
خوا په سعودي عربستان کي علم هره خوا خپور سو. ښوونځي او پوهنتونونه ډېرسول.
په عصري وسايلو سمبال سول. په ښوونيز او تحصيلي نظام کي سمون رامنځته سو. د
تعليم او تدريس په چارو کي ډېر په زړه پوري پرمختګونه وسول. له سعودي عربستان
څخه بهرته د لوړو زده کړو لپاره د زده کونکو لېږل عملي سول او په ټولو دولتي او ولسي
تعليمي منځوکي د انګريزي، فرانسوي او نورو ژبو ښوول عام سول. د دې سره جوخت د
سعودي هيواد په نورو ټولنيزو او فرهنګي برخوکي په زړه پوري بدلونونه رامنځته سول،
چې د دې پرمختيا وو په رڼا کي د تاريخ القويم او نورو په مطالعه په دې وختوکي يوازي په
مکه مکرمه کي پر ولسي مدرسو سربېره (51) لومړني ښوونځي، اووه منځني، دوه
ثانوي ښوونځي، درې انسټيټوټه او د جامعآ ام القری په نامه سترپوهنتون سته چې دا
شمېره اوس نوره هم زياته سوې ده او په بېلو بېلو علمي ساحوکي شاګردان روزي.

دوهمه برخه: د مکې مکرمې په هکله معلومات

27ـ ام القری پوهنتون
ام القری پوهنتون د سعودي له سترو پوهنتونونو څخه دی،کوم چې په مکه مکرمه کي واقع دی. د دې پوهنتون لومړنی زړی د شریعت پوهنځی وو چې په 1369س.کال کي پرانیستل سو او په کال 1391س.کي د څو نورو پوهنځیو سره په جده کي د ملك عبدالعزیزپه پوهنتون پوري وتړل سو. خو په 1400س.کال کي په مکه مکرمه کي د جامعآ ام القری په نامه پوهنتون رسماً پرانیستل سو. دغه پوهنتون اووه پوهنځي اود بهرنیانو لپاره د عربي ژبي د زده کړي انستیتوت لري اود طایف د روزني پوهنځی هم پوري تړلی دی. په دغه پوهنتون کي د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه زده کوونکي شامل دي اود ماسګترۍ او دکتورا په سویه ډېر شمېراسلامي پوهان ځني وتلي دي
≅ ≅ ≅
28ـ ډېري ستري تاریخي مدرسې
صولتیه مدرسه:
صولتیه مدرسه چې د مکې مکرمې په " الخندریسه " کوڅه کي واقع ده په کال 1292س. کي د شیخ محمد رحمت الله ابن خلیل الله هندي لخوا پرانیستل سوه. شیخ رحمت الله د ډیلي په (کیرانه) نومي ځای کي زیږېدلی دی. چې ډېرنامتو عالم وو او د " اظهار الحق " د ډېر نامتو کتاب لیکوال دی. هغه له هند څخه مکې ته ولاړی او ډېره موده په مسجد الحرام کي په لوست ورکولو بوخت سو. کله چې په کال 1292 س.کي د " صولت النساء بیګم " په نامه د کلکتې یوه شتمنه ښځه د حج لپاره مکې ته ولاړه شیخ رحمت الله ورسره وکتل او هغه یې په مکه کي د یوې مدرسې جوړلوته وهڅول. هغې د هغه دغه خبره خوښه کړه ،کافي مقدار پیسې یې ورکړې او دغه مدرسه د هغې په نامه جوړه سوه چې په کال 1293س. کي د شاګردانو روزل پکښې پیل سول. په دغه مدرسه کي ډېرو سترو علما وو لکه د " غنیآ الناسك " د ډېر معتبر کتاب مولف علامه محمد حسن شاه سواتي او نورو درس ورکړی دی او ډېر ستر علما یې هم روزلي دي چې په مکه مکرمه کي یې ستري ستري دندي په لاس راوړي دي.
الفلاح مدرسې: الحاج محمد علي زینل چې د سعودي یو نامتو سوداګر وو او په بمبئ کي یې د جواهرو او مرغلروکارو بارکاوه په کال 1320س.کي په جده کي یوه مدرسه د (الفلاح) په نامه را وایستل. بیا یې بله مدرسه په مکه مکرمه کي په کال 1329س.کي پرانیستل. دوې نوري مدرسې یې په دبی او بمبئ کي هم په دغه نامه پرانیستي دي. د جدې دغه سوداګرد عثماني ترکیې، شریف حسین او سعودي په دروسرو مهالونو کي د ډېر ښه نوم څښتن وو چې د ډېرو سترو بهرنیو شرکتونو سره یې اړیکي لرلې او په حجاز، پاکستان، هند، بحرین او عمان او نورو ځایونوکي یې د علومو د خپرولو لپاره د یادوني وړ خدمتونه کړي دي. دغه علم خوښوونکی سوداګر د 1389س. کال د برات د میاشتي په لومړۍ ورځ وفات سو. د الفلاح په دغو مدرسوکي ټوله دیني او عصري علوم وړیا ښوول کیږي او سترستر عالمان یې اسلامي ټولني ته وړاندي کړي دي چې ډېرو سترو دندو ته رسېدلي دي. علامه محمد طاهر کردي د تاریخ القویم او نورو ډېرو کتابونو مؤلف د مکې مکرمې د الفلاح له مدرسې څخه تر فراغت وروسته ازهر پوهنتون ته شامل سوی او له هغه څخه تر فراغت وروسته پنځلس کاله د دغي مدرسې مدرس وو.

29ـ له مکې مکرمې څخه بهرته د شاګردانو لېږل
تر1346س. یعني پرحجاز باندي د سعودي د واکمنۍ تردرې کلنۍ پوري څوك له مکې مکرمې څخه د دولت لخوا بهرته د لوړو زده کړو لپاره نه دي لیږل سوي. هغو د ګوتو په شمېر څو تنو چې د مصر په الازهر پوهنتون کي تحصیل کړی، هغه هم د دوی یا د هغو اولیاوو په تشبث وو. خو په سعودي پېرکي په کال 1346س. کي لومړۍ ډله شاګردان چې شمېر یې تر دېرشو اوړي له مکې مکرمې څخه مصر ته د لوړو زده کړو لپاره ولېږل

سول. چې تر دې وروسته بېلو بېلو عربي، اروپايي او نورو هيوادونو ته د مکې څخه د شاګردانو لېږل تر اوسه تر سره کيږي. دغه راز په کال 1348س.کي د مکې د الفلاح له مدرسې څخه هم ځيني کسان د لوړو زده کړو لپاره د دغي مدرسې د مؤسس لخوا بمبئ ته ولېږل سول چې وروسته هم دې کار ته ادامه ورکړه سوه.

30ـ په مکه مکرمه کي د نجونو ښوونځي

په مکه مکرمه کي به ډېرو لږو نجونو ته په کورونو کي د هغو د کالخواپانو لخوا ښوونه کېده. خو په کال 1355س. کي د جدې يوه فاضل شتمن په خپل کورکي په يوه کوټه کي خپلې او د خپلو ګاونډيانو لوڼي راټولي کړې او يو سپين ږيرى او متدين سړى يې د ښوونکي په توګه ورته وټاکی چې له سهارڅخه ترغرمې به يې ليك لوست ور زده کاوه. کله چې دا خبره نورو واورېده، هغو هم خپلي لوڼي ور ولېږلې. په مکه مکرمه کي هم دغسي وسوه. بيا په کال 1379س.کي په ټول سعودي عربستان کي د نجونو د ښوونځيو د پرانيستلو رسمي امر صادر سو. او له دغه مهاله په مکه مکرمه کي د نجونو ښوونځي يو په بل پسې پرانيستل سول. علامه کردي وايي چې: د دغو ښوونځيو ښځينه ښوونکي له بهره را وغوښتل سوې.

31ـ عربي ژبه او ادب

ځنګه چې د مکې مکرمې او د هغې د شاو خوا سيمو او هيوادونو وګړي ټول عرب دي، نو زموږ دا تاريخ به هله بشپړ وبلل سي او د مکې په باب به د لوستونکي معلومات هله بشپړ سوي وي چې د عربي ژبي او ادب په هکله هم لږ څه وليکو.

32ـ عـربي ژبه

عربي ژبه د نړۍ يوه داسي پر مختللې، خوږه، روانه، سپېڅلې او ښکلې ژبه ده چې ساری يې په مشکل موندل کيږي. د دې ژبي د الفاظو مخرجونه پرغوړو ډېرښه پرېوزي. ويندود يې ډېرفصيح او بليغ، تراکيب يې ډېر زړه راکښونکي اوصوتي اهتزازات يې ډېراغېزمن دي. د دې او داسي نورو ښېګڼو اوځانګېږنو له امله وو چې لوی څښتن د خپل سپېڅلي کلام لپاره دغه ژبه وټاکل او قرآن کريم غوندي معجز کتاب يې په دغه ژبه نازل کړ. چې بېله اختلافه د عربي ژبي او ادب داسي يواځنی کتاب دی چې د هغه د يوه سورت ساری هيڅ اديب او شاعر ترننه نه دی راوړی. ترقرآن وروسته په دغه ژبه د لوی څښتن د حديثونه راغلي چې په عربي ادب کي بيله اختلافه د فصاحت او بلاغتρاستازي حضرت محمد او معنوي جامعيت له پلوه د زرينو ټوټو حيثيت لري. د ژبپوهانو په اند عربي ژبه د د زوی سام اولادې ويل. دغه ژبه د ترلاسه سوو ډېرυسامي ژبو يوه څانګه ده چې د نوح ليکونو، نقشونو او داسي نورو له مخي ژبپوهانو پر درو (ګردودي) لهجوي ښاخونو وېشلې ده:

1_ جنوبي عربي لهجه : د دې لهجې کتيبې د يمن په قتبان ، معين، سباء او نورو سيمو کي په لاس راغلي دي.

2_ شمالي عربي لهجه : د دې لهجې کتيبې د حجاز په شمال کي د ثمود قوم د اوسېدو په سيموکي ترلاسه سوي دي.

3_ آرامي نبطي لهجه : دغه لهجه د پورته دوو يادو سوو لهجو په نسبت نوې ده. د دغو درو لهجو د ترلاسه سوو لرغونو آثارو څخه جوتيري چې د هغو په ليکلو کي لومړی يو له بله ډېر توپير وو، خو وروسته د حالاتو په غوښتنه د لهجو اختلاف له منځه تللی، او د هغو د يوځای کېدو د اړتيا، په تېره د ديني تقاضا وو اواغېزوله امله، يوه سپېڅلې اوخوږه ژبه ځني جوړه سوه. په حجازکي چې کومه ژبه ويل کيږي هغه د عدنانيانو ژبه ده او دا د يمني يا له اولادې څخهυقحطاني ژبي په نسبت نوې ژبه باله سي. ځکه چې عدنان د حضرت اسماعيل مورنۍ ژبه عربي نه وه. ده عربي ژبه له جرهمو څخه زده کړه کوم

چېυدی او د اسماعیل υد یمني یا قحطاني عربو یوه قبیله وه. د جرهمو په نیکه ګانوکي قحطان او د اسماعیل په نیکه ګانوکي فلج سره ورونه وه او موږ ته چې د جاهلیت د دورې د شاعرۍ کومه پانګه راپاته ده هغه په دغه عدناني ژبه ده . څنګه چې قرآن شریف د عدناني عربو د یوې ستري قبیلې قریشو په لهجه نازل سوی دی نو دغي لهجې پرنورو لوړوالی وګاټه او پای یمني او نوري ټولي لهجې د تل لپاره ختمي سوې او یوازي د قریشو لهجه پاته سوه.

33ـ عربي ادب

د ادب معنا :

لکه چې پوهیړو ډېرو عالمانو په خپلوکتابونوکي د لغاتو د مفردا توپه ټولولو، څېړلو او تنظیمولو لاس پوري کړی، د عربي صرف او نحوي د قواعدو په هکله یې کتابونه لیکلي، ادبي کره کتني او بلاغت ته یې پاملرنه کړې او د مهالونو په اوږدوکي یې د شعر، خطبو، رسالو،کیسو، امثالو، مناظراتو اوداسي نورو ودي، پرورښت او پرمختیا ته خدمتونه کړي دي اود ادب یوې برخي ته یې پر پاملرنه بسنه نه ده کړې؛ بلکي دا ټوله یې څېړلي او راغونډ کړي دي. البته چاچي به د ادب په یوه ځانګړې ارشوکي څېړنه کوله، نو د هغې ارشو ځانګړی څېړونکی به سو او په هغې کي به یې نوم وایست. چې په دې ډول د ثقافت اوکلتور په هکله د دوی پوهه او درك عام او پراخه وو او د دې ټولو خوا وو په هکله به یې د دوی پوهه او معرفت تمثیلاوه چې له دې امله د خلکو او په خپله د فرهنګیانو لخوا د ادیب او فرهنګي تعریف داسي کېدی : (هغه څوك چې د هري پوهي په یوه پلو پوه وي). چې دا صفت په عامه توګه په ټولو ادبي تالیفونوکي هم څرګندیږي لکه چې هیڅ یوه کتاب د ادب پر یوه ډول بسنه نه ده کړې. نودې ټکو ته په پاملرنه سره هر ویي پوه (لغوي)، پېښلیك پوه، مځکپوه او د نورو پوهنو د اړخونو څېړونکی ادیب باله سي. خود دوو اوسمهالومصري پوهانو، استاد احمد اسکندري او استاد مصطفٰی عِناني له نظره ادب عبارت دی له هرغوره فعالیت او تمرین څخه چې انسان د هغه په مټ د یوې ښېګڼې د ترلاسه کولو په لاره کي وړتیا او مهارت وموومي. دغه فعالیت او ریاضت لکه چې په کار اوپه چاروکي په دقت او پاملرنه او د نورو له تجربو څخه، په ګټه اخیستنه، ترسره کیږي، د حکیمانه ویناووپه پلي کولو ـ کومي چې د هرولس ژبه یې لري ـ هم تحقق مومي. ادب پوهان وایي چې په قرآن کریم کي کوم چې د ټولو سترو اخلاقي تعالیمو او انساني ښېګڼو جامع کتاب دی د ادب کلمه او د کارولی دی. روایت دی چېρهغې مشتقات نه دي راغلي. خو لکه چې ښکاري د ادب لفظ رسول ته وویل: " ای د خدای رسوله ! موږ اوتاسي ټول له یوېρحضرت علي کرم الله وجهه رسول مور او پلارڅخه یو، خو زه وینم چې ته د عربو له پلاوو سره په داسي ژبه خبري کوې چې موږ یې په ډېرو نه پوهیږو". نو هغه مبارك وفرمایل : " ادبني ربي فاحسن تاءدیبي وربیت في بني سعد ". یعني ماته زما څښتن ادب ښوولی او ډېر ښه ادب یې راښوولې. او بل زه د بني سعدو په قبیله کي روزل سوی یم . (یعني: د بي بي حلیمې سعدیې په کورنۍ کي روزل سوي یم کومه چې هغه مهال د عربو په قبایلو کي په فصاحت او بلاغت نومانده وه). ډاکټر عبدالحلیم ندوي په تاریخ عربي ادب کي وایي : " ترکومه ځایه چې ماته معلومه د مبارکي ژبي څخهρده د [ادب] لفظ د لومړي ځل لپاره په عربي ژبه کي د حضرت محمد راوتلی دی او غالب ګومان دادی چې ترهغه د مخه په عربي ژبه کي دغه لفظ نه ووکارول سوی". بله خبره دا ده چې د " ادب " جمع " آداب " ده نه " ادبیات ". لکه چې په هیڅ یوه معتبرکتاب کي د ادب جمع ادبیات نه ده بلل سوې. خو اکادمیسین ډاکټرجاوید د دغه ټکي د څرګندولو په ترڅ کي وایي :" که څه هم د ادبیات کلمه د ژبي د قواعدو له مخي درست محمل نه لري خو له هغه ځایه چې ډېره ښکلې بربښېدلې، ځکه نو منلې سوې او معموله سوې ده". دغه راز استاد جاوید د ادبیاتو د تعریف په هکله وایي: " د ادبیه علومو

مباحثو ته په پاملرنه کېدای سي چې وويل سي چې ادبيات عبارت دي د عقايدو، اندونو، دودونو او منثورو او منظومو ليکلو او ناليکلو آثارو له مجموعې څخه. په بل عبارت د وګړو ټولي ذهني او فکري ښکارندي او لاسته راوړني او د هغو د ذوق او اندونو يېبري او په عامه معنا د يوه ولس فرهنګ په هره لهجه او ژبه، او په هره موضوع او مطلب کي چې وي، ادبيات باله سي". د ادب په هکله خبري ډېري دي خو موږ پرهمدغونه خبرو چې ومو کړې بسنه کوو.

34ـ د عربي ادب دورې

عربي ادب د تاريخ د بېلو بېلو پړاوونو، او د مهالونو ډول ډول لوړو ژورو څخه تېر سوی او اوسنۍ بڼي ته رسېدلی دی. چې د هغه په پرمختګ او تلپاته کېدوکي يې ستر رول لوبولی دی. ځکه نو غوره ښکاري چې د هغه بشپړ تاريخ پرهغو دورو او پړاوونو ووېشو چې له هغو تېر سوی دی.

استادجاويد وايي: " شيخ احمد الاسکندري او شيخ مصطفي العناني په[الوسيط] کي او استاد احمد حسن زيات په[تاريخ الادب العربي] کي چې د عبدالرحمان طاهر سورتي لخوا په اردو ژباړل سوی اود ډاکټر سيد طفيل احمد مدني لخوا تلخيص سوی، د عربي ادب تاريخ پر پنځو دورو وېشلی دی". ددې دورو تفصيل په" الوسيط في الادب العربي وتاريخه" کي په لاندي ډول ذکر سوی دی:

1_ د جاهليت پېر: چې د اسلام په راڅرګندېدوپای ته رسيږي او موده يې (150)کاله ده.

2_ د صدراسلام پېر: دغه پېرچي دبني اميه وو عصر هم پکښي راځي د اسلام له را څرګندېدو څخه پيل کيږي اوپه کال132س.کي د بني عباسو په واکمن کېدوسره پای ته رسيږي.

3_ عباسي پېر: چې د بني عباسو په واك ته رسېدو سره پيل کيږي او د تاتاريانو په لاس د بغداد په سقوط سره پای ته رسيږي.

4_ د ترك توكمو د يو په بل پسې حکومتونو پېر: دا پېرد بغداد په ړنګېدوسره پيليږي اود نوي نهضت په پيلېدو سره په 1220س.کال کي پای ته رسيږي.

5_ د نوي نهضت پېر: چې په مصرکي د محمد علي پاشاالباني دکورنۍ له واکمن کېدو څخه پيليږي او تر اوسمهاله يې لړۍ روانه ده.

خو ډاکټرعبدالحليم ندوي او نوردغه دورې شپږ ګڼي او داسي يې توضيح کوي:

1_ د جاهليت زمانه :

دغه مهال په دوو دورو وېشل کيږي :

لومړۍ دوره : د پنځمي عيسوي پيړۍ څخه د مخه مهال يعني الجاهلیآ الاولی. (د جاهليت لومړي مهالونه).

دوهمه دوره : د پنځمي عيسوي پېړۍ څخه تر23 _ 622 دρع.کلو پوري چې د اسلام تر راتلو نژدې (l50) کاله د مخه پېل کيږي او د رسول هجرت په کال يعني 23_ 622 ع. پای ته رسيږي.

2_ اسلامي زمانه :

دا زمانه هم پردوو دورو وېشل سوې ده :

لهρلومړۍ دوره : د اسلام لومړي کلونه کوم چې د رسول هجرت څخه پېل کيږي او د حضرت علي تردورې رسيږي يعني د لومړي لېږديز(هجري) کال څخه تر40 ل. س. کال پوري. (له 23 _ 622 ع. څخه تر 62_ 661 ع. پوري).

دوهمه دوره : له خلافت څخه پيل کيږي. اود عباسيτد بني اميه وو پېردی، کوم چې د حضرت معاويه خلافت تر رامنځته کېدو يعني له 41 س. څخه تر132س. پوري رسيږي. (له 62_ 661 ع. څخه تر750ع. پوري).

3_ عباسي زمانه :

دا زمانه هم پردوو پړاوونو وېشل کيږي:

لومړۍ دوره: (د ترقی او عروج مهال) له کال 132 س. څخه تر332س. پوري.
(له 750 ع. څخه تر 946 ع. پوري).
دوهمه دوره: (د ملوك الطوایفی زمانه) له کال332س. څخه تر656س. پورې رسېږي.(له 946ع. څخه تر 1258 ع. پوري).کوم چې پر بغداد باندي د مغولو د تاړاك مهال دی.
4_ عثماني زمانه یا د ځوړتیا او انحطاط مهال :
دغه زمانه له کال656س. څخه ترکال1220س. پوري رسیږي. (له 1258ع. څخه تر 1797ع. پوري).
5_ عبوري یا لنډ مهالې دوره : دغه زمانه په کال 1798ع. کي د ناپلیون لخوا د مصرد نیولو څخه یا په کال 1801ع. کي په مصرکي د محمد علي پاشا له واکمن کېدوڅخه پېل کیږي. پرکال 1919ع. پای ته رسیږي.
6_ اوسنۍ دوره : له کال 1920ع. څخه پېل سوې او تر اوسه روانه ده .

35ـ عربي نثر

عربي نثر تراسلام د مخه ډېر محدود وو. په دې پېرکي نثر چې مُسجع به وو، زیاتره په افسانو،کیسو او دکاهنانو په ویناووکي کارېدی.
قرآن کریم:
هغه سپېڅلي کتاب دی،چې پرخپل وروستي پیغمبرحضرتΨقرآن کریم د لوی ښښتن په ذریعه، د عربي ژبي په قریشي لهجه نازل کړی دی. دغهυ یې د حضرت جبرئیل ρمحمد د ځینو سفرونو پرمهال نازلρسپېڅلی کتاب په مکه مکرمه او مدینه منوره کي او د رسول سوی دی. د قرآن کریم لومړني آیتونه، د سورت العلق لومړي پنځه آیتونه دي چې په کال 611 ع. کي په مکه مکرمه کي نازل سول، او د هغه وروستۍ سوره " النصر " ده چې د حجآ الوداع په مهال د ایام تشریق (د لوی اختر د ورځو) په منځ کي په منا کي نازله سوې ده. البته له مختلفو روایتونو څخه څرګندیږي چې له دې وروسته ځیني نور آیتونه هم [نازل سوي دي. چې ښایي د روایاتو د اختلاف پربنا د نساء د سورې وروستی آیت واتقوا یوماً ترجعون فیه[یا د البقره د سورې]یستفتونك قل الله یفتیکم فی الکلالآ وي. د قرآن د مذهبي سپېڅلتیا او ارزښت څخه قطع نظرکه یوازي د ژبي او ادب له نقطهْ] نظره ورته وکتل سي نو جوتیږي چې دا لومړۍ صحیفه ده چې په عربي ژبه او ادب کي په کتا بي بڼه او په ډېر ښه اوډون ترتیب سوې ده. یمنیانو اوحِمٌیَریانو به بېله شکه خپلي ځیني کار نامې او مهم واقعات مرتب کړي وي. خو په کتابي بڼه د هغو د ترتیبولو ذکرنه دی موندل سوی. ټوله سترسترعالمان، مفکرین اوکره کتونکي پردې په یوه خوله دي چې قرآن کریم د خپل فصاحت او بلاغت، اعجاز او ژبي او بیان له مخي په عربي ادب کي ستر بدلون راووست. قرآن د عربي نثریو داسي منفرد او یواځنی ډول دی چې د یو ډول پېودلوجملو د اوډون د ډېرلوړ معیارد فني نثرله ګډون څخه یې د بیان یو بې ساری اسلوب غوره کړی دی. ځکه نو چا تر اوسه د قرآن غوندي د بیان اسلوب نه دی رامنځته کړی او هرد سلیم عقل ښښتن څوارلس سوه کاله د مخه د عربو غوندي له هره پلوه په ډېر وروسته پاته چاپیریال کي د دغسې بې ساری نثر چې څو ټوټي هم نه، بلکې(6666) آیته او ضخیم کتاب دی، نازلېدل په یقیني توګه د لوی ښښتن له لوري بولي او بس.
قرآن اود هغه د بیان اسلوب پر عربي ژبه او لغاتو ځانګړې اغېزه وکړه چې له دې امله هغې ته یوځانګړې سپېڅلتیا او درنښت او ارزښت ور په برخه سو. د قرآن کریم په برکت په عربي ژبه کي نوي علوم را منځته سول. لکه چې د هغه د تشریح او توضیح لپاره تفسیر پوهنه او د تفسیر اصول تدوین سول. د هغه د معناوو او مطالبو د څرګندتیا لپاره د صرف او نحوي علوم او د بیان، بلاغت او بدیع علوم ایجاد سول. له هغه څخه د مسایلو د استنباط په غرض،د فقهي، فرائضو یا وراثت پوهي، دفقهي اصول او علم کلام او داسي نورڅرګند سول.
دغه راز د قرآن د ښه لیکلو په غرض لیك پوهنه رامنځته سوه او د عربي لیکونو دونه

نمونې راووتلې چې په هيڅ يوه بله ژبه کي نه موندل کيږي.
احاديث :
ρد رسول الله خبرو،کړنو او تقرير ته حديث وايي. (تقرير يو اصطلاحي لفظ دی چې مطلب يې دی، چې هغه مبارك څوك له کوم عمل يافعل څخه چې د ده په حضورکي يې ترسره کړی وي، نه وي منع کړی).
احاديث د عربي نثر يو بل داسي ښکلی ډول دی چې سارۍ يې د قرآن را وروسته د دې ژبي د نثرپه نورو ډولونوکي نه موندل کيږي. ټوله کره کتونکي او د ادب او لغت په احاديثو کي دρپوهان پردې متفق دي چې په عربي ژبه کي ترقرآن وروسته چې د رسول فصاحت، بلاغت ، ايجاز، اغېزمنتيا او د بيان د اسلوب له مخي کوم ښايست او زړه راکښون سته هغه د بل هيچا په خبرو کي نسته. د هغه مبارك احاديث له مهملو، لغوو او چټي خبرو څخه بېخي پاك دي. له احاديثوڅخه په عربي ژبه کي نوي علوم او فنون را ووتل؛ لکه چې دρ سيرت او نور ډېر علوم د رسولρعلم حديث، اسماء الرجال، اسلامي تاريخ، د رسول احاديثو په برکت رامنځه سوي دي. پر عربي ژبه باندي د اسلام اغېزې: تراسلام وروسته د عربي ژبي په هکله يو ستر بدلون راغی، څکه د قريشو په لهجه د قرآګن د نازلېدو له امله نوري ټولي عربي لهجې په هغې کي ضم او مدغمي سوې او يوه عربي ژبه را منځته سوه چې د عربو او نورو ټولو مسلمانانو په يووالي او پيوستون کي يې ستر رول ولوباوه. د بې شمېرو اسلامي سترو عالمانو او ډول ډول علومو او فنونو په رامنځته کېدو سره، د اسلامي سترو فتوحاتو په پايله کي، د ستر او ځواکمن اسلامي دولت په ټينګېدو او د اسلام د معتقدينو او پلويانو په ډېرېدو سره دا ژبه يوه ستره، پياوړې، غني ديني او دولتي اسلامي ژبه وګرځېده.
% عام فني نثر: د دې ټولو بدلونونو او ارزښتونو په رامنځته کېدو سره په عربوکي ډېرفني او ښکلی نثر دود سو، چې هم به اغېزمن وو او هم به يې د پوهي سره مرسته کول. په پېل کي دغه نثرډېرساده وو، چې له موضوع سره به يې مستقيم تماس نيوی. عبارت به يې لنډ او موجز وو او الفاظ به يې واضح وه. د دغه نثر(عام فني نثر) مهم اشکال رسالې، خطبې، روايتونه او تاريخي اخبار وه. بيا د ټولنيزي او پوهنيزي پرمختيا سره جوخت په دې نثرکي هم پرمختيا راغله. په موضوعاتو او فنونوکي يې تنوع او تعدد رامنځته سو. معنا وي يې دقيقي سوې او په اسلوب او عبارت کي يې بدلون راغی. د دغه ډول عربي نثر لومړنی ستر ليکوال عبدالحميد الکاتب او عبدالله بن المقفع بلل سوي دي. بيا چې جاحظ راغی هغه ته يې نوره دونه پراختيا او شتمني ور وبخښله چې بېخي په دې هکله امام وګرځېد، او نورو يې پيروي وکړه. خو وروسته پردې نثر د لفظي ښايست، د معنا ګانو د دقت او د موضوعاتو د ژوروالي په حساب د بديعي محسنا تو د ډېرښت او اسراف ځپو طغيان وکړ. لکه چې دا نخښې د عربي ژبي د وروستيو ليکوالو په ليکنو اوکتابونوکي په څرګنده ليدل کيږي. حقيقت دا دی چې د دغه فني نثر ښکلا ان د ډېرو تاريخ پوهانو، مڅکپوهانو، فقهاوو او فلاسفه وو په کتابونوکي هم په څرګنده ليدل کيږي.

36ـ عربي ليك

ډاکټر عبدالحليم ندوي وايي:" زرګونه کلونه وړاندي کله چې مصريان د تهذيب او تمدن، صنعت، حرفت او حکومت لوړو پوړيو ته ورسګېدل نو د زړه د خبروکولو او په ليکلې توګه د هغو د ادا کولو لپاره يې د نخښو يا څانګړو نقشونو د جوړولو يوه څانګړې طريقه ايجاد کړه چې په عام عرف کي (هيرو غليفي) ليك نخښي يا لرغونی رسم الخط ورته وايي. له دغه پخواني مصري ليك دود څخه عربي ليك نخښي راوتلي دي، په دې ډول چې له دغه مصري رسم الخط څخه فنيقي ليك راووتی. له هغه څخه آرامي او مسند ليك راووتی. مسند ليك چې د پيدا کېدوځای يې يمن دی بيا پرصفوي، ثمودي، لحيا ني اوحيري يا انباري ليکونو وويشل سو، چې د عربو د ټاپو وزمي په شمالي برخه کي صفوي، ثمودي

او لحیا ني لیك دود سو او په جنوبي خوا کي یې حِمٌیَري لیك دود سو. د تاریخ القویم مؤ لف علامه محمد طاهرکردي او ډاکټرندوي وایي چې عربي لیك له یمن څخه د کنده او نبط د خلکو په واسطه د عراق حیره او انبارته رسېدلی، او بیا له دغو ځایونو څخه حجاز ته لېږدول سوی دی چې د اسلام تر راتلو پوري هلته دود وو او په حجازي لیك ونومول سوکوم چې د نسخ لیك بنسټ بلل کیږي. اما مکې مکرمې ته د دغه لیك د رسېدو په اړه ټول مؤرخین پردې متفق دي چې لومړی سړی چې دغه لیك یې په مکه کي رواج کړ، حرب بن امیه بن عبدشمس وو. حرب دغه لیك په ځینو سفرونوکي له بشر بن عبدالملك او عبدالله بن جدعان څخه زده کړی وو او دغو دوو تنو بیا لیك د حیره او انبار له خلکو زده کړې وو. د اسلام د مبارك دین په ظهور سره په دې لیك کي ستر سمون او بدلون راغی، او د هغه په خپرېدو او ښکلا کي یې ستر رول ولوباوه. اسلامي عالمانو د دې لیك تورو ته سترخدمت وکړ. د تجوید صرف او نحوي او لیك پوهني او ښکلو هنرونو پوهانو او هنر مندانو ټولو په پېړیو پېړیو د دې لیك د سمون، معیاري توب، پراختیا، تنوع او ښکلا لپاره کار وکړ، چې په پایله کي یې همدغه اوسنی عربي داسي ښکلی لیك رامنځته سو چې نور نو د ښایست نه و رته جوړیږي.

37ـ عربي شعر

شعر په عربي ټاپو وزمه، په تېره په حجازکي ډېره اوږده سابقه لري. د نړۍ په ولسونوکي ښایي عرب هغه ولس وي چې د شعر او شاعرۍ ذوق د دوی په خټه کي اخښل سوی وي.

د اسلام ترلمرختو ډېرد مخه دې ولس بدوي ژوند درلود او هرډول آزادي ورپه برخه وه. نه ثوك پرحاکم وو او نه د حکومت د قید و بند څه پروا وه. هره خوا چې لیدل کېدل پراخه صحرا وه. د ورځي ځلاند لمر د شپې سپینه سپوږمۍ او د ستورو سترګکونه، د سهار نسیم وو او د ماښام غروب او د هسك سرې کنګرې، او عربي شاعر په دې چاپیریال کي خپلي ننګېرني(احساسات)څرګندول، ځکه نو د دغه مهال شعرکه څه هم په جاهلي پېرکي وو ستایل کیږي او ښه شعر بلل سوی دی. د جاهلي شاعر په خپل قوم کي ډېر عزت کېدی، ځکه هغه د خپل قوم ژبه وه، د هغو له ننګونو او ویاړونو څخه یې ننګه کول او د هغو د دښمنانو نیمګړتیاوي به یې څرګندولې او غندلې. د دې درناوي بل لامل دا هم وو چې د دغه مهال شاعر د واکمن او شتمن دروازې ته نه درېدی او غوړه مالي یې نه ورته کول. د عربو سوداګر، ممتاز شاعران، ویناوال، د قبایلو مشران او مخور به هرکال کله چې حج ته تلل دکوچني اختر، او په بل روایت د میانۍ (ذالقعدې) په میاشت کي شل ورځي د عکاظ په مېله ځانکي راغونډېدل. (عکاظد نخله او طایف په منځ کي له مکې څخه درې منزله لیري یوکلی دی). په دغه ځانکي به له 540ع.کال څخه مېلې او د مالونو د پېراو پلور بازارونه جوړېدل. تراسلام وروسته هم په دغه ځای کي دا لړۍ روانه وه، څو په کال 129س. کي د ابوحمزه خارجي د لوټمار له بیري د تل لپاره پای ته ورسېدل. په دغه مېله کي به د شاعرۍ محفلونه جوړېدل او شاعرانو به خپل شعرونه پکښي ویل. د مشاعرې په پایکی به دکال د ډېري ښې قصیدې په هکله پرېکړه کېده او هغه به یې د قباطي په نامه د کتان پر یو ډول ټوکره د سروزرو په اوبو لیکل او د کعبې شریفي پر دېوال یا دروازه به یې ځړول چې دا به د هغې د ویونکي لپاره ډېر ستر ویاړ وو. دغسي قصیدې یې " معلقات " (دکعبې پردېوال ځړول سوي قصیدې) بللې او د اسلام تر راتګ پوري یې شمېر اووته ورسېدی. چې بیا د اسلام په پېرکي هغه د کعبې له دېوال څخه راکښته کړی سوې او وروسته د کتاب په بڼه د " سبع معلقات " په نامه خپرې سوې. عربي شعر د جاهلیت له زمانې څخه د عباسي خلفاوو د دورې تر لومړیو پوري په خوله یو بل ته لېږدېدی. له دې امله دی چې د جاهلي دورې ډېر اشعار له منځه تللي او موږ ته یې ډېره لږ برخه رسېدلې ده، کومه چې د هغګې لرغونتوب تر اسلام د مخه تر 150 کلونو نه اوړي. دا هم د اسلام برکت وو چې د عربي ټولني دغه ارزښتونه یې سوچه او په ځانګړو

ټولګو کي یې تدوین او غونډ کړه. د جاهلي دورې د شعر هغه مهمې ټولګې چې موږ ته رسېدلي دي په لاندي ډول دي:
1_ المعلقات: دغه د ډېرو لرغونو عربي اشعارو ټولګه ده چې د جاهلیت د مهال د اوو نامتو شاعرانو اووه اوږدې قصیدې حماد الراویه ـ چې په156 س. کال وفات سوی دی ـ پکښې راغونډې کړي دي.
2_ المفضلیات: دغه ټولګه د " کتاب الاختیارات " په نامه د مفضل الضبي لخوا ـ چې په کال 164س. کي وفات سوی دی ـ ترتیب سوې ده. خو وروسته وروسته د ده نامه ته په نسبت ورکولو سره په" المفضلیات" مشهوره سوه. په دې ټولګه کي د 47 تنو جاهلي شاعرانو د 14 تنو المخضرمینو (هغو چې په جاهلیت کي زېږېدلي او په اسلام کي یې ژوند کړی)او د شپږو تنو اسلامي شاعرانو ټولي (126) قصیدې اوډل سوي دي.
3_ الاصمعیات: په دغه ټولګه کي نامتو ادیب الاصمعي د 61 شاعرانو 72 قصیدې چې (1163) بیته کیږي راغونډې کړي دي.

38ـ اسلام او عربي شعر

لکه چې پوهیږو د اسلام مبارك دین د عربو او نوري نړۍ د خلکو په ژوند او نورو چارو کي ژور او بنسټیز بدلونونه راوستل. په دې لړکي اسلام د جاهلیت د زمانې شعر هم کره کړ، د هغه منفي او ناسم اړخونه یې وغندل او د اسلام د مبارك دین د اصولو سره سم یې هغه ته لوری ورکړ. د مشرکینو د شاعرانو په هکله د قرآن کریم نظر: و الشعرآء یتبعهم الغاون الم تر انهم في کل وادٍ یهیمون و انهم[ ]یقولون ما لا یفعلون [الشعرآء: 224 _ 262] ژباړه : د مشرکینو په شاعرانو پسې غولېدلي او ورك لاري خلك ځي. آیا ته نه وینې چې هغوی په ρهره ناوه (هرلوري) کي سرګردانه دي او داسي خبري کوي چې عملي کوي یې نه او محمد داسي نه دی او د هغه حال هیڅ د شاعرانو حال ته ورته نه دی.   برخورد:ρد اسلام د اصولو سره د ناسم شعر په وړاندي د رسول په صحیح مسلم کي روایت دی چې ابو سعید خدري وایي چې موږ د سره د مکې پرلار د عرج په سیمه کي ګرځېدو چې نابېره یو شاعرڅرګند سو چې شعرρرسول   وویل چې:" دغه شیطان ونیسئ یا یې منع کړئ، ځکه تردې چې د یو چاρیې وایه. نو رسول نس له شعره ډك سي، دا ښه ده چې له نوونو ډك سي". وایي چې دغه شاعر داسي شعر وایه چې   او د اسلام له نقطهٔ نظره د اعتراض وړ وو.ρد رسول   په شعرکي بېρدغه راز له نورو احادیثو څخه څرګندیږي چې رسول حیایي، فحش ویل، بد اخلاقي، په چټي خبرو سرکېدل، په تکلف مُسجع ویل، د درواغو ستاینې او بد ویل، مبالغې، بې عمله ویناوې، په ریا ښکلي ښکلي خبري کول او په هغو د خلکو غولول او له منځ لارې څخه تېرېدل او ډېري خبري کول، دا ټول په کلکه غندلي دي. د اسلام د اصولو سره د سم شعر په هکله د قرآن نظر : لکه چې د مخه مو وویل اسلام عربي شعر له ناوړو اړخونوکره کړ او په اسلامي ارزښتونو یې وپسولی. په دې هکله قرآن کریم د جاهلي دورې د مشرکو شاعرانو الا الذین آمنوا و عملوا الصٰلحٰت و ذکروا الله[ترغندلو وروسته داسي وفرمایل: []کثیراً و انتصروا من بعد ما ظلموا و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون الشعرا: 227]
ژباړه: په استثنا د هغو شاعرانو چې ایمان یې راوړ، غوره عملونه یې یې ډېر یادکړاوکله چې ظلم پر وسو، نو یوازي یې غچ واخیست او ظالمانوΨوکړل او خدای ته به ډېر ژر معلومه سي چې دوی له څنګه برخلیك سره مخامخ کیږي. په دې آیت کي د شاعرانو له غندني څخه چې په مخکنیو آیتونوکي وسوه، هغه شاعران مستثنا کړای سوي دي چې څلور صفته ولري: لومړی دا چې مؤمنان وي. دوهم دا چې پخپل عملي ژوندانه کي صالحان وي، بد کاران، فاسقان او فاجران نه وي او له اخلاقي بندیزونو څخه آزادي غوره ډېر ډېر یادوونکي وي. څلورم دا چې د شخصي اغراضوΨنه کړي. دریېم دا چې د خدای لپاره د هیچا سپکاوی و نه کړي، خو کله چې د ظالمانو په مقابل کي د حق د ملاتړ لپاره

اړتيا پېښه سي نو بيا له ژبي څخه هغه كار واخلي چې يو مجاهد ي له وسلې څخه اخلي. په هر وخت كي مړ ژواندی اوسېدل او د ظلم په وړاندي د عاجزۍ عريضې وړاندي كول، د مومنانو خاصه نه ده. د اسلام د اصولو سره د سم شعر په كړندود:ρوړاندي د رسول د جاهليت د زمانې د شاعرانو هغه هم اورېدل اوρشعرونه چې فحش او هجو او داسي نوري ناوړي خبري به نه وې پكښېكي رسول هم يې خوښوول، لكه چې په صحيح مسلم كي وايي چې عمرو بن الشريد له خپل پلار څخه روايت كوي چې هغه وويل : يوه ورځ د رسول ترشا سپور وم چېρ هغه مبارك راته وويل: " آيا د اميه بن ابي الصلت كوم شعردي په ياد دی ؟ ". ما ورته وويل: هو. هغه راته وويل چې: ويې وايه. ما د هغه يو شعر ووايه. بيا يې وويل نور ووايه. مايوبل شعر ورته ووايه. بيا يې وويل چې نور ووايه. بيا مې هغه ته د اميه سل شعرونه وويل. اميه يوشاعر وو چې پركفر تېر سوی د هغه په هكله ويل: "ρدی. خو څنګه چې يې د حكمت او نصيحت شعرونه ويلي وه، رسول آمن شعره وكفر قلبه ". يعني د اميه شعر د مسلمان دی خو زړه يې د كافر دی. : و[شاعر نه وو؛ لكه چې لوی څښتن فرمايي ρخرګنده ده چې رسول ته شعر زدهρ [يٰسن : 59] يعني نه مو حضرت محمد]ما علمنٰه الشعرو ما ينبغي له كړی دی او نه شاعري له ده سره ښايېږي.
خوكله كله يې د سليمي طبعي په مقتضا بېله څخه روايتτقصده موزون كلمات له خولې وتلي دي. لكه چې په بخاري او مسلم كي له جندب ګوته ويني سوه، نو يې ګوتي ته وويل :ρدی چې په يوه غزا كي د رسول
يعني ته داسي په لاره كي وليدل، چې البته دا نه ضا ئع كيږيΨګوته يې چې دغه ويني كېده دي د خدای او اجر لري. او لكه چې پوهيږوكوم موزون كلمات چې د مو د نورو شعرونهρزونيت له ارادې پرته له خولې ووزي شعرنه بلل كيږي. همدا شان رسول د جاهليت د زمانې د نامتوρاو موزون كلمات هم د تمثيل په ډول ويلي دي. لكه چې رسول شاعر طرفه بن العبد د معلقې دا بيت ويلي دي: ستبدي لك الايام ما كنت جاهلا ويأ تيك بالاخبار من لم تزود يعني ای هغه څوكه چې د سفر توښه دي نه ده برابره كړې، ژر دی چې د مهال شپې او ورځي تا په هغو چې نه يې ورڅخه خبر، خبركړي. دغه راز مشكوٰآ د بخاري د خندق د غزا په ورځ خاوريρ څخه روايت كوي چې رسول τاو مسلم په حواله له براء دا رجز يېτوړلې.كله چې يې نس مبارك په دوړو سپېره سو، نو د عبدالله بن رواحه وايه: يعني په لوی څښتن لوړم چې كه د خدای لطف نه وای موږ به سمه لار نه وای موندلې. نه به مو خيرات وركولای او نه به مو لمونځ كولای، نو ای څښتنه موږ ته سوكالي را په برخه كړې. كه د دښمن سره مخامخ سو پښې مو ورته ټينګي كړې، ځكه چې دوی پرموږ تېری كړی دی، څو موږ له دينه څخه د اوښتلو په فتنه اخته كړي، خو موږ يې ګردسره نه منو. او " ابينا ابينا " به يې بياځلي (په تكرار) او په لوړآواز ويل. رجز هغو اشعارو ته وايي چې عربو به د جګړو په مهال ويل. دغه راز رجز د شعر له نولسو بحرونو څخه يو بحر هم دی. شعر ستايلی او د هغه په هكله يې فرمايلي دي:" انρدغه شان رسول من البيان لسحراً ". رواه البخاري. يعني ځيني داسي ښې او غوره خبري او څرګندوني دي فرمايي:" ان من الشعرρچې د زړونو په لاس راوړلوكي د سحرغوندي دي. بل ځاي رسول حكماً ". رواه البخاري. يعني ځيني شعرونه دپوهي اوحكمت متضمن دي او په شعركي ځيني دρداسي ګټوري خبري سته چې سړی له جهل اوكم عقلی څخه را ګرځوي. بل ځای رسول مسلمانو شاعرانو په ستاينه كي وويل: " ان المؤمن يجاهد بسيفه و لسانه ". مشكوٰآ . يعني مسلمان په خپله توره او ژبه دواړو جهاد كوي. بي بي په مخكي د شعر يادونه وسوه. هغه وفرمايل:ρعائشه (رض) وايي چې د رسول " هوكلام، فحسنه حسن و فبيحه قبيح ". مشكوٰآ. يعني شعر داسي خبري دي چې ښې يې ښې دي او بدي يې بدي. حسان بن ثابت د مدينې منورې د جاهليت او اسلام د وختو ستر او نامتو شاعردی، چې شپېته كاله په جاهليت او شپېته كاله په اسلام د

قريظه د پيښي په ورځ ورته وويل: "ρ ستايونكي وو. رسول ρكي ژوندى وو، او د رسول په دې هكله ستا ملګرى دى". او همدغه راز به يې ورتهυد مشركانو هجو ووايه، جبرائيل ويل: " كافران چې په ماپسي څه وايي د هغو جواب ووايه". او فرمايله به يې : " اى خدايه ! د حسان د جبرائيل په واسطه ملاتړ وكړي. (متفق عليه). په بخاري كي له به په جومات كي حسان ته منبر ايښووى او هغه بهρعائشې بي بي څخه روايت دى چې رسول به ويل چې:" خداىρ په هكله به يې وياړني ويلې. او رسول ρپر منبر درېدى او د رسول تعالي د حسان په روح القدس (جبرائيل) ملاتړكوي". د عربي شعر په وړاندي د صحابه وو كړنلاره :

د عربي شعر په باب درلود،كټ مټρكوم نظر چې رسول نظر اصحاب كرامو هم درلود. هغو په خپل وار شعر او شاعرى ته زياته پاملرنه وكړه. لكه حضرت ابو موسٰى اشعري ته وليكل چې خلكو ته د شعرτچې مشهور روايت دى چې حضرت عمر زده كولو حكم وركړه، ځكه چې د شعر په بركت سړى په ښو اخلاقو روزل كيږي؛ د سمي رايي په ګېنه سمباليږي او د انسابو په هكله علم ترلاسه كولاى سي. دغه راز حضرت علي به پر شاعرى، صرف او نحوي اوτكرم الله وجهه او د هغه د اكا زوى عبدالله بن عباس تاريخ او رياضي باندي وينا وي او تقريرونه كول او ځينو نورو اصحابو به د قرائت د علم او د خطابت او ليكوالۍ د هنرونو په هكله درسونه وركول. د شعر په هكله د اسلامي عالمانو نظريې :

علامه ابن عابدين شامي په ردالمحتاركي له شهاب خفاجي څخه نقل كوي او وايي چې د عربو بلغاء په شعر او وينا كي پر شپږو ډلو وېشلي دي: 1_ د جاهليت شاعران كوم چې عاد، قحطان او مخضرمون دي. (مخضرمون هغو ته وايي چې په جاهليت او اسلام دواړوكي يې ژوند كړى وي). 2_ د اسلام شاعران ، 3_ مولدين، 4_ محدثين، 5_ متاخرين، 6_ هغه چې له متاخرينو وروسته په اوسنى عصر پوري اړه لري. چې د لومړيو درو ډلو تلاښ د شعرد بلاغت او جزالت لپاره وو، او د دوى د شعرونو په هكله پوهه ترلاسه كول، د فقهاوو په نزد فرض كفايي ده. ځكه چې په دې سره د عربي ژبي د قواعدو په هكله پوهه ترلاسه كيږي، كومه چې په هغې سره، سړى د قرآن او نبوي سنت په معنا وو پوهيږي.
دغه راز علامه ابن عابدين وايي:" شعرد ځان كسب او پيشه ګرځول له ذكره او د شرعي علومولو زده كړيΨاو په داسي ډول تل ترتله ويل چې سړى د خداى راوګرځوي مكروه دى، خو لږ ويل يې چې مطلب يې ځني د ښكلو او خوږو نكتو، لطايفو او تشبيها تو څرګندول وي باك نه كوي،كه څه هم د باڼخو او قد او قامت په هكله وي. ځكه چې د بديع عالمانو د دې مقصد لپاره د مولدينو او نورو دغسي اشعار د مثال او شاهد په توګه راوړي دي". او امام ابن الهمام په فتح القديركي وايي:" كه په شعركي د ټاكلي ژوندي هلك يا ښځي صفت، يا د شرابو داسي ستايل وي چې د سړي شوق پر راولي او يا پكښي د مسلمان او ذمي هجو وي، نو د داسي شعر ويل حرام دي ". خو په عالمګيري كي وايي:" په شعركي د ټاكلي ژوندي هلك يا ښځي صفت او د فسق او شرابو يادول مكروه دي ". او امام غزالي (رح) د اسلامي تصوفو او اخلاقي نظره لا يعني خبري كول، فضول كلامي، په باطلو وينا وو سركېدل، جدال او مِراء (چې د نورو د ويناوو د نواقصو په را سربېره كولو او پرهغو باندي په ايراد او اعتراض كولو سره طعن ويل او د ويونكي سپكول او تحقيرول او د خپل ځان د پوهي او لوړتيا څرګندول دي)، په باطلو او بېله علمه خصومت، په تكلف او په سجع او تصنع خبري كول، فحش ويل، لعن و طعن ويل، حرام ساز اوحرام شعر ويل، ډېري ټوكي كول، مسخرې او پوسخند وهل، د خلكو پټ رازونه لځول، په دروا‌غو ژمني كول، د درواغوقول او لوړه، غيبت، چوغولي، دوه ژبي، مدح او د خطاوو له باريكيوڅخه غفلت، دا ټول د ژبي له آفاتو څخه بولي. چې د امام غزالي دې خبرو ته په پاملرنه كېداى سي وويل سي چې په شعركي له دغو آفاتو څخه ژبه نه ساتل د اخلاقو

مخالف کار دی. څکه نو اوسنی عالم او فقیه دکتور وهبه الزحیلي په " الفقه السلامي و ادلته " کي غوټ حکم کوي چې شعر په اباحت او نه اباحت او کراهیت او استحباب کي د خبرو حکم لري چې ښه یې ښه او بد یې بد دي.

دوهمه برخه: د مکې مکرمې په هکله معلومات

39ـ په عربي شعرکي بدلونونه

په دې ډول د اسلام د مبارك دین په راتلو او خپرېدو سره عربي شعر د عربو له صحراوو څخه ښارونو ته راغی او د نوي اسلامي ژوند په غوښتنه نوي موضوعات پر ور زیات سول. کله چې د مهال په تېرېدو سره اسلامي امت پر بېلو بېلو ډلو اوګوندونو ووېشل سو، سیاست هم په شعر ورګډ سو. دغه مهال عربي غزل هم بېل رنګ خپل کړ، چې په پایله کي دوه ډوله غزل رامنځته سوه: سپېڅلې غزل؛ چې ځانګېرني یې ساده والی، رښتینولي او پوختیا وه. او د ښاري او سوکاله ژوند غزل؛ چې ډېري ابتکاري معنا ګاني او ښکلي خیالونه یې ورزیات کړل او الفاظ یې ور سوچه کړل. بیا په عباسي پېرکي په شعرکي ډېر بدلون راغی چې په ځینو برخو کي ضعیف او په ځینوکي غښتلی سو، او داسي مطالب پکښي رامنځته سول چې پخوا نه وه، یا لږ لیدل کېدل او پردې سربېره یې په معنا، خیال او الفاظوکي هم بدلون راغی.
په دې پېرکي سیاسي او حماسي شعر او سپېڅلې غزل بابېزسوه، او د مدحي او مرثیو اشعار قوي سول. دغه راز د دغه مهال په شعرکي د مدنیت او ودانوني ښکارندي توصیف سوې او د زهد، تصوف، فلسفې، ښووني اوکسیو اونورو نوو موضوعاتو شعرونه څرګند سول. د دغه مهال شاعرانو به کوښښ کاوه چې د قصیدې په اجزاووکي تناسب او په معناووکي ترتیب په پام کي ونیسي. دوی به خفیف اوزان غوره کول او واضح او لطیف الفاظ به یې کارول. او د شعر بیاني او بدیعي ښکلا ته به یې زیات پام اړاوه، چې په دې ډول عربي شعر په تدریج سره د ساده او روانو معناوو او خیالونو څخه معقدو، تکلفي اوله مبالغې ډکو معناوو، صنایعو، استعارو او تشبیهاتو ته ور واوښت.

40ـ عربي کره کتنه

عربي ادب او کره کتنه د جا هلیت په پېر کي:
دکتورحمید رضاشایګان فر، په خپل کتاب " نقدادبی " کي وایي:" د عربو د جاهلیت د پېرد شعر دکره کتني ډېر پخواني ځایونه د مدینې، مکې اوطایف د شاوخوا بازارونه وه ". ډاکټر نورالحسن نقوی په خپل کتاب ګ" فن تنقید " کي وایي:" په عربوکي له ډېري پخوازمانې څخه ادبي کره کتنه ډېر ستر ارزښت لري ". دوی دواړه اوډاکټرعبدالحلیم ندوی په تاریخ " عربی ادب " کي او نور پوهان د دې خبري د ثبوت لپاره وایي چې د عکاظ په مېله ځای کي به یې (کوم چې مخکي د عربي شعر ترسرلیك لاندي خبري پر وسوې) یو پوه، د اعتماد وړ او د پاخه عمر شاعر، چې ټولو ته به منلی وو، د دریم ګړي یا " د مشاعرې دمیر " په توګه ټاکی . شاعرانو او هنرمندانو چې به خپل کوم هنري آثارلوستل،دغه دریم ګړي به ترکره کتني لاندي نیول او د هغو په هکله به یې پرېکړه کول. چې دا پرېکړه به ټولو ته د منلو وړ وه. د دې کره کتني په پایله کي به چې د چا قصیده د ډېري ستاینې او شاباسي وړ وګرځېده، هغه به یې ـ لکه چې مخکي موهم وویل ـ په زرینوکرښو لیکل او دکعبې شریفې پردېوال یا دروازه به یې ځړول .
د عُکاظ په مېله کي به په دودیزه توګه د جاهلي پېرنامتو شاعر" النابغآ الذبیاني" د مشاعرو میر یادریم ګړی ټا کل کېدی. ده ته به یې د څرمني ځانګړې، سره خېمه درول

اوهغه به په هغې کي په ډېر سترتوب اوعزت ناست وو. ادبپوهان وايي چې د عربو د دغه مهال کره کتنه په ځانګړې توګه ډېره متوازنه وه. دې کره کتني نه موضوع له پامه غورځول نه اسلوب. يعني اړينه وه چې په شعرکي چې کومه خبره کيږي بايد هم ارزښتناکه وي او هم يې د ويلو ډول زړه راکښونکی وي. عربي ادب او کره کتنه په اسلامي پېر کي: د اسلام مبارك دين د خپلي رڼا په خپرېدو او د عربو او نوري نړۍ د خلکو په ژوند او نورو چاروکي د بدلونونو د راوستلو په ترڅ کي د جاهليت د زمانې شعرهم ترکره کتني لاندي ونيو. د هغه منفي او ناسم اړخونه يې وغندل او د اسلام د سپېڅلي دين د اوهمρارزښتونو سره سم يې هغه ته لوری ورکړ. په دې لړکي هم قرآن کريم، هم رسول صحابه وو په خپل خپل وار عربي شعرتر اسلامي کره کتني لاندي نيولی او د هغه په هکله يې ارزښتناکي څرګندوني اولارښووني کړي دي. چې په پايله کي عربي شعر د اسلام په ښکلې ګېڼه سمبال او نور نوي موضوعات هم پرور زيات سول. دغه رازقرآن کريم د ختيزي، اسلامي ادبي کره کتني او د بلاغت او نورو ډېرو علومو د قواعدو په بنسټ ايښوولوکي هم پرېکړونې اغېزه درلودلې ده. عربي ادب او کره کتنه په اموي پېر کي: د اسلام په اموي پېرکي چې د شام خليفه ګانو اود هغو نورو چارواکو شعر و شاعرۍ ته پام لاره، نو شعر او ادب زيات دود سو. چې له دې امله کره کتني ته هم بشپړتيا ور په برخه سوه . په دې دوره کي هم د ادبي کره کتني خورې ورې نخښې ترسترګوکيږي، لکه چې يزيد بن معاويه پردې سربېره چې د شعر ديوان يې درلود پخپله هم شعرترکره کتني لاندي نيوی. عبدالملك بن مروان هم ادبي اوکره کتنيزه قريحه درلوده. هشام بن عبدالملك او وليد بن يزيد بن عبدالملك هم شعرونه ترکره کتني لاندي نيول. دغه مهال په حجاز او عراق کي شاعرانو او نورو د يو بل ويناوي ترکره کتني لاندي نيولې،لکه چې عمر بن ابي ربيعه او کُثَيِر، يو د بل پر شعرونوکره کتني کولې. د دې دورې له کره کتونکو څخه بل هم ابن ابي عتيق لمسی کيږي . دغه راز د دې دورې په ادبي کره کتونکوکي دτدی چې د حضرت ابوبکرصديق حسين بن علي لور " سکينې" نوم هم يادوي او د ادب په کتابونوکي يې د هغې دکره کتنيزو رايو او ملاحظو يادونه هم کړې ده. (1)

عربي ادب او کره کتنه په عبا سي پېرکي:

د اسلام د عباسي پېر په رار سېدو سره د عربو په ژوندکي يو ډول اوښتون راغی. چې د هغه سره د شاعرۍ رنګ هم بدل سو. او علومو او هنرونو ته د قدر په سترګو د کتلو او د هغو د خپرېدو، په تېره عربو ته د ژباړي له لاري د يوناني پوهنو د رسېدو په پايله کي دکره کتني ذوق نور هم د عربو سره مونده سو. او له دې سره سم په عګربي ادب کي بنسټيزه کره کتنه پيل سوه .

ابوعمرو بن العلاء، حمادالراويه ، مفضل ضبي، خليل بن احمد، خلف احمر، ابوعبيده او اصمعي د دغه پېرد شعرد پخوانيوکره کتونکو څخه شمېرل سوي دي. چې له هغو څخه مفضل ضبي، خليل بن احمد او اصمعي ليکلي آثار هم پرې ايښي دي. دغه رازکوموکره کتونکوچي دکرکتني اصول وضع کړل او عربي ادب يې دکره کتني پر محك وڅېړه اوځينو يې په دې هکله کتابونه ليکلي دي، په هغوکي د يادوني وړ نومونه دي د: محمد بن سلام الجُمَحي، ابن قتيبه دينوري، عبدالله بن المعتز، قدامه بن جعفر، ابن رشيق قيرواني، ابن خلدون، جاحظ، ابوهلال عسکري، عبدالقاهرجرجاني، محمد بن يزيد المبرد، احمد بن يحيٰی ثعلب، ابومنصور ثعالبي، محمد بن احمد العبيدي، حسن بن بشر آمدي، ضياءالدين بن الاثيراونور. د عربي کره کتني پر پيل او پر مختيا چې غور و کړو، نو دې پايلي ته رسيږو چې

(1) د يادوني وړ ده چې دغه خبرابوالفرج اصفهاني په" الاغاني" کي، دکتور عبدالحسين زرين کوب په " آشنايې با نقد ادبي" کي او نورو ډېرو، کړې ده، خو علي محمد علي دُخَيل د" سکينه" رسالې ليکوونکی يې ردوي او نه يې مني.

د لرغوني عربي شاعرۍ آره پانګه د قصيدو په بڼه ده. د دغو قصيدو نړۍ ډېره پراخه ده

اوپه هغوکي د عربو بشپړ ژوند انځورسوی دی. اولکه چې پوهيږو دغو قصيدو تلپاتي ژوند ګټلی دی. البته کوم شي چې دغه قصيدې تلپاتي کړي دي، هغه دعربو سپېڅلی کره کتنيزشعور دی. د عامو خلکو په مخکي د مقابلې له مخي د ځېرني اوکره کتني هنر او عمل لکه څنګه چې په عربوکي وده او پرمختيا ورکړه سوې ده، د هغه سا رې په نړۍ وال ادب کي لږ ترسترګوکيږي .

د عربي ادب او کره کتني د ځوړتيا او انحطاط پېر: ترابن اثير وروسته ترډېري مودې د عربي کره کتني او ادب په تاريخ کي کومه ځلانده څېره ځرګنده نه سوه. په تېره څنګه چې د مغولو د تاړاك په پايله کي بغداد سقوط وکړ عربي واکمني ګردسره ړنګه سوه. او د دې سره علوم او ادبيات د ستر ناورين سره مخامخ سول. په دې پېرکي نه کوم سترشاعراو ليکوال پيدا سو نه کوم کره کتونکی. ځينو ليکوالو چې د ادب او اديبانو په هکله څه ليکلي د هغو په تاليفونوکي دکره کتني په باب زيات څه نه ترسترګوکيږي. صلاح الدين صفدي (په764س.کال مړ) کره کتني ته دونه پام نه دی اړولی، خو بياهم په دې هکله په خپلو هممهالوکي يوه نادره استثناګ وه. دغه راز ابوالعباس قلقشندي (په823س. کال مړ) هم په خپل کتاب ګ" صبح الاعشٰی في صناعآ الانشاګء " کي ځيني کره کتنيز ټکي ځای کړي دي .

دغه ځوړتيا د عثماني واکمنانو په پېرکي خپلي وروستۍ کچي ته ورسېده. په دې پيرکي شهاب الدين خفاجي (په 1069س.کال مړ)، تاشکبري زاده (په968س.کال مړ)، د ادب اوکره کتني په برخه کي د يادوني وړ دي. دغه راز يوسف بديعي (په1073س.کال مړ) دخپل مهال ستر اديب وو، چې د متنبي او ابوتمام په هکله يې دوه په زړه پوري کره کتنيزکتابونه ليکلي دي.

د عربو د بيا و ينښتيا پېل: د ديارلسمي سپوږميزي پېړۍ په لومړيوکي د عربي هيوادونو او ولسونو په احوالوکي لږلږ بدلونونه رامنځته سول. مصرد ناپليون د يرغل په پايله کي اود محمدعلي الباني اود هغه د ځای ناستو په پيرکي د اروپايي فرهنګ او تمدن سره آشنا سو. په تونس او الجزايرکي د عربو او فرانسويانو ترمنځ د سولي او جګړې اړيکي رامنځته سوې. شام، لبنان اوعراق د عثماني واکمنۍ د بې واکۍ له امله د اروپاد تمدن او سياست سره مخامخ سول. دې حال احوال پر عربي ادب اغېزه وښندل، په تېره اروپايي فرهنګ او تمدن د عربو په وړاندي د فرهنګ او تمدن په هکله نوي ورونه پرانيستل. ځينو شاعرانو او ليکوالانو د نوو وطني او ټولنيزو مضامينو ليکلوته مخه کړه . دې چارو ورو ورو په عربي ادب کي نوي بدلونونه رامنځته کړل چې په کره کتنه کي يې هم انعکاس وموند.

په لبنان کي بطرس البستاني او احمد فارس الشدياق په خپلو ليکنوکي د اروپايي کره کتني کړندود خپل کړ، د لبنان له اديبانو څخه شيخ ناصف يازجي لغوي کره کتني ته پام واړاوه . نامتو ليکوال، مؤرخ اوځېړونکي جرجي زيدان هم مهم او په زړه پوري کتابونه وليکل او په " الهلا ل " مجله کي يې خپل کره کتنيز، علمي، دقيق او معتدل ذوق ځرګند کړ . په دې دوره کي د شام او مصر له اديبانو څخه څوتنه نور هم چې کره کتنيز ذوق يې لاره کېدای سي چې ياد سي. خو دکره کتني وروستی، بشپړ او بنسټيز نهضت له لويه سره د مصر د څو تنو وروستيو او اوسمهالو ليکوالو او اديبانو د هلوځلو يېبره ده. چې په دې هکله يې ځانګړې پاملرنه کړې او ارزښتناك آثاريي ليکلي دي. له دې ليکوالو اوکره کتونکوڅخه دي : ابراهيم مازني، عباس محمود العقاد، محمدحسين هيکل بګ، احمد امين او طه حسين اونور.

41ـ عربي شعر او ټولنه

عربي شاعرانو او اديبانو د جاهليت له دورې څخه تر نني نوي ادبي نهضت پوري ستر شعري او ادبي ايجادات په ميراث پرې ايښي دي. د دوی د شعرفکر، لغت ، عبارت او لفظ

روڼ ، د خیال او جمال تصویرونه، بڼکلي او معنا وي يې دقيقي دي. چې د شاعرانو له عواطفو او افکارو او د خلکو د ژوندانه او چاپیریال څخه نماینده ګي کوي. د دې ترڅنګ د عربي شعر یوه برخه په تېره په عباسي پېرکي په ټولنه کي د حاکمو او شتمنو ډلګیو نماینده وه چې د دغو ډلګیو د لوستونکو او اورېدونکو ذوقونو ته به يې جواب وايه او د دوي هيلي او غوښتني به يې منعکسولې او د دوی د خيالي او رشتيانيو لويانو ستايني به يې کولې.

البته دا ښکارندي ټولنيز لاملونه لري، چې ډېر مهم يې د واکمنو او د دوی د مرستندويو سوداګرو او مڅکوالو د لړکیو په لاسونو کي د واك او شتو تمرکز، د وګړو د سترو ډلو بې وزلي او د شتمنو او واکمنانو د ستايني په بيه د شاعرانو د ښه ژوند څخه د هغو نه خبرېدل دي. چې دا ښکارنده په ټولو پخوانيو ټولنوکي ښرګنده وه.

خو د دې سره سره عربي شعر ان په عباسي دوره کي هم ټوله د دروغجنو ستاينو شعر نه وو. رشتيا دا ده چې ډېرو ولسي شاعرانو د خلکو د احوالو سره تماس نيولی، د دوی د ستونزو او دردونو شاعران وه. او د ولس فکر، ژوند او غوښتني به يې په خپلو اشعارو کي منعکسولې چې د دې حقيقت ډېر ښه ساری په اسلامي فتوحاتو او صليبي جګړو او نورو کي بېخي ډېر موندل کيږي.

42ـ د عربي ادب اغېزې د ختيز پرآدابو باندي

د عربي ادب شعر، نثر اوکيسو د موضوعاتو، معنا وو او اساليبو، شعري اوزانو، د لغاتو د مفردا تو او فصاحب او بلاغت له مخي د ختيزو ولسونو پرآدابو باندي اغېزه ښندلې ده. د پښتو، فارسي، ترکي او نورو هغو ختيزو ژبو پر وده او تطور باندي چې د عربي اسلامي ثقافت په چاپيريال کي، يا هغه ته نژدې رامنځته سوي دي. د عربي ادب اغېزې په ښرګنده ښکاري.

دغه راز د ختيزو ولسونو فرهنګيانو عربي ژبه زده کړه او خپل تاليفونه يې په وليکل چې له دوی څخه د عربي اسلامي ثقافت په بېلو بېلو برخو کي بې شمېره نابغه شخصيتونه راڅرګند سول. د اسلام د مبارك دين په رڼا کي پښتو او دري آداب د عربي ادب ترڅنګ د اسلامي آدابو په څېر راڅرګند سول او وغوړېده. پښتو او دري ژبو اديبانو اوپوهانو په پښتو او دري ژبو په عربي توروکتابونه وليکل او ډېر الفاظ يې له عربي ژبي څخه خپلو ژبو ته ولېږدول.

دغه راز ډېرو پښتنو او دري ژبو شاعرانو، د عربي شعرڅخه وزنونه، لغات او قافيې اقتباس کړې او په خپلو ژبو يې پرخپلو شعرونو او ليکنو تطبيق کړې. په تېره پر دري نثر باندي د عربي اغېزې ډېري ښکاري. خو په قرآني آيتونو، احاديثو، متلونو او عربي شعرونو استدلال او استشهاد په دواړو پښتو او دري ژبوکي ډېرکيږي. د پښتو او فارسي ژبو اديبانو په خپلو شعري او نثري تخليقا توکي د عربي بديع او بلاغت قواعد هم پلي کړي او عربي اصطلاحات يې ډېر اخيستي دي.

دغسي پر ترکي او کردي ادب هم کومي خبري چې د پښتو او دري په هکله وسوې، تر ډېره حده صدق کوي. د دغو ژبو آداب هم په مستقيمه توګه يا د فارسي ادب له لاري، په غير مستقيمه توګه د عربي ژبي څخه اغېزمن سوي دي. د هندوپاك ادب هم په ډېره ژوره توګه د اسلامي ادب تراغېزې لاندي راغلی دی. په هندي او پاکستاني مسلمانانوکي ډېر ستر ستر ليکوالان راڅرګند سول، چې په عربي ژبه يې ډېر کتابونه وليکل؛ چې زياتره يې پر ديني، لغوي او تاريخي مسايلو راګرځي. پردې سربېره د عربي او فارسي ثقافت تراغېزو لاندي نوې ژبه د اردو ژبي په نامه رامنځته سوه، چې ډېر موضوعات او معنا ګاني يې له عربي ادب څخه اخيستي دي.

43ـ د عربي ادب اغېزې پرلوېديزو آدابو باندي عربي ادب د هغو ولسي سندرو، بدلو اوکيسو له لاري کومي چې د خلکو په منځ کي مشهوري وې او په خوله يې يو بل ته

لېږدولې پرلوېدیزشعر باندي ستره اغېزه ښندلې ده.
د اسپانیې اوهغې ته د نژدې اروپايي ملکونو لکه فرانسې او ایټالیې د نصراني امراوو په ماڼیو کي د اندلس د سندر غاړو سندرو ته ډېره پاملرنه کېده. په یوولسمو او دوولسمو میلادي پېړیوکي په اروپا کي یوه ډله بدل بول شاعرا ن راڅرګند سول، چې سندري او نغمې به یې د باجې سره یوځای غږولې. دغو شاعرانو ته په "طروبادور" وویل سول. طرو بادور د عربي له "طرب" څخه اخیستل سوې کلمه ده. دا ځکه چې عربي رنګ د دغو شاعرانو په شعرکي ډېر ښکاره وو. دغه ډول ډېري عربي کیسې هم په اروپايي ژبو و ژباړل سوې؛ لکه چې لومړی " کلیله و دمنه " په دیارلسمه میلادي پېړۍ کي په اسپانوي او لاتیني په اوبیا نورو
ژبو و ژباړل سوه. له دي امله دی چې د عربي کیسو اغېزې د ایټالوي لیکوال پوکاچو د " دیکامیرون " په کیسو کي په څرګنده ترسترګو کیږي. دغه رازد ادب تاریخ لیکونکو دابي العلاء المعري د " رسالآ الغفران" اغېزې د ایټالوي شاعر دانته په " الهي کومیډي " کي هم جوتي کړي دي.
په اوولسمه عېسوي پېړۍ کي عربي ادب ته د لوېدیزو ادیبانو پاملرنه زښته زیاته سوه چې د ادب تاریخ لیکونکو لخوا د دې ګ پاملرني اسباب د اروپا پراختیا، د رومانتیکي غورځنګ رامنځته کېدل اود ختیزو پوهاا نو د غورځنګ منظم کېدل ښوول سوي دي. دغه مهال د حي بن یقظان کیسه په لاتیني ژبه وژباړل سوه اود یو زر و یوې شپې (الف لیلآ ولیلآ) کیسه په 1704ع. کال کي د لومړي ځل لپاره په فرانسوي و ژباړل سوه، چې بېخي ژر په اروپا کي خپره سوه او په ډېرو نورو اروپايي ژبو هم واړول سوه.
44ـ د مکې د اوسنیو لیکوالانو او شاعرانو په هکله
د مکې د یوه لیکوال څرګندوني
د مکې مکرمې د تاریخ (تاریخ القویم) لیکوال علامه محمد طاهرکردي (1321 _ 1400س.) په خپل کتاب کي د مکې مکرمې د اوسنیو لیکوالو او شاعرانو په هکله څه څرګندوني لري چې موږ یې غټ غټ ټکي را اخلو:
علامه کردي په دې عقیده دی چې څنګه چې شاعران په هره لوړه، ژوره کي سرګردانه او ادیبان په هره برخه کي لیکني کوي، نو دوی په خپل فصاحت او بلاغت اوحسن اسلوب کولای سي چې د خلکو لارښوونه وکړي. ده په خپل تاریخ کي د (160) تنو په شا و خوا کي د اسلامي عالمانو، لیکوالانو، شاعرانو او ادیبانو اود هغو د تالیفاتو په هکله ځرګندوني کړي او عقیده څرګندوي چې:" که ادیبان د شعر او ادب او لیکوالۍ خدمت ته وزګار سي، نو به په رشتیا چې ستر تخلیقات رامنځته کړي. خو له بده مرغه چې هغو د ژوندانه پېټي پر اوږو اخیستي او په نورو دندو او کارونو بوخت دي". دی زیاتوي :" زه باور لرم چې زموږ په مهال د شعر او ادب صنعت د بشپړتیا تر وروستي پړاوه رسېدلای سي. ځکه چې زموږ سره اوس د پوهي سرچینې او اړانې ډېري دي. خو موږ داسي ډېر ادیبان او فاضلان لرو چې د حیا او ضعف له امله په ورځپاڼو او مجلوکي د خپلو لیکنو خپرولو ته زړه نه ښه کوي. ځکه دوی ګومان کوي چې که د دوی کومه لیکنه خپره سي د اعتراضونو اوکره کتنو هدف به وګرځي، چې د دوی دا نظر درست او غوره نه دی. ځکه د آس په سپرلي کي هغه مهال مهارت تر لاسه کیږي. او سړي هغه وخت آس سپور باله سي، چې څو واره له آسه ولویږي. نو ځوانو لیکوالو او شاعرانو ته په کار ده چې علم او ادب او نورو ښو چارو ته په مېړانه او زړه ورتیا ور ودانګي؛ لکه چې پخوا لا یوه شاعر ویلي دي : یعني چې د خلکو د خبرو پر واکوي له غمه به مري. او زړه ور او مېړه سړی به په خوند خوند وژغورل سي.
دی مشرو او فاضلو ادیبانو ته سپارښتنه کوي چې د ادب بڼ ته د نوو ورننوتلو ځوانانو سره په مینه او نرمښت چلند وکړي. له ځینو خطا وو څخه یې سترګي پټي کړي او د تُندو او مرچکي کره کتنو په غشویې زړونه ور زخمي نه کړي، څو د هغو قلمونه د ادب او لیکوالۍ په هنرکي ښه غښتلي سي او د ویښتیا، پاڅېدني او شجاعت اروا وده پکښې

وکړي. او که داسې وسي د شعر او ادب بازار به ښه تود سي". دغه راز علامه کردي د " تاريخ القويم " په يوه بله برخه کي اديبانو او شاعرانو ته څه توصيې کړي او وايي:" علم بېله عمله او بېله عقله څرګند خسران دی او اديب بېله ادبه او شاعر بېله شعوره وبال د ځان دی. عالم ښايي په علم پسوللی وي او د جاهل کارونه و نه کړي. اديب ښايي په ادب ښايسته وي او بې ادبه نه وي. شاعر ښايي د شعور او احساس څښتن وي او د بې احساسوخلکو غوندي بې خبره نه وي. او د دوی له علم او پوهي څخه بايد خلکو ته ګټه ورسيږي". (اروا دې ښاد وي).

45ـ روغتيايي خدمتونه

پيرغلام دستګير نامي په تاريخ مکه معظمه کي چې په 1346س.کال يې ليکلی دی په مکه مکرمه کي د " خاصکيه " په نامه د يوه ستر روغتون يادونه کوي، چې لګښت يې عثماني سلطان سليمان قانوني ورکاوه. دغه راز هغه وايي چې څلور ډسپنسرۍ (واړه روغتونونه) هم هلته د ناروغانو درملنه کوي چې دوه يې د مسعٰی سره، يو په جياد محله کي، او يو بل ځای دی. چې دغه څلورم يې بېخي د عطار د يوه معمولي دکان غوندي دی. د مصر په خانقا کي هم يو روغتون وو، چې کلنی لګښت يې اووه سوه مصري پونډه کېدی. علامه کردي په تاريخ القويم کي وايي چې په مکه مکرمه کي د عثماني ترکانو او شريف حسين په وختوکي يو روغتون په اجياد کي او بل په " المدعاء " نومي ځای کي د " القبا ن " په نامه فعال وه چې په دواړوکي پنځه تنه ډاکټران د ناروغانو په درملنه او دارو درملو ورکولو بوخت وه. دغه مهال هلته يوازي يو درملتون د " حسنين " په نامه موجود وو. په دغه پيرکي يوناني طبابت ډېر دود وو، ځکه نو هلته د يوناني درملو دکانونه پرانيستي وه چې ځينو مسلمانو، هندي طبيبانو د طبيعي بوټو څخه جوړ سوي درمل پکښي پلورل. وروسته چې د مکې ودانۍ او وګړي ډېر سول سعودي حکومت ډېر ډاکټران له نورو ملکونو ور وغوښتل، ډېر روغتونونه او درملتونونه پرانيستل سول. او ډېر سعودي ډاکټران په بهرکي وروزل سول. اوس په سعودي عربستان کي، د يوې احصائيې له مخي هرو (297) تنو ته د روغتون يو کټ او (720) تنو ته يو ډاکټر رسيږي. (په افغانستان کي هرو[1730] کسانو ته د روغتون يو کټ او [585]کسانو ته يو ډاکټر رسيږي. او په پاکستان کي هرو [2064] کسانو ته د روغتون يو کټ او[4000]کسانو ته يو ډاکټر رسيږي). د سعودي د عامي روغتيا وزارت هرکال منظم پلانونه وضع او پلي کوي څو د حاجيانو د روغتيا ساتني په هکله ورخدمتونه ترسره کړي. په 1412س. (1992ع.)کال کي حاجيا نو ته د روغتيايي خدمتونو د وړاندي کولو لپاره (22) روغتونونه د (5363) کټونو په درلودلو سره او(137) روغتيايي اساسي مرکزونه په مکه مکرمه ، عرفات، منا، مزدلفه، د مدينې پرلويه لار او په مدينه کي په کار بوخت وه. د حج په مهال لس زره تنه ډاکټران، ټکنيشنان، روغتياپالان (نرسان) او په روغتيايي ارشوکي نور بوخت کسان د حاجيانو روغتيا ساتني ته ګومارل کيږي. دغه راز د تودوښي له امله د جولې وهلو حاجيانو د درملني لپاره د سعودي د عامي روغتيا وزارت په اړوندو روغتونونوکي (105) روغتيايي ډلي هم په کار بوختي دي. پر دې سر بېره د لومړنيو روغتيايي مرستو (6) مرکزونه په مکه، عرفات، منا او مدينه منوره کي د جولې وهلو حاجيانو سره روغتيايي مرستي کوي، چې هر مرکز (140) کټه او اووه متخصص ډاکټران او نور پرسونل لري. څوکاله د مخه د سعودي د عامي روغتيا وزارت د لندن د ټراپيکل ډيزيزکالج په مرسته د کټ غوندي يوه داسي آله جوړه کړه چې د جولې وهلي ناروغ په علاج کولوکي کارول کيږي. وروسته يې دغه آله د نوي لوړي ټکنالوژۍ سره سمه نوره هم بشپړه کړه. پردې سر بېره د سعودي د " ملي ګارډ " او"ګ دفاع او هوايي چلند وزارت " هم د حاجيانو لپاره ثابت او ګرځنده روغتونونه لري چې ناروغان وړيا ګوري، وړيا درمل ورکوي او وړيا يې عمليات کوي. او د نا وړو پېښو (ايمرجنسي) په مهال د پوځ هليکوپټرونه چې د دغسې پېښو لپاره تيار ولاړ وي، ناروغ سمدستي د جدې پوځي روغتون يا د طايف د شهزاده

منصور پوځي روغتون ته رسوي.

46ـ سعودي سره میاشت

څنګه چې حاجیان او نور خلك په پښو وختوکي د علاج او روغتون ته د رسېدلو په لار کي د زیاتو ستونزو سره مخامخ کېدل، نو ځینو نېك چارو، د لومړنیو مرستو او روغتیایي خدمتونو د ملي ټولني جوړلو ته لاس واچاوه. او په 1354س. کال کي د " جمعیآ الاسعاف الخیري " (د روغتیایي مرستو خیریه ټولنه)، جوړه سوه، چې حاجیانو او نورو ته یې روغتیایي او نور خدمتونه وړاندي کول. د 1383س.کال د امامانو د میاشتي پر (16) د دې لپاره چې دغه ټولنه وکولای سي ښه او هر اړخیز خدمتونه ترسره کړي هغې ته د "جمیعآ الهلال الاحمر" (د سري میاشتي د ټولني) نوم ورکړه سو، چې په 1963ع.کال کي یې د نړۍ وال سره صلیب د سازمان غړیتوب هم ترلاسه کړ. په دې ډول دې ټولني ته دولت هم ډېره پاملرنه وکړه اوپه همهغه 1383س. کال کي یې یو میلیون ریاله تخصیص ورته ورکړ. دغه ټولنه د ریاض پر مرکزي دفتر سر بېره د سعودي په سترو ښارونوکي دفترونه او د روغتیایي مرستو مرکزونه لري. حاجیانو ته د خدمت په لړکي په 1412س.کال کي دغي ټولني (250) روغتیایي مرکزونه درلوده چې له هغو څخه (141) یې ګرځنده وه او د (428) امبولانسونو او (15899) تنو کارکوونکو په درلودلو سره یې خدمت کاوه.

47ـ قرنطین ځایونه

" Quarantine" (کورنتینا یا قرنطینه یا قرنطین) هغه ټاکلې موده ده چې په هغې کي مسافر یا د وبا وهلي سیمي ناروغان یا په وبا ککړ سوي وګړي یا مالونه یا بېړۍ له نورو څخه بېل ساتل کیږي، څو ناروغي خپره نه سي. (د یوې انګرېزي _ فارسي ډکشنرۍ په خوله دغه موده څلوېښت ورځي ده). وایي چې قرنطین له لویه سره فرانسوي لغت دی. کله چې د فنیسیا فرنګیانو ولیدل چې وباوي د ختیز او د افریقې په شمال کي د المغرب څخه اروپا ته ننوزي نو د لومړی ځل لپاره یې په1348ع. کال کي مامورین وټاکل، څو هغه بېړۍ چې له بهر څخه د دوی د هیواد پولو ته له دغه لوري رسېږي وپلټي او په دې پسي په 1403ع.کال کي د ادریاتیك په یوه وړه ټاپوکي لومړی روغتیایي قرنطین ځای، د لازاریټ (Lazarette) په نامه پرانیستل سو چې بیا یې د مهالونو په تېرېدو پراختیا ومونده . څنګه چې مکې مکرمې ته هرکال د حج او عمرې د ادا کولو لپاره په لکونو وګړي د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه ور درومي نو د وبا یې او نورو ساري ناروغیو د خپرېدو د مخنیوي او له دغسي ناروغیو څخه د سعودي د اوسېدونکو او حاجیانو د ژغورني لپاره دې چاري ته هم پام واړاول سو. د ترکانو په وختوکي د قرنطین روغتیایي عملیات د اړتیا په مهال د جدې ساحل ته نژدې په دووکوچنیو ټاپوګانوکي ترسره کېدل. له دغو قرنطین ځایونو څخه تر 1911ع.کال د مخه کار اخیستل کیدی. خو وروسته د روغتیایي علومو د پرمختګ له برکته دغو ځایونو ته اړتیا نه لیدل کېدل. خوکله چې په 1947ع.کال کي په مصرکي کولرا څرګنده سوه، دغه قرنطین ځایونه بیا له مصرڅخه د راتلونکو مسافرو د تر قرنطین لاندي نیولو لپاره وکارول سول. سعودي حکومت وغوښتل چې په 1926ع.کال کي چې په پاریس کي د نړۍ د دولتونو لخوا په دې هکله کوم روغتیایي تړون لاسلیك سوی وو، د هغه ځیني مادې دي له منځه یووړل سي او ځیني دي هم تعدیل کړای سي. ځکه چې د فني شرایطو سره سمون نه خوري. له دې امله له بهرڅګخه پلاوی راغی او د جدې دغه قرنطین ځایونه یې له نژدې وکتل او نظریې ورکړچي که دغه ځایونه پراخه سي او سمون پکښي راسي د حاجیانو د راتلو په مهال د قرنطین خدمتونو ته په بشپړه توګه بسنه کوي. نو هغه وو چې سعودي حکومت د دغو قرنطین ځایونود پراختیا او بشپړتیا کارونه ترسره کړه. اما د یوه بل قرنطین ځای لخوابه چې په " کمران " ټاپوکي وو، د هغو حاجیانو بېړۍ د روغتیایي نظره پلټل کېدې، چې د جنوب له لوري به جدې ته رسېدلې.

خو څنګه چې سعودي حکومت دغه کار ته د جدې په مینا نومي ځای کي خپل چارواکي وټاکل، نو په 1951ع. کي یې د کمران د ټاپو قرنطین ځای لغوکړ. د جدې د قرنطین ځای (150) ودانۍ په نژدې (229000) مربع متره مځکه کي په داسي ځای کي جوړ سوی چې د اوسېدو له سیمي څخه ډېر لیري دی. د دغه ځای ټولي ودانۍ په بربښنا رڼا سوي او اداري دفترونه، د ټیلیفون منځی (سنټرال)، د موټرانوګاراجونه، باغچه، د ترکاڼۍ کارځای (ورکشاپ)، حمامونه، د چښنګ اوبه، پخلنځي، تشنابونه او نور ټول لازم تجهیزات لري. پردې سر بېره په دغه قرنطین ځای کي د روغتیایي روزني (ټرینینګ) ښوونځی، د قرنطین ځي د اړتیاوړ یخي جوړولو فابریکه، عام روغتون، درملتون، د ډاکټرانو او نورو کورونه او داسي نور لوازمات ټول جوړ سوي دي.

48ـ د سعودي پیسې

د اسلام له پیل څخه د پیسو تاریخ:

پهρځیني وایي چې د رسول زمانه کي د فارس، روم، یمن او المغرب درهمونه او دینارونه چلېدل چې د فارس او روم پر درهمو به د هغو ځایونود پاچهانو تصویرونه وه. خو څنګه چې په کتابونوکي د هغو د وزنونو په هکله ډول ډول خبري سوي دي، دقیق وزنونه یې نسي ویل کېدای .

اسلامي سکه (درهمونه او دینارونه) د لومړی ځل لپاره د عبدالملك بن مروان په پېرکي په 75س.کال کي ووهل (ضرب) سوه. خو جرجي زیدان د مصر په تاریخ کي وایي چې د راشده خلفاوو په وخت کي د مسو ساده سکه ضرب سوې وه او د سپینو زرو سکه د خلیفه عبدالملك په وختو کي راووتل. ځیني وایي چې په اسلامي پېرکي د لومړي ځل لپاره د حضرت علي (ك τ او حضرت عبدالله ابن الزبیرτ) په وختو کي درهم ضرب سو، چې بیا حضرت معاویه درهمونه او دینارونه را و ایستل.

په تاریخ القویم کي وایي چې په 1276س.کال کي جواد نومي یوه ایراني د سپینو زرو یوه عربي سکه چې په 40 س.کال کي په بصره کي ضرب سوې وه " دارالسعادت " ته وړې وه چې پر یوه مخ یې په کوفي لیك لیکلي وه: " الله الصمد لم یلد و لم یولد و لم یکن له کفواً احد ". او چار چاپیره یې لیکلي وه : " محمد رسول الله ارسله بالهدٰی و دین الحق لیظهره علی الدین کله ولوکره المشرکون ". او پر بل مخ یې لیکلي وه : " لااله الا الله وحده لا شریك له ". او پر شاو خوا یې لیکلي وه : " ضرب هٰذا الدرهم بالبصرآ سنآ اربعین ".

په یوه بل کتاب کي وایي چې د اړتیا له مخي پاڼي او څرمني د نقودو په توګه استعمالولې. په هرصورتτ: " حضرت عمر په تاریخ القویم او تاریخ الحضارآ العربیآ الاسلامیه کي د راشده خلفاوو، امویانو، عباسیانو، فاطمیانو، سلجوقیانو او صلاح الدین ایوبي د وختو د درهمونو او دینارونو تصویرونه خپاره سوي دي.

د حجاز د پیسو تاریخ :

په 827س.کال کي چې شریف علي بن عنان په مصرکي وو، د مصر واکمن " برسباي " هغه د مکې والي وټاکی. نو هغه وو چې شریف علي د لومړي ځل لپاره له مصر څخه مکې ته د پیسو د ضرب مطبعه راوړه. په یوه بل روایت کي وایي چې په 1100س.کال کي د مکې شریف احمد بن غالب ته احوال ورغی چې ځیني خلك په کورونو کي دراهمونه جوړوي، نو هغه د دوی د کورونو د نړولو حکم وکړ؛ له مکې یې وایستل او د سکو جوړولو وسایل یې ځني ضبط کړه. پر مکه مکرمه باندي د عثمانیانو د واك په موده کي عثماني پیسې چلېدلې. بیا چې په 1334س.کال کي د عثمانیانو واك پر مکه پای ته ورسېدی. هلته په همدغه کال د شریف حسین سکه راووتل. بیا چې په 1343س.کال کي د ملك عبدالعزیز واك پرحجاز ټینګ سو، په همدغه کال د نیم قرش او د قرش د څلورمي برخي سکه راووتل. د نیم قرش پر یوه خوا لیکلي وه: " نصف قرش ضرب في ام القرٰی " (ام القرٰی یعني مکه مکرمه) او پر بله خوا یې لیکلي وه : " عبدالعزیز بن عبدالرحمن الفیصل

سنآ 1334 " بیا په 1344س.کال کي د یوه قرش نکلي سکه را ووتل چې پر یوه مخ یې لیکلي وه: " قرش واحد 1344 ". او پر بل مخ یې لیکلي وه : " عبدالعزیز السعود ملك الحجازو سلطان نجد ". نیم قرش او د قرش څلورمه هم په دغه ډول ورسره راووتل. په 1346س. کي د سپینو زرو ریال را و وتی چې د هغه د لومړي مخ په منځ کي لیکلي وه : " عبدالعزیز بن عبدالرحمٰن السعود " او پر شا و خوایې لیکلي وه : " ملك الحجاز و نجد و ملحقاتها ". البته پردغه مخ د سعودي رسمي نښان هم ضرب سوی وو او پر بل مخ یې لیکلي وه:
" ضرب في مکآ المکرمآ سنآ 1346گ ". او پر شاو خوایې د (1) پر عدد سربېره لیکلي وه: "ریال عربی سعودی واحد " او ښي او کیڼي خوا ته یې د خرماو ني رسم سوي وې.
په 1370س.کال کي د لومړي ځل لپاره د سرو زرو جنیه (پونډ یا دینار) راووتی چې د لومړي مخ پر منځ یې د سعودي د رسمي شعار سره لیکلي وه:" عبدالعزیز بن عبدالرحمٰن السعود ". اوچارچاپیره یې لیکلي وه:" ملك المملکآ العربیآ السعودیآ ". او د بل مخ پرمنځ یې لیکلي وه:" ضرب في مکآ المکرمآ سنه 1370 ". او شاو خوا یې د (1) پر عدد سربېره لیکلي وه : "جنیآ عربی سعودی". او ښي او کیڼي خوا ته یې د خرماوني رسم سوي وې. د جنیه په هکله د دیوبند د دارالعلوم د استاد مولانا وحید الزمان کیرانوي په" القاموس الجدید" کي لیکلي دي: "جنیآ انکلیزي: د سرو زرو انګریزي ګني، اشرفي. جنیآ انکلیزي، د پاڼي (کاغذي ورقي) پونډ". خو علامه طاهرکردي وایي:" د (جنیآ) کلمه عربي نه ده او معنایې دیناردی او زموږد مهال په اصطلاح د سرو زرو یاکاغذي پیسو ته جنیه وایي. د جنیه نوم د افریقا د څنډو د یوه هیواد ګینیا د نامه څخه اخیستل سوی دی. په کال 1588 ع.کي یوه انګریزي تجارتي شرکت د دغه هیواد په محصولاتوکي د هغه دکانونو سره زرهم د انګریزانو ملك ته ولېږل. انګریز حکومت له هغو څخه سکه ضرب کړه او د ګینیا په نامه یې ونومول . بیا چې په کال 1817 ع. کي انګریزي لیره را ووتل. ګینیا ناچله سوه . د سعودي عربستان د لسو ریالو کاغذي نوټونه د لومړي ځل لپاره په کال 1372س.کي راووتل. پردې نوټ باندي د " نائب رئیس مجلس الادارآ الشیخ عبدالعزیز بن عبدالله السلیمان " او" المحافظ المسترجورج بلاور" او" نائب المحافظ راسم الخالدي" لاسلیکونه سته او پرنورو عربي او انګریزي لیکونوعلاوه داکرښي هم پرچاپ سوي دي:
دس ریال، عشرآ ریالات، ده ریال، سقولآ ریال.
اوس مهال د سعودي عربستان کاغذي پیسې د 1_ 5_ 10 _ 50 او100 ریالو نوټونه دي.
یو ریال سل هلا یا شل قرشه کیږي او فلزي پیسې (توري) یا ما تي هم لري.

49ـ د مکې مکرمې د خلکوکالي اوچلتار

مشهور سیاح ابن بطوطه په کال726 س.کي د مکې مکرمې د خلکو دکالو په هکله وایي:
" د مکې خلك ډېر ښه کالي اغوندي. سپین لباس یې ډېر خوښ دی، رانجه، عطر او مسواك هم ډېر استعمالوي ".
ابراهم رفعت پاشا په کال 1327 س. کي د مکې د اوسېدونکو دکالو اغوستلو دود داسي بیانوي: " د مکې خلك په کالو او خوړوکي له زیاتي مبالغې کاراخلي. دکالو زرغونه، سره، ګلابي او ژړ رنګونه ډېرخوښوي. په کورونوکي د ښکلا او سینګار ډېر ښیي شیان ډېرساتي. ښځې چې بازارونو ته وزي نو د پنډ ټوکره داسي بوغره اغوندي چې د سترګو پر برابر دوه واړه سوري لري او د دې سره، زیاتره ژړ رنګه بوټونه په پښوکوي ".
نن مهال د مکې زیاتره نارینه داسي سپین اوږده کمیسونه اغوندي چې تربجلکو پوري یې رسیږي ګګ دغوکمیسونوته توپ وایي ـ تردې کمیسونو لاندي نېکرونه اغوندي اوبوټونه، هوایي یا نورچمپلونه په پښوکوي. ښځې هم اوږده کمیسونه (توپ) او کوټنې اغوندي او پوړني پرسرکوي. د دوښکالي زیاتره رنګه او ډېر ښیي وي. او نارینه او ښځې جرابي هم په پښوکوي. بازار یا حرم ته چې ځي د پخوا په شان توري بوغرې اغوندي، چې یو ډول د

نوي طرز نرى نقاب پرمخ اچوي. البته بايدياده کړو چې د مکې ښځې ډېري بازارونو ته نه وزي او د بازار سودا نارينه کوي.
ځنګه چې په مکه مکرمه کي د دغه ځای د خلکو د ژمي او دوبي جامې تقريباً يو شانته وي. مکيان ډېر پاك خوره دي،کالي، بستر، لوښګي،کورونه او هرڅه ډېر پاك ساتي. پخوا به د حجاز خلکو يو بېل ډول لنګوټې ترلې چې چا به په خپله نه سوای ترلای او بېل خلك به وه چې په ځانګړو بازارونوکي به يې دغه کارکاوه. دغه لنګوټې به شل ګزه، سپين نازك ټوکر وو. بل ډول عادي دوه ګزه لنګوټې وې چې هرچا به په خپله ترلې. بيا په 1350 س. کي يا يو کال ترهغه د مخه ملك عبدالعزيز بن عبدالرحمان آل سعود امر وکړچي د دولت ټول چارواکي دي يو ډول چوخه (المَشّلَح) اغوندي او پرسردي دستمال اچوي اوچلتار دي پرتړي. چې چلتار ته " عقال " وايي. له دغې نېټې څخه په ټول سعودي کي دغه لباس دود سو او د لنګوټو ترل له منځه ولاړل. لنګوټه تقريباً د ټولو اسلامي هيوادونو خلکو په تېره عالمانو او طالبانو ترل او اوس يې هم په ډېرو ملکونوکي تړي، خو د دې ترڅنګ يې ځيني نوري خولۍ اوخولۍ يالنګوټې غوندي نورهم د عقال،کوفيه، طربوش، طاقيه، شُطفه او داسې نورو په نومونو له ډېر پخواڅخه پرسرکول او ترل او تراوسه يې لا هم په ډېرو ملکونوکي استعمالوي. اوس اوس په مکه او نور سعودي کي زيات شمېر لوستي ځوانان ـ لکه د نورو ډېرو اسلامي هيوادو غوندي ـ لڅ سرهم ګرځي. خو خپل د سر وربښتان پر وخت او داسې جوړوي چې بد ونه ايسي. ښه پاك يې ساتي، د وربښتانو په ځانګړو غوړويا کريمونو يې غوړوي او ږمونځوي يې. داسې نه لکه زموږ ببرسري اوبې سواده موږکيان چې الف په ځکرکي نه لري، نه د سر وربښتان سم اوپر وخت اصلاح کوي او نه يې غوړوي او ږمونځوي. چې په دې ډول يې له سره څخه د وحشيانوکوډل جوړه کړې وي.

50ـ د مکې مکرمې حج ښوونکي

هغه کسان چې په مکه مکرمه کي د حاجيانو سره د حج په چارو او د حج د مناسکو په ادا کولوکي مرسته کوي " مطوفين " يې بولي او په مدينه منوره کي چې کوم کسان د حاجيانو سره مرسته کوي هغو ته " الادلاء " وايي، چې موږ يې په عامه توګه د حج معلمان (حج ښوونکي) بولو. په ډېرو پخوا وختونوکي نه حج ښوونکي وه او نه د حج ښووني فيس. خو په کال 760س. کي چې د مصر پاچا قايتبای حج وکړ، هغه احساس کړه چې د حاجيانو د خدمت، هوسايی اولارښووني لپاره د ښو او نېك چارو وګړو ټاکلو ته د معلمينو په توګه اړتيا سته. نو هغه وو چې د دغه پاچا د دغې هيلي له مخې د مکې شريف ابونمي څو پوهان او د تقوا خاوندان دې چاري ته وټاکل او د خدای د کور د مېلمنو خدمت ته يې وګومارل. چې داکار په راوروسته مهالونوکي عام او دود سو او پای يې د مهالونو په تېرېدو سره دادی د يوې پېشې ښه غوره کړې ده
د استاد احمد السباعي د ګګ" تاريخ مکه " کتاب څخه څرګنديږي چې په کال 1205س. کي د مکې امير شريف غالب (رح) او همداراز په کال 1318س.کي د مکې بل اميرشريف عون (رح) مکې ته د ورتلونکو حاجيانو د هيوادونو د معلمۍ چاري پر بېلو بېلو سيمو سره وېشلې او معلم ته يې پرحاجي باندي له دې درکه اجوره وټاکل او شريف عون به د دغو سيمو د معلمۍ حقوق پرمعلمانو پلورل، چې په دې ډول به د حاجي څخه د معلم د ټاکلو په هکله پوښتنه نه کېده اوهغه به اړوو چې د هغه معلم معلمي ومني چې د ده د هيواد د معلمۍ حقوق يې رانيولي وه. د ابراهيم رفعت پاشا د "مرآآ الحرمين " او د علامه محمد طاهر کردي د " تاريخ القويم " له مطالعې څخه ښکاري چې دغسې کړنه تر شريف عون وروسته د مکې نورو اميرانو هم کول.د 1385س.کال د لومړۍ خور پر دوولسمه د مکې مکرمې په " الندوه " جريده کي د سعودي عربستان د پاچا ملك فيصل د 1385س.کال د دريمي خور د نهمي نېټې د (12) لمبرفرمان متن، خپور سو، چې د هغه له مخي

حاجي ته د معلم په ټاکلو کي مطلقه آزادي ورکړه سوې وه او پکښي خرګنده سوې وه چې له هر يوه حاجي څخه په مکه مکرمه کي د مطوف د خدماتو اجوره پنځوس رياله. په جده کي د وکيل د خدماتو اجوره اووه رياله.په مکه کي د زمزمي (د زمزم د اوبو رسوونکي) د خدماتو اجوره درې رياله او دېرش هلله. له الوتکي او اورګاډي څخه د حاجي او د هغه د سامانو د وړلو او راوړلو اجوره شپږ رياله او د الوتکي لګښت اووه رياله اوياهلله. په مدينه منوره کي د هغه حاجي د لارښووني اجوره چې زيارت کوي،لس رياله. جمله (84) رياله اخيستل کيږي. چې ښايي پرهمدې اساس به وو چې ځوکلونه د مخه به له د غو معلمانو څخه ځينوکسانو افغانستان ته د خپلو نومونوکارتونه او ان خپل ليکلي او چاپ کړي د حج د مناسکو کتابونه رالېږل، او حاجيانو به دلته يا په لاره کي د يو بل په مشوره خپل معلمان ټاکل. ځينو نورو ګاونډيو هيوادوته به هم خپله معلمان او يا د دوي وکيلان راتلل او د حاجيانو سره به يې د ډول ډول خدمتونو ژمني کولې، خو بيا به يې هلته نه ترسره کولې. له لويه سره معمول داسي وو چې په جده کي به يې د پاسپورټ دکتلو په مهال د معلم د نامه پوښتنه کول. نو حاجي چې به د هر معلم نوم ور ته واخيستى، هغه به يې معلم وبلل سو. بيا به معلمانو د مکې مکرمې دروازې ته نژدې د حاجيانو هرکلى کاوه، خو اوس دا دود نه دى پاته. د افغانستان د وخت د اوقافو د عالي ادارې اړوند د " اوقافو " مجلې د 1356ل. کال د تلي، لړم اولندۍ د مياشتو د ګڼي په 59 مخ کي "د حاجيانو په باب دسعودي عربستان مقررات" ترسرليك لاندي ليکل سوي دي:" په مکه معظمه کښي د معلمينو اوپه جده کښي د معلمينو د نمايندګانو او د حمالانو او دليل يعني په مدينه منوره کښي د معلمينو د پاره (294) رياله حق الزحمه ده ". بل ځاى ليکي :" له دې امله چې د حاجيانو معلم او دليل د سعودي عربستان د هيئت له خوا ټاکل کيږي، حاجي ته په کاردي چه د خپلي کورنۍ او عايلې شمېر چه له ده سره په دغه سفر کښي ملګري دي د حاجيانو د توزيع هيئت ته ور معرفي کړي. همدارنګه ښځي حاجياني بايد خپل محارم د توزيع هيئت ته ور وپېژني تر څو د هغو سره يوځاى د يوه معلم ترلارښودني اوکنترول لاندي وي. له دې څخه څرګنديږي چې دغه مهال د سعودي هيواد لخوا د افغانستان حاجيان د معلمانو بېلو بېلو ډلو ته ور پېژندل کېدل، يعني لکه اوس غوندي د افغانستان حجاج د يوه مطوف په دفتر پوري نه وه تړلي او د معلم د ټاکلو واك هم د دوى په لاس نه وو.

اوسمهال سعودي حکومت د دې خدمت او څه نورو خدمتونو له درکه د هر حاجي څخه ډېري پيسې اخلي او زيات شمېر معلمانو ته د دولت لخوا د دې کار رسمي اجازه ورکول سوې. نړۍ يې پرڅو برخو وېشلې او هر معلم ته يې له هغو څخه د ځينو برخو د حاجيانو د خدمت چاري سپارلي دي. چې هغو بيا د دې کارو لپاره ستر ستر دفترونه پرانيستي او زيات شمېر وسايل اوکارکوونکي يې په کار اچولي دي.

زموږ ځيني خلك چې حج ته ځي داسي فکرکوي چې هلته حج ښوونکي (معلمان) موږ ته د حج د مناسکو د اداييني په هکله معلوما ت راکوي. خو نن سبا خبره داسي نه ده؛ بلکې حج ښوونکي زياتره د خپلو وکيلانو او نوروکسانو په واسطه په مکه او مدينه کي د حاجيانو د اوسېدو د ځايونو او خيمو د ټاکلو او برابرولو، د پاسپورټ د ساتلو، له جدې څخه مکې او له مکې څخه منا، عرفات ، مزدلفې، بيا بيرته مکې او بيا مدينې منورې ته د حاجيانو د رسولو د وسايطو د برابرولو او داسي نورو په هکله خدمات ترسره کوي چې په دې چاروکي ځيني حج ښوونکي څه بې پروا يې هم کوي. لکه چې په 1421س. کال کي يې زموږ د افغانستان په حاجيانو د ذي الحجې په اوومه ورځ احرامونه وتړل او د ذى الحجې د اتمي ورځې په مخکي شپه يې منا شريفي ته ورسولو. او بيا يې له منا شريفي څخه د سهار ترلمانځه د مخه د شپې زيات شمېرحاجيان عرفات ته بوتلل. په داسي حال کي چې سنت طريقه داسي ده چې حاجي د " يوم الترويې" يعني د ذي الحجې د اتمي د سهار لمونځ په مکه شريفه کي وکړي، بيا تر لمرختلو وروسته منا

شريفي ته ولاړ سي او د اتمي ورځي د ماپښين، مازديګر، ماښام او ماخستن لمونځونه او د نهمي ورځي د سهار لمونځ په منا کي وکړي. بيا ترلمرختلو وروسته، کله چې لمرد منا د ثبير پر غره وليدل سي، عرفات ته ولاړ سي .

دوهمه برخه: د مکي مکرمي په هکله معلومات

51- په مکه مکرمه کې د جمعې لمونځ

د اسلام په لومړيوکي په مکه مکرمه کي د پنځو لمونځونو جماعت او د جمعي لمونځ نه سول کېدلای. له دې امله هلته ترپو ويشتوکالو پوري د جمعي لمونځ و نه سو. خو په مدينه منوره کي ډېر د مخه د جمعي د لمانځه ادا کېدل پيل د مکي په امارت وټاکی چې‍τ عتاب بن اسيد ρسوي وه. کله چې د هجرت په اتم کال رسول هغه يا هبيره بن سهل يا معاذ بن جبل د لومړي ځل لپاره په مکه مکرمه کي د جمعي لمونځ په جماعت ورکړ.که څه هم د مهالونو په تېرېدو سره د مکي اوسګېدونکي زياتېدل، خو بيا هم خلك د جمعي د لمانځه د ادا کولو لپاره مسجد الحرام ته حاضرېدل. دا چاره د اتم سپوږميزکال څخه تر 1375س. کال پوري همدغسي ترسره کېدل. بيا کله چې د ښار وګړي بېخي ډېر او وداني يې تر ډېرو ليرو ځايونو پوري پراخه سوې، نو په مسجد الحرام کي د جمعي لمونځ د مکي د ليرو سيمو وګړو ته ستونزمن او ان بېخي نا ممکن سو. د دې ترڅنګ د مکي په شاو خواکي نوي جوماتونه هم يو په بل پسي ودان سول. لکه چي تر 1375س. (1955 ع.)کال پوري په مکه کي (150) جوماتونه رامنځته سول. د دې سره سره د مسجد الحرام د پراختيا او تعمير د پلان د پلي کېدوکار هم تر لاس لاندي ونيول سو. د دې حالاتو او اړتيا وو له مخي سعودي حکومت د مکي په بېګلو بېلو جوماتونوکي د جمعي د لمانځه د ادا کولو اجازه ورکړه چې تردې اعلان وروسته د سعودي د اوقافود اداري د څرګندونو سره سم په کال1384س. (1964 ع.) کي د مکي په (15) جوماتونوکي د جمعي لمونځ ادا کېدی.

52- د مکي مکرمي جوماتونه

په مکه مکرمه او د هغي په شاو خوا کي پخواني او نوي جوماتونه خورا ډېر دي چي موږ يې د څو پخوانيو جوماتونو يادونه د الف بې په ترتيب کوو:

ابراهيم جومات :

دغه جومات د ابي قبيس غره پر سر په لومړئ هجري پيړئ کي جوړ سوی دی. امام ازرقي (رح) دغه جومات ابراهيم القبيسي ته منسوب بللي دي،کوم چي د دغه غره پر سراوسېدي. دغه جومات چي د علامه کردي په قول يوه هندي جوړکړی دی، د تاريخ په اوږدوکي څو ځلي تجديد بنا او ترميم سوی دی.

اجابه جومات :

دغه جومات د مکي له لورې د منا په لار کي ښي اړخ ته په " ثنياَ اذا خر" نومي ځای د دغه جوماتρکي واقع دی. زموږ ستر پيغمبر پرځای لمونځ کړی دی. دغه جومات په کال 720س. کي ودان سوی او څو ځلي نړېدلی او تجديد بنا او ترميم سوی دی.

تنعيم جومات:

د دغه جومات ښي لوري ته چي کوم غر پروت دی هغه ته " نعيم " وايي. د هغه کيڼ لوري ته چي کوم غر واقع دی، هغه ته " ناعم " وايي او د د غو غرو په منځ کي ناوې ته " نعمان " وايي. له دې امله د دغه جومات حج ته تشريف وړی وو، بي بيρسيمي ته " تنعيم " وايي . په کال 10 س. کي چي رسول عايشه (رض) هم ورسره وه. هغې د حج مناسك ادا کړه، خو د ښځينه مياشتنی ناروغی له د عمرې راوړلوρامله يې طواف او سعی و نه کړای سول. کله چي له ناروغی ووتل، رسول سره تنعيم ته چي مکي مکرمي ته ترحرم د باندې ترτلپاره د هغي د ورور عبدالرحمان ټولو نژدې سيمه ده وليږل. هلته هغي د احرام نيت وکړ او عمره يې راوړل. البته د دې د غه عمره ترحج وروسته وه او له دې امله دغه جومات ته مسجد عايشه هم وايي .

ابن حيثم وايي: کله چي ما عطا بن ابي رباح، مجاهد ، عبدالله بن کثير الداري او ډېر نور وليدل چي د روژې د مياشتي په (27) شپه د تنعيم څخه عمره ادا کوي نو ما هم ټوله عمر خپل معمول وګرځاوه، چي هرکال په دغه شپه له تنعيم څخه عمره ادا کړم، خو چي بودا سوم دا کار را څخه پاته سو. پردغه ځای باندي د لومړي ځل لپاره محمد بن علي شافعي جومات ودان کړ او بيا نورو ډېر ښکلي جوړکړ. بيا په کال 619س. کي ملك مسعود. په کال 1011 س. کي سلطان محمود عثماني او بيا ځينو نورو تجديد بناء کړی او ترميم کړی او په اوس وختونو کي

سعودي واکمنو ډېر ستر او ښکلی جوړکړی او د هغه په خوا کې يې د اوداسه او غسل ډېرښه ځايونه جوړ کړي دي.

د جعراني جومات:

له دغه ځايه د عمرېρرسول احرام تړلی دی. بيا د قريشو يوه سړي پردغه ځای دغه جومات جوړکړ. دغه جومات ته يې د امام ازرقی په وختوکي " مسجداقصٰی " ويل. وايي چې له جعراني څخه درو سوو نبيانو د په خپله د هغه په کارولوکي برخهρعمرې احرام تړلی دی. هلته يو څا دی چې رسول اخيستي او بيا يې د هغه اوبه چښلي دي او نورو ته يې هم ورکړي دي. د دغه څا اوبه ډېري رڼې او خوږې دي. دغه ځای د قريشو يوې ښځې ته منسوب دی کومه چې نوم يې رايطه وو او د کعب نومي لور او د اسد بن عبدالعزٰی مېرمن وه او لقب يې" جعرانه " وو. د جعراني جومات په کال 1263س.کې د هند د حيدر آباد د سالارالملك مېرمني له سره ترميم او جوړ کړی دی.

جن جومات :

دغه جومات د مکې مکرمې په پاسنۍ برخه کې حجو ن ته مخامخ په سوق المعلٰی يا غزه کې پروت دی. د امام ازرقي په وختوکي يې دغه جومات ρمسجد الحرس باله. او مسجد جن يې له دې امله بولي چې په دغه ځای کې پېرانان د رسول دρحضور ته ورغلي وه او ايمان يې پر راوړی وو. اما په بل روايت کې وايي چې رسول کښېنولی وو او د هغه چار چاپېر يې کرښهτدغه جومات پرځای عبدالله بن مسعود راګرځولې وه څو د پېرانانو له اغېزې وژغورل سي. بيا خلکو پر دغه ځای جومات جوړکړ او په دغه نامه يې ونوماوه. دغه جومات په کال 1012س. کې د جدې والي ابراهيم بيګ له سره] قل او حي ... [جوړکړ او بيا په کال 1363س.کې ترميم سوی دی. په دغه مسجد کې د سوره تر اخره پوري نازله سوې ده.

≅≅≅

د خالد بن الوليد جومات :

علامه محمد طاهر کردي وايي چې دغه جومات په هغه ځای کې جوړ سوی دی چې د مکې د فتحي په ورځ خالد بن الوليد خپل بيرغ پر درولی وو دغه جومات اوس هم د مکې څخه د تنعيم پرلار ښي اړخ ته د " حارآ الباب " ترڅنګ ودان دی کوم چې په کال 1280س.کې حسن افندي نومي جوړکړ او بيا په دغه کال يوه هندي پراخه کړ. دغه مسجد په کال 1376س. کې د سعودي د مکې د عامه اوقافو ادارې په ډېره ښکلي بڼه جوړکړ، چې کار يې په کال 1377س.کې بشپړ سو.

خيف جومات :

دغه جومات په منا کې تر ټولو ستر او مشهور جومات دی. د دې ډېري ويناوي روايت سوي دي. امام ازرقي (رح) وايي چې پهρجومات په فضايلوکي د رسول دې جومات کې اويا تنو او په بل روايت پنځه اويا تنو انبياوو لمونځونه کړي دي. امام ازرقي په اخبار مکه کې او د عربي لغاتو د قاموس ليکوال په خپل کتاب " الوصل والمنٰی به ويل: که چيري زه پهτفي بيان فضل منٰی " کې په جيد سند روايت کوي چې ابو هريره مکه کې اوسېدلای، زه به هره شنبې خيف جومات ته تلای او لمونځ به مي پکښي کولای.

لمونځ کړي او زموږ ځينو ديني مشرانو همρپه دغه جومات کې زموږ سترنبي توصيه کړې چې ترڅوکېدای سي حاجيان دي په دغه جومات کې لمونځ کوي. خو افسوس چې زموږ مسلمانانو ترمنځ کرکې تردې پولي رسېدلي چې ډېرحاجيان په دغه ستر متبرك جومات کې پرلمانځه د منا د خيمو لمونځونوته ترجيح ورکوي.

دغه مسجد په کال 241 س.کې مکې ته د جعفر المتوکل على الله د لېږل سوي بنا اسحق بن سلمه لخوا له سره جوړ سوی. بيا په کال 256س. کې د المعتمد احمد بن متوکل په وختوکي ترميم سوی. په کال 559س.کې وزير محمد بن علي جواد اصفهاني. بيا د خليفه ناصرعباسي مور. بيا د يمن واکمن ملك مظفر. بيا په کال 674 س. کې د يمن بل واکمن منصور عمر بن علي، په کال720س.کې د دمشق يوه سوداګراحمد بن عمر ابن المرجاني،په کال820س.کې شيخ علي بغدادي، په کال853س.کې ملك ظاهرجقمق، په کال 874س.کې ملك اشرف قايتباى، په کال1072س.کې سلطان محمد قزلار آغا او په کال 1092س.کې د سلطان محمد خان عثماني په حکم سليمان آغا نومي ترميم کړ او اوس مهال سعودي حکومت په کال 1396س.کې په بشپړه، پراخه عصري او ښکلي توګه جوړکړدی.

ذي طوٰی جومات :

چې به کله د عمرې يا حج لپاره مکې مکرمې ته تی، نوρرسول په ذي طوٰی نومي ځانکي چې اوس " زاهر " ورته وايي تم کېدی. شپه به يې تېروله او د بهτسهار تر لمانځه وروسته به يې مکې مکرمې ته تشريف وړی. حضرت عبدالله بن مسعود د مکې د نيولو لپاره هم خپل پوځونه په دغه ځای کې تمρهم دغسي کول. دغه راز رسول اوسره ووېشل. څه موده وروسته يوې بختوري مېرمني زبيدې بازج په دغه ځای کې جومات جوړکړ.

الرايه جومات :
د مكې د فتحې په ورځρد دغه جومات پرځای رسول الله خپله جنډه رېولې وه او د جبير بن مطعم بن عدي ځا ته نژدې يې لمونځ كړي وو، ځكه نو دغه جومات ته مسجد الرايه يعني د بيرغ؛ رېپې يا جنډې جومات وايي. دغه جومات چې عبيدالله بن عباس بن محمد بن علي بن عبدالله بن عباس جوړكړی د مكې مكرمې په پاسنۍ برخه كې له مكې څخه معلٰی ته د تلونكي ښي لاس ته د " زاويآ الرفاعي " مخامخ د زبيدې د چينې د ولې په خوا كې په " جودريه " نومي ځای كې واقع دی. دغه مسجد په كال 640س. كې مستعصم عباسي، په كال 801 س.كې اميرقطلبك حسامي، په كال 898 س.كې ابوالعباس مشهور په ابي شامه، په كال 1000 س.كې سلطان محمد خان عثماني، ترميم كړی او بيا په كال 1361س.كې د ملك عبدالعزيز په امر له سره جوړ او پراخه سو. خو وروسته په كال 1379س.كې دغه جومات او د هغه شاو خوا كورونه د مكې د سړكانو د پراخېدو په لړكې ونړول سول او پرځای يې (250) متره ليرې، نوي جومات ودان سو.
صخرات جومات:
دغه جومات د عرفات د جبل الرحمت د غره په لمن كې معروف جومات دی چې كوچنی دρدېووال پر راګرځېدلی دی اوسر يې لڅ دی. وايي دغه جومات د عرفات په ورځ د رسول درېدو پرځای تر درېيمي هجري پيړۍ وروسته جوړ سوی دی. خو لكه څنګه چې د ديني عالمانو د درېدو ځایρله كتابونو څخه څرګندېږي دا نه ده جوته چې دغه ځای به واقعاً د رسول وي.
صديق جومات:
دغه جومات د مكې مكرمې په مسفله محله كې واقع دی كوم چې د د ابوبكرصديق سره يو ځای مدينې ته هجرتρ كور وو. له دغه ځايه رسول τابوبكرصديق كړی وو. علامه ابن جبير اندلسي په خپله سفرنامه كې د دې جومات په هكله وايي:" د ښار په وروستيوكې د خرما، انارو او انګورو د شنو بڼونو په منځ كې دغه جومات چې پخوا د كور وو، واقع دی. سعودي حكومت دغه جومات دوه پوړه جوړكړی، چې پهτابوبكر صديق لاندي پوړكې يې " فرقانيه مدرسه " او دفتر دی او په لوړ پوړ كې يې لمونځ كيږي.
صولتيه جومات:
د مكې مكرمې د حارت الباب محلې د صوليته مدرسې دغه جومات په كال 1302س. كې مشهور عالم مولانا رحمت الله هندي جوړ كړی دی.
د مزدلفې جومات :
دغه جومات په مزدلفه كې يوازنی مشهور جومات دی . دغه جومات په كال 760س.كې مشهور اميريلبغا خاصكي، په كال 842س.كې د سلطان جقمق په امر امير سودون، په كال 874 س.كې د سلطان قايتبای په امرد مكې امير شريف محمد بن بركات او په كال 1072س.كې د سلطان محمد عثماني په امرد جدې والي سليمان بيګ ترميم كړی دی. اوس مهال سعودي واكمنو په خورا ښكلي او عصري توګه جوړكړی دی.
د نَمِرې جومات :
دغه جومات په وختوكې دغه ځایρ، مسجد عُرّنه او مسجد عرفات هم وايي. د رسول υته مسجد ابراهيم خالي ډاګ وو. نَمِره او عُرّنه له عرفات څخه وتلي ځايونه دي. په دغه ځای كې د جوړ سوي جومات يوه برخه له عرفات څخه ده او بله برخه يې په عرنه كې واقع ده. د دغه جومات جوړونكی نه دی معلوم، خو د تاريخونو له مطالعې څخه دونه څرګنديږي چې ښايي د عباسي دولت په لومړيو وختونو يعني د (150) س. په شاوخواكې جوړ سوی وي. وروسته دغه جومات په 559 س.كال كې جواد اصفهاني، په 843س.كال كې د سلطان جقمق په امر امير سودون، په 847س.كال كې سلطان قايتبای، په 1074س.كې د سلطان محمد عثماني لخوا، د جدې والي سليمان بيګ ترميم كړ. اوس مهال سعودي واكمنو هغه په خورا شانداره او عصري توګه ډېرستر او پراخه جوړكړی دی.

53- د مكې مكرمې زيارتونه (مولد ا لنبي او جنت ا لمعلٰی)

په مكه مكرمه كې ځيني داسې سپېڅلي او متبرك ځايونه وه چې زموږ د اسلافو يادګار او اسلامي لرغوني آثار بلل كېدل او زيارت يې مستحب او اجر او ثواب يې درلود. خو دغه ځايونه تقريباً ټوله د حرم او مكې د ښار د وروستيو پراخولو د زيږېدو ځای او معلٰیρاو نوي جوړولو له امله له منځه تللي دي. يوازې د رسول هديره پاته دي. چې موږ يې په لاندې ډول يادونه كوو:
Ξ Ω Ξ
مولد النبي (د د زيږېدو ځای) :ρرسول

د صفا او مروه تر منځ د مسعٰی ختيز لوري ته د حرم د ρ د زيږېدو ځاى دى. د رسول ρباندي د ميدان په سركي يوه وداني ده، چي همدغه د رسول نيكه عبدالمطلب كله چي په ستركو ړوند سو په خپل ژوند كي خپل حق خپلو اولادونو ته ته په ميراثρ پلار عبدالله ته ورسيدى. بيـا رسول ρووېشى چي دغه مولد النبي د رسول پاته سو.
امام ازرقي (رح) وايي:
مديني منورې ته هجرت وكړ دغهρ" كله چي رسول   د اكا زوى عقيل بن ابي طالب ونيو ". خو ابن اثير اونور وايي چي هغه يېρځاى د رسول   هغه له عقيل څخه وا نهρعقيل ته بخښلى وو. په هر صورت د مكي د فتحي په مهال رسول خيستى او وروسته عقيل هغه د مشهور ظالم اميرحجاج پر ورور محمد بن يوسف ثقفي وپلورى او هغه په خپل كورګډكړ.كله چي په كال 171س.كي د هارون الرشيد مورخيزران حج ته ولاړه، دغه كور يي رانيوى او جومات يې ځني جوړ كړ. خو د مهالونو په تېرېدو سره دغه جومات بيرته په كور واوښت، چي په بېلو بېلو مهالونوكي واكمنو تعمير او ترميم كړ.
بيا عثماني واكمنو ديني مدرسه ځني جوړه كړه. په كال 1343س.كي دغه ځاى ونړېدى. بيا په كال 1370س. كي د مكي مكرمي يوه پخواني ښاروال شيخ عباس بن يوسف القطان په خپل ځاني لګښت د هغه د جوړولوكار پيل كړ، خو دوې مياشتي وروسته وفات سو. بيا د هغه زوى دغه كار بشپړكړ. ارواښاد عباس قطان وصيت كړي وو چي په دغه ځاى كي دي يو ستركتابتون پرانيستل سي چي د دغه وصيت سره سم په دغه ځانكي د " المكتبآ المكآ المكرمآ " په نامه ستركتابتون پرانيستل سوى وو. خو لكه چي قاري شريف احمد وايي په كال 1415س.كي پردغه وداني باندي د كتابتون لوحه يا كومه بله داسي نخښه نه ليدل كېدل. ما هم په كال 1421س.كي پر دغه وداني دكتابتون كومه لوحه و نه ليدل. د وداني ورونه تړلي وه او څوك نه پوهـېدى چي دننه يې څه دي.
جنت المعلی (د مكي مكرمي تاريخي هديره) :
معلٰی، معلآ يا معلا هديره (حظيره)، په مكه كي يو مشهور او د زامنوρ، د رسول ﺡتاريخي متبرك ځاى دى چي په هغي كي حضرت بي بي خديجآ الكبري   د نيكه عبدالمطلب، د اكا ابوطالب او زښتو زياتو صحابه كرامو،ρقاسم او طيب، د رسول تابعينو، د خداى د وليانو او ديني عالمانو زيارتونه دي. خو د هيڅا زيارت په هغي كي په ټاكلي توګه نه دى معلوم. لكه چي وايي چي يوه صالح سړي د بي بي خديجي قبر په خوب كي ليدلى چي د فضيل بن عياض د قبر ترڅنګ واقع دى. چي بيا يي د دغه خوب پربنسټ پردغه قبرګمبته جوړه كړه . لكه چي د اسلام د تاريخ له ځينو كتابونو څخه څرګنديږي په دغه هديره كي پرډېرو قبرونو ډېري ښكلي ګومبتي جوړي سوي وې. په تېره د بي بي خديجي قبر په ډېرو ښكلو " شميس " ډېرو جوړ سوى وو. پردغه قبر په كال 940س.كي يوه سړي چي امير سيد محمد بن سليمان چركسي نوميدى ګمبته جوړه كړه او په ډېر ښه ډول يي تزئين كړه چي بيا يي د غولي او روضي كار هم بشپړ سو. خو په كال 1289 س.كي د دغي هديرې ټولي ګومبتي د سعودي واكمنو لخوا ونړول سوې. دغه هديره د مسلمانانو په هديروكي د مديني منورې ترجنت البقيع وروسته افضله هديره ده چي په فضيلت كي يي ډېر احاديث وارد سوي دي. او د دغي هديرې زيارت مستحب دى. د دغي هديرې سيمي ته (غزآ) وايي او هغي ته نژدې بازار ته سوق المعلٰی وايي. د جن جومات هم ډېر ورته نژدې دى. په دې وروستيوكي په مكه مكرمه كي د نوو نقشو د پلي كېدو له امله د دې هديرې په منځ كي سړك تېر سوى چي له دې امله هغه پر دوو برخو وېشل سوې ده. اوس د دغي هديرې په يوه برخه كي د مړو ښخول منع سوي دي خو په بله برخه كي يي د مكي د خلكو او عامو حاجيانوكوم چي هلته وفا ت كيږي د ښخولو ممانعت نسته.

54- په مكه مكرمه كي كاروانسرايونه

او رباط افغاني
كاروانسراى او مسافرخاني ته په عربي رباط وايي. په مكه مكرمه كي په تېرو مهالونو كي يوشمېرواكمنو اوشتمنو چي ځيني همتناكي ښځي هم پكښېكي دي په مكه مكرمه كي، زيات شمېركاروانسرايونه جوړكړي او د مسافرو حاجيانو، بې وزلو اود علم د طالبانود هوسا او آرام اوسېدو لپاره يي وقف كړي وه. په دغو كاروانسرايونو كي به خلك بېله دې چي څه خواړه وركړه سي اوسېدل، چي ځيني به د نارينه وو د اوسېدو لپاره وه او ځيني به د ښځولپاره. دغه ټول رباطونه ترهمدې نژدې وختونو پوري په مكه كي موجود وه، خوكله چي په كال 1375س.كي سعودي حكومت د مسجد الحرام او د مكي د ښار د و دانيو او واټونو په پراخولو او په نوې بڼه سمولو لاس پوري كړد دغو رباطونو زيات شمېر يي ونړول اوله منځه يې يو وړل. له ښه مرغه د افغانستان هغه كاروانسراى چي لومړى په رباط سليماني نومول سوى وو او وروسته په رباط افغاني او رباط احمدشاهي مشهور سوى دى تردغو نقشولاندي نه دى راغلى او روغ رمټ پرخپل ځاى پاته دى. د دغه كاروانسراى د سوابقو په هكله ستر مؤرخ عزيزالدين وكيلي په خپل تاريخ " احمدشاه وارث و مجدد امپراتوري افغانستان " لومړي ټوك كي ليكي:

" اعلیحضرت احمدشاه دردران د1133ل.کال په پسرلي کي چې د 1167س.کال د دريمي خور، خدای تعالی او برات د مياشتو او د 1754ع.کال د اپريل، مى او جون د مياشتو سره سمون خوري، وپتېيل چې د حجاز (اوسني عربستان) په سپېڅلې مځکه کي افغاني حاجي خانه ودانه کړي او د هغې د بنسټ ايښوولو امر يې صادرکړ. چې د جوړولو کاريې د 1135ل.کال د لېندۍ (قوس) د مياشتي (د 1170س.)کال په لومړۍ خور پای ته ورسېد. څنګه چې افغانان سليمان غره ته (1)، کوم چې شاوخوا يې د افغانستان لرغونی منځۍ باله سي، په نسبت ورکولو سره سليماني بلل سوي دي او عرب، افغانان په دغه نامه ډېرښه پېژنينو اعليحضرت احمد شاه بابا(رح) ددغه ځای نوم [رباط سليماني] کښېښود. اعليحضرت احمد شاه بابا چې دغه مهال په لاهورکي په سوبو بوخت وو، په دې اړه يوفرمان وليکی او مهريې کی اوحاجي محراب خان نورزي ته چې د احمدشاه بابا لخوا په [ديندارخان] مخاطب وو او حاجي عبدالکريم خان بارکزي ته يې کوم چې د دغه رباط د جوړولو چاري هم ورسپارل سوي وې، حکم وکړ چې د دغه رباط د تاريخ لوحه پر ډبره وليکي اود هغه د دروازې له پاسه يې ولګوي". د دغه ډبرليك (کتيبې) متن، چې عزيزالدين وکيلي په نوموړي کتاب اوفاضل استاد اکاډميسين پوهاند عبدالشکور " رشاد " د احمدشاهي شاهنامې پرهغې شرحي باندي چې تراوسه لا چاپ سوې نه ده، د کندهار د طلوع افغان جريدې د 1311ل.کال د چنګاښ د مياشتي د لومړۍ نېټې له ګڼي څخه را اخستی دی په دې ډول دی:

گشاده باد به دولت اين درگاه بحق اشـهد ان لا الـه الا الله حسب الامر مقدس امر و مقرر شدکه برسنگ سر درکاروانسرائکه در کعبه معظمه زاد ها الله شرفاً و تعظگيماً ساخته مي شود بنويسد که چون جماعهٔ سليماني که عبارت از جماعــهٔ (1) د سليمان د غره لړۍ له څو لويو او کوچنيو غرونو څخه جوړه سوې ده. دا غر د پېګواړ د غاښي په جنوب کي له سپين غر څخه بېل سوی،لومړی جنوب او بيا جنوب لوېديز ته غځيږي. دا غرټول شپږسوه کيلو متره اوږد دی او پر دوو برخو وېشل کيږي : ختيز سليمان راغ او لوېديز سليمان راغ. د سليمان د غره ختيزه برخه چې د ختيز سليمان راغ په نامه ياديږي، له افغانستان څخه ذ باندي پرته ده او د وزيرستان سيمه يې جوړه کړې ده.لوېديزه برخه يې له پکتيا او پکتيکا څخه تر بلوچستان پوري پرته ده. د دې غره لوړه څوکه د سليمان د تخت په نامه (3383)متره جګه ده. د سليمان پر غره باندي اورښت زيات کيږي اوځيني برخي يې په ځنګلونو پوښلي دي. (دنړۍ هينداره: آسيا،لومړی ټوك) د پښتنو په لرغونو اوسېد نځايونو کي يوه ډېره مشهوره او تاريخي سيمه د سليمان د غرونو لمني دي.د دې غرونو لمني د شپږو سوو کيلو مترو په شاو خواکي اوږدوالی لري اوپښتانه له ډېري لرغوني زمانې تراوسه په کافي تعداد د دغو غرونو په لمنو کي استوګنه لري. د غه د سليمان غرونه په ځينو کتابونو او تاريخي آثارو کي (دکسي غره) په نامه هم راغلي دي او د جنوبي پښتونخوا،بلوچستان،ډېرو (ډېره جاتو) او د کندهار د شاوخوا خلك اوس هم د سليمان غرونه دکسي د غره په نامه يادوي. (د پښتو ادبياتو تاريخ) افغاني باشد در مکه معظمه زاد ها الله شرفاً و تعظيماً محل سکونت را نداشتند و بخصوص چگونگي آن بعرض اقدس رسيد، بنابر دعای خيرجهآ ذات بابرکات شاهنشاه دردران خلد الله ملکه وسلطانه دربلدهٔ مقدسهٔ معلٰى فرمودندکه خود جماعهٔ سليماني چه دراني وغيردراني هرافغانيکه درين جا وارد گردد درکاروانسراء که ساخته مي شود فرود آيد و بحسب قسمت الٰى هروقتيکه درحجره های کاروانسرای مذکور ساکن باشد احدی به ايشان رجوعی نداشته بعلت وجه کرايه مزاحمت نرساند. بنابرآن عاليجاه حاجی الحرمين الشريفين حاجی محراب ديندارخان دراني نورزايي و حاجی الحرمين الشريفين حاجي عبدالکريم خان دراني بارکزايي را مامور ساختن کاروانسرای در آن بلده مقرر و مامور فرموديم و به اهتمام ايشان به اتمام رسيده است. و هرکس ازجماعهٔ سليمانی چه دراني و غير دراني که افغان بوده باشد وارد اينجا گرديده درحجره های کاروانسرای مذبور ساکن شود تا مادامیکه درينجا باشد هيچکس بعلت کرايه ازو چيزی نگيرد تاکه اين دولت خدا داد روزافزون به ثواب همايون ما ازجناب اقدس الٰهی پايدار باشد. کرايهٔ حجره های کاروانسرای مذکور بجماعهٔ سليماني بخشيده ايم و من بعد الٰی يوم رستخيز نيزکرايهٔ آن بجماعهٔ سليماني چه درانی و غير درانی هرافغاني که بوده باشد در کاروانسرای مذکور سکونت نمايد وقف باشد. وهرگاه حجره های کاروانسرای مذبور اضافه از جماعهٔ مذبور باشد به اشد رضا به ديگر مردم بکرايه داده بعداً کرايهٔ آنرا اولاً به تعمير آن صرف کند و اضافهٔ آن هرچه باشد آنرا نيز بجماعهٔ سليماني صرف ما يحتاج نمايد و سوای اين جماعهٔ سليماني چه دراني و غير دراني و هر افغاني بوده باشد ديگری در آن طمع و توقع نکنند و در وجه جماعهٔ مذکور الٰی يوم رستخيز وقف دانند و هرگاه احدی درين جا طمع و توقع نمايد نزد خدا ورسول مواخذه و مخاطب بازخواست خواهد گرديد. في غرهٔ شهر ربيع الاول روز پنجشنبه 1170هـ وکيلي زياتوي :" د دغه ډبر ليك ليکنه په کال 1311ل.کي ليدل سوې ده او د هغې د موندلو څرنګوالی په دې ډول دی: اعليحضرت محمد نادرشاه د دغه کاروان سرای د بيا ودانولو لپاره خپل د دربار وزير او د اکازوی احمد شاه خان، د مولوي سيف الرحمان خان، آخوندزاده عبدالقيوم خان او مولوي سيد مبشرخان طرازي چې په ابونصرملقب وو، په ملګرتيا د هيات په توګه د 1310ل.کال دکب په مياشت کي له کابل څخه د جلال آباد او هند له

لاري عربستان ته ولېږل، چې د 1311ل.كال د وري پر اوومه د يكشنبې په ورځ مكې مكرمې ته ورسېدل او د سعودي عربستان د پاچا ملك عبدالعزيز لخوا يې هركلى وسو. د اړوندو چارواكو سره د خبرو اترو په پايله كې څرگنده سوه چې د دغه كاروانسراى د ديوالونو د نړېدو له امله دغه ډېرليك بل خوندي ځاى ته وړل سوى دى. هغه وو چې افغاني هيات پورتنى متن له دغه ډېرليك څخه نقل كړ. استاد رشاد وايي چې د دربار وزيرد اعليحضرت محمد نادرشاه لخوا دمبشرطرازي او مولانا سيف الرحمان خان الكوزي په ملگرتيا حج ته ولاړ، هلته يې دغه كاروانسراى ترميم كړاو د پښتنو د ټاټوبي ځاى يې وگرځاوه. (مولوي سيد مبشرطرازي اصلاً د تراز وو چې په كال1307ل.كې د اعليحضرت امان الله شاه غازي په بلنه اندخوى ته راغى، د سقاو د اغتشاش په مهال بيرته خپل وطن ته ولاړ، په كال 1309ل.كې بيا كابل ته راغى او په ارگ كې د عربي او تركي ژبو د ژباړن په توگه ومنل سو؛ عربي ژبه يې د يوه مصري عالم غوندي زده وه؛ دري، تركي او روسي ژبې يې هم زده وې؛ پاى د ظاهرشاهي پېر په منځنيو وختونو كې له افغانستان څخه وايستل سو. او مولوي سيف الرحمان د افغانستان د جمعيت العلما غړى وو). خليل الله خليلي چې په 1345 ل.كال په سعودي كې د افغانستان سفير وو،ستر مؤرخ وكيلي ته يوليك استولى چې هغه په نوموړي تاريخ كې راوړى دى. له دغه ليك څخه څرگنديږي چې دغه كاروانسراى تر دوو سووكالو پوري نه وو ترميم سوى او له شپېتو كالو څخه د سعودي دولت هغه تر خپل تصرف لاندي راوستى وو. بيا د انيس ورځپاني د1348ل.كال د مرغومي د شپږمې نېټې له گڼې څخه ښكاري چې د افغانستان لخوا يو هيات په مكه مكرمه كې د دغه رباط د بيا جوړولو په هكله د سعودي چارواكوسره خبري اتري كړي وې. چې بيا د معلوماتو له مخې دغه كاروانسراى ترهمدې نژدې وختونو پوري فعال وو او افغاني حاجيان به پكښې اوسېدل، خو په دې وروستيوكلونوكې په داسي حال كې چې ډېر خراب سوى دى، بيرته تړل سى دى. د ارشاد، حج او اوقافو د وزارت د ځينو چارواكو له خولې افغانستان په مكه مكرمه كې ځيني نور ملكيتونه هم لري، خو متاسفانه چې له هيڅ يوه څخه هم د افغاني حاجيانو په خدمت كې هيڅ كار نه دى اخيستل سوى. په داسي حال كي چې زياتره اسلامي هيوادونه د خپلو حاجيانو د خدمت او هوسايني لپاره ستري ستري ودانۍ په واك كي لري. په هغو كي زموږ گاونډى هيواد پاكستان په مكه مكرمه كي د " پاكستان هاوس " په نامه يوه ستره اووه پوړيزه ودانۍ لري چې روغتون، دحج دفتر او نور پكښې ځاى پرځاى سوي دي. هيله ده زموږ اړوند چاروا كي پرخوځښت راسي او دغه ځايونه د خپلو حاجيانو خدمت ته چمتو كړي. سردار شاولي خان فوفلزي چې د احمدشاه بابا د ديوان اعلى كشكچي باشي وو، په خپله " تاريخيه رساله " كي د رباط سليماني په هكله داسي منظوم عبارت ليكلى دى: زهجرت هزار و صدوشصت وهفت پيش محاسب چوازسال رفت اراده بفرمود مالك رقاب زمين ازشريف معلى جناب

بخواهد دراطراف بطحاديار مكانى بسازد شه كامگار
كه افغان و غيره سكونت دران نمايند در آن مقدس آستان
بآن قصد مكتوب پيش شريف كه بودست مسعود نام آن منيف
فرستاد پس شاه محراب خان كه آن كرده بودست حج پيش ازان
چو ازحكم سلطان عالى مكان بشد جانب كعبه محراب خان

پاته دي نه وي چې په پورته نظم كي ويل سوي دي چې احمدشاه بابا مكتوب د مكي شريف مسعود ته واستاوه،خو دغه مسعود بن سعيد په 1165س.كال كي مړسوى دى اوتر هغه وروسته مساعد بن سعيد تر1171س.كال پوري د مكي والي وو.

55- د مكې مكرمې ښاروالي

پخوا د حجاز په ښارونوكي ښاروالى نه وې. كله چې تركان له حجازه ووتل او د مكې شريف حسين په كال 1334س. كي د حجاز خپلواك واكمن سو، نو د خپل هيواد ودانۍ او د خلكو د ژوند ښه كولو ته يې پام واړاوه. څنگه چې مكه مكرمه د حجاز يو ستر متبرك ښار او له پخوا څخه د حجاز مركز وو، نو هغه يې د هيواد پلازمېنه هم وټاكل. شريف حسين هغه مهال چې د تركانو لخوا د حجاز د والي په توگه وټاكل سو، په كال 1332س.كې د " اماناً العاصماً " په نامه د مكي د ښاروالى د تشكيلېدو امر وكړ. د مكي د هغه مهال ښاروالى يو رئيس او شپږ تنه غړي درلوده، چې په هغو كي يو تن يې انجنيروو. هغه يو ځل د مكي ښار يان او نور راغونډ كړه او ورته ويې ويل: هرچيري چې مو واورېدل چې د ودانيو خاوندان د مځكي يا ودانۍ پرسرجنجال سره لري، موږ په خبركړئ څو موږ هغوى سره جوړكړو او يو پر بل تېرى ونه كړاى سي.
دغه راز يې هغو ته څرگنده كړه چې كه له تاسو څخه كوم يوه ځان ته كور جوړاوه، نو د هغه نوركسبكار ملگري دي درې ورځې وړيا كار ورسره وكړي. پردې سربېره د دغه مهال ښاروالى د خلكو سره دكور جوړولو په

چاروكي هم مرستي كولې. بيا كله چې ملك عبدالعزيز آل سعود پر حجاز واكمن سو د مكې مكرمې په هره برخه كې ستر پر مختگونه او بدلونونه راغلل، چې د دې بدلونونو سره د مكې د ښاروالۍ كار او پرسونل هم پراختيا ومونده.

56- د مكې مكرمې غرونه

د مكې مكرمې په غرونوكې ځيني تاريخي او مذهبي ارزښت لري. ځكه نو موږ له دغو غرونو څخه ځيني په لنډه توگه درپېژنو:

حرا غر :

دغه غر د مكې مكرمې څخه منا ته د تلونكي كيڼ لاس ته پروت دي. دغه غره ته نور غر (جبل نور به ترنبوت د مخه عبادت پكښېρ) هم وايي. په دغه غره كې د حرا سمڅه ده چې رسول لومړی وحي په دغه غره كې نازلې سوي دي. دغه غر له حرم څخه دوه ميلهρكاوه. پر رسول ليري دی.

ابي قبيس غر:

دغه غرچي (420) متره جگ دی د مسجد الحرام په ختيز لوري كې پروت دی اود مسجد الحرام له دننه او د باندي څخه معلوميږي. د ځينو روايتونو له مخې خدای تعالی دغه غر تر نورو ټولو غرونو د مخه پيدا كړی دی. د ايادو د قبيلې يوه سړي ابو قبيس نومي تر ټولو د مخه پردغه غره كور جوړكړی وو، چې له دې امله هغه " جبل ابو قبيس " بولې. د جاهليت په وختوكې يې دغه غر " امين " هم باله ځكه چې حجر تر وختو په دغه غره كې خوندي وه. چې بياυالاسود د نوح د طوفان له مهاله د ابراهيم په لاس د كعبې په كنج كې ځای پرځای سوه.υد حضرت ابراهيم

ثور غر:

دغه غر (759) متره جگ او له مسجد الحرام څخه تقريباً څلوركيلو متره ليري دی. دغه غره ته نژدې ثور بن عبدمناف اوسېدی، ځكه نو "جبل ثور " ورته وايي. د دغه غره په سركې د ثور په ملگرتيا په هغه كې د مكېτ د ابوبكر صديق ρپه نامه سمڅه (غار) دی كوم چې نبي څخه د هجرت په مهال درې شپې پټ وو. دغه سمڅڅه څه د پاسه څلور متره اوږده ده او دوې خولې لري چې يوه يې كوچنی او بله يې څه غټه ده.

په 1299س.كال كې د مكې امير شريف عون د هغه يوه خوله نژدې يو متر پراخه كړه. په كال1318س.كې دغه غره ته پرختلې لار د خلكو د هوسايي لپاره څلور ځايه دكانچې جوړي سوي وې. چې بيا د مهالونو په تېرېدو سره هغه د ډبرو په كوچنيوكوچگني كوټو بدلې سوې.

په كال 1299 س. كې د حجاز والي عثمان پاشا نوري او په كال 1307س. كې د حجاز بل والي سيد اسماعيل حقي پاشا دغه لار پراخه كړه . دغه غار ته پرختلو باندي نژدې دوه ساعته تېرېږي، ضعيفه او ناروغ وگړي دي دې غار ته نه خيژي. ځكه ډېرخلك هلته لاندي رالوېدلي او مړه سوي دي.

57- د مكې مكرمې فضايل

د مكې مكرمې د سترتوب او فضيلت لپاره په قرآن كريم كې د هغې ستاينه كړې اوكعبه غونديΨدا كافي ده چې په خپله لوی څښتن متبركه خونه يې په دې مباركه بقعه كې ودانه كړې ده. مكې ته په همدغه ستركتاب كې " غونديρام القرٰی " (د وطنو مور) ويل سوي. اوپه دې پاكه ارشوكې حضرت محمد لخواΨسترپيغمبر او د نړۍ ژغورونكی، زېږېدلی دی. په دې ځای كې پرهغه باندي د خدای Ψوحي راغلي او له دې څخه د خدای د توحيد په لوري بلنه پيل سوې، او د اسلام رڼا خپره سوې ده .

د مكې د فضايلو په باب په قرآن كريم كې ډېر آيتونه راغلي او د احاديثو په كتابو كې ډېر احاديث روايت سوي دي، چې موږ دلته ځيني د نموني په توگه ذكر كوو:

ان اول بيت وضع للناس للذي ببكاّ مبٰركاًو هدی للعٰلمين فيه اٰيٰت م[[آل عمران : 96]]بينٰت مقام ابراهيم و من دخله كان اٰمنا

ژباړه: بېشكه لومړۍ كوټه چې تر ټولو د مخه د خلكو د عبادت لپاره جوړه سوې ده، هغه كوټه ده چې په مكه كې ده.كومه چې بركتناكه او خلكو ته لارښوونكې ده په دې كې ځرگندي نخښې سته، له هغو څخه د ابراهيم مقام دی او هرڅوك چې په دې (د حرم په حدودگگو) ننوځي نو امن يې په برخه سي. مولانا ذكريا (رح) وايي: دغه ځای په دوو وجهو د امن مقام دی: يو د آخرت په اعتبار چې په هغې كې د لمانځه، حج او نورو په كولو سره د دوږخ له اوره په امن كيږي او دوهم چې څوك د هغې د باندي څوك و وژني او دې ته ننوځي، نو د هغه په بدل كې هلته نه قصاصيږي. البته پر هغه به خوراك او نور بند وي. څو راوتلو ته اړ سي او چې د باندي را ووتی بيا به قصاصيږي. بل د مكې شريفي د ډېري سپېڅلتيا له امله دی چې په هغې په قرآن كريم كې په دې

الفاظو قسم کړی دی:Ψخدای پاك
و التین و[[التین : 1 _ 3]]الزیتون و طور سینین و هذا البلد الامین
ژباړه: قسم دی په انځر او زیتون او په طور سینا غره او قسم دی د مکې په دې امان ورکوونکي ښار. دغه [البلد: 1] (قسم خورم د مکې په دې] لآ اقسم بهذا البد [راز ځښتن تعالی فرمايي: ښار).
د تاریخ المکآ المکرمه مصنف لیکي چې:" په قرآن کریم کې د مکې مکرمې ذکر تقریباً پنځوس ځایه سوی، چې دا ټوله په خپله د هغې پر فضیلت باندې ستر دلیل دی". لمکآ : " ما اطیبك من بلد و احبك الی، و لو لا انρقال: قال رسول الله τعن ابن عباس ځخه روایتτقومي اخرجوني منك، ما سکنت غیرك " . مشکوٰآ . ژباړه : له حضرت ابن عباس مکې ته په خطاب کې وویل:" ته څه عجبه ښکلی ښار یې او ما تهρدی چې حضرت رسول الله څه عجبه ګران سوی یې.که زما قوم زه له تا څخه نه وای ایستلی، زه به بې‌له تا بل ځای واقفا علي الحزورآ،ρنه وای اوسېدلی". عن عبدالله بن عدی قال: رایت رسول الله فقال: "و الله انك لخیر ارض الله الی الله و احب ارض الله الی الله ولولا اني اخرجت ولیدی چېρوایي چې ما رسول الله τمنك ما خرجت ". مشکوٰآ. ژباړه : عبدالله بن عدی په حزوره نومې ځای کې ولاړ وو او مکې ته یې په خطاب کې وویل :" په رشتیا چې ته د ډېره غوره مځکه یې، او د خدای ډېره خوښه مځکه یې، او که زه له تا څخه پهΨخدای وتلو نه وای اړ سوی، زه له تا څخه نه وتلم".
: " صلاآ في مسجدی هذاρقال النبي افضل من الف صلاآ فیما سواه، الا المسجد الحرام. و صلاآ في المسجد الحرام افضل من صلاآ في مسجدی هذا بمائآ صلاآ ". رواه احمد و ابن حبان باسناد صحیح.
ژباړه : وايي چې زما په دغه مسجد (مسجد نبوي) کې یو لمونځ د بل مسجد تر زرو لمونځوρرسول افضل دی، ماسیوا د مسجد الحرام څخه چې هلته یو لمونځ زما د مسجد په پرتله په سل ګونه افضل دی، یعني په مسجد الحرام کې یو لمونځ د بل مسجد تر یو لکو لمونځو افضل دی". په دې هکله یو شمېر احادیث په بېلو بېلو الفاظو روایت سوي چې ټول صحح بلل سوي او مضمون یې دا دی چې د مکې مکرمې، په مسجد کې لمونځ د یو لکو لمونځو ثواب لري. حسن بصري (رح) فرمايي:" په مکه کې یوه ورځ روژه د بل ځای د روژې په پرتله د یو لکو روژو ثواب لري. هلته د یوه درم خیرات په بل ځای کې د یو لکو درمو د خیرات ثواب لري. دغسې هلته هره ښېګڼه د بل ځای د یو لکو ښېګڼو ثواب لري".
د پام وړ یادونه:
مولانا محمد ذکریا (رح) وايي :" ښه دا ده چې حاجي مسجد الحرام ته داخل سي د اعتکاف نیت وکړي". هسې خو د هر جوماتت دا حکم دی، هر مسجد ته چې سړی د لمانځه لپاره ننوځي، د اعتکاف نیت باید وکړي، څو په مسجد کې د اوسېدو په مهال د اعتکاف ثواب وګټي. او په مسجد الحرام او مسجد نبوي کې باید په ځانګړې توګه دا خبره په پام کې ونیول سي. امام نووي (رح) لیکي:" دا ډېره مهمه خبره ده او باید ډېر پام ورته وسي ".
د دغو ذکر سوو احادیثو په استناد، امام اعظم او د هغه اصحاب او امام احمد بن حنبل (رح) وايي چې مکه مکرمه د ټولې نړۍ تر ښارونو؛ بلکې تر مدینې منورې هم افضله ده، خو لکه چې ملا علي قاري (رح) په مرقات کې وايي :" د مدینې منورې هغه برخه چې د مبارك اعضاء پکښې ښخ سوي دي تر مکې او کعبې او عرش هم افضله ده رسولρ."
د مکې فضایل بېخي ډېر دي خو موږ په دغونه ویلو بسنه کوو.

درېیمه برخه: د کعبې شریفې په هکله معلومات

58- کعبه شریفه

قال الله تعالی]ان اول بیت وضع للناس للذي ببکآ مبارکا و هدی للعٰلمین[[آل عمران : 96]
ژباړه : بې‌شکه تر ټولو لومړی عبادتځی چې د انسانانو د عبادت لپاره ودان سوی دی، هماغه دی چې په مکه کې دی. هغه ته خیر او برکت ورکړه سوی، او د ټولو نړۍ والو لپاره د لارښووني منځی (مرکز) ګرځول سوی دی. د کعبې د پیدا کېدو د څرنګوالي په هکله په کتابونوکې څو قوله را غلي دي: یو دا چې کعبه لومړۍ کوټه ده چې خدای تعالي د آسمانونو او مځکې تر پیدا کېدو دوه زره کاله پخوا پیدا کړې؛ د اوبو پر مخ یې را څرګنده کړې او بیا یې مځکه ترهغې لاندې غوړولې ده. بل دا چې کعبه لومړۍ کوټه ده چې د ملایکو لخوا د خدای په امر د آدم تر پیدا کېدو دوه زره کاله د مخه پر مځکه پر مځکهυودانه سوې ده چې ملایکو طواف پرکاوه. بل دا چې کعبه لومړۍ کوټه ده چې آدم ودانه کړې ده چې په هغې کې یې لمونځ

کاوه او طواف يې پرکاوه . د دغو درو سرو قولونو د هر يوه د ثبوت لپاره په کتابونوکي ډول ډول آثار او روايتونه راغلي چې ډېر يې ځينو ته منسوب دي. او د زياترو مأخذ دρصحابه وو او تابعينو ته او لږ يې حضرت نبي کريم امام ازرقي (رح) تاريخ مکه يا اخبار مکه دی.
اخبار مکه ډېر ستر اوګټورکتاب دی او امام ابوالوليد ازرقي ډېرلوی عالم او مؤرخ او د امام بخاري (رح) هم عصره وو. په اخبار مکه کي هغه زياتره روايتونه له خپل نيکه احمد بن محمد الازرقي څخه کړي دي کوم چې د امام بخاري استاد وو او امام بخاري په خپل کتاب " صحيح البخاري " کي ډېر روايتونه له هغه څخه اخيستي دي.
خو لکه چې ښکاري په اخبار مکه کي د کعبې د پيدا کېدو اړوند روايتونه زياتره ضعيف دي. لکه چې د دغه کتاب په (41) مخ کي د (آسمانو او ځمکي تر پيدا کېدو د مخه کعبه پر اوبو ولاړه وه) تر سر ليك لاندي څلور روايتونه راغلي چې په هغوکي يو روايت کعب الاحبار ته منسوب دی. کعب الاحبار ثقه تابعي او لوی عالم دی،خو ده ته زياتره هغه خبري منسوبيږي چې له پخوانيو اسرائيلي کتابونو څخه را اخيستل سوي،کومي چې کېدای سي له لويه سره تحريف سوي اونا سمي وي. وايي چې کعب ته د اهل کتابو خبري اورولي،هغه به د ده پر خبرو اخلاقاً غوږτالاحبار به حضرت عمر نيوی، خو بېله څو خبرو چې د شرعي سره سمي وي نوري يې مسلمانانو ته نه بيانولي. دغه د کعب الاحبار په هکله ويلي دي چې هغه په هغو وګړو کي چې له اهلτراز حضرت معاويه کتابو څخه خبري کوي، ډېر رشتينی دی، خو بيا هم څنګه چې د هغه خبري د اهل کتابو پخوانی خبري وي موږ به ازمايلي چې نه چې درواغ نه وي. دغه راز عبدالله بن مسعود اوحذيفه رضي الله عنهما په ځينو مواردو کي د کعب خبري درواغ بللي دي. خوځيني وايي چې د معاويه او ابن مسعود اوحذيفه مراد دانه وو چې پرکعب د درواغو تور ولګوي، بلکي مطلب يي داوو چې هغه د اهل کتابو د خبرو په نقل کي کله کله تېروتی. وګورئ صحيح " لاتسألوا اهل الکتاب عنρالبخاري کتاب الاعتصام بالکتاب والسنآ، باب قول النبي شيءٍ " (1298) مخ، فتح الباري (409/13) مخ، د ابن کثيرد تاريخ اردو ژباړه (61/1) مخ او الرد القويم (223/1) مخ. د غه راز ځينو وروستنيو اسلامي عالمانو؛ لکه د تفسير المنار مؤ لف محمد رشيد رضا اود فجر الاسلام، ضحی الاسلام او نوروکتابونو مؤ لف استاد احمد امين او د الاسرائيليات و الموضوعات في کتب التفسير ليکوال دکتور محمد بن محمد ابو شهبآ اونورو هم د هغه ناسمو اسرائيلي روايتونو ته په خپلو کتابونو کي ته منسوب دی، په راويانوکي يوτګوته نيولي ده.
د دوهم او څلورم روايت چې مجاهد هشام بن سعد دی. د هغه په هکله د اخبار مکه د پای څوړ (حاشيې) ليکونکی د المعارف په حواله ليکي: " کان شيعيا لآل ابي طالب ". چې البته دابه د روايت په هکله دونه ته منسوب دی، په راويانو کي يوτاغېزه نه لري. د دريم روايت چې حضرت ابن عباس سعيد بن سلام القداح دی. د هغه په هکله د دغه کتاب د حاشيي ليکونکی د تقريب التهذيب په حواله ليکي: " صدوق يهم رمی بالارجاء، من کبار التاسعآ ". او دوهم طلحه بن عمرو دی. د هغه په هکله د دغه کتاب د حاشيي ليکونکی د تقريب التهذيب په حواله ليکلي: " متروك من الطبقآ السابعآ ". او علامه الباني په سلسلآ الاحاديث الضعيفه کي ليکي: " طلحآ بن عمرو، قال النسايي: متروك الحديث و قد انکر عليه عبدالرحمٰن بن مهدي ". دغه راز د دغه کتاب په (44) مخ کي (د آدم تر پيدا کېدو د مخه د ملايکو لخواد کعبې د ودانولو د بيان) ترسرليك لاندي حضرت علي بن الحسين (امام زين العابدين) ته منسوب يو روايت راغلی چې د هغه په راويانوکي يو القاسم بن عبدالرحمان انصاري دی. د هغه په باب د دغه کتاب د حاشيي ليکونکی او علامه الباني ليکي :" ضعيف الحديث مضطر به، منکر الحديث، ليس بشئ ".
دغسي د دغه کتاب په (49) مخ کي د (ځمکي ته د آدم د راکوزېدو، د هغه لخوا د کعبې د جوړېدو او پرهغې باندي د هغه د حج او طواف بيانυ) ترسرليك لاندي (13) روايته راغلي چې حضرت ابن عباس، وهب بن منبه، محمد بن ابان، عطاء بن ابی رباح، قتاده او عبدالله بن ابي زياد ته منسوبτاسحاق، عمرفاروق دي. چې د لومړي روايت په راويانوکي دوه تنه هماغه سعيد بن سالم او طلحه بن عمرو دي.
د دوهم روايت په راويانوکي کومه خبره نسته خوکوم روايت چې وهب بن منبه ته منسوب دی يو بې اندازې اوږد دی. بل د عقل او مشاهدې خلاف خبري پکښې سته او الفاظ يې هم د هغه پر ناسم والي دلالت کوي.
بل د هغه په وروستی برخه کي پخپله وهب وايي : (د لومړنيوکتابونو په يوه کتاب کي مي لوستي دي)، چې له دې څخه په څرګنده جوتيږي چې دا يو اسرائيلي روايت دىکوم چې کېدای سي له لويه سره جعلي وي. وهب بن منبه ثقه تابعي دی، د صنعاء قاضي وواو د اهل کتابو له علم او پخوانيوکتابونو څخه په پوهه کي يې نوم درلود. اوڅنګه چې يې اسرائيلي روايتونه ډېر روايت کړي دي، ځينو متاخرينو ده ته منسوبو ناسمو اسرائيلي روايتونو ته د انتقاد ګوته نيولې ده. دريم، شپږم او نهم روايت په راويانوکي يو ابراهيم بن محمد بن ابي يحيٰی دی. د هغه په هکله علامه الباني وايي:" وهو ضعيف جداً، و قد کذبه مالك و غيره وضعفه الجمهور". او د اخبار مکه حاشيه ليکونکی وايي: " قالوا: قدری، معتزلی، جهمی ". د څلورم روايت د راوي او د پنځم روايت د ويونکي عثمان بن ساج په هکله دغه حاشيه ليکونکی وايي: (فيه ضعف، وهو من الطبقآ التاسعآ) د اووم روايت د ويونکي ابان په هکله دغه

حاشیه لیکونکي وایي:" احد الضعفاء، قیل: متروك الحدیث و قیل: كان نسیاً للحدیث ". د اتم، لسم او یوولسم روایت په راویانوکي هم هماغه سعید بن سالم او عثمان بن ساج دی. د دوولسم روایت له جنته د هند پر مځکه را کښته‌υویونکی قتاده دی. په دې روایت کي وایي چي:" آدم سو، چي سر یې په آسمان کي وو او پښې یې په مځکه کي وې " (؟) چي دا په خپله د منلو په صحیح حدیث چي په صحیح بخاري اوصحیح مسلم اود امام احمدρوړخبره نه ده. (درسول قد زموږ پهυ څخه روایت سوی دی، قطعي ثابته ده چي د آدم τپه مسند کي له ابو هریره متعارف گزه [ذراع] شپېته گزه وو). په دیارلسم روایت کي یو راوي عبدالعزیز بن ابي عمران دی چي متروك او د شپږمي طبقي څخه بلل سوی دی. او بل راوي یې عمر بن ابي معروف دی چي " منكر الحدیث " بلل سوی دی. او د روایت ویونکی هم عبدالله بن ابي زیاد دی چيυربښتیني او له لسمي طبقي بلل سوی دی. دغه راز د دغه کتاب په (58) مخ کي (د آدم د حج او خپل ځوځات ته د هغه د دعا په هکله) ترسر لیك لاندي اووه روایته راغلي دي چي عثمان بن ساج، ابو هریرآ، عبدالله بن ابي سلیمان، محمد بن المنكدر، ابن لبید المدني، سعید بن المسیب او ابن عباس ته منسوب دي چي د لومړي روایت په راویانوکي هماغه سعید بن سالم او عثمان بن ساج دي. د دوهم روایت په راویانوکي هماغه ابراهیم بن محمد دی. د دریېم روایت په راویانوکي یو عبدالله بن ابي سلیمان دی چي د کتاب حاشیه لیکونکی د هغه په هکله وایي:" د ده په هکله کوم معلومات لاس ته نه دي راغلي ". د څلورم، شپږم او اووم روایت په راویانوکي هم هماغه سعید بن سالم ، عثمان بن ساج او طلحه بن عمرو دي.
الحاج عباس کراره (رح) په تاریخ الحرمین کي وایي :" دا چي د کعبې په هکله ویل سوي چي د مځکي تر پیدا کېدودوه زره کاله د مخه پیدا سوې ده. په دې هیڅ قولρویناوي دي او د رسولτهکله اخبار او روایات ټوله د ځینو اصحابو او تابعینو په دې هکله نسته. خو یو صحح حدیث په دې هکله په بخاري او مسلم کي په دې ډول سته: عن یوم فتح مكآ : " ان هذا البلد حرمه اللهρ قال: قال رسول الله τعبدالله بن عباس یوم خلق السمٰوٰت و الارض، فهو حرام حرمآ الله الي یوم القیامآ ". ژباړه : حضرت د مکي د فتحي په ورځ وویلρوایي: رسولτعبدالله بن عباس : " خدای تعالي په هغه ورځ چي آسمانونه او مځکي پیدا کول دغه مکه حرامه گرځولي ده. نو له دې امله دا د خدای په حرمت د قیامت تر ورځي حرامه ده ". خو دا حدیث د کعبې د حرمت پر لرغونتوب دلالتΨ کوي نه پر دې چي کعبه د آسمانونو او مځکي تر پیدا کېدو د مخه پیدا سوې ده. خو د دې سره سره عباس کراره په پخپل کتاب کي د امام ازرقي له اخبار مکه څخه همدغه روایتونه نقل کړي دي. دغسي نورو مؤرخینو هم دغه روایتونه په خپلوکتابونوکي له اخبار مکه څخه را اخیستي دي. د دغو روایتونو په مقابله کي چي څوك د صحیح بخاري، د " کتاب بدء الخلق "ْ) د مخلوقاتو د پیدا کېدو بیان) وگوري نو ور ته جوته به سي چي وو، بل هیڅ نه وه. د خدای عرش پر اوبوΨ د صحیح حدیث له مخي یو خدای ρد حضرت محمد ولاړ وو؛ یعني اوبه یې پخوا پیدا کړي وې، او بیا یې عرش پر اوبو پیدا کړ، او د هرشي په هکله یې په لوح محفوظ کي ولیکل او آسمانونه او مځکه یې پیدا کړه. د قرآن کریم آیتونه هم دغسي وایي او اسلامي مؤرخین، لکه ابن کثیر، ابن خلدون او نور هم دغسي وایي . د دغو مطالبو د لیکولو په مهال د " اسرائیلیات و الموضوعات في کتب التفسیر " په نامه یو کتاب په کوټه کي په لاس راغی چي نوی پاکستان ته راوړه سوی وو. دغه کتاب د مصر د ازهراو د مکي مکرمي د ام القرٰی د پوهنتونونو د قرآن او حدیث د علومو استاد دکتور شیخ محمد بن محمد ابو شهبآ لیکلی او د " مکتبآ السنآ، دار ثقاقیآ للنشر و التوزیع و البحث العلمي " لخوا نوی چاپ سوی دی، خو د چاپ ځای او نیټه یې نه ده پر لیکل سوې. په دغه کتاب کي د کعبې د جوړولو په هکله د اسرائیلي روایاتو په هکله یو فصل ځانگړی سوی چي لنډیز یې دا دی : " سیوطي (رح) په خپل تفسیر الدر المنثور کي د د تفسیر په ترڅ کي د ازرقي او] و اذ یرفع ابراهیم القواعد من البیت [قرآن کریم د د هغه غوندي نورو مؤرخینو او مفسرینو څخه کوم چي هرڅه وایي او د سمو او نا سمو د مخه د هغې د ودانوونکو په هکلهυتوپیر نه کوي، د کعبې د ودانۍ او تر ابراهیم ډیرڅه نقل کړي، چي زیاتره یې اسرائیلیات دي کوم چي له اهل کتابو څخه اخیستل سوي دي. خو که هغه (سیوطي) پرهغه روایت باندي چي بخاري په خپل صحیح کي روایت کړي اختصار او بسنه کړې وای، موږ او ځان دواړه به یې هوسا کړي وای. او په دې اسرائیلیاتو به یې صحیح احادیث موږρد خلکو د ماغونه نه خرابولای کوم چي د قرآن کریم آیتونه او د رسول هغو ته نه احتیاجوي. په دې هکله ابن جریر طبري هم په خپل تفسیرکي له اسرائیلیاتو څخه ډېر څه لیکلي دي". دلته د اسرائیلیاتوکتاب د ساري په توگه دوه روایته راوړي کوم له جنته را کښته سو پښې یې په مځکه اوسرυچي یو یې هماغه دی چي وایي:" کله چي آدم یې په آسمان کي وو (!)". چي دې روایت ته هغه هم د شك او تعجب په سترگه کتلي او دا څخه څه نه دي ثابتυټول یې اسرائیلي خرافات بللي او وایي چي په دې باره کي له رسول سوي. دغه راز دغه کتاب له ابن کثیر (رح) څخه خوښي څرگنده کړې چي د بیهقي د دلایل ته منسوبυالنبوت هغه روایت یې کوم چي د عبد الله بن عمرو بن العاص له لاري رسول سوی دی، ناسم بللی او ویلي یې دي چي دا د ابن لهیعه،

له مفرداتو څخه دی، او هغه ضعيف دی. اوکېدای سي چې دا پرعبد الله بن عمرو بن العاص موقوف وي او د اهل کتابوله هغوکتابونو څخه رانقل سوی وي چې، هغه ته د يرموك په غزا کي په لاس ورغلي وه. اسرائيليات کتاب وړاندي ليکي :" ابن کثير په البدايآ و النهايآ کي ويلي چې: له دمخه ګواکي کعبه ودانهυ څخه په صحيح خبرکي دا نه دي راغلي چې تر ابراهيم ρرسول وه". داوې د اسرائيليات د کتاب څرګندوني. بايد زياته کړو چې د شفاء الغرام ليکوال هم د ملايکو او آدم لخوا د کعبې جوړول درست او ثابت نه بولي. خو لکه چې د امام فخر الدين رازي (رح) په تفسيرکبيرکي د آل عمران د سورې د (96 او 97) آيتونو د تفسير په زمانه کيυپه ترڅ کي د هغه رايه ګورو هغه هم په دلايلو وايي چې کعبه د آدم موجوده وه. او د نورو ډېرو اسلامي عالمانو له تاليفونو څخه هم دغه خبره په ګوته ربنا انی اسکنت من ذريتی بواد[کيږي. بل کله چې د قرآن کريم دې آيت ته چې وايي: [ابراهيم: 37]، دقيق سو ځني څرګنديږي، چې کله حضرت]غير ذی زرع عند بيتك المحرم خپله مېرمن بي بي هاجره او خپل زوی اسماعيل عليهما السلام مکي ته بوتلهυابراهيم ته يې عرض کړه چې پروردګاره ! ما په يوه بې اوبو او بېΨاو هلته يې خوشي کړه خدای [وښو ناوه کي د خپل اولاد يوه برخه ستا د [محترم کور تر څنګ مېشته کړېده] يعني د د مخه د بيت حرام پهυ له جملي څخه څرګنديږي چې کعبه د ابراهيم]عند بيتك المحرم توګه مشهوره وه او ځای يې مشخص او ټاکلی وو، که څه هم د زماني د حوادثو له امله ورانه سوې وه. ترυله دي امله موږ په دې هکله اړيو چې و منو چې د ابراهيم ودانۍ د مخه کعبه په همهغه بڼه وه اوځای يې معلوم او مشهور وو، خو دا نه ده معلومه چې هغه تر ابراهيم د مخه د چالخوا اوکله جوړه سوې وه. ځکه چې په دې هکله کوم صريح کوم صحيح حديث په نظر نه دی راغلی او هرڅه چې په دې باب ويل سوي دρآيت او د رسول اصحاب کرامو، تابعينو او مؤرخينو څرګندوني دي. چې ښايي تر اسلام د مخه، د قديموکتابونو او روايتونو په حواله وي، او ښايي له هغو څخه ځيني څرګندوني د روايتونو د تعدد او قدامت او د ځينو راويانو د ضعف له مخي د واقعيتونو سره هم سمي د مخه د پورتنيυنه وي. خو څنګه چې په مطلقه توګه د کعبې موجوديت د حضرت ابراهيم آيت او د مشهورو اقوالو له مخي جوت او ثابت امرباله سي، نو موږ به کوښښ وکړو چې په دې هکله د دغو رواياتو له منځ څخه هغه چې د حقيقت سره سم بريښي را نقل کړو.

59- د کعبې لومړنی پيدايښت

د تفاسيرو او نورو تاريخي کتابونو له مخي، دکعبې شريفي ځکه هغه سپېڅلي ټوټه ده چې د ټولي ځمکي د په قول کوم چېψ ، مجاهد، قتاده او سدي τپيدا کېدو بنسټ باله سي. د عبد الله بن عمر ډېر مشهور دی،کعبه ترځمکي دوه زره کاله د مخه پيدا سوې ده. اوکله چې ځمکه او آسمانونه پيداکېدل،کعبه د اوبو له مخي څخه ترټولو لومړی څرګنده سوه. په پيل کي کعبه سپين ځګ وو چې وروسته وچ او سره ونښتی او بيا ځمکه تر هغې لاندي داسي وغوړېدل لکه د اوړو د زوالي څخه چې سړی ډوډۍ پخه کړي. ځکه نو مکه " ام القرٰی" يعني د ښارونو مور وبلل سوه.

60- د ملائکو لخوا د کعبې ودانول

خو ځيني بيا وايي چې کعبه لومړنۍ خونه ده چې پر ځمکه ودانه سوې) څخه پرکعبه باندي د طواف د پيل اوτده. د علي بن الحسين (امام زين العابدين ملائکو ته وويلΨڅرنګوالي په هکله چا پوښتنه وکړه، هغه جواب ورکړ: " کله چې خدای . نو هغو ورته وويل چې:" ته په ځمکه کي]زه په ځمکه کي ځانته يو خليفه دروم [چې : هغه څوك خليفه کوې چې په هغې کي به وراني او فساد کوي او په ناحقه بهويني تويوي ؟ په[حال دا چې موږ ستا په تسبيح، حمد او تقدس بوختي يو". لوی څښتن ورته وفرمايل: Ψ. نو ملائکو داسي وګڼل چې د دوی په دې خبره خدای]هغو چې زه پوهيږم تاسي نه پوهيږئ پردوی په غضب سوی دی. نو يې عرش ته پناه وروړه او د هغه ګرد چاپېر يې اووه واره ځني راضي سو، او دوی ته يې د طواف لپاره بيت المعمور وټاکی.Ψطواف وکړ، څو چې خدای بيا يې ملائکوته وفرمايل چې ما ته په ځمکه کي د بيت المعمور غوندي يوه خونه جوړه کړئ او د ځمکي خلکو ته يې وفرمايل چې پر هغې باندي داسي طواف وکړئ لکه د آسمانو خلك چې يې پر بيت المعمورکوي.

61- د آدم او شيث عليهما السلام لخوا د کعبې بيا جوړول

ڤنګه چې خدای تعالی قادر مطلق دی،کولای یې سوای چې کعبه شریفه، چې د ده پاك ذات ته منسوبه ده د قیامت تر ورځې پورې د هماغسې لومړنۍ ودانۍ په شکل باقي وساتي. اوکه یې دا اراده وای چې څوك دې د هغې د ترمیم کار و نه کړي، نو د جواهرو داسې یوه ټوټه به یې ګرځولې وای چې باد او باران او نورو حوادثو هیڅ اغېزه نه پرکولای او ترڅو دا مځکه، دا آسمان وای هغه به پر یوه حال ودانه وای. خو څنګه چې دا نړۍ، حادثه (نوپیدا) او طبیعتاً د هغې د ټولو اجزاوو سره د بدلون او تغیر په حال کې ده؛ لکه چې حادث خدای تعالی د خپل حکمت بالغه په مقتضا متغیرخلق کړی او له یوه حالته بل حالت ته متحول دی. نو له دې امله د خدای تعالی په حکم د تاریخ په اوږدوکې کله نا کله کعبې بیا رغوني ته اړتیا پیدا کړې. چې خدای خپلو ځینو غورو بنده ګانو، او د مځکې ځینو نورو اوسېدونکو ته د هغې په جوړولو او بیا رغولوکې په برخه ورکولو سره، ځانګړې نېکمرغي ور په برخه کړې ده. په دې ډول د مځکې د سر په وګړوکې په برخه سوې ده. ابنυلومړی د دې سپېڅلي خوني د جوړېدو نېکمرغي د ابو البشر آدم وایي: لومړی سړی چې د لومړي ځل لپاره یې پر مځکه کعبه ودانه کړې او لمونځ یېτعباس وو. اوکله چېυپکښې وکړ، او طواف یې پر وکړ، او د حج مناسك یې تر سره کړه، آدم ملائکې ورسره مخامخ سوې، ورته ویې ویل چې ستا حج مبرور دی ځکه موږ تر تا دوه زره وروسته د کعبې شریفې ودانۍ بیاυکاله د مخه د دغې خوني حج کړی دی. بیا چې تر آدم ته د هغې د تجدید بنا نېکمرغي ور په برخهυجوړوني ته اړتیا پیدا کړه، نو حضرت شیث سوه.

د یادولو وړ خبره :

علامه ابن حجر عسقلاني په فتح الباري کې وایي:" دکعبې د ودانولو څخه وزګار سو، نو د خدای په حکم بیت المقدس ته پهυکله چې آدم سیاحت ولاړ او کله چې هلته ورسېدی د کعبې شریفې ترجوړولو څلویښت کاله وروسته یې ودان کړ".υهلته د بیت المقدس مسجد ودان کړ، چې بیا دغه مسجد سلیمان

طوفانυ62- د نوح

په ځینو روایتونوکې راغلي د طوفان په پېښه کې؛کوم چې کیسه یې په قرآن کریم کې ذکر سوې ده، سرهυدې چې د نوح د دې چې د طوفان اوبو د مځکې ټوله کره پر سر واخیسته او د ډېرو لوړو غرونو ترڅوکو څلویښت ګزه لوړې سوې، اما پرکعبه شریفه یې د پورته کېدو قدرت نه درلود، بلکې اوبه بېړۍ د مکې مکرمېυلکه لوی لوی غرونه د هغې شاوخوا ولاړې وې. په دې حالت کې د نوح لوري ته مخه کړه او څلویښت ورځې یې پرکعبه طواف کاوه. بیا "جودي" نومي غره ته چې په " موصل" کې واقع دی ورسېده.
طوفانυپه ځینو نورو روایتونوکې بیا وایي چې د نوح په امر آسمان ته پورته او هلته ودانه سوه.Ψکعبه له بېخه وایسته او د خدای ترطوفان وروسته د کعبې ځای د سرې غونډۍ غوندې ښکارېدی چې سیلونه نه سوای پر پورته به یې حجυکېدلای. هلته د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه وګړي د زیارت لپاره ورتلل، انبیاوو کاوه او مظلومانو او بې وزلانو به په دې سپېڅلي مکان کې خدای ته دعا وې کولې. نو داسې وګړي به ډېر لږ وه چې خدای به یې دعا نه قبلول.

63- د نوح ترطوفان وروسته د مکې او کعبې حالتυ

لکه چې تاریخ ارض القرآن د ابن زوی سام د حرم په شاوخوا مځکوکېυقتیبه او یعقوبي د تاریخونو په حواله لیکي د نوح استوګن سو. او نورې تاریخي څېړنې هم جوتوي چې د سامي قومونو مسکن کوم چې عرب هم له هغو څخه دي، همدغه د عربو ملك دی چې د زمانې په تېرېدو سره یو شمېر یې د بېلا بېلو موخو او لا ملونو له مخې له دغه ځا یه نورو ملکو ته خپاره سوي دي.
دغه راز تر وختو پورې د مکې معظمېυ ترطوفان وروسته د ابراهیمυتاریخي شواهد ښیي چې د نوح په شاوخوا سیموکې عرب قبایل اوسېدل. لکه چې په تاریخ طبري او تاریخ ابن خلدون کې راوړي: " کله چې پر عادیانو د دوی د هلاك د پیلامې په توګه کاختې (قحطي) راغله، نو یې څو تنه د باران د اورېدو د دعا لپاره مکې ته واستول او هغو لومړی د مکې او حرم د باندې د بکر بن معاویه په کورکې واړول او بیا د باران اورېدو لپاره مکې ته تر زېږېدو (2500) کاله د مخه د هغه کاروانυولاړل". دغه راز مکه مکرمه د عیسٰی تم ځای وو، چې له یمن څخه تر شامه (سورېې) یې تګ راتګ کاوه. له دې او نورو دغسې د مخه هلته د مکې په شاو خوا کې وګړي اوسېدل.υروایاتو څخه معلومېږي چې تر ابراهیم خو په خپله د کعبې پرشاوخوا او په مکه معظمه کې څوك نه اوسېدل. او لکه چې مخکې هم تر وختو پورې دکعبې ځای د سرې غونډۍ غوندېυ د وختو څخه د

ابراهيمυوويل سوه د نوح ښکارېدی، چې ترنوح وروسته هود او صالح عليهما السلام د کعبې د دغه مقدس ځای حج کړی، او نور وګړي هم هلته د حج او زيارت لپاره تلل. خو په دې موده کې کعبه چا له سره نه ده ودانه کړې.

64- د کعبې معنا او د هغې نور نومونه

کور همدغه ستر ذات ته منسوبه ده دΨځنګه چې کعبه، دغه د خدای هغې د سترتوب، شرف او عزت له امله په کعبه نومول سوې ده. ځکه عرب چې کوم شي ته د سترتوب او شرافت په سترګه ګوري، نو د کعب کلمه ورته کاروي. البته کعبې ته له دې امله هم کعبه وايي چې مکعب او مربع ده يعني څلورکنجه کوټه ده او هره ودانۍ چې لوړه او څلورکنجه وي، هغې ته کعبه ويل کيږي. دغه راز وايي چې له دې امله يې کعبه بولي چې د مځکې په منځ کې واقع ده. اوځيني وايي له دې امله يې کعبه بولي چې له نورو ودانيو څخه بېله پرته ده. د خدای دغه کور په قرآن کريم کې دوه ځلي د کعبې په نامه ياد سوی دی. دکعبې نور نومونه " بکه "، " بيت الحرام "، " بيت العتيق "، " قادس"،" نادر "، " القريآ القديمه "، " البنيآ "، " الدوار" او " المسجد الحرام " او نوردي، چې هر نوم ځان ته علت او فلسفه لري چې په اسلامي رواياتو کې نغوتې (اشارې) ورته سوې دي. داچې ولې کعبه څلور کنجه جوړه سوې ده او څلور رکنه لري، وايي چې کعبه د بيت المعمور پر برابر او بيت المعمور د عرش پر برابر واقع دی او عرش څلور ضلعي اورکنه لري، ځکه نو کعبه هم مربع جوړه سوې ده. د يوه بل روايت له مخې څنګه چې هغه کلمې چې د اسلام بنسټ پر ايښوول سوی دی، څلور دي، يعني څلور تسبيح (سبحان الله و الحمد لله ولا اله الا الله و الله اکبر) دي، ځکه نوکعبه هم څلور کنجه جوړه سوې ده. نو کوم حاجي او عمره کوونکی چې د ژور ليد څښتن وي هغه په دې اند وي چې پرکعبه، بيت المعمور او عرش الله طواف کوي او د څلورو تسبيحاتو پر بنسټونو ګرځي راګرځي، چې د دغسې حاجي او عمره کوونکي زړه د خدای عرش ګرځي. د کعبې د کنجونو د نومونو د وجهې په هکله د دې کتاب (311) مخ وګورئ.

65- ابراهيم υ

څنګه چې د همدغې اوسنۍ کعبې ودانۍ له لويه سره هماغه ده، چې يې بنسټ ايښی دی (که څه هم لږ و ډېر بدلون پکښې راغلی دی) او څنګه چېυابراهيم υابراهيم سرنيکه؛ بلکې جد الانبياء دی، او زموږ سپېڅلی دين،ρد حضرت محمد اسلام د هماغه ابراهيمي دين پر بنسټونو ولاړ دی. او د مکې اوکعبې تاريخ له همدغه دΨستراو سپېڅلي شخصيت څخه را پيليږي، نو لازمه ده چې د کتاب په دې برخه کې د خدای همدغه ستر نبي او د هغه د سپېڅلي ژوندانه او د هغه د زماني د حاکمو شرايطو په باب د " ابراهام "، " براهم "، " براهيم " ، "υڅه معلومات وړاندې کړو: حضرت ابراهيم ابرام " او " براهمآ " په نومونو هم ياد سوی، د پلار نوم يې " تارخ " وو،کوم چې د خپل قوم مشر او لاربنود وو، او مور ته د" آذر" په نامه راپيژندل سوی او د مور نوم يې " نونا " وو. د نوو څېړنو سره سم په کال 260 يا 189 قبل الميلاد کې د " بابل " د هيواد د " اور " په ښارکې زېږېدلی. (دغه ځای ته چې د هماغه مهال ډېر سترصنعتي او تجارتي ښار وو، اوس عراق وايي). په دې وروستيوکې د لرغون پېژندونکو د کيندنو له امله د غه ښار څرګند سوی کوم چې د فارس د خليج په خوله کې او د عراق پلازميني بغداد ته نژدې پروت دی. د ده (ابراهيم) نيکه ګان عرب نه وه؛ بلکې په عبراني ژبه يې خبري کولې. ابراهيم هم عبراني نوم دی، چې معنا يې ده " د سترتوب را منځته کوونکی ".

66υ- د بابل واکمني او ابراهيم

ترυد عيسی زېږېدو تقريباً دوه زره کاله د مخه د بابل سلطنت ډير په غوره کې وو. مالي او اقتصادي حالت يې ډېر پياوړی وو، ستر پوځي ځواک يې درلود. هره خوا يې امنيت وو، او ښې او ښادۍ پکښې پريمانه وې. له دې امله د دغه ځای د دغه مهال واکمن دونه مغروره سوی وو، چې د ټولواکمنۍ په لويه بت خانه کې يې د خپل ځان زرينه مجسمه ايښې وه او رعيتو ته يې حکم کړی وو، چې د هغه عبادت وکړي. د دغه لار ورکي قومΨلوی څښتن د پيغمبر په توګهυسمې لارې ته د بېرته را اړوني او لاربښووني لپاره حضرت ابراهيم وګوماری. هغه په خپل سم او سالم فکردا جوته کړه چې خدای يو او پر ټوله دنيا او مافيها واکمن دی. کوم بتان چې خلک جوړوي او عبادت يې کوي د خدای په وړاندې هيڅ هم نه دي. نو يې وپتېيل چې خلک د خدای وحدانيت ته را وبولي، خو دوخت د پاچا غوړونه ؛ لکه زموږ د زماني د ډېرو واکمنانو غوندې د حق له اورېدو څخه پردي وه، ځکه نو د بلنه منلي وای د خدايیυتوحيد غږ بد پر ولګېدی. دا له دې امله چې که يې د

ابراهیم له رتبي څخه د بنده ګی مرتبي ته راټيټيدی، چي دا دغسي وګړو ته ناشوني خبره ده. ستر دښمن سو، او د هغه د زورولو او له مينځه وړلو پهυپای د حضرت خليل الله او د دغه ظالم واکمن کيسه ډېره مشهوره ده او په ډېروυلټه کي سو. چي د ابراهيم کتابونو په تېره د تفسير په کتابونو کي په تفصيل سره راوړه سوي ده. د حضرت ابراهيم سره واخيسته.υ کورنۍ واکمن ته ډېره نژدې وه او له دې امله هغو هم د ابراهيم υ

υ67- هجرت د حضرت ابراهيم

υحضرت ابراهيم چي د کورنی، قوم او د وخت د واکمنو مخالفت وليد، نو يې خدای په حکم د وطن او هغوυپرېښوولو او هجرت لار ونيول. هغه د خپلي مېرمني بي بي ساره، خپل وراره لوط لږو وګړو سره چي پر ده يې ايمان راوړی وو، په داسي حال کي چي څه مالونه او څاروي هم ورسره وه " حران " نومي ځای ته ولاړ او ترڅه مهاله پکښي و اوسېدی. بيا مصرته ولاړ، هلته له پخوانيو فرعونانو څخه يو ظالم فرعون واکمن وو. وايي چي بي بي ساره ډېره ښايسته وه، نو يو چا فرعون ته د هغې د ښکلا او جمال صفت وکړ. هغه سړي ور واستول او وبېرېدی چي که ورته ووايم چيυيوښتنه يې ځني وکړه چي دغه ښځه دي څه ده ؟ ابراهيم مېرمن مي ده مړ به مي کړي. نو يې ورته وويل چي دا مي خور ده. فرعون ورته وويل چي دا بي بي ساره ته ورغي اوυبه جوړه کړي او ماته به يې راولېږې. نو هغه وو چي ابراهيم ورته ويې ويل چي : ته د ايمان له مخي زما خور بلل کېږې او ما دغه ظالم پاچا ته هم وويل چي دا زما خور ده، نو هوښ کوه چي ما ورته دروغجن نه کړې. هغه وو چي سارا يې فرعون ته ولېږل.کله چي ورغله او ورته کښېنستل، فرعون لاس ور واچاوه، خو لاس يې د ته دعا وکړه چي زما لاس بېرته روغΨ په امر وچ سو. فرعون ورته وويل چي خدای Ψخدای کړي. زه وعده درسره کوم چي تاوان به نه در رسوم؛ بلکي احسان به درسره وکړم. نو هغه وو، چي د سارا د دعا له امله يې لاس جوړ سو. دغه ظالم بيا لاس ور واچاوه، چي بيا يې لاس ترد مخه لا ډېر وچ او په درد سو. بيا يې عذر ورته وکړچي بيا يې د سارا د دعا له امله لاس جوړ سو. نو هغه وو چي فرعون بخښنه ځني وغوښته او بي بي هاجره يې د هغې د دلاسايي لپاره ور وبخښل. (زياتره ويل کيږي او مشهوره ده چي بي بي هاجره مينځه وه. خو ډېرو محققينوجوته کړې ده چي دا آزاده او د فرعون لور وه).

کله چي بي بي ته ورغله هغه پوښتنه ځني وکړه چي څه وسوه ؟ دې ورتυسارا، ابراهيم ه وويل: لوی څښتن د کافر، فاجر مکرونه په نطفه کي ورخنثکړه او هاجره بي بي يې د خدمت لپارهΨ راکړه. فلسطين ته ولاړ او هلته يې استوګنه غوره کړه، اوυترډې وروسته ابراهيم څخه د نېك اولاد غوښتنه وکړه. بي بي سارا ورته وويل: ماته خوΨپه زړوالي يې د خدای خدای اولاد نه راکوي او مشوره يې ورکړه چي دغه بي بي هاجره چي ښکلې، سپېڅلي او اولاد درکړي.Ψفرمان وړنکې ښځه ده، په نکاح کړه، ښايي له دې څخه خدای

υ68- مکه او ابراهيم، هاجره، اسماعيل

څو د بي بي سارا نيت بد سو او کست يې په وسو، نو يېυموده وروسته پر هاجرې او اسماعيل څخه وغوښته چي هاجره او زوی يې يوه ليري ځای ته بوزي. پهυبالاخره له حضرت ابراهيم ته د خدای لخوا امر وسو چي د سارا خبره ومنه. نو يې هاجره اوυدې وخت کي ابراهيم اسماعيل له ښاره را وايستل او مزل پر مزل يې مکي شريفي ته ورسول. هلته يې د " ابو قبيس " د غره په لمن کي د خدای بيتې ته نژدې کومه چي ورانه وه پرېښوول. حضرت په يوه خورجين کي څه خرما او په يوه مشك کي څهυاسماعيل دغه مهال تی رودی. ابراهيم اوبه ور پرېښوولي او خپله ځني رهي سو. بي بي هاجره په پسې سوه او پسي ناري يې کړه: ورتهυما او زما دغه پرتي ماشوم په دې بتې بيابان کي چاته پرېږدې؟ حضرت ابراهيم وويل: ماته خدای امرکړی دی، چي دلته مو پرېږدم. بي بي هاجرې وويل نو چي داسي ده هيڅ پروا نه کوي موږ هغه خدای ساتي.
له دوی څخه بېل سو اوυپه دې ډول حضرت ابراهيم بيرته فلسطين ته ولاړ. کله چي له دوی څخه ليري سو د کعبي په لوري يې مخ کړ؛ لاسونه ربنا انی اسکنت من ذريتی بوادٍ غير ذي زرع عند[يې پورته کړه او دا دعا يې وکړه : بيتك المحرم ربنا ليقيموا الصلاۤ فاجعل افئداً من الناس تهوىّ اليهم و ارزقهم من [ابراهيم : 37] ژباړه : ای ربه ! ما زما له اولادې څخه (]الثمرات لعلهم يشکرون چي اسماعيل او اولاد يې دی) ستا د درنې او ستري کوټې سره په يوه بې کښته ناوه کي استوګن کړه، څو ستا عبادت د هغه د ټولو حقوقو سره سم تر سره کړي. نو ای ربه ! د ځينو خلکو زړونه د دوی په مينه متمايل کړه او له هر ډول ميوو څخه روزي ورکړه، څو شکر وباسي.

کله چې د بي بي هاجرې او اسماعیل هغه څه خواړه او اوبه خلاصې سوې او دواړه تږي سول، نو بي بي هاجره د اوبو په لټون اووه ځلې له " صفا " تر " مروه " ولاړه، راغله، خو نه یې اوبه وموندلې او نه داسي یو څوك چې اوبه ورکړي. او تنده یې : " فلذالك سعٰی الناس بینهماρ قال: قال النبي τنوره هم زیاته سوه. عن ابن عباس وویل:" له دې امله حاجیان د صفا او مروه ترρ وایي چې رسول τ". یعني حضرت ابن عباس منځ سعی کوي".
کله چې بي بي هاجره د وروستي ځل لپاره مروه ته پورته سوه یو آواز یې واورېد، چپ سوه، چې غوږ یې ونیوی بیا یې آواز واورېد. نو ویې ویل : غږ خو مې واورېد، ښایي څوك وي چې مرستي ته مې را و دانګي ؟ هغه وو چې نا ببره د زمزم د ځا) څرګند سو او د پښې پونده یا وزریې د اسماعیلυپرځای یوه ملائکه (حضرت جبرائیل ترقدم لاندي په مځکه ووهل او اوبه راووتلې.
بي بي هاجرې له دې بیري چې وچې نه سي اوبه ډم کړې، خپل مشك یې ځنې ډك کړ او ویل یې: " زمزم " " ای اجتمع " یعني ډم سئ او ودرېږئ ، خو اوبه همدغسي پرخوټېدو او ډېرېدو وې. لنډه دا چې بي بي هاجرې اوبه وڅښلې او خپل کوچني ته یې هم ورکړې. په دې وخت کي ملائکې هاجرې ته وویل: بېرېږه مه ! دلته دغه ورانه بیته دغه هلك او د هغه پلار جوړوي او خدای تعالی خپل دوستان نه هلاکوي.
وایي: " خدای تعالی دې د اسماعیل پرمور ورحمیږي که یې تلوار نهρرسول وای کړی یا یې د زمزم اوبه همدغسي پرې ایښې وای، خامخا به بهېدلې او رواني سوې وای. لکه چې مخکې مو وویل دغه مهال د کعبې ځای د سرې غونډۍ غوندي ښکارېدی چې سیلونه به یې له ښي او کیڼې خوا تېرېدل او هاجرې هلته شپې او ورځې تېرولې چې آخر د جرهم په نامه د یوه قوم د کوچیانو یوه ډله یا یوه کورنۍ هلته ورغله او د کعبې شریفې هغهυنژدې شا و خوا ته د هاجرې په اجازه میشته سول. په دې ترڅ کي حضرت ابراهیم خوب ولېد کوم چې د اسماعیل د قرباني مشهوره کیسه اوستره ازموینه ځني رامنځ ته سوه. وروسته اسماعیل په دغه قوم کي و روزل سو، عربي ژبه یې ځني زده کړه او کله چې ځوان سو له هغو څخه یې یوه ښځه هم په نکاح کړه. په دې ډول هلته کلی ودان سو، چې بیا ورو ورو د مکې لوی ښار ځني جوړ سو.
مور وفات سوه او یو وختυوروسته د اسماعیل د هغو د پوښتني لپاره ورغی. اسماعیل یې ونه موند او د هغه مېرمن یې پیداυابراهیم کړه او د اسماعیل پوښتنه یې ځني وکړه. هغې ورته وویل: وتلی دی چې کور ته څه راوړي. بیا یې د هغو د ژوند حال ځني وپوښتی. هغې ورته وویل چې ژوند مو ښه نه دی، په خواري او اریاني اخته یو. مطلب ناشکري یې څرګنده کړه اوښه وضع یې ورسره و نه کړه. نو ورته وویل کله چې دې خاوند راغی زما سلام ورتهووایه. او ورته ووایه چې دυابراهیم کور د دروازې چارچوب دې بدل کړه.
کورته راغی مېرمني یې ورتهυکله چې اسماعیل وویل چې یو سپین ږیری راغلی وو، ستا پوښتنه یې را څخه وکړه او بیا یې زموږ د ژوند احوال وپوښتی، ما ورته وویل چې ژوند مو سم نه دی. هغه را ته وویل چې زما سلام اسماعیل ته ووایه او دا هم ورته ووایه چې د دروازې چارچوب دې بدل کړه. هغه ورته وویل چې دا زما پلار وو او په دې خبره یې ماته امر کړی دی چې تا طلاقه کړم، نو ته دې د خپلوانو کره ولاړه سه.
بیا اسماعیل د جرهم له قوم څخه بله ښځه وغوښتل. بیا یو وخت راغی، بیا یې اسماعیل ونه موند او د هغه مېرمن یې ومونده او دυابراهیم هغه معلومات یې ځني وغوښت، هغې ورته وویل: تللی دی چې څه راوړي. ابراهیم ورته وویل شکر ووایه او ورته ویې ویل چې ډېر ښه ژوند مو دی.Ψچې ژوند مو څنګه دی ؟ هغې د خدای ورته وویل چې څه شي خورئ او چښئ ؟ هغې ورته وویل: د ښکار غوښې خورو او دυابراهیم ورته وویل چې نور څه خواړه او ډوډۍ نه لرئ ؟ هغې ورتهυزمزم اوبه چښو. ابراهیم وویل چې : ای باري خدایه ! د دوی په غوښو او اوبو کي برکتυوویل چې نه. ابراهیم ته ووایه چې د کور د دروازېυ وصیت ورته وکړچې اسماعیل υواچوه. حضرت ابراهیم کورته راغی. ښځې یېυ ولاړې، اسماعیل υچارچوب دې پرځای پرېږده. کله چې ابراهیم ورته وویل چې داسي یو سپین ږیری سړی راغلی وو. هغه ورته وویل چې دا زما پلار وو او په مکه کيυما ته یې ستا په هکله د ښو او احسان امرکړی دی. په دې ډول اسماعیل په شام کي د خپلې مېرمني بي بي سارا سره ژوند کاوه. او کلهυاوسګېدی، او ابراهیم پوښتني ته به ورتلی.υکله چې به یې فرصت پیدا کړ، د اسماعیل

69- د کعبې د جوړولو امر

کله چې د لوی څښتن لخوا حضرت ابراهیم کره راغی او هغه یېυ ته امر وسو چې کعبه شریفه ودانه کړي، له شام څخه د اسماعیل υ په داسي حال کي وموند چې د زمزم د اوبو د ځا پر غاړه تر یوې وني لاندي د غشي په توږلو بوخت وو. اسماعیل چې خپل پلار ولید مخې ته ورغی، روغبړ یې ورسره وکړ، یو د بل غاړې ته یې لاسونه سره واچول او بیا ترهغه ونه لاندي کښېنستل، حال

احوال يې سره وويل چې : زويه ! خداى جل شانه ما ته امركړى دىυوپوښتى او بالاخره حضرت ابراهيم چې دلته د خداى خونه جوړه كړم. (دكعبې پرځاى سرې غونډۍ ته يې اشاره وكړه). د دې كار لپاره په ډېره مينه خپل تيارى وښود. نوهغه وو چې پلار او زوى دυاسماعيل د لاربښووني سره سم يوم اوكلنګ را واخيستل، په كار يې پيل وكړ. هغه غونډۍ يېΨخداى د ودانۍ لومړني تهدابونه ښكاره سول، اوυوكيندل، څو چې د كعبې شريفي همهغه د آدم يې بنايي كول اوυبيا يې د كعبې شريفي د دېوالونو په پورته كولو پيل وكړ. ابراهيم مبا ركυاسماعيل ډېري ورته راوړلې،څو چې دېوالونه دونه لوړ سول، چې د ابراهيم پر داسي يوه معجزه لرونكې ډېره پورتهυلاسونه نه ور رسېدل. نو هغه وو چې ابراهيم سو چې هرڅونه به دېوال لوړېدى، دغه ډېره به هم په هماغه كچه لوړېدل. (دغه ډېره د پلو نخښي باندي سته او اوس هم د يوې ځرګنديυمقام ابراهم دى كوم چې د ابراهيم معجزې په توګه،كعبې شريفي ته نژدې ځاى پرځاى سوې ده. په دې هكله نور تفصيل په [320] مخ او د هغه په وروسته مخونو كي وګورئ).

كله چې د دې ودانۍ كار پاى ته ورسېد ، اسماعيل ته وويل چې داسي يوه ډېره راوړه چې د دې متبركې بيتې په دېوالυابراهيم υكي ځاى پرځاى سي، څو د خلكو د طواف د پيل او پاى لپاره نخښه وي. كله چې اسماعيل د كعبې په دېوال كيυ حجر اسود ورته راوړه او ابراهيم υپه ډېره پسي ولاړى، جبرائيل ډېره ايښې وه. نو يې ورتهυ چې ډېره راوړه ويې ليدل چې ابراهيم υنصب كړه. اسماعيل وويل چې دا چيري وه او چا درته راوړه ؟ هغه ورته وويل چې دا هغه چا راته راوړه چې نه مې تا او نه مې ستا ډېري ته اړباسي. (په دې هكله بشپړ تفصيل په [304] مخ كي وګورئ).

70- د ابراهيمي كعبې د ودانۍ ځانګېړني

محمد عبد المعبود د تاريخ القويم او تاريخ مكه په حواله ليكي :

1υ_ د كعبې پربنسټونو ودانه كړهυ كعبه د حضرت آدم حضرت ابراهيم .

2_ هغه يوه ډېره پر بله و اوډلې او دېوالونه يې پورته كړه. ختې، اهاك يا كوم بل شى يې نه دى پكښې كارولى.

3υ_ (كعبه مستطيل شكله حضرت ابراهيم اوږده) جوړه كړه.

4_ د هغه د كعبې ودانۍ ځلوركنجه درلوده. (د حجراسود كنج [ركن] ، عراقي، شامي او يماني كنجونه چې د ځلورو واړو به استلام كېدى).

5_ په لمرختيز دېواله كي يوه دروازه وه چې چارچوب يې نه درلود او دروازه نه وه پكښې ايښوول سوې، (دكعبې شريفي دروازه لومړى تبع پاچا چې اسعد الحميري نومېدى پكښې ايښې او قلف هم، هغه د لومړي ځل لپاره ور اچولىدى).

6_ دروازه يې د مځكي سره برابره وه، لوړه نه وه.

7_ حطيم (حجر اسماعيل) په كعبه كي شامل وو.

8_ كعبې چت نه درلود.

9_ كعبې شريفي غلاف نه درلود (غلاف هم تر ټولو لومړى تبع وركړ).

10_ د دېوالو لوړوالى نه ګزه (13- پټه، 6- انچه يا 4- متره 10 سانتى وو).

11_ د دروازې يعني دلمرختيزلوري دېوال 23 ګزه (48- پټه، 6 - انچه يا 14 - متره 33- سانتى وو).

12_ د حطيم د لوري يعني د عراقي ركن څخه تر شامي ركن پوري دېوال 22 ګزه (33- پټه يا تقريباً لس متره وو).

13_ د ركن شامي څخه تر ركن يماني پوري 31 ګزه (46- نيم پټه يا 13- متره 58- سانتى وو).

14_ د ركن يماني څخه تر حجر اسود پوري 25 ګزه (30 - پټه يا 9 - متره 15 - سانتي وو).

د بيت الله شر يفي د ابراهيمي ودانۍ شكل په لاندي ډول وو :

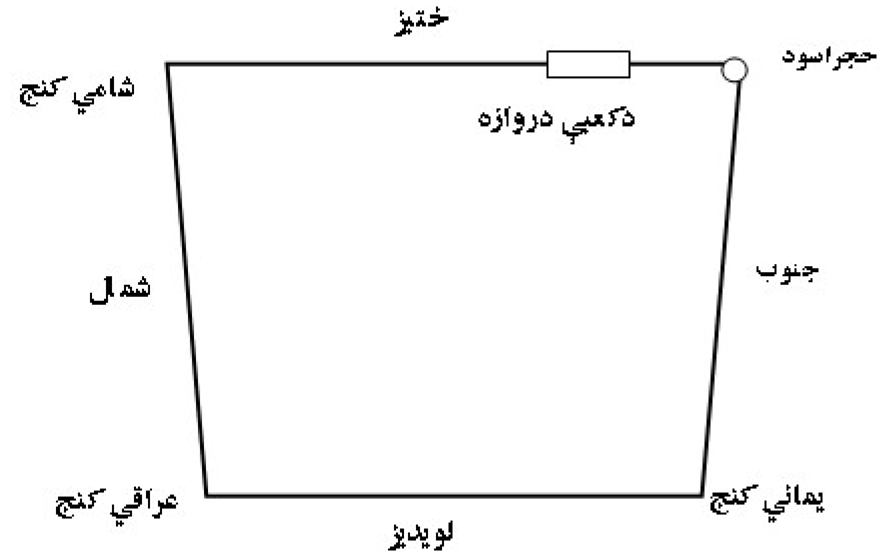

71- د لخوا خلكو ته د حج لپاره بلنهυابراهيم

وحيΨ د كعبې له ودانولو وزګار سو. نو خداى υكله چې ابراهيم [الحج: 27] يعني خلكو ته د حج لپاره] و اذن فى الناس بالحج [ورته راولېږلې چې: عرض وكړ چې اى پروردګاره ! دلته خو تر ډېرو ليروυعمومي بلنه وركړه. حضرت ابراهيم سيمو پوري څه ودانى نسته او چيري چې ودانى سته هلته خو زما غږ نه رسيږي ؟ خداى پرمقام ابراهيمυتعالى ورته وويل: ته اعلان وكړه، رسول يې پر ما دي. نو ابراهيم يعني پرهغه مشهوره ډبره باندي كومه چې اوس هم په حرم شريف كي پرته ده، وختى او د دې مقام په واسطه لوړ پورته سو څو د ابي قبيس غره ترڅوكو لوړ سو او ناري يې كړه : اى خلكو ! خداى تعالى خپل كور جوړكړى او د هغه حج يې پر تاسي فرض كړى دى، نو د خپل دغه بلنه په هرځانكي هر روح ته ورسول. نو دΨخداى بلنه و منئ او حج ته راسئ ! خداى هرچا چې حج په نصيب وو د هغه روح دغي بلني ته جواب وركړ چې: (لبيك، اللهم لبيك، لبيك، لا شريك لك، لبيك ، ا ن الحمد و النعمآ لك و الملك ،لا شريك لك). يعني زه ستا د فرمان پلي كولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړيم. لويه څښتنه ! ستا د فرمان د پلي كولو اوستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړ يم. ستا د فرمان د پلي كولو او ستا چوپړ ته حاضراو تيار ولاړ يم. تا لره هيڅ شريك نسته، زه ستا د فرمان د پلي كولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړ يم. په رښتيا سره ټوله ثنا، صفت او نعمتونه تا د حضرتυلره دي، او ټولواكي تا لره ده، تا لره شريك نسته. په دې ډول حضرت ابراهيم او د جرهم د قوم د مسلمانانو سره يو ځاى د حج مناسك ادا كړل او دحج دυاسماعيل مناسكوڅخه ترفراغت وروسته خپل وطن شام ته ولاړ او هلته وفات سو. (د سمط النجوم العوالى د دربيم ټوك په (503) مخ كي وايي چې :" د المسترشد بالله عباسي خليفه په قبرونهυزمانه كي په كال 514 س. كي د حضرت ابراهيم، او حضرت اسحاق او حضرت يعقوب كشف سول او د دوى اجسام مبارك داسي پكښي وليدل سول لكه هماغه ګړى چې پكښي ښخ سوي وي او د دوي د اجسامو سره د سرو او سپينو زرو قنديلونه او څه نورشيان هم وموندل سول. خو په دغه كتاب كي دا نه دي ويل سوي چې دغه قبرونه چيري وموندل سول). نو څوك چې حج كوي دغه ناره يې اورېدلې وي، چا چې يو ځل جواب وركړى وي، يو ځل حج كوي. چې د وه واره يې جواب وركړى وي دوه پلا حج كوي، او چې ډېرځله يې جوابونه وركړي وي ډېرحججونه دغه دعوت ته لبيك نه وي ويلى، هغه د خپل بد بخت لهυكوي. خو چا چې د حضرت ابراهيم امله د حج له دې نعمت څخه بې برخي پاته وي.

72- هاجره او υاسماعيل

په لرغونوكتابونوكي بي بي هاجرې ته د (هاجر) لفظ استعمال سوى دى چې اصل يې عبراني لفظ " هاغار" دى. د هاغار معنا ده : پردى او اجنبي. هاجره د مصرد فرعون يا د مصر د يوه قبطي پاچا لور وه . دغه بي بي چې كله مړه سوه په حطيم كي د كعبې شريفي د رحمت تر ناوې لاندي خاورو ته وسپارل سوه. اسماعيل په اصل كي "

شماع ايل " دی چي دا هم عبراني لفګګظ دی او معنا يي ده " خدای اورېدل ". څنګه چي او بي بي هاجرې له خدايه اولاد غوښتی وو او خدای يي دغه دعاυحضرت ابراهيم واورېدل، ځکه يي نو د هغه نوم " شماع ايل " کښېښووی، چي عربي او پښتو تلفظ يي په 2074 قبلυاسماعيل دی او په عربي د (اسمٰعيل) په بڼه ليکل کيږي. حضرت اسماعيل الميلاد کي په فلسطين کي زېږېدلی دی.

73- د حضرت اسماعيل د قربانۍ لنډه کيسه

په قرآن مجيدکي ويل سوي دي چي خدای تعالی حضرت حلالوي. دا خوب يو ډولυابراهيم ته په خوب کي وښوول چي هغه خپل زوی حضرت اسماعيل الهي حکم وو او پلار او زوی دواړه د دې حکم د تر سره کولو لپاره تيار سول او چي دواړو دا حکم ومانه او پلار، زوی د حلالولو لپاره پر مخي پرې ايستی، نو خدای تعالی ای ابراهيمه ! تا خوب رښتيا کړ. موږ نيکي کوونکو ته دغسي غوره[ورته ور غږ کړه: مکافات ورکوو.
يوه لويه حلالهΨپه رښتيا چي دا يوه ښکاره ازموينه وه او خدای . [سورۀ] له حلالي وژغورل سوυ(لوی او چاغ پسه) په فديه کي ورکړ او اسماعيل صٰفٰت : 103 _ 107 آيتونه]

74- د ذی الحجې د اتمي، نهمي او لسمي په هکله

دغه خوب درې شپې پر له پسيυوايي چي حضرت ابراهيم وليد. لومړی يي د لوی اختر د مياشتي (ذي الحجې) د اتم په شپه خوب وليدی، سهار چي Ψرا پورته سو تر ماښامه يي په دې هکله چورت او فکر واهه چي آيا دا خوب به د خدای له لوري وي که د شيطان له لوري. ځکه نو دغه ورځ " يوم الترويه" وبلل سوه، يعني د غورکولو او چورت وهلو ورځ. دوهمه شپه يي بيا هماغه خوب وليد، نو وپوهېدی چي دا خوب لهΨد خدای لوري دی. له دې امله دغه ورځ د (عرفې) په ورځ ونومول سوه. بيا يي دريېمه شپه هم دغسي خوب وليدی. نو يي د خپل زوی د حلالولو تکل وکړ. له دې امله دغي ورځي ته " يوم النحر " يعني د حلالي ورځ وويل سوه.

75- د جمراتو د ويشتلو په هکله

ته د هغه د زویυوايي کله چي حضرت ابراهيم د حلالولو حکم وسو، نو شيطان د انسان په بڼه حضرت ابراهيم ته ورغی، څو هغه وغولوی د هغه خبره و نه منل. بيا کله چي هغه عقبيυاوله دې کاره يي راوګرځوي. خو ابراهيم جمرې ته ورسېدی، شيطان مخي ته ورغی او د هغه د غولولوکوښښ يي وکړ. خو حضرت ابراهيم وپوهېدی چي دا شيطان دی. نو يي خدای ته دعا وکړه او د خدای د حکم سره سم يي اووهυ منځنی جمرې تهυشګي واخيستې او شيطان يي په وويشتی او هغه وتښتېدی. بيا چي ابراهيم ورسېدی هلته يي شيطان مخي ته ورغی، خو هغه بيا په اوو شګو وويشتی او شيطان وتښتيدی. جمرآ الاولی (لومړنی جمرې) ته ورسېدی بيا شيطان مخي ته ورυبيا چي ابراهيم بيا په اوو شګو وويشتی او شيطان ځني وتښتېدی. چي د دېυولوېدی او حضرت ابراهيم واقعي په ياد حاجيان په منا کي دغه درې ځايونه کوم چي ځانګړي څلي پرجوړ سوي دي په شګو ولي.

76- د حلال سوي پسه د ښکرونو په هکله

پهυپه معتبرو روايتونو سره ثابته سوي ده چي د حضرت اسميعل فديه کي چي کوم مږ حلال سوی وو، د هغه ښکرونه د کعبي په خونه کي د حضرت عبد الله بن تر زماني پوري ساتل سوي وه. وروسته بيا کله چي حجاج بن يوسف په حرم کي ابنτالزبير اوτالزبير محاصره کړ او کعبه يي ورانه کړه، نو هغه ښکرونه هم ضايع سول. ابن عباس عامر دواړه د دې شاهدي وايي چي هغو په خپله د کعبي په خونه کي دغه ښکرونه ليدلي دي.

77- د قربانۍ د ځای په هکله

دا خبره له پېړيو پېړيو راهيسي د عربو په روايتونوکي محفوظه وه، چي د قربانۍ دغه پېښه په منا کي سوې وه او دا يوازي روايتونه نه وه، بلکي له هغه وخت څخه د پيغمبر تر زماني پوري دا کارهم د حج په مناسکوکي شامل وو او پر له پسي کېدی. د منا هغه ځای ته به خلك قرباني کړې وه او هلته به يي ځاروي قرباني کول. بياکلهυورتلل،چيري چي حضرت ابراهيم مبعوث سو نو هغه هم دغه کړنلار جاري وساتل، ان چي ترنن ورځي پوري دρچي حضرت محمد حج په ورځو کي د لوی اختر د مياشتي په لسمه ورځ په منا کي قرباني کيږي.

78- د مکې د ښار ودانول او د هغې تاریخي لرغونتیا

تقریباً څلور زره کاله د مخه د مکې مځکه ژرګو او نورو اغزنو ونو نیولې وه. هلته نه اوبه وې، نه شین ګیا او نه څاروي او نه انسانان، هرلور جګ جګ غرونه ولاړ وه او مځکه یې هم ډېره لوړه وه. د اورښت اوبو به د غرونو خاوري، رېګ، جغل او ډبري لاندي راوړلې او پرله پسې د مځکي په لاندنیو برخوکي یو ځای کېدلې. پردې سر بېره کله چې هلته د ښا ر ودانول پیل سول او ورو ورو د عربو قبایل له نورو ځایونو څخه راغلل، نو خلکو هم داکارکاوه. هغو به هم د غرو څخه ډبري او نور راکښته کول اود مځکي پرمخ به یې اوډل، چې په دې توګه ورو ورو د غرونو جګوالی کم سو. لکه چې لومړیکعبه شریفه پریوه غونډۍ باندي ودانه سوې وه، خو اوس دغه غونډۍ ګردسره نه معلومیږي اوکوم ځایونه چې کښته وه، هغه اوس دونه لوړ سوي چې له هغو څخه " شامیه محله " ترکعبې شریفي تر سل متره زیاته لوړه سوې ده.

هغه مهال ټولي لاري له کرکنډو، ډبرو، رېګګو او اغزنو بوټو څخه ډکي وې. هلته د لومړي ځل لپاره د ودانۍ او د هغه مور بي بي هاجرې کښېښوول. بیاυرفاهي ترقۍ د بنسټ ډېره حضرت اسماعیل اوحضرت اسماعیلυجرهمیانو په دې کار کي برخه واخیسته او په دې ترڅ کي حضرت ابراهیم کعبه هم هلته ودانه کړه. چې له دې سره د انسانانو شمېر هم هلته زیاتυ سو او له دې امله په ودانیو، استوګن ځاېونو او خیموکي هم زیاتوب راغی، او د دې ترڅنګ د یمن او شام د تجارتي قافلو تګ را تګ هم پیل سو. په دې توګه دعربو ټولو قبایلو مکې ته د زړه له کومي احترام او درناوی کاوه او تراسلام وروسته هم د نړۍ د مسلمانانو قبله او تر ټولو ډېرسپېڅلي ځای وګرځېد او زیات شهرت او د رنښت یې وموند. دغه رازد عربو او نورو ګاونډیو سوداګرو لپاره یو عمومي او بین المللي با زار وو چې خپل تجارتي مالونه به یې هلته وړل اوخرڅول. لکه چې د یمن، غسانیه، د فارس د خلیج د سواحلو، عمان، سره سمندرګي شام او نورو ځایونو د سوداګرو د قافلو سترکاروانونه به د تجارت لپاره ورته راتلل او د مکې قریش به هم هرکال په ژمي یمن او په دوبي شام او نورو ځایونو ته تلل، چې بالاخره دې مقدس ښار پړاو په پړاو دا دی دونه پرمختګ وکړچي نن د نړۍ په ښکلو او متمدنو ښارونوکي شمېرل کیږي او د دین او مذهبي تقدس سره سره، ستر تجارتي مرکزهم دی.

79- مکه اوکعبه په یوناني او مسیحي تاریخونوکي د زبور د تر زیږېدو یوولس سوه کاله د مخه د بیت اللهυ د عیسيυڅرګندونو سره سم حضرت داود شریفي د زیارت لپاره خپله لیوالتیا داسي څرګندوله :

" ای د لښکروخدایه. ستا کورڅونه زړه راکښونکی دی. زما اروا هغو دربارونو ته لیواله ده؛ بلکې پسې نولیږي. زما زړه او زما ژوندی پړی د خدای لپاره له خوښی څخه ټوپونه وهي. سپېڅلي دي هغه چې ستا په کورکي اوسیږي. دوی تل ستا ستاینه کوي. د چا چې په زړه کي د " صیون " لویې لاري دي هغه د " بکا " له ناوې تېریږي او د هغه ځای په چینو کي ځان ته ځای جوړوي". [زبور: 84 باب: 6 شمېره]

مسیحي تاریخ لیکونکی جرجي زیدان په عرب قبل الاسلام کي لیکي : " د یونان په لرغونوکتابونوکي د مکې اوکعبې نوم نه ترسترګوکیږي، خو " دیودورس الصقلي" (Deodars) sickles) په 100 کال قبل المیلاد کي د نبطي قوم د پېښو د بیانولو په ترڅ کي لیکي: " په حجازکي یو معبد دی چې ټول عرب یې تعظیم او درناوي کوی ". " للاب لوبس شیخو یسوعي" هم د نړۍ د مشهورو معبد ونو د یادولو په ترڅ کي لیکي:

" د نړۍ په ټولو معبد ونوکي ترټولو زیات مشهور د حجازکعبه ده. دکومي ذکر چې په تاریخ کي تر ټولو دمخه "د یود ورس الصقلي" په کال 100 قبل المیلاد کي کړی دی ". (النصرانیآ و آدابها). دغه رازجرجي زیدان لیکي:" څیړونکو په دې کي چې مکه د کومي ژبې لفظ دی اختلاف کړی دی. خو زموږ په اند سم قول دا دی چې دا د کلداني یا بابلي ژبې لفظ دی. ځکه چې په بابلي ژبه کي د مکې معنا کور دی، کوم چې همدغه کور ته عرب کعبه وایي. په کال 1800 قبل المیلاد کي چې عمالقه هلته ورغلل، نو دوی پردغه ځای دغه نوم کښېښود. دلته ترټولو د مخه د عمالقه وو ځای پرځانکېدل ترلمرڅرګند دي. وروسته دغه ځای د ځینو جابرو واکمنو د واك د هوس نخښه سو. ترعمالقه وو وروسته د قحطانیانو یوه ټپۍ " جرهمیان " له یمن څخه کډه سول او دلته ورغلل، د عمالقه وو سره یې جګړه وکړه او دغه ځای یې ځني لاندي کړ. بیا ډېره موده وروسته بني اسمعیل (د اسماعیل اولاده) پرهغو برلاسي سول ". د " انسایکلو پیډیا اف برټانیکا " د 1970 ع.کال په چاپ کي د مکې د لفظ د تشریح په ترڅ کي لیکي:" په عربستان کي دکعبې په نامه ودان کړی وو. کعبه دυیو عبادت ځای وو، چې د لرغونو روایا توسره سم حضرت ابراهیم ټولو عربو په سترګوکي متبرکه وه او له ډېري مودې یې د هغې حج کاوه ". دغه راز جرجي زیدان لیکي : " د حجاز په ښارونوکي مکې ځکه زیات شهرت درلود

چې هلته د حج مناسك ترسره کېدل. او تر پر له پسې څو سووکالو وروسته هغه یو تجارتي مرکز جوړ سو. د حج په مهال د حاجیانو د ورتګ او د پلورني او پېرودني د ډېرښت له امله دغه ځای د لویو لویو قبایلو او سردارانو د پاملرني او سراښۍ منځۍ جوړ سوی دی". امریکایي پادري ایس. ام. زوسمیر لیکي:" په دې کي شك نسته چې

حجراسود د مکي تر ټولو لرغوني زېرمه ده ". پطرس بستاني په خپل دايرآ المعارف کي ليکي: " حج په بېلو بېلو ولسونوکي له ډېري پخوا زماني څخه دود دی. که څه هم په يقين سره نه سي ويل کېدای چي تر ټولو لومړی په کوم ولس کي حج کول پيل سول، خو د عربو د جاهليت په زمانه کي له ډېرو ليري ليري ځايونوڅخه ډلي ډلي وګړي د بيت الله د حج لپاره راتلل. له دې څخه څرګنديږي چي دا تر له آسمان څه ترυټولو لومړی قوم دی چي د حج کول پکښي دود سوی دی. عرب وايي چي آدم تر طوفان وروسته ابراهيم اوυراکوزېدو وروسته کعبه جوړه کړې وه او بيا د نوح اسماعيل بېرته ودانه کړه ".

80- دکعبې توليت، دمکې امارت او اسماعيل

بي بي هاجره او اسماعيل په مکه کيυکله چي حضرت ابراهيم دکعبي تر څنګ پرېښوول، نو يې دعاوکړه چي: " پروردګاره ! ما په يوه بې اوبو او بې وښو ناوه کي د خپل اولاد يوه برخه (اسماعيل او بي بي هاجره) ستا دمحترم کورترڅنګ مېشته کړه. پروردګاره ! داکار ماد دې لپاره کړی دی چي دوی دلته ستا طاعت وکړي. نو ته دا ملك (مکه) د امن ټاټوبی وګرځوه او د هغه له اوسېدونکو څخه چي څوك تا او آخرت مني، هغو ته هر ډول مېوې روزي کړه. او د خلکو زړونه د هغو په تلوسه کړه." او بيا چي يې کعبه جوړول نو يې دعا وکړه:" پروردګاره ! زموږ څخه دا خدمت ومنه. ته د هرڅه اورېدونکی او په ټولو شيانو پوهېدونکی يې. ای ربه موږ دواړه تاته غاړه ايښوونکي وګرځوه او زموږ له اولادي څخه يو داسي قوم رامنځتهکړه چي تاته غاړه ايښوونکي وي. موږ ته د خپل عبادت لاري اوليکي رازده کړه او زموږ لنډپارې وبخښه. ای ربه ! په دې خلکوکي ددوی له قومه څخه يو داسي پيغمبررا وپاڅوه چي دوی ته ستا آيتونه واوروي؛ هغوته کتاب اوحکمت ورزده کړي او پاك او ستره ژوند ور په برخه کړي.

ځلورمه برخه: مکه او کعبه د حضرت محمد په وختونو کي

97- د حضرت محمدr نسب، ولادت او بعثت

نسب:

حضرت محمدr د عبد الله زوي د عبد المطلب (شيبه) لمسی ته رسيږي. د حضرتυاو د هاشم (عَمْرو (کړوسی دی ، چي د نسب لړی يې حضرت ابراهيم محمد r د انا نوم فاطمه وو، چي د عمرلور او د عا ئذ لمسی وه. د حضرت محمدr نيکه، د عبد الله واده د بي بي آمني سره وکړ. عبد الله د عبد المطلب لخوا مديني ته د خرما راوړولو لپاره ولېږل سو، خو هلته مړسو. ځيني اهل سير وايي چي هغه د تجارت لپاره شام ته تللی وو، د قريشو د يوې قافلې سره مکي ته د بيرته راتګ په لاره کي د ناروغه کېدو له امله په مدينه کي پاته سو او هلته مړسو او د نابغه جعدی په کورکي يې د تدفين چا ري تر سره سوې. دغه مهال د هغه عمر (25) کاله وو. د ډېرو تاريخ ليکونکو په قول د عبد الله ترمړيني پوري حضرت محمدr نه وو پيدا سوی. خو ځيني بيا وايي هغه د عبد الله تر وفات دوي ميا شتي د مخه زېږېدلی وو.

ولاد ت:

حضرت محمد مصطفٰی r د مکي په شعب بنی هاشم کي د 571 ع. کال د لومړی خور پر (12) چي د اپريل د (20) سره سمون خوري د دوشنبي د ورځي په سهار وزېږېدي. البته دا د پخوانيو سيرت ليکونکو او تاريخ پوها نو خبره ده. خو د اوس مهال د محققو تاريخ ليکونکو؛ لکه علامه قاضي محمد سلميان منصور پوری (رح) او د مصرنامتو هيئت پوه علامه محمود پاشا فلکي (رح) په ډېر زيار او څېړنه او په رياضي دلايلو ثابته کړې چي حضرت محمد r د 571ع. کال د لومړی خورپه نهمه چي د اپريل د شلمي سره سمون خوري د دوشنبي په ورځ زېږېدلی دی. او دا څېړنه ډېرو درسته بللي او منلي ده. د ابن سعد روايت دی چي د رسولr مور وفرمايل:" کله چي آنحضرت پيدا سو، نو له ماڅخه يو نور پورته سو، چي ټول شام يې رڼا کړ". امام احمد د حضرت عرباض بن ساريه څخه هم تقريباً دغسي يوه خبره روايت کړې ده. په څينو روايتونوکي ويل سوي دي چي د حضرت محمدr د زېږېدو په مهال د کسرا د مانۍ کنګرې ونړېدلې، د مجوسو اورتون سوړ سو، د ساوه په نامه سمندرګی وچ سو او د هغه ځای کليساوی وراني سوې. خو دا خبري امام محمد غزالي (رح) درستي نه دي بللي. کله چي عبد المطلب ته د خپل لمسي د زېږېدو احوال ورسېد ، ورغی هغه يي را واخيستی کعبي شريفي ته يي يووړ او د محمد نوم يي پرکښېښود .

د حضرت محمدr دايي ته سپارل:

څو ورځې وروسته يې محمد د عربو د هغه مهال د دود سره سم د هوازن د سيمې د حارث نومې مېرمنې بي بي حليمې ته وسپارل، هغې تر دوو کالو شيدو ورکولو وروسته د هغه مور بي بي آمنې ته راوړ. خو ځنګه چې هغې له يوې خوا په حضرت محمد r کې خير او برکت ليدلي وو او له بله پلوه په مکه کې وبا خپره سوې وه، نو بي بي حليمې بېر ته واخيستې.

د تټرڅيرلو پېښه:

کله چې د حضرت محمدr عمرڅلور يا پنځه کلنۍ ورغی، د هغه مبارکυته ورسېد، يوه ورځ يې دکوچنيانو سره لوبې کولې چې حضرت جبرائيل تټر يې څيرې کړ، زړه يې ځنې وکيښ او له هغه څخه يې د وينې يوه ټوټه را و ايستل او ويې ويل:" دا په تا کې د شيطان برخه وه ". بيايې د هغه زړه په يوه "طشت " کې د زمزم په اوبو پرېولی. کوچنيان د هغه دايي ته په ځغاسته ورغلل او خبريې ورکړ چې محمد يې وواژه. کله چې هغه ور ورسېده، نو هغه روغ رمټ وو، خو بڼه يې الوتې وه.

حضرت محمد r د مور په غېږ کې:

تردې پېښې وروسته حليمې خطره احساس کړه او هغه يې خپلې مور ته وسپارل. محمدr د شپږو کالو وو چې موريې د هغه د پلار د قبر د زيارت لپاره مدينې ته ولاړه او حضرت محمد r يې هم ورسره بوتی. هلته يې يوه مياشت تېره کړه، د بېر ته راتلو په مهال په لار کې ناروغه سوه او د مدينې او مکې په منځ کې په " ابوا " نومې ځای کې مړه سوه اوهلته يې د يوه کوچني غره پرسرخاورو ته وسپارل. عبد المطلب خپل لمسی مکې ته راوست او په ډېر محبت او ناز يې ساتی. د حضرت محمد عمرلا د اتوکالو، دوو مياشتو، لسو ورځو وو، چې عبد المطلب مړسو او محمد د هغه د شفقت له سيوری بې برخې سو، او بيا د هغه پالنه د هغه اکا ابو طالب پر غاړه واخيسته.

کار او واده :

د ځوانۍ په لومړيوکې رسول الله r کوم ټاکلی کار نه درلود. البته دا خبره جوته ده چې هغه د مکې دخلکو وزې د څوقيراطو په بدل کې پوولې. کله چې د (20) کالو سو د حضرت بي بي خديجې رضی الله عنها مال يې د تجارت لپاره شام ته يووړ. بي بي خديجه د خويلد لور يوه بډايه او دعزت خاونده سوداګره مېرمن وه چې خلکو ته به يې خپل مال د تجارت لپاره ورکاوه. کله چې هغه بېرته مکې ته راغی او بي بي خديجې ته د رسول r رشتينولي امانت او ښه اخلاق څرګند سول، د هغه سره يې واده وکړ. دغه مهال لکه چې مخکې مو وويل د رسول r عمر د (20) کالو وو او بي بي خديجه د دوو مړونو څخه (40) کلنه کونډه وه.

په حرا سمڅه کې عبادت او وحې:

پر رسول لومړی ترشپږو مياشتو وحې د داسې ښو خوبونو په ليدلو راتلې چې هغه به د سپين سهار غوندې رشتيا کېدل. او هرڅونه چې د حضرت محمد r د نبوت زمانه رانژدې کېدل هغونه، هغه په ذهني او فکري لحاظ د خپل قوم څخه ګوښه کېدی او يوازې توب يې خوښېدی. تردې چې څه څوری او د خوراك، څښاك لوښې يې واخيستل او له مکې څخه دوه يا درې ميله ليرې حرا سمڅې (غارحرا) ته ولاړ او هلته به مياشتو مياشتو و اوسېدی او د خدای په عبادت لګيا سو. کله چې به يې څوری خلاص سو بيا به بي بي خديجې ته راتی او هغې به د څو زياتو ورځو لپاره نور څوری د ده د مبارك عمر په څلوېښتم کال ورته ورغی او د خدایυورکاوه. څو چې جبرائيل امين تعالی له لورې يې وحې ورته راوړې؛ ورته ويې ويل: ولوله ! محمد r ورته وويل: زه هغه دونه په غېږکې ټينګ ونيو چې هغه بېخې بې حوصلې سو .υخولوستونکې نه يم. جبرائيل بيا يې خوشې کړ او ورته ويې ويل: ولوله ! هغه بيا ورته وويل: زه خولوستونکې نه يم. ملايکې بيا هغه په غېږکې ټينګ ونيو ترڅو په هغه کې زغم پاته نه سو، بيايې پرېښود او ورته ويې ويل: ولوله ! هغه بيا ورته وويل: زه خولوستونکې نه يم . ملايکی بيا هغه د دريېم ځل لپاره په غېږکې ټينګ ونيو، ترڅو په هغه کې نور زغم او حوصله پاته نه سوه. ما لم يعلم[[تر]بيا يې هغه پرېښود او ورته ويې ويل:] اقراء با سم ربك الذی خلق پورې. يعنې ولوله د خپل رب په نامه چې هغه پيدا کړ، دکلکې سوې وينې له يوې ټوټې څخه يې انسان پيدا کړ. ولوله ! او ستا رب ډېر مهربان دی، چې هغه د قلم په مرسته علم په ربړ دρوښووی، انسان ته يې هغه علم او پوهه ورکړه چې نه په پوهېدی. وروسته رسول سو،کور ته ولاړی او دا حال يې بي بي خديجې ته ووايه او ورته ويې وېل چې پر ما يوشی واچوئ، پر ما يو شی واچوئ. بيا يې ورته وويل چې دا په ما څه سوي دي، او زه پرخپل ځان بېرېږم. هغې ورته وويل: ته هيڅکله مه بېربږه، بلکې خوښ اوسه. په څښتن لوړم چې هغه به هيڅ وخت تابې پردې نه کړي. ځکه ته له خپلوانو سره ښه چلند کوې، رشتيا وايې اما نتونه اداکوې، د بې اسرې خلکو د اوږو پېټې سپکوې، بې وزلوکسانو ته د ورکړې لپاره زيار باسې، مېلمه پالنه کوې او په ښو چاروکې مرسته کوې.

بيا هغې دی خپل د اکا زوي ورقه بن نوفل ته وروستی کوم چې د تورات او انجيل عالم وو او ډېر بوډا او په سترګو ړوند سوی وو . کله چې هغه دا سرګذشت واورېدې ويې فرمايل: دا هغه ناموس (ته لېږلی وو. کاشکې

زه ځوان واى او ترهغه مهالهυ دى چې لوى ښتن موسٰى υجبرائيل) چې قريشو ته له مكې ايستلاى، ژوندى واى . مابه ستا سره بشپړه مرسته كړې واى. په دې خبره رسول r حيران پاته سو چې زه خو له خپله قومه سره په رشتيا او صداقت روان يم. او قوم هم زه په امين اوصديق پيژندلى يم، نو دوى ولي ماله مكې باسي ؟ ورقه ورته وويل: دا ځكه چې هر چاچي ستا غوندي خبري قوم ته راوړي، هغو ارو مرو د ښمني ورسره اخيستې ده. ورقه څو موده وروسته ومړ او وحي هم تر درو كالو بندي سوې. مولانا صفي الرحمان مبارك پوري په الرحيق المختوم كي وايې چې زموږ د څېړني سره سم پرحضرت محمد r باندي د لومړى ځل لپاره د وحي د نازلېدو دغه پېښه د روژې
د مياشتي پر (21) نېټه د دوشنبې په شپه وسوه. چې ور پسې ورځ يې د 610 ع. كال د اګست لسمه وه. د سپوږميزكال په حساب حضرت محمد r د څلوېښتوكالو شپږو مياشتو دوولسو ورځو وو. او د لمريزكال په حساب د (39) كالو دوو مياشتو دوه ويشتو ورځو وو.

د تبليغ لومړي وختونه:

كله چې رسول r د خداى د استازيتوب د ستري دندي د ترسره كېدو په تكل كي سو دكلونوكلونو لپاره د ډېرو سختو ستونزو سره مخامخ سو. كه سړى په دقيقه توګه هغو ستونزو ته چې هغه پر ځان منلي وې ځيرسي او فكر ورته وكړي وبه مني چې په رشتيا داسي ستونزي بېله ده غوندي اولوالعزمو پيغمبرانو او د خداىY لخوا مامور سوو كسانو پرته، نور ساده وكړي پرسر نه اخلي. او كه د چا د پيغمبرۍ دعوه په درواغو وې، حتماً وايې چې دا په دونه تكليفونو نه ارزي او ارو مرو تر تېرېږي او د پيغمبرۍ دعوه پرېږدي . حضرت محمد r د دې ستري او سپېڅلي فريضې د ښه ترسره كېدو لپاره له ډېرو هوښيارانه تدبيرونو څخه كار واخيست، او په ورو ورو يې هغه رسالت وړاندي بوت. هغه لومړى يوازي هغه كسان په ايمان مشرف كړل چې دى يې ښه پېژندى او د ده اخلاق، عادات اوحركات او سكنات ښه ورته معلوم وه. په دې ډول پرهغه تر ټولو لومړى بي بي خديجآ الكبري، حضرت لخوا آزاد سويρابوبكر صديق، حضرت علي مرتضى او حضرت زيد بن حارثه ـ دحضرت محمد مريي ـ ايمان راوړ. بيا د نبوت پر پنځم كال كله چې د ايمان راوړونكوكړۍ پراخه سوه، د ارقم بن ابي الارقم مخزومى كور چې د صفا غره كيڼ لور ته د (35)ρنو حضرت نبى يا (40) مترو په واټن پروت وو او د اسلام د دښمنانو له سترګو ليري واقع وو د خپل لومړنيو ايمان راوړونكو تهρرسالت د تبليغ لپاره مركز وټاكى. همدلته به حضرت محمد په جماعت لمونځ هم وركاوه او دلته حضرت عمر هم مسلمان سو. بيا كعبه شريفه د اسلام د تبليغ منځى جوړه سوه.

بخولي او ويرونه:

د سربښندونكو اصحابو دρد حضرت محمد شمېر په زياتېدو سره، هغو نه د هغه او د هغه د اصحابوكرامو بخولي او ناورينونه هم زياتېدل، او ورسره ورسره د قريشو د عناد اورلا زيات تازه كېدى. ځكه نو مسلمانا ن او اصحابوكرامو ρاړسول چې حبشې او بيا مدينې ته هجرت وكړي. د نبوت په لسم كال رسول ته د ډېر ستر وير او غم پېښې يو په بل پسې دا وې چې لومړى ابوطالب او دوې مياشتي او مسلمانانρيا درې ورځې وروسته بي بي خديجه وفات سول چې د دوى دواړو وفات رسول نور هم په وير اخته كړه. ځكه چې د ابوطالب تر وفات وروسته د مسلمانانو په زورولوكي د دغه كال نوم " عام الحزن " (دρد قريشو جسارت نور هم زيات سو. له دې امله رسول د زياتρغم كال) كښېښووى، او دا كال په تاريخ كي په دغه نامه مشهورسو. د رسول كوښښ سره سره د هغه اكا د ايمان له نعمته بې برخي پاته سو خو د خديجې بي بي په هكله به يې ويل:"په ټوله نړۍكي څلور ښځي غوره او ممتازي دي: بي بي مريمه ، بي بي خديجه، د فرعون مېرمن بي بي آسيه او بي بي فاطمه ".

98- د سپوږمۍ دوې ټوټې كېدل

اقتربت الساعآ و انشق القمر[قال الله تعالى : [القمر: 1_2]]و ان يروا آيآ يعرضوا و يقولوا سحر مستمر ژباړه: د قيامت ګړى را نژدې سو او سپوږمۍ و چاودل. خو د دغو خلكو حال دادى چې كه هره نښانه و ويني مخ اړوي او وايي دا خو داسي كوډي دي چې تر آسمانه رسيږي. په صحيح بخاري، مسلم او نوروكي د انس بن مالك، عبد الله بن مسعود او نورو له روايتونو څخه او د فتح الباري ترهجرت نژدې پنځه كاله دρاو نورو كتابونو څخه جوتيږي چې مدينې منورې ته د رسول په مناكي وو، چېρمخه د قمري مياشتي څوارلسمه شپه وه، سپوږمۍ تازه راختلې وه، رسول د مكې مشركانو ورته وويل چې موږ ته يوه معجزه راوښيه، څو موږ ايمان در باندي راوړو. نو خداى تعالى د خپل استازي د رشتينولى د جوتولو لپاره سپوږمۍ دوې ټوټې كړه. يوه ټوټه يې د مخامخ حرا غره يوې خواته او بله يې بلي خواته ولېدل سوه . دغه كيفيت ρيوازي يوه شپه دوام وكړ او بيا بيرته دواړي ټوټې سره يوځاى سوې . حضرت محمد خلكوته وويل :" وګورئ او شاهدان اوسئ ". خوكفار د دې معجزې په ليدلو سره هم

اسلام سحر پرآسمانو هم اغېزه کوي. ځينو وويل چې کهρته راوانه وښتل او ويې ويل چې د محمد داکوډي وي نو هغه خو د ټولي نړۍ پرخلکو اغېز نه کوي، باید انتظار و باسو، او له نورو مسافرو څخه په دې هکله معلومات وکړو . نوکله چې له لیرو لیرو سیمو څخه مسافر راغلل له هغو څخه یې په دې هکله پوښتنه وکړه هغوهم وویل چې په دغه شپه مو سپوږمۍ ولیدل چې دوې ټوټې سول. خو بیایې هم اسلام ته غاړه کښېښ نه ښوول او ويې ويل چې د سحر ډېر قوي دی . په بخاري شریف کي د منا خبره نسته او یوازي وایي چې د مکيρمحمد څخه دا غوښتنه وکړه. خو په مسلم او نوروکي راوړي چې عبد اللهρخلکو له حضرت محمد سره په منا کي وو،چې دا پېښه وسوه. ځکه نو علامهρ ويلي چې موږ د رسول τبن مسعود محمدطاهرکردي په سختۍ سره داخبره ردوي چې د سپوږمۍ د دوه ټوټې کېدو پېښه د مکي د ابي قبیس پرغره سوې ده. او وایي چې دغه روایت چې په خلکوکي عام او مشهور سوی دی درواغ دی اوکوم اصل نه لري. دغه راز هغه وایي : کوم کیسه کوونکي چې وایي چې سپوږمۍ په ګرېوان ننوتل اوله لستوڼي یې راووتل داهم کوم اصل نه لري. دغه خبريρد رسول په ګوته د سپوږمۍ خواته اشارهρمولانا ابو الاعلٰی مودودي هم ردوي. او دا چې رسول وکړه دا هم بېځي بې اساسه بولي.

ρ99- د حضرت محمد معراج

سبحٰن الذیّ اسرٰی بعبده لیلاً من المسجد[قال الله تعالی: الحرام الی المسجد الا قصا الذی بٰرکنا حوله لنریه من آیٰتنا انه هو السمیع [بنی اسرائیل: 1] ژباړه: پاك دی هغه ذات چې یوه شپه یې خپل بنده له مسجد]البصیر حرام څخه تر هغه لیري جوماټ (مسجد الا قصٰی) پوري بوتی، چې د هغه چا پېریال یې برکتي کړی دی، څو هلته په هغه خپلي ځیني نښاني وګورو. بېشکه چې هغه د هرڅه اورېدونکی او لیدونکی دی. لکه چې پوهېږو دغي پېښي ته " اسراء " او " معراج " وایي. د " اسراء " معنا د شپې بېول دي. دغه حیرانوونکی سفر له مسجد حرام (مکي مکرمي) پهρڅخه مسجد الاقصٰی (بیت المقدس) او بیا له هغه ځایه تر ملاء اعلٰی پوري د رسول جسد د شپې سوی دی. ځکه نو قرآن کریم دغه سفر " اسراء " وباله. " معراج " لوړ ختلو په دغه شپه د ملاءاعلٰی د لوړ تللو مزل وهلی، او اووρته وایي. څنکه چې حضرت محمد اسمانو، سدرآ المنتهٰی او تر هغه هم اوچت سوی او د لوی ښښتن قدرت یې لیدلی، ځکه نو تر هجرت څه موده مخکي یوه شپه هغهρدغه سفر معراج بلل سوېدی. مدیني منورې ته د رسول مبارك په یوه روایت د کعبي شریفي ترڅنګ په حطیم کي، او په بل روایت د حضرت علی کرم الله وجهه دخور ام هانئ بي بي په کورکي کوم چې مسجد الحرام ته نژدې د صفا او مروه په منځ کي واقع وو. په بل روایت د مسجد حرام. او په بل روایت د ده په کورکي د خوب د څو ملایکو سره تشریف راوړ، اوυاو ویښتیا تر منځ وو چې ويې لیدل چې حضرت جبرائیل هغه مبارك یې د زمزم ځا ته بوتی هلته یې سینه مبارکه ورڅیري کړه، زړه یې ځني وکیښ او د زمزم په اوبو یې پرېوی. بیا یې د ایمان او حکمت څخه د سرو زرو یوډك تش راوی او د هغه مبارك په سینه کي یې خالي کړ او بیا یې سینه ور وګنډل. بیا یې ترخره لوی او یې پر سپورکړ دغه مهال هغه شوخي وکړه.ρتر غاتري کوچنی سپین براق راوستی او رسول زیات غوره وګڼیρ ورته وویل شوخي مه کوه، ترننه پوري پرتا باندي تر محمد υجبرائیل بیت المقدسρنه دی سپور سوی. براق چې دا واورېده خوله خوله سو . پردغه براق رسول ته ورسېدی، هلته یې په اقصٰی جومات کي دوه رکعته لمونځ وکړ. کله چې له جوماته بهر د شرابو او شیدو دوې پیالي ورته ونیولي. هغه مبارك د شیدو پیالهυراووتی جبرائیل ورته وویل چې تا فطرت غوره کړ، که دې د شرابو پیاله اخیستيυځني واخیسته. جبرائیل سره یو ځای آسمانو ته تشریفυوای امت به دې بې لاري سوی وای. بیایې د جبرائیل ، په دوهم کي یې حضرت یحیٰی او حضرت عیسٰیυیووړ، په لومړی آسما ن کي یې حضرت آدم ، په پنځم کي یېυ ، په څلورم کي یې حضرت ادریس υ ، په درېیم کي یې حضرت سوسف υ ولیدل.υ ، په اووم کي یې حضرت ابراهیم υ، په شپږم کي یې حضرت موسٰی υحضرت هارون

د بیت المعمور په خواکي ناست وو،کوم چې هره ورځ او یا زره ملاυحضرت ابراهیم یکي ور ننوزي او بیا نه ځني راوزي. بیا سدرآ المنتهٰی ته ورسېدی. بیا بیت المعمور ور وښوول سو. بیا د شرابو، شیدو او عسلو پیالي ورته راوړه سوې، چې له هغو څخه یې بیا د شیدو پیاله واخیسته او ويې خوړلي. بیا جبرائیل ورته وویل چې تا فطرت غوره کړ، له دې امله به ته او ستا امت پرفطرت ولاړ وي . بیا د خدای له لوري هغه څه ورته وحي وایي دغهρسول چې بېله خدای او رسوله هیڅوك نه دي په خبر. خو لکه چې خپله حضرت رسول پهυمهال پرده او د ده پرامت باندي پنځوس لمونځونه فرض سول. چې بیایې د موسٰی مشوره څوځلي د خدای له حضوره په هغه کي لږوالی وغوښتٔی چې پای د ورځي پنځه لمونځونه فرض سول.

100- د مشركينو لخوا د معراج نه منل

په هماغه شپه له معراجهρحضرت ابن عباس وايي كله چي حضرت رسول بيرته راستون سو، سهار په حجر اسماعيل كي گوښه او غمگين كښېنستی، ځكه پوهېدی چي قوم يي دا خبره نه ورسره مني. دغه مهال نا ببره ابوجهل راغی د هغه مبارك څنگ ته كښېنستی او په مسخره او استهزاگـﺀ يي ورته وويل: بيا خودي كوم نوی شی نه دی موندلی ؟ هغه ورته وويل: تېره شپه زه بيت المقدس ته او له هغه ځايه آسمانو ته بوتلی سوم. ابوجهل ورته وويل: د شپي دي بيت المقدس ته سفركړی او په سهار يي زموږ سره په مكه كي اوسي ؟ هغه ورته وويل: هو. نو ابوجهل ورته وويل: دغه خبره دي قوم ته هم كوې ؟ هغه مبارك ورته وويل: هو. نو ابوجهل ناري كړه چي ای د بنی كعب بن لوئي اولادي راسئ ! كله چي ته وويل: اوس هغه خبري چي ماته دي وكړې دوی تهρخلك را غونډ سول، نو ابوجهل رسول وويل: هو ! زه د شپي بوتلی سوم. هغو ورته وويل چيري ؟ ده ورته وويلρوكړه. رسول بيت المقدس ته. هغو ورته وويل: او په سهار يي بيا زموږ سره اوسي ! ده ورته وفرمايل: هو. نو دوی په حيرت او تعجب كي ولوېدل او ويي ويل چي: دا ډېره عجبه خبره ده. ځينو له ډېره انكاره لاسونه مروړل، ځينو پرخندل، ځينو له حيرته لاسونه پرسرو ونيول، او ځينو چي پرده ايمان راوړی وو له دې امله بيرته له دينه واوښتل. وايي څنگه چي د قريشو زياتره وكړی د شام سوداگروه او بيت المقدس يي په پلاو پلاو ليدلی وو، نو هغو ته وويل چي كه ته رښتيا وايي نو موږ ته و وايه چي بيت المقدس څنگه ځای دی ؟ρرسول د دې خبري په اورېدو ډېرخفه سو. ځكه هغه خو د بيت المقدس د ليدلو لپاره نه ووρرسول تللي، بلكي هغه هلته دشپي رسېدلي وو او له هغه ځايه په هما غه شپه معراج ته تللی وو. خو لوی څښتن سمدستي د هغه له مخي مادي پېڅولونه پورته كړه، چي په دې ډول يي دكفارو سوالونو ته دقيق جوابونه وويل. بي بي عايشه (رض) وايي بيا ابو جهل او څونور كسان حضرت ابو بكر ته ورغلل او ورته ويي ويل ايا ته دا مني چي ستا ملگری د شپي بيت دغسي وايي؟ هغه ورته وويل: هو.ρالمقدس او بيا آسمانو ته تللی وي ؟ هغه وويل، محمد ابو بكرو وويل: كه هغه رښتيا دغسي ويلي وي نو رښتيا وايي. هغه ورته وويل ته دا مني چي هغه دي د شپي شام ته تللي وي او بيرته دي په دغه شپه د سهار د مخي راسي ؟ هغه ورته وويل: هو. نو له دغي ورځي حضرت ابو بكر په صديق ونومول سو.

101- له مكې څخه مدينې ته د حضرت

هجرت.ρمحمد

لومړنی پيلا مي:

د يثرب (مديني منورې) خلكو د هغه ځای له يهودو څخه اورېدلي وه چي يو نبي د خدای له لوري را لېږونكی دی چي هغه به د مكي خلك له هغه ځايه وباسي، يثرب ته به راسي، موږ به يي پيروي وكړو او د هغه په ملگرتيا به تاسي د " عاد إِرَم " غوندي ووژنو. نو هغه وو چي د نبوت په يوولسم كال د حج په مهال چي د 620ع. كال د جولای سره سمون خوري، په منا كي د شپې لخوا د يثرب د خزرج د قبيلي د شپږو تنو ځوانانو سره مخامخρرسول سو. د خبرو اترو په ترځ كي يي هغو ته د اسلام حقيقت څرگند كړ، قرآن يي ورته تلاوت لوري ته يي را وبلل. هغو يو له بله سره وويل چي دا خو بېخي هما غهΨكړ او د خدای نبي معلومېږي چي يهودو يي موږ ته د راتلو په هكله ويلي وه. نو د دې لپاره چي يهود تر موږ وړاندي نه سي بايد د هغه خبري ومنو. نو هغه وو چي شپږ سره مسلمانان سول او ژمنه يي وكړه چي موږ به اسلام په يثرب كي نورو ته هم وړاندي كړو. كله چي دوی مديني ته ورسېدل، نو يي هلته د اسلام پيغام خلكو ته واوراوه او له دې سره هلته كور په كور د رسول الله په هكله آوازه خپره سوه. د دې پايله دا سوه چي په راتلونكي كال كي چي د خدمت ته حاضر سول چيρحج موسم را ورسېدی، نو د هغه ځای دوولس تنه مخور د رسول الله سره ليدلي وه او اووه نور وه.ρپنځه يي له هماغو وكړو څخه وه چي تېركال يي د رسول سره وليدل او پرڅو خبرو يي بيعت ورسره وكړ.ρدوی د منا په عقبه نومي ځای كي د رسول (دغه بيعت ته د عقبې لومړی بيعت وايي).

مديني ته د سفير لېږل :

د حج د د دغو خلكو سره خپل سفير حضرت مصعب بن عميرρمناسكو په پای ته په رسېدو سره، رسول مديني ته ولېږی، څو د هغه ځای خلكو ته د اسلام د دين احكام ور زده كړي او هلتهτ اسلام خپوركړي. دغه سفير هلته د نورو مسلمانانو په مرسته د اسلام په خپرولوكي غټ بريالیتوب ترلاسه كړ. چي په پايله كي يې د نبوت په ديارلسم كال د حج په موسم كي د مديني څخه تر اويا ډېرمسلمانان چي دوې تني ښځي هم پكښېكي وې د حج د فريضې د ادا كولو لپاره مكي ته ورغلل. دوی په مدينه كي يا د مكي په لاره كي يوله بله سره وويل مديني ته را وبولو. نو

هغه وو چې د ذي الحجي په (12) د شپې په ρچې موږ باید رسول په ρ سره د عقبې دوهم تاریخي او نامتو بیعت وکړ، او د رسول ρتیاره کي یې د رسول تجویز یې د خپلو قومونو دوولس تنه نقیبان هم وټاکل.

د اسلام نوی ټاټوبی:

د دې بیعت په ترسره کېدوسره اسلام د کفر او جهالت په ناولي چاپېړ یال کي ځان ته د یوه مسلمانانوته اجازه ورکړه چې خپل دغه نوي ρنوي، سپېڅلي وطن بنسټ کښېښود، او رسول ټاټوبي، مدینې منورې ته هجرت وکړي. چې تردې بیعت دوې میاشتي اوځو ورځې وروسته په ، ابو ρمکه کي بېله هغو مسلمانانو چې مشرکینو په زور راګرځولي وه، نور ټول د رسول په شمول له مکې څخه ووتل.τ او عليτبکر

د وژلو ρد مشرکینو غونډه او د محمد پرېکړه :

بالاخره د مکې مشرکینو د نبوت د (14)کال د صفري په (26) نېټه چې د 622ع. کال د سپټمبرله (12) سره سمون خوري د پنجشنبې په ورځ ترغرمې د مخه د مکې په پارلمان " دار الندوه " کي د تاریخ تر ټولو خطرناکه غونډه جوړه کړه چې په هغې کي د قریشو ټولو استازو ګډون وکړ. په غونډه کي د حضرت محمد دله منځه وړلولپاره ډول ډول تجویزونه وړاندې سول او مسترد سول، خو د ابوجهل دا تجویزد رایوپهاتفاق ومنل سو چې د په تورو واري وکړي او ودې وژني. په ρهري قبیلې څخه دې یو تن په یوه پلا پرمحمد دې ډول به د هغهوژنه پرټولو قبایلو و وېشل سي او " آل هاشم " به یوازې د ټولو قبایلوسره مقابله ونه کړاسې.

د هجرت اجازه : د دې سره سم حضرت جبرائیل سمدستي ته راوړې او د قریشو له دغه جوړجاړې څخه د خبرولو په ترځ ρد خدای تعالی وحي رسول کي یې ورته وویل چې خدای تعالی دا نن شپه تاته له دې ځایه د تللو اجازه درکړې ده. تردې اطلاع وروسته هغه غرمه د ابو بکرکورته ورغی، ورته ویې ویل چې ماته د هجرت اجازه سوې ده. حضرت صدیق ورته وویل: ماته به هم ستاسې د ملګرتیا شرف را په برخه سوی بیرته ρوې ؟

هغه ورته وفرمایل: هو. په دې ډول د سفرلپاره تیاری ونیول سو او رسول را وغوښګت او ورته ویې ویل چې ما ته د هجرت حکم τخپل کور ته ولاړ. هغه حضرت علي سوی دی او نن شپه مدینې طیبې ته ځم. ته به زما پرکټ بیده سې او زما دغه حضرمي (په حضرموت یاجنوبي یمن کي جوړ سوی) پټو به دربانډي واچوې . تاته د دوی له لاسه څخه څه تاوان نه رسیږي، سهار د هغو کفارو امانتونه چې ماته یې ایښي وه ورکړه او بیا مدینې ته راپسې راسه.

د کور کلابندي: ρد رسول

دکفارو د پلان سره سم د حضرت رسول کور د یوولسو وسله والوکسانو لخوا محاصره سو، څو هرکله هغه راووزي بریدρالله پروسي او له منځه یووړل سي. العیاذبالله. کله چې د شپې ډېره برخه تېره سوه، رسول الله حضرت علي پرخپل ځای پرېښووی اوله کوره راووتی. د خدای په قدرت له دغو وسله والوکسانو څخه هیچا ونه لیدی. د حضرت ابو بکرکورته ولاړی اوله هغه ځایه دواړه د جبل ثور پر لوري رهي سول او هلته د ثور په نامه په یوه سمڅه (غار)کي پټ سول .

د ثور په څمڅه کي :

یو ځوان زوی عبد الله به چې ډېر هوښیار وو، شپه τد صدیق اکبر په دغه سمڅه کي تېرول او سهار وختي به ښارته تی، د قریشو سره به یوځای سو، څه مشوره ته اطلاع را وړله. دغه راز دρچې به هغو کوله د هغې په هکله به یې د شپې رسول حضرت صدیق یوه آزاد سوي مریي عامر بن فهیره به د ورځې وزې پولې او ماښام به سمڅې ته او حضرت صدیق ته به یې شیدې ورکولې. په دې ډول درې ورځې تیريρورغی، رسول سوې.

لټون رسول د لخوا قریشو :ρد

یې له ρکله چې قریش پوه سول چې رسول پسې سړي ولېږل، چې له هغو ρلاسه وتلی دی سخت په غوسه سول او هرلوري ته یې په رسول څخه یوه ډله د ثور د سمڅې تر خولې ورسېدل. څنګه چې ابو بکرد هغو د قدمونوکښېهار واورېدی و یې ویل: ای د خدای رسوله که له دغو څخه یو سړی محض کښته وګوري، نو سمدستي به مو وویني. هغه ورته وویل ای ابو بکره ! پټه خوله سه ! زموږ دوو، دریيم دی. د دې معجزې له مخې تلاښ کونکو دوی ونه موندل او بېرته ولاړل.Ψخدای

د مدینې په لار کي:

له مکې څخه تر رخصتېدو د مخه لا یو اعتمادي کافر عبدρرسول الله بن اریقط لیثي په اجوره د لارې د ښوولو لپاره ټاکلی وو. د پروګرام سره سم په اوτ ، ابو بکر ρڅلورمه ورځ هغه د حضرت صدیق دوې اوښې جبل ثور ته ور وستې. او رسول عامر بن فهیره د مدینې په لوري رهي سول. تر یوې ورځې او شپې پرله پسې سفر وروسته د یوه سیوري په لټه کي τبله ورځ غرمه چې تودوښه ډېره زیاته سوه، نو حضرت ابو بکر استراحت

وکړ، او بیایي یوځه شیديρ استراحت ورته وکړي. رسول ρسو، څو حضرت محمد ورته پیداکړي او هغه وڅښلي او بیا رهي سول.

د قریشو یو بل چل :

قریشو ـ چې په خپلو ناپاکو مقاصدوکي پاته راغلي وه ـ یو بل چل په لاره واچاوه، ویې ویل: هرچا چې محمد یا ابو بکر ونیول او رایې وستل سل اوښان انعام ورکول کیږي. کله چې سُراقه بن مالك دا خبره واورېدل، د هغه مبارك په لټه کي سو. اتفاقاً یې هغه و موند، خو د خدای په قدرت د هغه آس نوك وخوړ او غوځار سو. دغه مهال سراقه د غشي په ویشتلو فال واچاوه چې حمله وکړم که نه ؟ که څه هم جواب نه وو، خو د سلو اوښانو ستر انعام هم څه داسي شی نه وو، چې د یوه غشي په فال یې پرېږدي. بیا پرآس سپور سو او په ډېره بېړه ته بېځي ډېر ور نژدې سو. خو بیا یې آس نوك وخوړ اوρوړاندي وخوځېد، تردي چې رسول غوځارسو. بیا یې فال واچاوه او وپوهېدی چې معامله څه بل ډول ده. بالاخره یې امان وغوښت چې ومنل سو، او هغه د قریشو د انعام په هکله دوی ته معلومات ورکړل او بېرته د مکې په لوري رهي سو.

په دي ډول د هجرت دا قافله مزل په مزل په امن او امان مدینې منورې ته ورسېدل.

ρ102- د مکي سره د حضرت محمد مینه

چې د مکي مکرمي سره څونه مینه او الفت وو، د هغيρد حضرت محمد اندازه د هغو الفاظو څخه لګېدای سي چې هغه کله مکه، مدیني ته د هجرت په منظور پرېښوول، هغې ته په خطاب کې یې وفرمایل:" ما اطیبك من بلد و احبك الی و لولا ان قومی اخرجو نی ما سکنت غیرك ". [مشکوٰآ عن ابن عباس].

ژباړه: ته څه عجیبه ښکلی ښار یې او ماته څه عجیبه ګران سوی یې. که زما قوم زه له تا څخه نه وای ایستلی زه به بېله تابل ځای نه وای اوسېدلی. یعني زه مکه نه پرېږدم، او زړه مې نه غواړي چې ځني ووزم، خو زما د قوم د نادودو له امله د خدای امردغسې سوی دی. د مکي سره د آنحضرت د میني او محبت ژورتیا له دې حدیث څخه نوره هم ښه څرګندیږي:

عن عبد الله بن عدی واقفاً علی الحزورآ،فقال: " و الله انكِρقال: رایت رسول الله لخیر ارض الله الی الله، واحب ارض الله الی الله ولولا اني اخرجت منكِ ماخرجت ". مشکوٰآ.

ولیدی چې په حزوره نومي ځای کيρژباړه: عبد الله بن عدي وایي : ما رسول ولاړ وو او مکي ته یې په خطاب کي ویل: " په رشتیاچي ته د خدای ډېره غوره مځکه یې، او د خدای ډېره خوښه مځکه یې. اوکه زه له تا څخه په وتلو نه وای اړسوی ، زه به لتا څخه نه وای وتلی".

103- د بیت الله شریفي قبله کېدل

قد نرٰی تقلب وجهك في السماء فلنولینك[قال الله تعالی وتبارك: [البقره:]قبلاً ترضٰها فول وجهك شطرالمسجد الحرام وحیث ماکنتم فولوا وجوهکم شطره 144]

ژباړه: د آسمان لوري ته ستا بیا بیا مخ اړول موږ وینو. دادی موږ به ارو مرو تا هغي قبلې ته وګرځوو چې ته یې خوښوې. نو د مسجد الحرام (کعبې) لوري ته په لمانځه کي خپل مخ وګرځوه. اوس چې تاسي هرچیري اوسئ، نو هغه لوري ته په لمانځه کي مخونه واړوئ. په دې کي اختلاف دی چې ترهجرت د مخه قبله بیت الله وه، که بیت المقدس پرلمانځه بیت المقدس ته داسي درېدی، چې کعبه به یيρ؟ ځیني وایي چې په مکه کي رسول هم په مخ کي وه. خو ځینو بیا ویلي دي چې یوازي یې بیت المقدس ته لمونځ کاوه. او او مسلمانانو ترهجرت د مخه دکعبې شریفي پرلوريρامام بغوي (رح) ویلي دي چې رسول لمونځ کاوه. خوکله چې مدیني منورې ته مهاجرسول ترشپاړسو یا اوولسو میاشتو یې د بیت المقدس پرلوري لمونځ وکړ. او دغه قول صحیح بلل سوی دی. څنګه چې کعبه تر ټولو قبلو یې په سپېڅلتوب ښه پوهېدی او د هغې د سپېڅلتیا په هکله دρستره او غوره ده. او رسول قبلهυعربو احساسات هم ښه ور معلوم وه. او سربېره پردې د هغه د اولني پلار ابراهیم د هغې ترڅنګ وړوکی لوی سوی او د وړوکتوب په وختوکي د خپل نیکه عبدρوه او رسول المطلب سره د هغې په دروازه کي ډېرکښېنستلی او اوسېدلی وو. او له بله طرفه یې د یهودو د قبلې پرلوري لمونځ زړه نه غوښتی، نو یې د دې سره مینه وه چې که د الله له لوري حکم راکړه سي چې بیا دکعبې په لوري لمونځ وکړم.

او په دې شوق کي به یې کله کله د آسمان په لوري مخ اړاوه، چې ښایي پرهغي ملا یکي یې سترګي ولګیږي چې داسي زېری ورکوي . البته دا خبره یې په زړه کي راګرځېدل، اما په خوله یې له ادبه نه ویل. نو بالاخره د هجرت په دوهم کالρد قبلې د ګرځېدو حکم په پورته ډول نازل سو. رسول د خد ای تعالٰی یا برات په میاشت

كي د ام بشر بن براء بن معرور مېلمه وو.كله چي د ماپښين وخت راغی او خلك يې د بني سلمه په جومات كي چي د مديني له ښارڅخه د شمال لوېديز په لوري د درو ميلو په واټن پروت دی، لمانځه ته پاڅول، دوه ركعته لمونځ سوی او په هغه پسيρوو، چي په دريېم ركعت كي ناڅاپه د دې آيت وحي راغلې او سمدستي رسول اقتدا كوونكي جماعت ټولو د بيت المقدس له لوري دكعبې لوري ته مخونه واړول. ښايي امام د مقتديانو شاته سوی وي او مقتديانو به يوازي مخ گرځول نه، بلكي په څه ډېر خوځېدو به يې خپل صفونه د امام ترشابرابركړي وي. تردغي ورځي وروسته له دې امله دغه جومات ته " مسجدالقبلتين " وايي، يعني د دوو قبلو جومات. او تردغي ورځي وروسته كعبه شريفه په ټوله نړۍ كي د ټولو مسلمانانو قبله وگرځېده.

104- د حديبيې سوله

څنگه چي د حديبيې سوله د مكې شريفي د فتحي او د اسلام د نورو زياتو برياليتوبونو بنسټ او پيلامه وه، نو ښايي چي لومړی د حديبيې د سولې په هكله معلومات وړاندي كړو او د دغو معلوماتو په رڼاكي د مكې د فتحي په هكله رڼا واچوو: حديبيه د جدې پرلارد مكې مكرمې څخه تقريباً (15) كيلو متره ليري يوه ناوه ده چي پخوا هلته د حديبيې په نامه يوه څاته منسو به وه او اوس يې " شميسي" بولي. ρرسول د هجرت په شپږم كال خوب وليد چي مكې ته په امن و امان ننوزي او عمره ادا څخه د عمرې په سفر د تللو غوښتنهρ د رسول ψكړي. د دې خوب په اورېدو سره اصحابو د ذوالقعدې (مياني) په مياشت كي د (1400يا1500) تنوρوكړه. نو هغه وو چي رسول په ملگرتيا د عمرې په نيت د مكې په لور وخوځېد. هغو په " ذو الحليفه " كي د عمرې په نيت احرامونه وتړل او د هديي (قرباني) اوښان يې هم ورسره رهي كړل .
كله چي د دې سفر په هكله معلومات ورسېدل په ډېر زور او زوړ سره يېρقريشو ته د حضرت محمد د مقابلې لپاره تياری پېل كړې، او د خپلو متحدو قبايلو ستري ډلې يې را وغوښتلې چي په دې ډول د مشركينو پوځونه د مكې د باندي په " بلدح " نومي ځای كي سره راغونډ سول. اوښهρپه همدې ډول كله چي محمدي قافله مكې ته نژدې (حديبيې) ته ورسېده نو د دوی هلته چو سوه او سره له ډېرو وهلو اوكشولو هيڅ له خپله ځايه ونه خوځېده ، ځكه نو په دغه ځای كي واړول ،ρهلته تم سول. له مسور بن مخرمه څخه روايت دی: كله چي رسول لهψهلته يوڅا وو چي ډېري لږي اوبه يې درلودې. كله چي دا اوبه خلاصي سوې اصحاب ته په خبروركولو سره ، دρتندي څخه بې‌تابه سول. نو له دې پېښي څخه حضرت رسالت پناه نبوي معجزې له مخي اوبه دونه ډېري سوې چي ټول لښكر په اوبه سو. د خُزاعه د قبيلې وگړي تردې دمه لا په اسلام نه وه مشرف سوي. خو د مسلمانانو ملگري او د هغو په راز ته ورغی او ورته ويې ويل چي د قريشوρشريك وه. د هغو مشر بُديل بن ورقاء حضرت محمد د پوځونو سيلاب را روان سوی، په بلدح نومي ځای كي يې پر اوبو قبضه كړی، پرتاسو د بريد لپاره تياري كوي او تاسي ته دكعبې شريفي د زيارت كولو اجازه نه دركوي. رسول وفرمايل: هغو ته ووايه چي موږ د عمرې لپاره راغلي يو او جنگ نه كوو. ښه داده چيρ قريش تر يوې ټاكلې مودې پوري زموږ سره د سولې تړون لاسليك كړي. بُديل محمدي پيغام قريشوته واوراوه خو ناعاقبت انديش، جگړه مار، نوي ځوانان د دې پيغام اورېدوته تيار نه سول. البته زاړه، تجربه كاروگړي د خبرو لپاره تيار سول. نو هغه وو چي بديل د سولې ټول شرايط واورول، يوه د پاخه عمر تجربه كاره سړي عروه بن مسعود ثقفي وويل: محمد ډېر معقول شرطونه وړاندي كړي دي. كه ماته اجازه وي، نو زه د هغه سره دا معامله يوې خواته كوم. نو څنگه چي قريشو پرهغه بشپړ باور او اعتماد درلود هغه يې خپل ته ور واستاوه. عروه د حضرت محمدρاستازی وټاكی او د خبرو لپاره يې حضرت محمد سره ضروري خبري ترسره كړې او بيرته ستون سو. هغه قريشوته وويل: زه څوڅو ځلي د حبشيρ د پاچا نجاشي، د قسطنطنيې د پاچا قيصر او د ايران د پاچا كسرا دربارونو ته ورغلی يم غوندي ويρمگر ما داسي پاچا نه دی ليدلی، چي د هغه عظمت او سترتوب دي د حضرت محمد اود هغه درباريان او رعيت دي د هغه داسي درناوی وكړي، لكه د حضرت محمد اصحاب چي د هغه درناوی كوي. نو زما تاسي ته دا نصيحت او رايه ده چي د هغه سره سوله وكړئ.
له د سولې د خبرو لپاره خراش بن اميه ته خپله ځانگړې اوښه وركړهρدې پلوه حضرت محمد او قريشو ته يې ولېږی، خو قريشو اوښه ووژل او نژدې وو چي خراش هم ووژني. خو هغه يې په حضوركي وړاندي كړه. په دې منځ كيρونه وژلای سو. هغه دا ټوله ماجرا د رسول قريشو پرمسلمانانو باندي د بريد لپاره يوه ډله ولېږل، چي د مسلمانانو لخوا ونيول د خپلو لوړو اخلاقي صفاتو په مقتضا هغه ټوله وبخښل. نبيρسول. خو حضرت رسالت پناه د قرشو د دې مخالفانه او معاندانه رويې سره سره يوځل بيا د سولې كوښښ وكړρالرحمآ يې هغو ته د خپل سفير په توگه ور ولېږی. د هغه ترلېږلوτاو خپل زوم حضرت عثمان وروسته اصحابو وويل: عثمان څونه بختور سړی دی،هغه به د بيت الله په زيارت او طواف واورېدل، نوρمشرف سي او موږ دلته بې برخي

ناست يو. خوكله چې دا خبره حضرت محمد ويې ويل:" زما د عثمان پر وفادارى باندي بشپړ باوردى چې هغه بې‌له موږ د كعبې شريفي پيغام قريشو ته ورساوه.ρطواف نه كوي ". همدغسي كله چې حضرت عثمان د حضرت محمد ته موږ هيڅكله اجازه نهρهغو جواب وركړچي تاته د طواف كولو اجازه ده. خو محمد پرته طواف ته اړتيا نه لرم.ρوركوو. مګر حضرت عثمان ورته وويل: زه هم د حضرت محمد هغه وو چې قريشو هغه بندي كړ او آوازه يې واچول چې قريشو هغه وواژه.كله چې دا خبر تريوې وني لاندي كښې‌نستىρته ورسېد، نو سخت ناكراره سو. بيا هغه مبارك ρنبي كريم او ويې فرمايل چې د عثمان دويني بدله اخيستل فرض باله سي. نو څوك چې غواړي په دې چاره كي شريك سي زما پرلاس دي بيعت راسره وكړي. چې ټولو اصحابو په خورا ډېر جوش او لاسτ خپل كيڼ لاس د حضرت عثمان ρخروښ د ځانو د قرباني كولو بيعت ورسره وكړ. رسول وباله او پرخپل بل لاس يې كښې‌ښود، د عثمان له لوري يې هم بيعت وكړ، څو هغه له دې ثوابه څخه بې برخي پاته نه سي . كه څه هم وروسته څرګنده سوه چې دا خبر غلط دى، سره د دې هم دغو سربښندونكو اصحابو د خپل شمېرد لږوالي او ظاهري اسبابو د نشتوالي سره د دوى د دې غورهΨ پرلاس د سربښندني او فدا كارى بيعت وكړ. نو خداى ρسره د رسول عمل اجر عظيم دا وركړ چې په قرآن عظيم كي يې په ډېر صراحت سره د خپلي خوښي سند دوى ته وركړ او د دې مبارك سند له مخي دغه بيعت د " بيعت رضوان " په نامه ونومول سو. حضرت مسور بن مخرمه څرګند وي چې په دې ترڅ كي قريشو هم خپله غلطي احساس كړه او سولي ته چمتو سول، هغو خپل يو د اعتماد وړ، ژب غړاندى ويندوى سهيل بن عمرو مسلمانانو ته د سفير په توګه ولېږى. تر ډېرو خبرو اترو وروسته، په څو شرايطو باندي جوړه وسوه. د حضرت علي ته وفرمايلρسولي د تړون ليكل د حضرت علي كرم الله وجهه پر غاړه وه. رسول چې د تړون ليك په سركي بسم الله ا لرحمن ا لرحيم وليكي. څنګه چې عربو د ليكونو په پيل كي د " باسمك اللهم " الفاظ ليكل او د " بسم الله " شريفي سره نا بلده وه، ځكه نو سهيل بن عمرو وويل چې د بسم الله پرځاى دي همهغه پخواني الفاظ وليكل سي، او رسول ته د دې جملې د ليكلو په هكله فرمايل: هذا ماقاτ حضرت على ρ هم ومنل. بيا رسول ρ رسول ومانه. پدې باندي د سهيلΨضىٰ عليه محمد رسول الله. يعني: دا تړون محمد د خداى د رسول په توګه وپېژنو، بيا خو جګړهΨتندي ګونجي وكړې او ويې ويل كه موږ تا د خداى ورته وويل: كهρپاى ته ورسېده. نو ته د دې پرځاي خپل اود خپل پلار نوم وليكه. رسول استازى يم. پهΨ لوړم چې زه د خداىΨڅه هم تاسي زما رسالت درواغ بولى، خوزه په خداى د ډېري مينيτ ليكونكي ته وفرمايل چې يوازي زما نوم وليكئ خوحضرت عليρهرحال رسول او عقيد تمندى له امله د هغه مبارك پرنامه د خط كشولو څخه ډډه وكړه. چې بيا خپله پر " رسول الله " باندي كرښه راوكښه او پدې توګه د تړون د شرايطو د ليكلوكارρرسول پېل سو. تړون پرلاندي شرايطو لاسليك سو:

1_ سږكال دي مسلمانان بې‌له عمرې ادا كولو بيرته ولاړ سي.
2_ په راتلونكي كال كي دي عمرې ته راسي، او تردرو ورځو تېرولو وروسته دي بيرته ولاړسي.
3_ د وسلوسره دي نه راځي، هر يو صرف يوه توره دځان سره راوړلاى سي. چې هغه به هم په تېكي كي وي او تېكى به هم په كڅوڼه كي وي .
4_ په مكه كي چې كوم مسلمانان له پخوا څخه اوسېږي هغه له مكې څخه نه سي تللاى. اوكه له مسلمانانو څخه څوك په مكه كي اوسېدل غواړي، نو هغه به نه منع كيږي .
5_ د مكې له قريشو، يا مسلمانانو څخه كه څوك مدينې ته ولاړسي، هغه به بيرته موږ ته سپارئ. خوكه كوم مسلمان مكې ته راسي هغه به بيرته مدينې ته نه لېږل كيږي .
6_ د قريشو او مسلمانانو ترمنځ به ترلسوكالو جنګ نه كيږي.
7_ د عربو قبايل به اختيار ولري چې د فريقينو څخه د هر لوري سره چې وغواړي په تړون كي شريكېدلاى سي.

(د ملګرتيا غوره كړه او بني بكرد قريشو ملګريρدې تړون له مخي بني خُزاعه وو د نبي سول). تراوسه لا پرتړون لاسليكونه نه وه سوي چې ابوجندل نومى د سهل زوى،كوم چې اسلام يې منلى وو او په مكه كي دكفارو په بند كي وو او په پښوكي يې بېړى لاوې چې په يو ډول تښتېدلى او هلته ورسېد. د هغه پر بدن باندي د ظلم او تشدد او د كفارو د د تړون د موادو د مراعتولو له املهρبربريت نخښي له ورايه ښكارېدې. خو حضرت محمد هغه بيرته قريشوته وسپارى او هغه ته يې داسي تسلا وركول چې:" ابو جندله د صبراو زغم به تاته ارو مروكومه لار پرانيزي. څنګه چې دغه روغه په ښكارهΨڅخه كار واخله، خداى او نور اصحاب سخت په خپه سول. دوى ويل چېτد ذلت او مغلو بيت روغه وه، نو حضرت عمر ρد مسلمانانو د دې يو نيم زرسربښندونكو په مخكي قريش څه اهميت نه لري. خو د رسول ستركي هغو احوالو او نتيجوته وې چې د نورو له ستركو څخه پټـي وې. هغه په بې مثاله استغنا ، توكل او تحمل دغه سوله ومنل او خپلو اصحابو ته يې په دې لنډو الفاظوچي " الله و

رسوله اعلم " ډاډ اوتسلی ورکوله. یعني الله او رسول په داسي خبرو باندي ډېر اصحابو ته وفرمایل چې : اوس دلته اوښان حلال کړئ،ρښه پوهیږي . تردې وروسته پېغمبر سرونه وخرياست، یا یې وریښتان لنډ کړئ او احرامونه خلاص کړئ. خو په دې خبره هیڅوك درې ځله امر وکړ، خو پرصحابه وو باندي په هغهρله خپله ځایه ونه ښورېږدل. پېغمبر وخت کي د غم او خفګان او زړه ماتوالي داسي سخته غلبه وه چې له خپله ځایه یې هیڅ د رسالت په ټول دورکي تردغه یوه پلا پرته نور داسي ونهρحرکت ونه کړ. د پیغمبر سخت خفه سو. خپلې خېمې ته ولاړ او د ام الموٌ منین حضرتρسوه. په دې باندي پېغمبر ام سلمه (رض) سره یې د زړه خواله وکړه. هغې ورته وویل چې ته په پټه خوله تشریف یوسه اوخپل اوښ ذبح کړه او سرخریونکی پیداکړه خپل سر وخریه. تر هغه وروسته به خلك خپل په د دې کار په لیدو سره خلکو هم قربانیρخپله ستا پیروي وکړي. همداسي وسول. د پېغمبر وکړې، سرونه یې وخریل، یا یې وریښتان لنډکړل او له احرامه را ووتل. او په داسي حال کي چې زړونه یې له غمه ډك وه مدینې ته رهي سول. په لاره کي د " الفتح " سوره نازله سوه او الله د دغي روغي نوم " فتح مبین " کښېښود. 105- د حدیبیې د سولې سیاسي ګټي که د وجدان آزادي وي او تعصب نه وي، نو اسلام داسي یو دین دی چې خپل په خپله انساني کائنات ځانته را جذبوي. لکه څنګه چې د " حدیبیې سولي" ته له دې امله د " فتح مبین" اعزاز ور په برخه سو چې څنګه د مسلمانانو اوکفارو ترمنځ د یوه تړون په ذریعه سوله منځ ته راغله اوجنګ وځنډول سو، نو مشرکینو ته د امن او سکون په فضاء کي د مسلمانانو سره د راشي د رشي موقع په لاس ورغله ؛ یو له بله په خبرو اترو او پوښتنو ګرویږنو سره مشغول سول اود اسلام مقناطیسي کشش اود مسلمانانو سولي خوښوني،کریمانه اخلاقو، ښو او غورو اعمالو، صداقت، عدالت، حق خوښوني او حق پوهني او داسي ډېرو نورو ښو صفاتوکفار د هغو ګرویده کړه. چې په نتیجه کي دا سوله د مسلمانانو لپاره د لوی خیر، رسمیت پېژندلو او سترو بریو لامل سوه. لکه چې تردې سولي وروسته خیبرفتح سو، مسلمانانو ته ډېري ولجې په لاس ورغلې، خالد بن ولید او عمرو بن العاص، دوه نامتو شخصیتونه مسلمانان سول، اسلام زیات خپور سو، او په دوه کاله کي د مسلمانانو لښکر له یونیم زر تنو څخه لسوزرو تنو ته ورسېد، او په دې ډول د مکې شریفي د فتح کېدو شرایط د مکې په بندیخانه کي د اسلام د حق دین تبلیغ پېل کړτراغونډ سول . هلته ابوجندل چې د دغه تبلیغ په نتیجه کي په یوه کال کي درو سوو تنو اسلام راوړ. په دې ترځ کي کوم چې لقب یې " ابو بصیر" وو د مکې دکفارو له ظلمونو په عذاب سوτعتبه بن اُسید خدمت ته دوه تنه ولېږل، اوρاو مدینې منورې ته وتښتېدی. قریشو په هغه پسې د رسول عتبه تهρغوښتنه یې ځني وکړه چې د تړون سره سم زموږ سړی بیرته را وسپاره. رسول وفرمایل چې بیرته ولاړ سه. هغه عرض کړه ته مابیرته دکفارو منګلو ته سپارې؟ څو مابیرته کفرته مجبوره کړي ؟ هغه ورته وفرمایل :" خدای تعالی به ستا د ژغورني کوم تدبیر وکړي". ابو بصیر مجبوره سو د دوو تنو په محافظت بیرته د مکې په لور رهي سو. تهρخوکله چې ذو الحلیفې ته ورسېدی، یو کافر یې وواژه اوبل وبېربېدی، بېرته رسول تهρورغی او شکایت یې وکړ. په دې وخت کي ابو بصیرهم بېرته مدینې ته ورسېدی او رسول یې وویل چې : تاخو زه د تړون سره سم بېرته ور ولېږلم. اوس نو پرتاسوکومه ذمه واري نسته او وروسته بیا له مدینې څخه " عیص " نومي ځای ته، چې د سمندر پرغاړه " ذو مروې" ته نژدې وو، ولاړ او هلته یې استوګنه غوره کړه. وروسته د مکې مظلوم مسلمانان په پټه تښتېدل او د ابو بصیر سره به هلته یوځای کېدل. چې په دې ډول د ابو بصیرسره د اویا تنو مسلمانانو یوه غښتلې ډله را غونډه سوه . تردې وروسته به چې د قریشو د سوداګرۍ قافله له دې لاري شام ته تله، نو هغو به د قافلې سړي وژل او مال به یې ځني لوټاوه. چې په دې ډول دغه د غنیمت مال د هغو د خرڅ، خوراك ذریعه وګرځېدل. بالاخره په حضور کي یې عرض وکړ چې موږ د تړون ترهغهρقریش دغو حالاتو په تنګ کړه او د رسول شرط تېر یو چې که مسلمانان له مکې څخه مدینې ته تښتي موږ ته یې بېرته په لاس راکړئ. نوکه مسلمانان و غواړي چې مدینې ته ولاړسي هلته اوسېدلای سي. او موږ یې بېرته نه غواړو. تردې وروسته ابو بصیر او د هغه ملګري مدینې ته ورغلل او هلته و اوسېدل او د قریشو دکاروان لار پرانیستل سوه.

106- عمرآ القضاء

لقد صدق الله ورسوله الروٌیا بالحق لتدخلن[قال الله تعالی : المسجد الحرام ان شاءالله آمنین محلقین روٌسکم ومقصرین لاتخافون فعلم مالم [الفتح:27]]تعلموافجعل من دون ذٰلك فتحاً قریباً

Ψژباړه: په واقع کي خدای خپل پیغمبر ته رشتیني خوب ښوولي وو، چې هو به هو له حق سره سم وو. ان شاء الله تاسي به ارو مرو مسجد حرام ته د پوره امنیت سره ننوځئ، خپل سرونه به وخریئ او وریښتان به لنډ کړئ او پر تاسي به هیڅ بیره نه وي. هغه په هغه خبري باندي پوهېدی چې تاسي نه پوهېدلاست. له دې امله هغه د خوب د پوره کېدو د مخه تاسي ته د هغه نژدې فتح درپه برخه کړه.

حضرت رسول او درو زرو اصحابو د هجرت د اووم کال د ذي القعدې په میاشت کي د حدیبیې د تړون سره سم د هغي تاریخي عمرې لپاره کومه چې په عمرآ القضاء مشهوره سوه، مکې شریفي ته تشریف یووړ. دغه سفرته په اسلامي تاریخ کي په ډېر درناوي کتل کیږي . قریشو په مسلمانانو هیڅ کار ونه درلود، مسلمانانو په درو ورځوکي د عمرې د ادا کولو مناسك تر سره کړل، پدې وخت کي قریشو د مکې ښار پرې اېښي وو، او له نژدې غونډیو څخه یې د مسلمانانو د مناسکو د ادا کولو ننداره کول. د مکې د خلکو دا خیال ρوو چې مسلمانان د مدینې شریفي تودې آب و هوا ضعیفه کړي دي، له دې امله رسول وفرمایل چې د طواف په لومړیو درو شوطونو (گردشونو) کي د اوږو په ښورولو سره د اتلانو غوندي حرکات تر سره کړي (دې حرکاتو ته په عربي کي رمل وایي) چې دا سنت تر اوسه پوري هم هماغسي جاري دی. د مسلمانانو دې رشتینو دیني ولولو او د عبادت دې ساده طریقې او ستر دیانت او امانت پر کفارو یوه عجیبه ستره اغیزه وکړه. ښار له خلکو تش وو،خو هیچا ته یو وړوکی تاوان هم ونه رسېدی. چې د مسلمانانو دې ښه کردار په سلگونو کفار د اسلام لوري ته مایل کړه.

څلورمه برخه: مکه او کعبه د حضرت محمد په وختونو کي

-107 د مکې فتح

د حدیبیې په معاهده کي چې د فریقینو ترمنځ وسوه، یو شرط دا وو چې ترلسوکالو به د دوی ترمنځ جگړه نه کیږي. همدغسي د عربو قبایل اختیار لري چې د کوم فریق سره وغواړي، د هغو سره ملگري او یوځای سي، او له دواړو جانبو څخه یو، داحق او اجازه نه لري چې د بل جانب پرحلیف او اتحادي باندي لاس پورته کړي. د تړون د دغي مادې له مخي د بني خزاعه قبیله د مسلمانانو ملگرې وه. او د هغو حریفه قبیله بني بکرد قریشو سره یوځای سوې وه. د تړون د دغي تصریح سره سره قریشو د حرم دننه د بني بکرو په ملاتړ پربني خزاعه وو برید وکړ، ځیني وگړي یې په بې رحمی سره ور ووژل او ځیني نور یې آخوا دې خوا تیت او پرك کړه. تردې پېښې وروسته د بني خزاعه وو ځیني خلك مدینې منورې ته ورغلل او حضرت قریشو ته قاصد ولېږی، چې یا د مقتولینو خون بها (ρ ته یې شکایت وکړ. رسول ρمحمد دیت) ادا کړئ، یا د بني بکرو ملاتړ پرېږدئ. اوکه داسي نه کوئ، نو بیا اعلان وکړئ چې د حدیبیې تړون مات او له منځه تللی دی. قریشو چې دا شرایط واورېدل، د هغو په نماینده گي قرظه بن عمر وویل: موږته دریم شرط د منلو وړدی. بیا قریش پښېمانه سول حضورتهρاو ابو سفیان یې د تړون د بیانوي کولو لپاره مدینې ته ولېږی او د رسول د صبر پیمانه ډکه سوې وه او د بتانو له ناولتیا څخه یې د کعبېρحاضر سو. خو د رسول شریفي د پاکولو پرېکړه کړې وه. ځکه یې نو د تړون د بیانوي کولو څخه ډډه وکړه. او د کعبې د تطهیر لپاره یې تیاری پېل کړې. لنډه داچي د هجرت په اتم کال د روژې مبا رکي پر لسمه نېټه د اسلام لس زره کسیز پوځ په خورا ډېرحشمت، عظمت او دبدبه د مکې په لور وخوځېد. محمدي لښکرو مکې مکرمې ته د یوه مزل یا تقریباً لسوکېلو مترو په وا ټن په " د امرسره سم ټول پوځρمر الظهران " نومي ځای (وادي فاطمه)کي واړول، او د رسول بېل بېل ځایونه اورونه بل کړل. چې په دې ډول ټوله بېدیا د امن ارشو وگرځېده. سره د دې چې د راز د خورا پټ سا تلو له امله قریشوته د دې لښکرو د خوځښت په باب څه پته نه به له دې املهρوه. خو دوی د خزاعه وو سره د خیانت له کبله په ډارکي وه، چې رسول ارو مرو د غوږ تاو راکوي. نو ځکه یې مشوره سره وکړه او پرېکړه یې وکړه چې که د حضرت لښکر د جگړې لپاره راځي، نو د هغه په وړاندي به مزاحمت او مقابله نه کوي .ρمحمد څخه ټولو مکه والوته دρاو پردې سربېره به ابو سفیان بن حرب د دوی لخوا د رسول امان ترلاسه کولو لپاره، استازی وي. او هغه ته به خبر ورکوي چې موږ مکه په دې شرط درسپارو، چې هغه د یوه آزاد ښار په توگه و پېژندل سي. او د اوسېدونکو د ځان او مال خوندي ساتل یې تضمین سي. خو هغو ابو سفیان ته دا دنده هم ورکړه چې که وپوهېدی چې د محمد لښکري لږ دي او قریش یې مقابله کولای سي، نو هغه ته به د جنگ اعلان ورکوي. البته قریشو د دې چارو لپاره حکیم بن حزام هم د هغه سره ملگری کړ. دغه مهال د حضرت اکا عباس بن عبد المطلب هم اسلام منلی وو، د مکې څخه یې د خپلي کورنۍ سرهρمحمد هجرت کړی وو اوپه لاره کي د هغه سره یوځای سو او بیرته مکې ته رهي سو. کله چې د هغه ډېرښت او پیاوړتیا ولیدل،τاسلامي پوځ " مرالظهران " ته ورسېد او حضرت عباس نو هغه ته د خپل قوم د خوارۍ بېره پیداسوه، ځکه یې نو وپتېیل چې هرڅه ژر مکې ته ځان ورسوي او قریش د جگړې له نا خوالو وژغورې. هغه د شپې د مکې" اراك " نومي ځای ته ورسېد او په همد غه شپه یې وغوښتل چې هلته یو ځوك پیدا کړي چې په دې باب سمدستي مشوره ورکړي. له ښه مرغه ابو سفیان، حکیم بن حزام او بُدیل بن ورقاء په همدغه شپه د مسلمانانو د لښکروپه هکله د معلوما تو تر لاسه کولو لپاره را وتلي وه. دوی نه وه خبر چې محمدي لښکري

مکې ته د څلورو میلوپه واټن نژدې رسېدلي دي. کله چې هغو له اراك څخه د " مرالظهران " په لار کې خېمې، پوځ او زښت زیات اورونه ولیدل سخت وارخطا سول، چې پای د حضرت محمد د لښکرو څارندویانو ونیول او بندیان یې کړه. دغه مهال حضرت عباس او دوی سره پېښ سول. حضرت عباس مشوره ورکړه چې اسلامي لښکروته بېله جګړې تسلیم سي او امان وغواړي. ابو سفیان دغه مشوره بیله کوم تردده ومنل. نو هغه وو چې پرسپینه غا تره باندي چې حضرتρڅارندویانو دوبیرته خوشي کړه، ابو سفیان د رسول د قرارګاه پرلور یې رهي کړ. پهρعباس راوستلې وه، د هغه ترشا سپورسو او د رسول چې دغه شپه د لښکرګاه د سا تني کار ور سپارل سوی وو پرپېښ سو اوτلاره کې حضرت عمر چې وپوهېدی چې ابو سفیان د حضرت عباس ترشا سپور دی ورغږ یې کړه: ای د خدای دښمنه ! د خدای شکردی چې بېله کومي ژمني او معاهدې یې ما ته د شپې په لاس راکړې. (د ابو سفیان تېري ټولي نا کردې ټولو ته معلومي وې. چې له هغو څخه هره یوه د هغه د وژني وړ وه؛ د اسلام سره د هغه عداوت او دښمني؛ پر مدینه منوره باندي په پلاوو پلاوو د وژلو پټه توطئه،دا ټولي خبري د هغه دρبریدونه؛ د عربوقبایلو را پاڅول او د رسول مرګ سبب کېدای سوې). حضرت عمرته د ابو سفیان وژل ډېرآسانه کار وو، خو هغه چې ولیدل چې د رسول الله د اکا ترشا د هغه پرغا تره سپور دی، په بېړه د رسول الله د اوسېدو د ځای په لوري وخوځېد، څوله هغه څخه د هغه د وژلو امرترلاسه کړي. حضرت عباس د دې خبري په پوهېدوسره، د دې لپاره چې ترحضرت عمرد مخه د پېغمبرد اوسېدو ځای ته ورسیږي، غاتره چټکه کړه او ترحضرت عمرد مخه وروررسېد. خو حضرت عمر هم سمدستي پسي ور ورسېد او امان ورρ په مخکي یې د ده پرسر د حضرت عمرسره شخړه سوه. چې پای رسول ρد رسول الله ته ورکړ او عباس ته یې وفرمایل چې ته یې نن شپه ستا په کورکي وساته، سبا سهار یې ماته راوله. وایې چې بُدیل بن ورقاء کوم چې د خزاعه وو سردار او د مسلمانانو حلیف (پهτملګري) وو او حکیم بن حزام چې د بي بي خدیجې د اکا زوي وو، هم د شپې د عباس کورکې وه. خو ځیني بیا وایي چې کله حضرت عباس، ابو سفیان پرغاتره سپورکړ، دوی بیرته پرشا وګرځېدل. د ابو سفیان پرخېمه یې سختي پیرې ولګولې او کله چې سهار سو، هغه یې د په مشورهτ حضور ته وروستی او ترڅه زړه نا زړه توب وروسته یې د حضرت عباسρرسول ایمان راوړ ،او بیایې بېله مقاومته د مکې د سپارلو تړون ورسره لاسلیك کړ. البته د لخوا هم تضمین او ډاډ ورکړه سو چې دوي به د مکې د خلکو د مالونو او ځانونوρرسول ته عرض وکړ چې ابو سفیان عزت خوښوونکی سړی دی، نوρ حضرت محمدτساتنه کوي. حضرت عباس ده ته څه عزت او ویاړ هم ور په برخه کړه. هغه وفرمایل:" ښه دی، څوك چې د ابو سفیان په کور کې یا په مسجد الحرام کې پناه واخلي. یا دخپلو کورونو دروازې په ځانو پسي وتړي یا وسله پر مځکه کښېږدي، هغه ته دي امان ورکول کیږي". وایې چې دغه مهال حکیم ته سلاورکړه چې تر مکې د مخهρبن حزام هم مسلمان سو او ده او ابو سفیان دواړو رسول وفرمایل دوي د غرونوρ ونه منل. بیا رسول ρهوازن ته د جګړې لپاره ولاړسي خو رسول د پوځونو د سترتوب ننداره وکړي او دΨپه یوه لوړه او تنګه ناوه کې ودروئ، څو د خدای هغو غښتلتیا، ښه نظم، ښې وسلې او د شمېر ډېرښت په درسته توګه ووینې. تردې وروسته ابو سفیان مکې ته ولاړ او خپل قوم قریشو ته یې وویل: د محمدي پوځونو په وړاندي وسلې پر مځکه کښېږدئ او جګړه مه ورسره کوئ او هغوي یې د اسلام منلو ته هم وبلل. خو په دې وخت کې ځیني احساسا تي وکړي د قریشو د لښکرو د راغونډولو او د نبوي پوځ په وړاندي د ټینګار په تکل کې سول او ځینو د ابو سفیان له خبرو څخه سروغړاوه. ان چې د هغه مېرمني " هند " قریش د هغه وژلوته وهڅول. خو د دوی دې هڅو څه ځای ونه نیو او خلك تردې خبرو اورېدلو وروسته سره تیت سول. چې په پایله کې د ټولو زړه ته تېره سوه چې د اسلام د پوځ سره مقابله بې ځایه کاردی. نو یې د ابو سفیان خبري ومنلې او د اسلام د پوځ په وړاندي یې د نه مقاومت پرېکړه وکړه. کوڅې یې خالي کړې ؛ وسلې یې وغورځولې او د مکې په لارρپه خپلوکورونو، مسجد الحرام او د ابو سفیان په کورکي کښېنستل. رسول کې په " قدید " نومي ځای کې خپل پوځونه پر قبایلي بنسټ سمبال کړه او له هغه ځایه یې د مکې په لوري په بشپړه تیاري وخوځول. خوکله چې " ذي طوٰی " نومي ځای ته چې اوس" زاهر " ورته وایې ورسېدل، نو دغه لس زریز پوځ یې پر پنځو غونډونو ووېشی. پخپله حضرت د لومړي غونډ مشر وو په کوم کې چې د مهاجرو او انصارو لویان او د عربو قبامρحمد ،τیلو مشران او سرداران شامل وه. او د نورو څلورو غونډونو مشري یې خالد بن ولید زبیر بن عوام، ابو عبیده او سعد بن عباد ته وسپارل. خالد بن ولید ته یې حکم ورکړچي ستا لښکردي مکې ته د هغې د لاندنۍ برخي (میمنې) څخه ننوزي. زبیر بن عوام ته یې حکم ورکړچي د مکې له پاسنۍ برخي (میسرې) څخه هغې ته ننوزئ او په " حجون " کې بیرغ جګ کړئ. پخپله هم له دغي لاري ور وخوځېد. د حضرت ابو عبیده پلي پوځ ته یې حکم ورکړچي تاسي د مکې د ناوې منځ واخلئ او هغې ته ننوزئ. او سعد ته یې حکم ورکړچي ستا د خپل پوځρپوځ دي مکې ته د هغې د جنوب لوېدیزي لاري ننوزي. دغه

راز رسول قوماندانانو ته په مکه کي د وسلي نه کارولو او د پېښکي (احتمالي) جګړه کوونکو پرته د نورو وګړو نه وژلو په هکله ډېر سخت احکام صادرکړه. بالاخره د هجرت په اتم کال د روژې پرشلمه (د ورځو په نېټوکي اختلاف دی او ښې دقيقي نه دي) نبوي پوځ بېله کوم مقاومته مکي ته ننووت. خو يوازي د خالد بن وليد لښکر د يوڅه سپك او بابېز له٦مقاومت سره مخامخ سو. مؤرخين په دې هکله وايي چي په لار کي د خالد بن وليد ملګرو څخه کُرز بن جابر فهري او حُبَيشُ يا خُنَيس بن الاشعر له دې امله چي د لښکرو څخه بېل سوي وه، او پربله لار روان وه، په شهادت ورسېدل. او په " خندمه " نومي ځای کي د خالد لښکر د قريشو د پای لوچانو د مقاومت سره مخامخ سو، چي په يوه سپك بريد کي دوولس يا اته ويشت، او په بل روايت اويا تنه مشرکان ووژل سول او نور وتښتېدل.

، مکه اوکعبهρ 108- حضرت محمد

لکه چي د مخه مو وويل،کله چي نبوي لښکري مکي ته ننوتلې، هلته بيله د خالد بن وليد له سپکي نښتي نوري څه پېښي ونه سوې. د دې پوځ يوه سالار حضرت زبير بن عوام ته دنده ورکړه سوې وه چي د خپلو ځواکونو سره يو ځاي د مکي په " حجون " بيرغ پورته کړاو د هغه د اوسېدو لپارهρنومي ځای کي واړوي . هغه په حجون کي د رسول ورغی او په خېمه کي واوسېدی. چي د هغهρيي قبه (د څرمني خېمه) ودرول او بيا رسول سره حضرت ام سلمه (رض) او حضرت ميمونه (رض) هم وي. حجون د " معلاّ " مقبرې ته نژ دې سيمه ده چي ورختل ستو نزمن وه، خو بيا معاويه، بيا عبد الملك، بيا مهدي او بيا په 811 س. کال کي او بيا د 820 س. کال په شا و خوا کي د مصر پاچا هغه اواره کړه او ختل يې ورته آسانه کړل. حجون اوس هم په مکه کي پا ته او پېژندوی نوم دی. خو د مکي د ښارد نوي پراختيا په پايله کي نوي ودانۍ پر راغلي دي. په فتح مکه کتاب کي وايي چي: پوځي قرارګاه وه چي هغه د مکي د اوسېدو په مهال همدلتهρ" دغه ځای د حضرت محمد په داسي حال کي چي د الفتح سوره ويل، بېله احرامه مکي ته ننووت اوρاوسېدی ". هغه مکي ته د ننوتلو ارادهρاصحابو يې هم احرامونه نه وه تړلي. خوکله چي حضرت محمد وکړه، غسل يې وکړ اوله دغه ځايه يې چي شاوخوا او وروسته او وړاندي يې موجود انصار او مهاجراو پوځي قوماندانان روان وه، د مسجد الحرام په لوري مارش وکړ. او په ډېر د زيا تيρهيبت او شان و شوکت د تکبيرونو په ويلو سره، مسجد الحرام ته ننوتل. هغه ګڼي ګوڼي (ازدحام) له امله د حجر اسود استلام د لکړي په وسيله وکړ او بيايي د خپلي اوښي په سپرلی د خدای د کور طواف وکړ. بيا يې دوه رکعته لمونځ وکړ. بيا د زمزم څا ته ورغي، د زمزم اوبه يې وڅښلي او اودس يې په تازه کړ. بيا يې د مقام ابراهم په نامه ډبره چي په بيت الله شريفه پوري نښتي پرته وه، پرهمدغه اوسني ځای کښېښوول. خود د طواف څخه وزګار سو، نو له خپلي اوښي کوز سو او معمرρواقدي په وينا کله چي رسول بن عبد الله بن نضله د هغه اوښه د مسجد د باندي و ايستل او بيا يي زغره واغوستل او تهυخول يې پر سرکړ، چي توره لنګوټه يې ترهغه خول لاندي تړلې وه، مقام ابراهيم د طواف په دورانρورغی. هلته يي دوه رکعته لمونځ وکړ. بيا د زمزم څاته ولاړ. رسول کي په يوه ليندۍ پرکعبه او د هغي پرشاوخوا درې سوه شپېته ځای پرځای سوي بتان مات جاء الحق وزحق الباطل ان الباطل کان[کړه، چي د هغو د ماتولو په مهال يې ويل: [الاسراء :81] يعني: حق راغي او باطل له منځه ولاړ بېشکه چي باطل له منځه]زهوقا [سباء : 49]] جاء الحق وما يبدئ الباطل وما يعيد [تلونکي دی. دغه رازيې و ويل: يعني: حق راغلی دی او اوس د باطل لپاره هيڅ نه سي کېدای. دغه رنګه يې حضرت عمرته له دې امله چيρوفرمايل چي: پرکعبه باندي ټول تصويرونه ايسته کړي. البته حضرت رسول د احرام په حالت کي نه وو يوازي په طواف کولو بسنه وکړه.

باندي د يوه سړيρ 109- په طواف کي پر پېغمبر بريد

يوه سړي چي نوم يې " فضاله " بن عُمير ملوح ليثي وو، د مکي د ووژني. مګرخدای تعالی هغهρفتحي د تاريخي ورځي د طواف په دوران کي وغوښتل چي رسول له دې ناوړه قصده خبرکړ چي دا کوښښ ناکامه سو او وروسته دغه سړي اسلام راوړ. کله چي هغه ته مخ ور واړاوه او ځني وېي پوښتل: تهρ ته نژدې سو، نو رسول ρدغه سړی رسول فضاله يي ؟ هغه ورته وويل هو ! ای د خدای رسوله زه فضاله يم. هغه ورته وويل : په ذکر ميΨزړه کي دي څه خبري کولې. هغه ورته وويل: هيڅ خبري مي نه کولې، د خدای کاوه. رسول الله ومسل او

ورته ويي فرمايل: له خدايه بخښنه وغواړه. بيا هغه خپل مبارك لاس د فضاله پر ټټركښېښود، چي په دې ډول د هغه زړه ارام سو. فضاله وايي: په زما له ټټره لاس نه وو ايسته کړی، چي ماته د خدای پهρخدای لوړم چي لا رسول الله خلکو کي تر ټولو ډېرګران او راتېرسو. او په دې ډول هغه اسلام راوړ. فضاله وايي چي زه خپل کور ته بيرته راتلم چي په لار کي هغه ښځه په مخه راغله چي ما به پخوا وراني خبري ورسره کولې. هغې راته وويل: راسه خبري سره وکړو. ما ورته وويل: نور زه ستا سره خبري نه کوم. بيا يې ځو اشعار وويل چي دغه يې ژباړه ده : دې و و يل را سه خبـــري وكـــړو مـا ورتــه و ويــل چـي نـه يې كوم زه نور الله او ا سلام منع كـــړمـــه تـــا محمد او د خدای پــوځ ونــه ليد؟ چي دكعبې بتان يې ټوله مات كره نـوزه هــم ستا د مخ بت نه لمانځم نور.

ته دكعبې د كلۍ د وركولو څخه ډډهρ 110- رسول كول

ترطواف او دكعبې د باندي بتانو ترما تولو وروسته حضرتρ رسول دكعبې شريفي په خادم اوكلي ساتونكي عثمان بن طلحه پسې واستاوه، څو دكعبې دτبلال دروازې كلي ځني راوړي. دكعبې حجابت (خدمت او كلي ساتل) به تل د بني عبد الدار سره وو. كله چي عثمان بن طلحه مسلمان سو او مديني ته يې هجرت وكړ، نو د كعبې كلي د هغه مور ته ورسېده كومه چي د مكې د فتحي تر ورځي پوري لا پرشرك ولاړه وه. نو حضرت عثمان غوښتې ده، رايې كړهρخپلې مورته ورغی او ورته ويې ويل چي د كعبې كلي حضرت پېغمبر چي وريې وړم. خو هغې د كلۍ د وركولو څخه ډډه وكړه. عثمان ورته وويل: په ځښتن لوړم ته ارو مرو وركړې،كه يې ماته رانه كړې، بل يو رالېږي اوρچي ته به داكلي حضرت محمد غږ واورېدی.τ او عمر τدا كلي درڅخه اخلي. دوی دغه خبري كولې چي ناڅاپه يې د ابو بكر پهρد عثمان مور وبېرېدل او سمدستي يې كلي خپل زوی ته وركړه. حضرت عثمان د رسول حكم دكعبې دروازه پرانيستل، د هغې دننه يې د تصويرونو د ايسته كولو امر وركړ او هغه د لرگي څخه د كوتري جوړسوی بت يې پخپله مات كړ.

لمونځρ 111- د كعبې دننه د رسول

په داسي حال كي چي اسامه او بلال هم ورسرهρ تردې وروسته رسول وه، دكعبې دروازه وتړل. بيا له دروازې څخه مخامخ دېوال ته دكابو درو گزو (138 سانتي مترو) په واټن په كعبه شريفه كي شمالي لوري ته چي دوه ستونونه يې ښي لوري، يوستون يې كيڼ لوري، او درې ستونونه يې وروسته وه (هغه مهال په كعبه كي شپږ ستونونه وه، او حضرتτاوس درې دي)، پر لمانځه و درېد اودوه ركعته لمونځ يې وكړ. حضرت اسامه هم دوه ركعته لمونځ وكړ.τبلال

تاريخي خطبه (وينا)ρ 112- د رسول

دروازه پرانيستل، د دروازې په دواړو بازوگانوρ وروسته رسول پوري يې لاسونه ونيول او په داسي حال كي چي لاندي يې قريش او نور ټول انتظار وه و يې فرمايل:" له خدايه پرته بل د پالني وړ (معبود) نسته، هغه يودی، شريك نه لري.) سره يې مرسته وكړه او يوازې يېρهغه خپله ژمنه رشتياكړه او د خپل بنده (رسول ټولو باطلو ډلگيو ته ماته وركړه. واوری ! د بيت الله د خدمت كولو او د حاجيانو د اوبو وركولو (حجابت اوسقايت) پرته نور ټول عزت، وينه اوشته زما ترډغو دوو قدمونو لاندي دي. يعني د جاهليت ټول رسوم او دودونه باطل دي. په ياد ولرئ ! په خطا قتل يا شبه عمد قتل كي چي په شلاخه يالكړه وي، مغلظ ديت دی. يعني سل اوښان به وركوئ چي له هغو څخه به څلوېښت بلاربي اوښي وي. ای قريشو ! خدای ستاسي د جاهليت غرور او په څخه پيدا سوي، او آدم له خاوروυپلار، نيكه وياړ له منځه يووړ. ټول خلك له آدم يايها الناس انا خلقنكم من ذكر و انثٰی و[پيدا سوی دی. بيا يې دا آيت تلاوت كړ:]جعلنٰكم شعوباً و قبائل لتعارفوا ان اكر مكم عند الله اتقٰكم ان الله عليم خبير ". [الحجرات:13] ژباړه: ای خلكو ! موږ تاسي له يوه نارينه او يوې ښځي څخه پيدا كړي ياست، او بيا مو تاسي قومونه او قبيلي وگرځولاست، څو تاسي يو له بله سره په نزد له تاسي څخه تر ټولو زيات عزتمن هغه څوك دی چيΨوپېژنئ. په حقيقت كي د الله پرهرڅه پوهېدونكی او باخبرهΨپه تا سي كي تر ټولو زيات پرهيزگار وي. بيشكه الله دی. بيا يې وويل:" ای قريشو ! تاسي څه گومان كوئ چي زه له تاسي سره څه كړنه كوم ؟ " هغو ورته

وويل: موږګومان کوو چې ته زموږ سره د ښو؛ ښه ورور او ښه وراره په توګه خپلوυ ورته وويل:" نو زه تاسي ته هغه خبره کوم چې حضرت يوسف ρکړنه کوي. هغه وروڼوته کړي وه: [لا تثريب عليکم اليوم اذهبوا فانتم الطلقاء]". يعني: پر تاسي باندي کومه مواخذه او سرزنش نسته، ځئ تاسي ټول عفو او آزاد ياست.

113- دکعبې کلي بېرته عثمان ته ورکول.

په مسجد الحرام کي کښېنستي،ρ کله چې ترخطبي ويلو وروسته رسول چې دکعبې کلي يي په لاس کي وه حاضر سو او ورته ويي ويل: ای د خدایτحضرت علي استازي موږ ته د حاجيانو د اوبولو (سقايت) پردنده سربېره دکعبي دکلي د سا تلو (رحمت دي وي پرتا باندي). د يوه بل روايتΨحجابت) عزت هم را په برخه کړه (د خدای وفرمايل:" عثمان بن طلحه چيري دی ؟ρ وکړه. نو رسول τله مخي دغه غوښتنه حضرت عباس ".کله چې يي هغه ورته راوست، ورته ويې فرمايل:" عثمانه ! واخله دغه ده کلي دي. نن د نېکی او وفاداری ورځ ده ". کتابونه وايي:کله چې هغه مبارك کلي ورکول ورته ويې ويل:" دا دتل لپاره واخله. ستاسي څخه به دغه کلي هغه څوك اخلي چې ظالم وي. اې عثمانه ! تاسي د خپل کور امين کړي ياست، نو چې د دې بيت الله شريفي په سبب څه تاسي تهΨخدای په لاس درځی په معروفه ؛ ښه پېژندل سوی (حلاله) توګه يي خورئ. او دا آيت يي تلاوت [النساء : 58] يعني: لوی] ان الله ياء مرکم ان توْدوا الامٰنٰت الٰی اهلها [کړ: څښتن پرتاسي موْمنانو امر کوي چې امانتونه د هغو اهل او څښتنانو ته وسپارئ (دا آيت په ځانګړې توګه د عثمان بن طلحه په هکله نازل سوی دی). عثمان بن طلحه وايي چې موږ د جاهليت په زمانه کي دکعبي دروازه هره دوشنبې او پنجشنبې خلاصول. يوه ورځ حضرت راغی، څو د نورو خلکو سره کعبې ته ننوزي. ما څه ترخوله تېره خبره ورته وکړه،ρمحمد خو هغه له سرې سيني (حلمه) کار واخيست، او ويې ويل: " ای عثمانه دا ځای يي نخښه چې يوه ورځ به دغه کلي زما څخه وي ". ما ورته وويل: هغه مهال به نو قريش خوار سوي وي. ده وفرمايل:" نه، بلکې د عزت څښتنان به وي ". بيا هغه کعبې ته ور ننووت. د رسول دې خبري زما زړه ته دا را تېره کړه چې په رشتيا به داسي وسي. ځکه نو ما و پتېيلρ د عمرآρچې اسلام راوړم. خو قوم مې له دې امله دېر و زوورولم. کله چې رسول الله القضاء لپاره مکي ته راغی، خدای تعالی مې په زړه کي اسلام را واچاوه. خو ما ونه سوای کولای چې له نژدې ورسره وګورم، څو هغه بېرته مديني ته ولاړ. بيا ما وکولای سره بيعت وکړ او هلتهρسوای چې مديني شريفي ته ولاړ سم. په مدينه کي مې د رسول ρورسره پا ته سوم، څو چې د مکي د فتحي د غزا لپاره ور سره رهي سوم، کله چې رسول مکه فتح کړه زما څخه يي د کعبې کلي واخيستل او بيا يي بيرته ماته وسپارل، زه ځني راته وويل: پهρرهي سوم. خو هغه راپسي را غږ کړه او زه بيرته ور وګرځېدلم. رسول ياد دي دي چې ما د مخه يو مهال در ته ويلي وه چې دا کلي به يوه ورځ زما سره وي ؟ ما استازی يی. وايي چې عثمان دΨورته وويل: بلي ! زه شاهدي وايم چې بېشکه ته د خدای ملازمت غوره کړ او دکعبې کلي يي خپل د اکا زوي " شيبه " ته ورکړه.ρرسول

114- د کعبې شريفي خزانه

کعبه ودانه کړه د هغې دننه يي د ورننوتونکي ښيυ کله چې ابراهيم اړخ ته د څا غوندي د دروګزو په ژوروالي يو غارګډی وکيندی، او هغه شيان به يي ور اچول کوم چې خلکو به په سوغات کي ورته ډالۍ کول. لکه پسول، سره او سپين زر، خوشبويي او داسي نور. چې له دې امله دغه څاډوله ځای دکعبې په خزانه ونومول سو. دغه رازد ځينو لاملونو له امله دغه ځای ته " جُب " ، " غبغب " او " اخسف " هم ويل سوي دي. تر بعثت پنځه کاله د مخه بيا ودانه کړه، دکعبې دغهρکله چې قريشو کعبه د رسول غارګډی يي هماغسي پرخپل پخواني حال پرېښود، او پرهغه باندي يي هماغه د " هبل " په نامه يو ستر بت کښېښود،کوم چې د بني خُزاعه وو د قبيلې مشر او د مکي پخواني واکمن عمرو بن لحی له مآرب يا الجزيرې څخه ورته راوړی وو. امام ازرقي (رح) په اخبارمکه کي د مکي د فتحي په مهال د مکي په دغه خزانه کي اويازره اوقيه سره زر وρوايي چې رسول موندل. او علامه ابن خلدون په خپله مقدمه کي وايي چې په دغه خزانه کي لس لکه ديناره هم وه کوم چې وزن يي دوه سوه قنطاره وو. د هغو په هکله حضرت علي کرم الله وجهه، لاس هم ورنه وړ. بيا ابوρ ته وويل کشکي دغه شته په جګړه کي ولګوې، خو هغه ρرسول بکر هم د خپل خلافت په مهال څه غرض په ونه کړ. حضرت ابن وايل وايي: دکعبې د

خادم شيبه نومي سره په كعبه كي پرچوكی كښېنستلم. هغه راته وويل: يو وخت پردغه چوكی حضرت كښېنستی او ويې ويل:" پتېيلي مي ده چي په دې كعبه كي چي څه سره او سپين زرτعمر دي، پرې نه ږدم او ټول پرمسلمانانو ووېشم . شيبه وايي: ما ورته وويل چي ستا دوو خو داسي نه دي كړي. نو حضرت عمر وويل هغه خوτ او ابو بكر صديق ρملګرو حضرت محمد ستر سړي دي. كه هغو داسي نه وي كړي نو زه هم د هغو پيروي كوم او دا كار نه كوم. (بخاري او ابو داود). د ابن الزبير او حجاج لخوا دكعبې د بيا جوړوني په هكله چي تاريخ ليكونكو څه څرګندوني كړي دي په هغو كي د دغه ځا په هكله څه نه په سترګوكيږي، چي آيا هغو دغه ځا پرخپل حال پرې ايښی، كه يي ډك كړی دی. خو الحاج عباس كراره ليكي دغه ځا له ډېرو ډك كړی وي. او حجاج هم بيرته د پخواپهτ: داسي ښكاري چي ابن الزبير شان نه وي جوړكړی. چي البته ترنن ورځي پوري به دغسي پاته وي. نوكله چي يي دغه ځا له منځه يوړ دكعبې خزانه يي د شيبه په كور كي خوندي كړه، او په وروسته كي به هم چي كوم شيان كعبې ته هديه كېدل، د شيبه حجبي په كوركي به ساتل كېدل. علامه ابن خلدون (رح) وايي چي دغه خزانه د افطس ترفتني پوري چي په كال 199 س. كي پېښه سوه، خوندي وه. كله چي حسن افطس پر مكه واكمن سو، نويي له كعبې څخه دغه خزانه را وكښل او ويې ويل: دا خزانه چي په كعبه كي پرته وي په څه درد خوري، دغسي خو دا بې ګټي پرته ده،كعبه داڅه كوي ؟! زه د دې مستحق يم، دا بايد پرجهاد ولګوم. چي بالاخره يي هغه واخيستل او خرڅه يي كړه. له هغې ورځي څخه دكعبې خزانه له منځه ولاړه

115- د مكې له شتمنو پور

 د يوه فاتح په توګه كولای سوای چي د مكې خزانه ياد مكي لهρ رسول مغلوبو شتمنو څخه هرڅه واخلي. خو هغه نه دكعبې له خزاني څخه څه واخيستل او نه يي د مكي له شتمنو څخه يو درهم په زور واخيست. سره د دې چي د ده پوځيانو د غربت او د مكي له شتمنو څخه د هغو پهρنشتمنی له كبله شتوته ډېره اړتيا هم درلوده. نبي خوښه، يونيم لك درهمه په پور واخيستل او هغه يي د پوځ پر اړو وګړو ووېشل. بياكله چي هغه ته لوی څښتن د " حنين " په غزاكي پرهوازنو باندي برى ور په برخه كړ او له مشركينو څخه يي ډېرشته د ولجي په توګه په لاس راوړل نويي د مكي د شتمنو قرض د مننې په ويلو سره بيرته وركړ.

τ 116- دكعبې پربام باندي د بلال اذان

 كله چي د مكې د فتحي په ورځ د ماپښين د لمانځه وخت را و رسېدی، په امر دكعبې بام ته وختی او اذان يي وكړ. دغه مهال ابوρحضرت بلال د حضرت پېغمبر سفيان، عتاب يا د هغه وروږخالد بن اسيد، حارث بن هشام او ځيني نور دكعبې په شاوخواكښكوم ځای ناست وه. عتاب وويل: خدای پراسيد مهرباني وكړه چي د مكې ترفتحي يوه ورځ د مخه مړسو او دغه اذان يي وانه ورېد. حارث وويل: واورئ ! والله ! كه ماته معلومه سي چي هغه پر حقه دی، زه به يي دستي پيروي وكړم. ابو سفيان وويل: ګورئ ! والله ! زه څه نه سم ويلای. ځكه زه چي هرڅه وايم، نو دغه شګي هم زما په هكله خبر دوی ته ورغی او ورته ويې فرمايل:" تاسي چي اوس كومي خبريρوركوي. تردې وروسته نبي كولی هغه ماته ټولي معلومي سوې. تا ای فلانيه ! داسي وويل. تا ای فلانيه ! داسي وويل. او تا ای فلانيه ! داسي وويل". د دې سره سم حارث او عتاب وويل: موږ شاهدي قسم چي زموږ سره څوك نه وو ناست، چي زموږ لهΨوايو چي ته د الله رسول يې. په خدای دغو خبرو څخه خبر سي او موږ ووايو چي هغه به تاته ويلي وي. او ابو سفيان وويل: ما وخندل.ρخو ای د خدای رسوله څه نه دي ويلي. رسول

ρ 117- د فتحي په دوهمه ورځ د رسول خطبه

 د مكې د سوبې (فتحي) په دوهمه ورځ تر ماپښين وروسته بيا رسول د خلكو په منځ كي ودرېدی، د خدای حمد او ثنا يي وويل، ويې فرمايل: " ای وګړو !ρ پر مكه باندي اصحاب فيل مسلط نه كړل، خو د هغه رسول او مؤمنان يي پر واكمنΨخدای چي كومه ورځ اسمانونه او مځكي ومونډلي، په هغه ورځ يي مكه حرامه (دΨكړل. او خدای د حرمت (درناوي) په سبب تر لويي ورځي (قيامته)Ψدرناوي وړ) وګرځول. نو د الله د مكې ښار د درناوي څښتن دی. څوك چي پر څښتن او وروستی ورځ باور لري، هغه ته روانه ده چي په هغې كي ويني وبهوي

او يا د دې ځاى كومه ونه ماته كړي. كه څوك ووايې چې ته خوρ دلته جګړه كړې، نو زه هم داكاركولاى سم. هغه ته ووايې: چې محمد ρمحمد   اجازه وركړې وه او تاته يې اجازه نه وه دركړې. اوماته هم دابنار د يوه لږΨخداى مهال؛ د ورځې د ځابنت د يوه ساعت لپاره حلال ګرځول سوى وو. او اوس يې حرمت بيرته د پخوا په شان د قيامت تر ورځې پرځاى سوى دى. اوس ښايي چې دغه خبري حاضران هغو ته چې نه دي حاضر هم ورسوي ". په بل روايت كي دا هم زياته سوې ده چې:" د دغه ځاى ځوزان دي نه شكوي. ښكار دي نه شړي (د حرم د مرغانو ښكاردي نه كوي)، او پرمځكه لوېدلى شى دي نه پورته كوي، مګرهغه څوك دې پورته كوي چې د هغه د پېژندلو او اعلانولو نيت لري. او ورته ودرېدى او ورته ويې ويل: اى د خداىτواښه دې نه شكوي". دغه مهال حضرت عباس رسوله اِذخر دي شكوي. ځكه چې دا زمونږ په قبرونو اوكورونوكي په كارېږي. بيا هغه وويل:" اِذخر دي شكوي ". اِذخرچي په دري " كاه مكي " او په انګرېزي ((Lemon Grass ورته وايي، په عربوكي يو ډول مشهور واښه دي چې د هغه پاڼي او بېخ يو ډول ځانګړى ښه بوى وركوي، اوګل اوبېخ يې د درملو په توګه هم استعمالېږي. د هند، پاكستان او چين په ځينو سيموكي هم پيدا كيږي. (خواص الادويه). وايي چې بنو خزاعه وو په دغه ورځ د چې له دې امله زيات خفه او په غوسه سوى وو، پهρهزيل د قوم يو سړى وژلى وو. رسول دې هكله وويل:" اى د خزاعه د قبيلې خلكو ! خپل لاسونه له وژنو څخه لنډ كړئ. كه وژل ګټور كار واى، نو ډېر ووژل سول. تاسي چې كوم سړى وژلى دى زه به د هغه ديت وركوم. كه بيا كوم چا څوك وواژه نو دوژل سوي سړي ترشا پاته كسان د دوو خبرو اختيار لري، يابه د وژونكي ويني بهوي يا به يې ديت اخلي. په يوه روايت كي دي چې تردې خبرو وروسته د يمن يوه سړي چې نوم يې ابوشاه وو، ولاړسو او ويې ويل: اى د خداى رسوله دغه خبره وفرمايل: " دا ابو شاه ته وليكئ ".ρماته وليكه. هغه

118- د انصارو اندېښني

وطن او د زېږېدو ځاى وو، نو دρڅنګه چې مكه مكرمه د حضرت پيغمبر مكې د سوبې په دوهمه ورځ،كله چې د هغې د فتحي چاري بشپړي سوې، د رسول الله ترتاريخي وطن او ښار ورفتح كړρ د رسول Ψخطبې وروسته انصارو يوله بله سره وويل: اوس چې خداى نو ښايي هغه دلته پاته سي. دغه مهال هغه د صفا پرغره ولاړ وو، لاسونه يې پورته كړي وه، دعايې كول. تردعا وروسته هغه پوښتنه ځني وكړه چې تاسي څه سره ويل. هغو وويل: موږڅه نه ويل. خو د هغه د ټينګار له امله يې هغه ته دغه خبره وكړه. رسول الله مبارك ډاډ وركړ او ورته ويې فرمايل:" زما ژوند او مړينه به له انصارو سره وي. او هيڅكله به له دوى څخه بېل نه سم ".

119- بيعت

اومسلمانانو ته د مكې سوبه روزي كړه.ρ كله چې خداى تعالى رسول نو د هغه ځاى خلكوته حق څرګند سو او پوه سول چې بې‌له اسلامه د برياليتوب بله لار دρنسته. ځكه نو دوى د اسلام اېل سول او پردې چاره د بيعت لپاره راغونډ سول او رسول صفا پر غره له هغو څخه بيعت واخيست. چې په دې ډول له څو تنو پرته د مكې ټول اوسېدونكي په اسلام مشرف سول او پاته كسان بيا وروسته مسلمانان سول.

120- د ښځو بيعت

ρ د نارينه وو تربيعت وروسته د ښځو ډلي اسلام ومانه او د رسول سره يې بيعت وكړ. د دغي ډلي نوموتي ښځي د ابوجهل د زوى عكرمه مېرمن ام حكيم، د ابو سفيان مېرمن هند، د صفوان بن اميه مېرمن بغوم بنت المندل، د وليد بن مغيره لور فاطمه، د عمرو بن العاص مور هند بنت منبه وې. د دې بيعت په مراسموكي بي بي فاطمآ مېرمني او د عبد المطلب دكورنۍ ښځي هم حاضري وې. وايي چې د ابوρالزهرا، د رسول سفيان مېرمني هند له دې امله چې د حضرت حمزه بن عبد المطلب د شهادت توطئه يې جوړه كړې وه او يوحبشى مريى " وحشي " نومى يې د هغه وژلوته هڅولى وو، او د هغه د مړي بې د مناسب وخت دρحرمتي يې كړې وه، او له دې كبله يې خپله بڼه بدله كړې وه، څو رسول   بيعت اخيستل پيل كړل ويې ويل: موږ له تاسي څخهρمخه هغه ونه پېژني. كله چې رسول پردې خبره بيعت اخلو چې د خداى سره به شريك نه نيسئ. او غلابه نه كوئ. دغه مهال هند وويل: ابو

سفيان بخيل سړى دى، زه د هغه له شتو څخه لږ څه د هغه په پټه اخلم، دغه ما ته څنګه دي ؟ ابو سفيان هم هلته ناست وو. هغه ورته وويل: څه چې ته اخلې تاته حلال دغه مهال هند وپېژندل، ويې مسل او ورته ويې ويل: ښه دا ته هند يې ؟ هغېρدي. رسول څه چې تېر سوي دي هغه وبخښه، خداى دي تا وبخښي. بياρ رسوله! Ψووېل: هو، اى د خداى هغه وفرمايل: او زنابه نه کوئ. هند وويل: آيا يوه پټمنه ښځه زنا کوي؟ بياهغه وفرمايل: او خپل اولادونه به نه وژنئ. هند وويل: ما له کوچني والي هغه روزلى وو، خو چې لوى سو تاسي وواژه. نو تاسي او هغه ښه سره پوهېږئ. (د هند زوى حنظله بن ابو سفيان د بدر په غزاکي ووژل سو). پردې خبره حضرت عمر ډېر وخندل، او حضرت رسول هم وفرمايل : او پرچا تورمه لګوئ. او په ښو خبروکي د رسولρموسکى سو. بيا رسول له نارينه وو څخه دρنافرماني مه کوئ . د ښځو بيعت د نارينه وو غوندي نه وو. رسول لاسو په روغبړ بيعت اخيست، خو ښځو ته هغه لاس نه ورکاوه.

121- روژه او لمونځ

او اصحابو روژه نيولې وه. خوکلهρ د مکې د فتحې په سفرکي رسول چې د " عُسفان " او " قُدَ يد " په منځ کي " کد يد " نومي چينې ته؛ کومه چې له مکې هغهρڅخه (24) ميله ليري ده، ورسېدل، روژه يې ماته کړه. (صحيح البخاري). رسول وايي: کله چې موږτچا ته چې بيا يې هم روژه نيول نا فرمانه وويل. جابر بن عبد الله د اوبو لوښى په داسي حالρد ماپښين او مازديګر په منځ کي کديد ته ورسېدلو، نو رسول کي چې په ټولو يې وليد پر سر پورته کړ او روژه يې ماته کړه. دغه راز د مکې ترفتحي هرڅو ورځي په مکه کي اوسېدلى دى ، لمونځ يې سفريانه کړى دى او روژهρوروسته چې رسول بمکآ زمن الفتح) لهρيې نه ده نيولې. د بخاري د (کتاب المغازي، باب مقام النبي نولس ورځي په مکه کي و اوسېدى. او ده او نورو اصحابوρاحاديثو څخه جوتيږي چې رسول لمونځ سفريانه کاوه. خو لکه چې ابن کثير په البداياْ والنهاياْ کي د ابو داود او هغو وګړو ته چې په مکه کي تر فتحي د مخه اوسېدل اوρترمذي په حواله ليکي : " رسول هلته دغه وخت مسلمان سوي وه، وفرمايل چې تاسي بشپړ لمونځ وکړئ.

122- د مکې د خلکو سره ښه رويه

د مکې د فتحې په مناسبت په خپلهρ البته مخکي مو وويل چې رسول تاريخي خطبه کي قريشو ته وويل چې :" لا تثريب عليکم اليوم اذهبوا فانتم الطلقاء ". (پرتاسي باندي کومه مواخذه او سرزنش نسته ځئ تاسي ټول عفو او آزاد ياست. دغه راز د د هغو مشرکينو سره چې کومρثقه راويانو بيان دى چې د مکې د فتحې په مهال رسول مخالفت به يې نه کاوه په ډېره نرمي کړنه کول. که به کوم مجاهد دکوم مشرك په هکله ورته وويل چې ده د مخه پرتا باندي ځونه ظلمونه کړي دي او څونه تکليفونه او مصايب يې درته متوجه کړي. نو هغه به په کلکه منع کاوه او ورته ويل به يې چې زه هم د دغي مکې له يوې ښځي څخه زيږېدلى يم.

123- د ښځو سره زياته نرمه رويه

مشهوره ده چې د مکې د فتحې په ورځ آنحضرت د هغه ځاى د نارينه مشرکانو په پرتله د ښځوسره زياته ښه وضع کول. ترديې چې حسان بن ثابت د هغه دغه ښه او خدمت تهρنرمه رويه په خپلو اشعاروکي وستايل. څنګه چې به د مکې ښځي ډلي ډلي د رسول ته وويل :" دوى ماته په هغه ډول عزتτحاضرېدلې، نو هغه به په موسکا حضرت ابو بکر او درناوي را پربېرده چې حسان يې په خپلو اشعاروکي يادونه کړې ده ".

124- د سپين ږيرو سره ښه وضعه

خپلτ د مکې حرم ته تشريف يووړ، نو ابو بکرρکله چې حضرت محمد پلار " ابو قحافه " د هغه حضور ته وروست. نو هغه وفرمايل :" دا لويان به دي په خپل کور کي پرې ايښي واى، څو موږ پخپله ورغلي واى ". بيا يې

هغه په ډېردرنښت خپل څنګ ته کښېناوه اود هغه د سرپر سپینو وربګښتانو یي د شفقت لاس تېرکړ، ویې ویل:" دا سپین وربښتان د ده ځانګړې نخښه ده". بیا یې هغه ته وفرمایل چې: مسلمان سه. هغه هم سمدستي کلمه وویل، مسلمان سو.

125- د لوټ او وژني سره نه پخلا توب

ابن اسحاق وایي:" کله چې سعد بن عباده مکې ته ننووت او اسلامي بیرغ یې په لاس کې وو، ویل یې: [نن د وژلو او لوټولو ورځ. نن دکفارو د عزت او حرمت پوري تړي). په هرτد له منځه وړلو ورځ ده]. (ځیني راویان دغه خبري په حضرت عمر ته وویل :" له سعده څخهτ ته ورسولي. نو هغه حضرت علي ρحال دغه خبري یو چا رسول حکم وکړ چې له سعده څخهρبیرغ واخله او ته خپله مکې ته ننوزه ". ځیني وایي چې رسول بیرغ واخلئ د هغه زوي ته یې ورکړئ. او بیا یې وفرمایل: " نن دکعبآ الله د عزت او درناوي ورځ ده ".

اوسېدلρ 126- په مکه کې د رسول اوکار

نولس ورځې و اوسېدی. په دې ترځ کې هغه د اسلامρ په مکه کې رسول د شعایرو تجدید کاوه او خلکو ته به یې د سمي لاري د اخیستلو او تقوا تلقین کاوه. په په حکم حضرت ابو اسید خُزاعي د حرم د پولو (حدودو) نخښې لهρدغو ورځوکې د رسول اسلام ته د بللو او د بتانو د ماتولو لپاره د مکېρسره نوي ودرولي. دغه راز رسول شاوخوا ته بېلې بېلې ډلې هم واستولي. چې په دې ډول یې ټول بتان مات کړه او د هغه جارچي په مکه کې اعلان وکړ، چې څوك چې پرخدای او وروستۍ ورځ باور لري، هغه دې په خپل کورکي بت نه پرېږدي او مات دې کړي.

127- د مکې د فتحي د پوځ شمېره

ابن اسحاق د مکې د فتحي په کارکي د ګډون کوونکي پوځ او په دغه ورځ د مسلمانو سوو وګړو شمېره په لاندي ډول ښوولي ده: له بني سلیمو څخه زرتنه. له بني غفارو څخه څلور سوه تنه. هغه وګړي چې د فتحي په ورځ مسلمانان سوي څلور سوه تنه. له مزینه وو څخه یو زر و درې سوه تنه. له قریشو (مهاجرو)، انصارو، تمیم، قیس او اسد د قبیلو او د دوی ملګرو قبیلو څخه شپږ زره نه سوه تنه. چې ټول لس زره تنه وه او له هغو څخه دوه زره اتیا تنه سپاره او نور پلي وه. البته له مدیني منورې څخه چې کوم پوځ د مکې په لوري خوځېدلی وو، هغه لومړی اوه زره څلور سوه تنه وو، او بیا په لارکي نور هم ورسره یو ځای سول. که څه هم د دغه پوځ وسله ډېره وه، خو مؤرخینو د هغې شمېره نه ده ښوولي.

تللρ 128- له مکې څخه د رسول

د مکې د فتحي د چارو تر سمبالولو؛ هلته تر سمρکله چې حضرت محمد سمکي را منځته کولو او د مکې شا وخوا سیمو ته د بتانو د ماتولو او د اسلام د تبلیغولو او خپرولو لپاره د ځینو اصحابو تر لېږلو وروسته، په دې خبره باندي و پوهېدی چې هوازن، ثقیف او ځیني نور قبایل د مالك بن عوف نصري په قوماندانی، د هغه سره د جګړې په نیت " اوطاس" نومي ځای ته رارسېدلي دي، نویې عتاب بن اسید بن ابي العیض د مکې د والي په توګه وټاکی او د شنبې په ورځ دکوچني اختر د میاشتي پر (6) په مکه کې د هغه د اوسېدلو پر (19) ورځ د "حنین " پر لوري وخوځېدی. دکوچني اختر پرلسمه ورځ هلته ورسېدی او تر ستري سوبې او ډېرو ولجو په لاس راوړلو او په جعرانه کې د هغو ترځای پرځای کولو وروسته په همدغه میاشت کې طایف ته ولاړ اوهغه یې کلابند کړ. د طایف ترڅه باندي شلو ورځوکلابندی وروسته، د بني ثقیفو یعني د هغوکسانو چې د څخه د امان غوښتنه وکړه. هغه دغهρطایف په کلا کې کلا بند وه، استازو د رسول غوښتنه د هغولخوا د اسلام د منلو په شرط ومنل او ویې بخښل، بیا بیرته جعرانې ته ولاړی، د ولجو مالونه، اوښان او پسونه یې وویشل، بیا یې له جعرانې څخه د عمرې احرام وتړی، عمره یې وکړه او مدیني منورې ته ستون سو. چې د میانی پر (24) نېټه هلته ورسېد .

129- د مکې د فتحې پايلي

لخوا پر مکه بانديρ له مخکنيو څرګندونو څخه جوته سوه چي د رسول د يوه لوی برید د تياری په پايله کي هغه بې‌له کوم د يادوني وړ مقاومت څخه فتح سوه. ترديږ پرېکړوني فتحي وروسته د مکي د خلکو سره ښه او کريما نه وضع وکړه، هغوρرسول ته يي عمومي عفو اعلان کړه، د هغو له زړونو څخه يي ناډاډمنتوب او انديښني ليري کړې او ژر او په خوښي سره يي اسلام منلوته رامات کړه. چي له هغو څخه يي ځيني وکړي په بې‌لو بې‌لو دندوکي استخدام هم کړه. په دې ډول د مکي خلکو ته څرګنده سوه چي د اسلام په نسبت د دوی پخوا نيو شکونو کوم بنسټ نه درلود. د مکي ترفتحي وروسته هلته د اسلام حاکميت د دوی د فکر او نظر افق پراخه کړ، د دوی د جاهلي ټولني عيبونه او مفاسد يي له منځه يووړه او د مکي ديني مرکزيت او صلاحيت يي نه دا چي يوازي ښه وساتی، بلکي تر پخوايي لاډېر پراخه کړ. په مکه کي د اسلامي دولت ټينګښت او پر مختګ او د امن او سلامتيا خپرېدو دوی ته د دولت په اداره کي د برخي اخيستلو او د دوی د اقتصادي چارو د ودي او پراختياليپاره ښه فرصتونه په لاس ورکوه. دوی د دولت په اداره کي پربرخي اخيستلو سربېره د جهاد په لويو جګړوکي هم شامل سول. چي په ډېرو برياليو معرکوکي د اسلامي پوځونو ستر سالاران جوړ سول او ډېر يي د اسلامي دولت سترچارواکي سول. او ځيني يې داسي عالمان جوت سول چي د اسلام د فکري خوزښت په پرمختيا او د اسلامي علومو په غوړېدو او پراختياکي يي ستره برخه واخيسته. له بله پلوه د دغي بريالی سوبي له امله په عمومي توګه په ټوله جزيرآ العرب کي د بت پالني ځواك په داسي بشپړه توګه مات سو چي بيا يي هلته د نور دوام او پاته کې‌دو څه ګنجايش او د جواز وجه پاته نه سوه. دا ځکه چي عام قبايل ټول دې ته منتظر وه چي د مسلمانانو او بت پالانو ترمنځ د دې جګړې انجام څه کيږي ؟ دوی ته څرګنده وه چي پرحرم باندي هغه څوك مسلط کې‌دای سي چي پرحقه وي. او دا عقيده په دوی کي نيمه پې‌ړی د مخه د اصحاب فيلو پې‌ښي را منځته کړې وه. نوچي د دې پرېکړوني غزا په پايله کي مسلمانان پرمکه واکمن سول، ټول د اسلام پرحقانيت قانع او ډاډمن سول. او په دې ډول د ټولي عربي ټاپووزمي پرسياسي اوديني افقو د اسلام لمر وځلې‌د. او له دې مهاله د دغي سيمي د ديني لاربنووني اود نيوي قيادت واګي د مسلمانانو په لاس ورغلي.

ځلورمه برخه: مکه او کعبه د حضرت محمد په وختونو کي

130- د مکي لومړنی والي او نور

لکه چي مخکي مو وويل د مکي ترفتحي وروسته په اسلامي دوره کي د لومړي ځل لپاره د مکي معظمي د امارت عزت د عُتاب بن اَسيد بن ابي العيض بن اميه په دρبرخه سو. د هجرت په اتم کال د کوچني اختر د مياشتي پر (6) نې‌ټه کله چي رسول مکي د فتحي له چارو وزګارسو او د حُنين غزا ته تی، نو دی يي د مکي امير (والي) وټاکی. چي دغه مهال هغه د (21) کالو وو. نبي r هغه ته وويل :" عُتابه ته پوهې‌ږې چي ته ما پر اهل الله (د خدای پر دوستانو) باندي امير ټاکلی يي، نوته د دوی سره ښه کوه. د امام فاکهي (رح) په وينا : ده ته يي دکاله څلوېښت اوقيه سره زر معاش ورکاوه. عتاب بن اسيد د مړيني ترګړيه پردغه دنده باندي پاته سو. د حضرت صديق t د خلافت په مهال هم هغه د مکي والی وو. او عجيبه پې‌ښه لا دا ده چي دوی دواړه په يوه ورځ وفات سول. دغه راز د ابن عقبه t څخه روايت دی چي کله رسولr د حُنَين غزاته تی، نو معاذ بن جبل t يي په مکه کي خپل نايب وټاکی او حکم يي ورته وکړ چي د هغه ځای خلکو ته قرآن مجيد او د اسلام د دين احکام ور زده کړي. امام ابن عبد البر (رح) د طبري (رح) څخه روايت کوي: کله چي رسول r طايف ته تی نويي هبيره بن سهل الثقفي t په مکه کي د خپل نايب په توګه پرېښنو وی. دی لومړی صحابي دی چي د مکي ترفتحي وروسته يي په حرم شريف کي لمونځ په امامت ورکړی دی . په ظاهره دغه درې روايته يو د بل مخالف ښکاري، خو علامه فاسي (رح) دغه درې روايتونه داسي تطبيق کړي دي : رسول r عتاب والي وټاکی، معاذ بن جبل يي د امامت او تدريس چاروته وګوماری او هبيره يي د معاذ مرستيال مقررکړ، څو د هغه په نسته والي کي د امامت چار ي پرغاړه واخلي.

131- د فتحي دکال حج

لکه څنګه چي مود مخه وويل د فتحي په کال چي د هجرت اتم کال کيږي رسول له جعراني څخه د عمرې لپاره احرام وتاړه او د عمرې تر ادا کولو وروسته د مياني (ذي القعدې) په مياشت کي مديني ته ستون سو. په دغه کال د محب طبري په وينا حضرت رسول اکرم r عتاب ته امر وکړ چي د اميرالحاج په توګه په خلکو د حج مناسك

ترسره کړي. خو د ازرقي (رح) د وینا له مخي رسول r کوم څوك د امیر الحاج په توګه نه دی ټاکلی؛ بلکي دغه کال مسلمانانو او مشرکانو په ګډه حج وکړ. اوله دې امله چي عتاب د مکي والي وو مسلمانان دحج په مناسکوکي دهغه سره وه. (فتح الباري). البته څرګندده ده چي دغه کال رسول r حج ونه کړ.

132- د ابو بکر په امارت د هجرت

د نهم کال حج د هجرت په نهم امیر الحج وټاکی او مکيτکال د میانی یا لوی اختر په میاشت کي رسول r حضرت ابو بکر ته یي واستاوه. علامه ابن حجر (رح) د واقدي (رح) له قوله وایي: په دې حج کي د ابو بکر t سره دري سوه تنه صحابه وه او رسول r شل اوښان هم ورسره لېږلي وه. وروسته د قرآن کریم د براءت د سورې لومړی برخه ترڅلوېښتم آیته نازله سوه چي په هغې کي د مشرکینو سره د سوو میعادي اوغیر میعادي تړونونو د برابری پربنسټ د هغو د پای ته رسولوحکم ورکړه سوی وو. (دغه حکم د دې لپاره ورکړه سوی وو چي د ځینو مشرکینو له لوري به تړونونه ماتېدل، او د ځینو لخوا د تړونونو سره سره، د اسلام پر خلاف د سیسي جوړېدې، لکه څنګه چي به یي لاس برېدی تړون به یي تر پښو لاندي کاوه او د دښمنۍ په مورچل کي به درېدل. دغه راز دغه حکم د مکي د سوبي په شرایطوکي له تولي عربي ټاپووزمي څخه په تمامه معنا د اسلامي هیواد جوړولو لپاره. او له عربو څخه د شرکي او زاړه جاهلي نظام د بېخي محو کولو لپاره. او دکوم خطر په مهال دکورنی فتني د مخنیوي لپاره، ورکړه سوی وو. په دې هکله د زیاتو معلوماتو لپاره د قرآن کریم د تفسیرونو د التوبه یا براءت د سورې لومړۍ برخي وګورئ). د دې حکم تر رسېدلو وروسته رسول r حضرت علي کرم الله وجهه مکي ته ولېږی، څو د هغه لخوا دغه حکم اعلان کړي. د وینو او شتو په هکله د عربو دا دود وو، چي تړون کوونکو به پخپله یا د خپلي کورنی د یوه غړي پرلاس د تړون په باب اعلان کاوه او د بل چا پرلاس اعلان نه منل کېدی. ځکه نو رسول حضرت علي چي د ده د اکازوی وو، د دې کار لپاره وګوماری.
حضرت ابو بکر t او حضرت علي t په " عرج " یا " عجنان " ناوه کي سره یوځای سول. ابو بکر ور څخه وپوښتل چي د امیر په توګه راغلی یي، که د مامور په توګه ؟ علي t ورته وویل: د مامور په توګه راغلی یم. هغه وو چي ابو بکر په خلکو د حج مراسم ترسره کړه اوکله چي د لوی اختر د میاشتي لسمه سوه، د قربانی په ورځ حضرت علي د جمرې سره ودرېدی او خلکوته یې هغه اعلان واوراوه چي رسول r یې حکم ورته کړی وو. دلته باید څرګنده کړوچي په دې توګه یي د مشرکینو سره ټول تړونونه ختم اعلان کړه او هغوته یې څلور میاشتي مهلت ورکړچي که یي په دغه موده کي اسلام راوړ ښه که نه له جزیرآ العرب څخه به وزي. اوکه له دې دواړو څخه یو هم ونه کړي، نوبه حربي کافر شمېرل کیږي او مسلمانان به ورسره جنګیږي، څو د عربو جزیره دکفر او شرك له ناولتیا بېخي اود تل لپاره سپېڅلې سي. دغه راز یي هغوکسانو ته هم دغسي څلورمیاشتي وخت ورکړ چي کوم تړون نه وو ورسره سوی. البته کومو مشرکینو چي د مسلمانانو سره د تړون په عملي کولوکي څه ګرمه نه وه کړې او نه یي د مسلمانانو خلاف د چا مرسته کړې وه له هغوسره تړونونه یي تر ټاکلو مودو پوري پرخپل ځای پرېښوول. په دې ترځ کي حضرت ابو بکرt د اصحابو یوې ډلي ته دنده ورکړه چي اعلان کړي چي څوك په لڅو (بربنډ) دکعبي طواف نه سي کولای، بلکي په راتلونکي کال کي مشرکین حج هم نه سي کولای. چي دې اعلان په ټوله عربي ټاپووزمه کي بت پالني ته د پای ټکی کښېښود.

133- د رسول r حجونه او عمرې

په هدایآ السالك کي له ابن اسحاق څخه روایت دی چي خدای تعالی تر ابراهیم u وروسته داسي نبي نه دی مبعوث کړی چي دکعبي شریفي حج دې نه وي کړی. علامه ابن حجر(رح) ویلي دي چي حاکم په صحیح سند وایي چي رسول r ترهجرت د مخه څو حجونه کړی دی. خو ابن جوزي وایي چي د دغو حجونو شمېره نه ده معلومه. او ابن ا ثیر وایي چي ترهجرت د مخه یي هرکال حج کاوه. اما لکه چي د صحیح مسلم او نوروکتابونو څخه څرګندیږي رسولr ترهجرت وروسته یو حج کړی چي هماغه حجآ الوداع (د خدای په امانی) حج دی. دغه راز رسول r څلور عمرې کړي دي چي درې یي په میانی کي کړي دي او یوه یي د حجآ الوداع سره د لوی اختر په میاشت کي کړې ده. یوه عمره یي هغه وه چي د حدیبیي د سولي په پایله کي یي عملاً ترسره نه کړه او په حدیبیه کي یي " هدیي " ذبح کړې، احرامونه یي خلاص کړه او بیرته مدینې ته وګرځېدل. بله یي د هجرت په اووم کال د حدیبیي د سولي سره سمه ترسره کړې چي د تېرکال د عمرې قضاوه. (له دې امله دغي عمرې ته عمرآ القضاء وایي). بله یي د مکي ترفتحي وروسته له جعراني څخه وه. اوبله یي د هجرت په لسم کال د حجآ الوداع سره وه.

134- د حج فرضیت

د حج د فرضیت په هکله کتابونه وایي : په اسلام کي حج د هجرت په شپږم کال فرض سو. ځیني وایي : په اتم کال

فرض سو. خوسمه داده چې حج د هجرت د نهم کال په وروستيو کې فرض سو او د فرضيت آيت يې دادى :]و لله على الناس حج البيت [[آل عمران : 97] يعني : پرخلکو د الله دا حق دى چې که څوك د هغه کورته د رسېدو وس لري د هغه حج وکړي. او دا آيت د زياترو عالمانو په قول په عام الوفود (د هجرت دنهم کال په وروستيوکې) نازل سو. او رسولr د حج ترفرضيت وروسته يو بشپړکال حج نه دى ځنډولى او دا چې لسم کال ته يې وځنډاوه د دې عذرله امله وو، چې د آيت نزول د حج د وخت تر تېرېدو وروسته وو. (الفقه الاسلامي و ادلته).

135- حجآ الوداع يا د خداى

په امانې حج کله چې د حضرت محمد r د دعوت او تبليغ ستره دنده سرته ورسېده او د خداى تعالى " د الوهيت د اثبات " او له هغه يوه خدايه پرته د نورو د الوهيت د نفي او د محمد رسول الله r د رسالت پربنسټ د يوې نوې، سپېڅلي ټولني جوړښت را منځته سو، نو داسي ښکاري لکه چې غيبي ها تف د حضرت خاتم الانبياء r په زړه او شعورکي دا احساس پيداکړى وي چې نور په دې نابوده دنيا کې کي ستا د اوسېدلو شپې ورځي پاى ته نژدې سوي دي. ځکه نو هغه مبارك د هجرت په لسم کال،کله چې يې معاذ بن جبل t د يمن والي وټاکى، هغه ته د هغه د تللو په مهال د خبرو په ترڅ کي وويل:" ښايي ته زما سره تردې کال وروسته ونه وينې. او ښايي بيا زما دې جومات او زما قبرته راسي". نو د دې خبرو په اورېدوسره حضرت معاذ بن جبل ډېر ډېر وژړل. رشتيا خو داده چې په دې توګه لوى څښتن غوښتي وه چې په خپل استاى د دغه د عوت ثمرې و ويني، کوم چې د هغه په لار کي يې ترشلوکالو زياته موده ډول ډول ستونزې او مشقتونه وګالل. د دغه ستر او پرتمين حج بشپړه کيسه صحيح مسلم، ابو داود، نسايي، دارمي، ابن ماجه ، ابن ابي شيبه، بزار، او عبد بن حميد څخه، او هغه له حضرت جابرτد امام جعفرصادق t له خولې، د هغه د پلار امام محمد باقر بن عبد الله t څخه د يوه ستر،جامع او اوږده حديث په ترڅ کي روايت کړې ده، چې موږ يې ژباړه دلته راوړو. البته د دغه حديث په ځينو برخوکي مو څه داړتيا وړ څرګندوني هم د ځينو کتابونو په تېره د الرحيق المختوم څخه راوړي دي چې هغه مو د دې لپاره چې د حضرت جابر د اصلي حديث څخه بيلې وښوول سي په لېندېو (قوسينو) کي ليکلي دي : حضرت امام جعفر د خپل پلار له خولې وايي : موږ جابر بن عبد الله ته ورغلو، هغه زموږ څخه پوښتني وکړې، څو چې زما وار راورسېدى. ماورته وويل: زه محمد د علي زوى د حسين لمسى يم. نويي لاس زما سرته را وغځاوه او د ميني او شفقت له مخي يې زما دکميس (قميص) لوړي اوکښته تڼۍ خلاصي کړې، بيا يې لاس زما پرسينه کښېښود. په داسي حال کي چې زه دغه مهال ځوان هلك وم. بيايي راته وويل چې ښه راغلې اى زما وراره، څه چې دي زړه غواړي پوښتنه يې وکړه. نو ما پوښتنه ځني وکړه. البته دى په سترګو ړوند وو. کله چې د لمانځه وخت را ورسېد، نو دى په يوه جامه کي چې پرځان يې را پېچلې وه لمانځه ته ولاړ سو. دا جامه دونه کوچنۍ وه چې کله به يې اوږوته کش کړه د لاندي خوا به ورپورته سوه او پټو يې څنګ ته پر يوه دَربلى (سه پايه) غوندي شي ايښى وو. نو يې موږ ته لمونځ راکړ. بيا ما ورته وويل چې د رسول الله د حج په هکله موږ ته خبرراکړه. هغه د لاس او نو ګوتو په شمېره او اشاره وويل: رسول الله r په مدينه منوره کي نه کاله و اوسېدى او حج يې ونه کړ. بيا يې د هجرت په لسم کال خلکو ته اعلان وکړ چې رسول الله r د حج کولو اراده کړې ده. نو ډېر وګړي مدينې منورې ته راغلل. ټولو غوښتل چې په رسولr پسي اقتدا وکړي. او څنګه چې هغه r کوي هغسي وکړي. هغه ووچي (د شنبې په ورځ چې د ميانى څلور يا پنځه ورځي پاته وې، د سفر لپاره يې تياري ونيول. ورېښتان يې ږمونځ او غوړکړه د هديې څارويو ته يې د هديې د نخښې ځانګړي پټى ور په غاړه کړې، د ماپښين لمونځ يې په مدينه کي څلور رکعته وکړ)، بيا موږ د هغه سره له مديني څخه را ووتلو، څوچي (ترمازديګرد مخه)ګ ذوالحليفي ته ورسېدو. (هلته رسول r واړول او د مازديګر لمونځ يې څلور رکعته سفريانه وکړ، اوشپه يې هلته په ذوالحليفه کي تېره کړه). هلته د عميس لور اسماء، محمد بن ابو بکر الصديق وزېږاوه. نو اسماء رسول r ته سړى ور واستاوه، چې څنګه وکړم ؟ رسول r ورته وويل :" غسل وکړه او د وينې ځاى په يوه ټوکره بند کړه او احرام وتړه ". (بيا يې سهار صحابه ووته وويل: د شپې زما د څښتن له لوري يو څوك راغى او ماته يې وويل: په دې مبارکه ناوه کي لمونځ وکړه او ووايه چې عمره هم د حج په وخت کي ترسره کيږي)، (بخاري او الرحيق المختوم). بيا يې په جومات کي لمونځ وکړ(دغه لمونځ يې چې د ذوالحليفي په جومات کي وو، د احرام دوه رکعته سنت لمونځ وو. مرقات. خو په کيف حج النبي نومي کتاب کي وايي: د رسول r دغه لمونځ پردې دلا لت نه کوي چې محرم دي دوه رکعته د احرام سنت وکړي . لکه چې ډېر وګړي دغه کارکوي. دا لمونځ رسولr د مخه تردې چې احرام وتړي کړېدي. او لکه چې امام نووي (رح) د مسلم په شرح کي ذکر کړي دي حسن بصري (رح) ويلي دي چې دغه دوه رکعته د سهار لمونځ وو). بيا آنحضرت د ماپښين ترلمانځه د مخه د احرام لپاره غسل وکړ. وروسته بي بي عايشي د رسول r پربدن او سر په خپل لاس زريره (هغه خوشبويي چې په پرېو للو له منځه ځي) اوپه مشکو ګډه خوشبويي، ووهل، چې د دغي خوشبويى ځلا د هغه د سر او ږيري پر ورېښتانو ښکارېده . خو هغه دغه خوشبويي پرې نه وله، بلکي پرې

اېښي يې وه . بيا يې لنګ اوڅادر واغوستل (احرام يې وتاړه) د ماپښين لمونځ يې سفر يانه وکړ، بيايې پر مصلى باندې د حج او عمرې لپاره يو ځای د احرام نيت وکړ او د " لبيك " آواز يې پورته کړ). بيا (بهرراووت) پرخپله اوښه " قصواء " سپورسو ځو چې يې بيداء ته ورساوه (بيداء هغې دښتې يا بيديا ته وايي چې څه نه وي پکښې اودغه بيداء د ذوالحليفې سره د يو ځای نوم دی) حضرت جابر وايي : ماچې وکتل چې سترګومې ليدل د رسولr په مخکې پلي او سپاره روان وه . ښي لوري ته هم دغسې اوکيڼ لوري ته يې هم دغسې او شاته يې هم دغسې پلي اوسپاره روان وه. او رسولr زموږ په منځ کې روان وو. په داسې حال کې چې پر رسول r قرآن نازلېدی اوهغه يې په تاويل پوهېدی. نوڅه چې به رسول r کول، موږ به هم هغه کول. هغه په توحيد ويلو، (لبيك ويلو) آواز پورته کړ :" لبيك اللهم لبيك . لبيك لا شريك لك لبيك، ان الحمد و النعمآ لك و الملك لا شريك لك ". (يعني : زه ستا د فرمان پلې کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړ يم. لويه څښتنه ! ستا د فرمان پلې کولو او ستا چو پړ ته حاضر او تيار ولاړيم. ستا د فرمان پلې کولو او ستا چوپړ ته حاضر او تيار ولاړ يم، تا لره هيڅ شريك نسته، زه ستا د فرمان پلې کولو او ستا چو پړته حاضر او تيار ولاړ يم، په رشتيا سره ټوله ثنا، صفت او نعمتونه تالره دي، او ټولواکي تالره ده، تالره شريك نسته). خلکو هم په دغه لبيك ويلو سره آوازونه پورته کړه.

خو رسول r په دې هکله څه ترديد ښکاره نه کړ. او رسولr همدغسې دغه تلبيه ويل. جابروايي : موږ بېله حجه د بل شي نيت نه ووکړی اود حج په مياشتوکې مو عمره نه پېژندل. څوچې د رسول r سره (پوره يوه اوونۍ وروسته سر مابنام مکې ته ورسېدلو.

رسول r په ذي طوی کې تم سو، هلته يې شپه وکړه، د سهارترلمانځه وروسته يې غسل وکړ، بيا سهار مکې ته ننووت. دا ديکشنبې ورځ د ذي الحجې څلورمه وه، پرلاري اته ورځې تيرې سوې) بيا بيت الله شريفې ته را ورسېدو، رسول r د حجراسود استلام وکړ. بيا يې په طواف کې درې واره په درو شوطوکې رمل وکړ. (يعني د طواف په لومړيو درو ګردشونوکې يې د جګړې د اتلانو غوندې د بدن او اوږو په خوځولوسره ځانګړی حرکت ترسره کړ) او په نورو څلورو شوطونو کې يې عادي تګ وکړ، بيا مقام ابراهيم ته ورغی اودا آيت يې ولوست :] واتخذوامن مقام ابراهيم مصلٰى [[البقره: 125] (عبادت ته د درېدوځای پهυد ابراهيم ځانګړې توګه د لمانځه ځای جوړکړئ). بيا يې دوه رکعته لمونځ وکړ او مقام ابراهيم يې د خپل ځان اوکعبې ترمنځ راووست. (يعني د مقام ابراهيم ترشايې دغه دوه رکعته لمونځ وکړ)، چې په دغو دوو رکعتونو کې يې] قل هوالله احد [او] قل ياايهاالکافرون [وويل. (يعني په لومړي رکعت کې يې ترالحمد لله وروسته قل يا ايها الکافرون او په دوهم رکعت کې يې ترالحمد لله وروسته قل هو الله وويل. نووي د مسلم شرح). بيا بيرته حجراسود ته وروګرځېد او مچ يې کړه. بيا د صفا او مروه د دروازې له لارې صفاته ووت. کله چې صفا ته نژدې سو دا آيت يې ولوست :]ان الصفا و المروآ من شعائرالله [[البقره:158] (صفا او مروه د الله له نښانو څخه دي) او ويل يې : په هغه څه پيل کوم چې خدای تعالى پيل په کړی دی. نو په صفا يې پيل وکړ او ور وخوت، څوچې بيته شريفه يې وليدل، قبلې ته مخامخ ودرېدی او خدای تعالى يې په يووالي او لويي ياد کړ، ويې ويل: بېله رشتياني معبوده بل د عبادت وړ نسته او دغه معبود يودی او شريك نه لري. ده ته واکمني ده او ده ته حمد و ثناده او هغه پرهرشي قادر دی. او بېله رشتياني معبوده بل معبود نسته او دغه معبود يو دی کوم چې خپله وعده يې پرځای کړه، هغه وعده چې د مکې د فتحې او نورو سترو فتوحاتو په هکله يې کړې وه، او برى يې ورکړخپل بنده (حضرت محمد) ته. او يوازې يې دکافرانو او د ښمنانو ډلوته ماته ورکړه. بيا يې د دغو اذکارو په منځ کې دعا وکړه او دغه ذکر او دعايې درې ځلې تکرار کړه. بيا له صفا راکوز سو اود مروه پرلور روان سو، څو چې د دې ناوې په نس او ژوره برخه کې يې چابك ګامونه واخيستل. بياکله چې مخ پرلوړه روان سو، عادي ګامونه يې اخيستل، څو چې مروه ته ورسېد. او بيا هماغسې د مروه غرګي ته وخوت څو چې بيته شريفه يې وليدل، قبلې ته مخامخ ودرېدی او هماغه توحيد و تکبير او دعا او سعي او د دغي ناوې د نس چابك تګ يې تکرارکړ. بيا يې وفرمايل : " که زه په دې خبره چې اوس په وپوهېدم، د مخه پوهېدلی وای " هدی " مې [هغه قرباني چې په حرم کې يې حلالوي] د خپل ځان سره نه راوستل اوحج مې په عمره بدلاوه او له احرامه را وتلم. نوکه په تاسي کې داسې څوك وي چې هدی نه وي ورسره، نودې د عمرې د اعمالو ترسرته رسولو وروسته ځان حلال کړي، له احرامه دې را ووزي او حج دې عمره وګرځوي ". نو سراقه د مالك زوی ودرېدی او ويې ويل: ای د خدای استازې ! آيا دغه عمره د حج په شپوکې ياد حج سره په همدغه زموږ په کال ده، که به تل ترتله وي ؟ نو رسولr د تمثيل په توګه خپلې ګوتې يو په بله سره کښې ايستې اودوه واره يې وويل:" عمره په حج کې داخله ده او تل ترتله به داسې وي ". له بلې خوا حضرت علي کرم الله وجهه له يمن څخه د رسول r اوښان راوستل او بي بي فاطمه يې د هغو خلکو په ډله کې وموندل چې له احرامه راوتلې وه ؛ رنګ کړې کالي يې اغوستي وه او سترګې يې توري کړې وې. نو علي د دې دغه کار بد ومانه. دې ورته وويل چې : د دې کار امر مې پلار راکړی دی. حضرت

جابر وايي چې حضرت علي په عراق کي وويل چې : زه په داسي حال کي چې فاطمې ته د دې کار له امله په غوسه وم، رسولr ته ورغلم څو د هغې د دغي خبري په هکله پوښتنه ځني وکړم. نو مې رسولr خبرکړ چې ما د دې دغه کار ښه نه دی بللی . رسولr راته وويل: "هو. دا رښتيا وايي. دا رښتيا وايي. تاکله چې حج پرځان فرض کړځه دي وويل؟ ". حضرت علي ورته وويل : ما وويل او داسي نيت مې وکړ چې: ای باري خدايه ما احرام وتاړه په هغو سره چې ستا رسول احرام تړلی دی. رسول وويل : " چې زما سره خو هديي دي ته هم احرام مه باسه ".

حضرت جابر وايي : نو هغه اوښان چې حضرت علي له يمن څخه راوستلي وه، اوهغه اوښان چې رسول r د ځان سره راوستلي وه، ټول سل اوښه وه. حضرت جابروايي : ټول خلك له احرامه را ووتل او د سر وربېښتان يې لنډ کړه. مګرحضرت نبي r اوهغه چې هديي ورسره وې په احرام کي پاته سول. کله چې د ترويې ورځ (د لوی اختر د مياشتي اتمه) سوه ټولو منا ته مخه کړه او د حج احرامونه يې وتړل. رسول r پرخپله اوښه منا ته ولاړ اوهلته يې د ماپښين، مازديګر، ماښام، ماخستن او سهار لمونځونه وکړل. بيا يولږڅه ټال سو، څو لمر راوخوت (يعني د سهار لخوا لمر پرجبل ثبير باندي څرګند سو) او امر يې وکړ چې د " نَمِرې " په ناوه کي دي ده ته خېمه ووهل سي. بيا رسول د عرفات په لوري وخوځېد. قريشو داسي نه ګڼل چې دی r دي د مشعر الحرام سره ونه درېږي. لکه چې قريشو د جاهليت په زمانه کي داسي کول. نو رسول تر مزدلفې ور تېر سو، څو عرفات ته ورسېدی، هغه خېمه يې وموندل چې ده ته په " نَمِرَةٌ " کي درول سوې وه او هلته تم سو، څو چې لمر وګرځېد او د زوال وخت سو. بيا يې امر وکړ چې د ده اوښه " قصوا " تياره کړي، هغه يې د ده سپرلۍ ته آماده کړه. نو دی د عرنې د ناوې نس (منځ) ته، کومه چې له عرفات څخه نه ده ولاړی. (دغه مهال د ده پر شا و خوا يولك څلېرويشت زره، يا يو لك څلور څلوېښت زره انسانان را غونډ سوي وه). ده دې خلکوته خپله خطبه واورول، ويې ويل:" ای وکړو ! زما خبري واورئ، ځکه زه نه پوهيږم، ښايي زه تردې کال وروسته دلته ستاسي سره هيڅ ونه ليدلای سم). بېشکه چې ستاسي ويني او ستاسي مالونه پرتاسي باندي داسي حرام دي، لکه دغه ستاسي نننۍ د عرفي ورځ چې ستاسي په دغه د لوي اختر په مياشت کي ستاسي په ښار مکه کي حرامه ده. پوه سئ چې د جاهليت د چارو هرشي زما تر پښو لاندي دی (يعني باطل دی) او د جاهليت د وختو د وينوکساتونه اخيستل هم له منځه تللي او باطل سوي دي. زه د لومړي ځل لپاره د خپلي قبيلې د وينو څخه د ربيعه بن الحارث د زوی ويني باطلوم کوم چې د بني سعد په قبيله کي په رضاعت شيدې ورکړه سوي وې او هزيلو وواژه. او د جاهليت د زمانې سود باطل دی. او لومړی سود چې زه يې باطلوم زموږ د قبيلې له سوده څخه د عباس بن عبد المطلب سود دی چې ټوله باطل دی. (دغه راز) د ښځو په هکله پرهېز وکړئ او له خدايه Y وبېرېږئ، ځکه چې دوي تاسي د خدای Y په عهد او امان په نکاح کړي. او د دوی شرم ځايونه مو د خدای په خبره او امر ځانوته حلال کړي دي. او ستاسي له حقوقو څخه پردوی باندي دا دي چې دوی ستاسي فرشونو ته داسي څوك رانه ولي چې ستاسي خوښ نه وي. (مراد يې دا دی چې دوي دي ستاسي دکور دننه د تللو او هلته دکښېنستلو اجازه هغه چاته نه ورکوي چې تاسي يې نه خوښوئ، خپل وي که پردی). اوکه دوی داکار وکړي داسي يې ووهئ چې ډېري خوږ نه سي. او دوی پرتاسي دا حق لري چې دوی ته پرمشروع طريقه خواړه او لباس ورکړئ. ما په تاسي کي هغه شی پرې ايښی چې که په هغه منګولي کلکي کړئ هيڅکله به بې لاري نه سئ، چې هغه د خدای Y کتاب (قرآن) دی. په ياد ولرئ ترما وروسته بل نبي نسته او ترتاسي وروسته بل امت نسته. ځکه نو د خپل خدای r عبادت کوئ، پنځه وخته لمونځ کوئ، د رمضان د مياشتي روژه نيسئ ، په خوښي سره له خپلو شتو څخه زکات ورکوئ، د خدای د کور حج کوئ او د خپلو واکمنو اطاعت کوئ. اوکه داسي وکړئ، نو جنت له به داخل سئ. او تاسي به د قيامت په ورځ زما په هکله وپوښتل سئ چې ما ستاسي سره د خدای د احکامو په باره کي څه کړي دي. نو تاسي به څه وواياست ؟ ". اصحابو وويل: موږ شاهدي ورکوو چې تا خپل رسالت موږ ته رسولی او خپل امانت دي ادا کړی او امت ته دي نصيحت کړی دی. نو رسول r د شهادت په ګوته په اشارې سره چې آسمان ته يې پورته کړه او خلکو ته يې ونيول، درې واره وويل:" ای باري خدايه ! اوسه شاهد ".

(کله چې رسول r له خطبې څخه فارغ سو د خدای جلت عظمته له لوري دغه آيت نازل سو:] اليوم اکملت لکم دينکم واتممت عليکم نعمتی ورضيت لکم الاسلام ديناً [[المائده: 3] ژباړه: نن ماستاسي لپاره ستاسي دين بشپړکړ اوخپل نعمت مې پر تاسي پوره کړ او اسلام مې ستاسي لپاره د دين په توګه غوره کړ. څنګه چې حضرت عمر دا آيت واورېدی نو يې وژړل. چا پوښتنه ځني وکړه چې ولي ژاړې ؟ ويې فرمايل: ځکه ژاړم چې تربشپړ تيا وروسته زوال دی. بخاري له ابن عمر څخه). بيا (بلال) اذان وکړ، بيا (يې) اقامت وکړ، بيا رسول r د ماپښين لمونځ په جماعت وکړ. بيا (بلال) اقامت وکړ او رسول r د مازديګر لمونځ په جماعت وکړ او د دې دواړو لمونځو نو په منځ کي يې بل هيڅ لمونځ ونه کړ. بيا رسول r پرقصوا سپور سو څو چې په عرفات کي د دربډو ځای ته ورغی، د خپلي اوښي قصوا نس يې د جبل رحمت د لويو ډبرو خواته وګرځاوه چې جبل المشاآ نومی ځای

يې په مخ کي راغی، قبلي ته مخامخ ودرېدی او ترهغو هلته ولاړ وو، څو چې لمرلوېدی او ژېړزګي يې لېږڅه له منځه ولاړه او د لمرټيکی ډوبه سوه، اسامه بن زيد يې ترشا سپورکړ او له عرفات څخه د مزدلفي په لور رهي سو. د قصوا اوښي واګي يې ترډې اندازې ځانته راکش کړي او ټينګي نيولي وې چې د قصوا سرد هغې د زين له هغه ځايه څخه نښتی کوم چې سپرلی پرهغه باندي د سټريا په مهال، پښې ايږدي او د ښي لاس په اشاره يې وويل: ای وګړو په ډاډ او وقار د رومئ او ورو ورو ځئ. اوکله چې به د رېګوکومي غونډی ته ورسېد، د اوښي واګي به يې لږ څه خوشي کړې، څو اوښه چټکه پر وخيژي، څو چې مزدلفې ته ورسېد. هلته يې د ماښام او ماخستن لمونځ، ماخستن په يوه اذان او دوو اقامتو په جمع وکړ. او د دې دواړو لمونځونو په منځ کي يې کوم نفل يا سنت لمونځ ونه کړ. بيا رسول r اړخ وواهه، څو چې سپېدې وچاودې اوکله چې د سهار وخت ورته څرګند سو په يوه اذان او يوه اقامت يې د سهار لمونځ ادا کړ. بيا پر قصوا سپور سو څو مشعر الحرام (قِزح غره) ته ولاړی، ته يې دعا وکړه او په تکبير، تهليل او توحيد يې يادΨقبلې ته مخامخ ودرېدی او خدای کړ، ترهغو هلته ودرېدی څوچې ښه رڼا سوه، بيا ترلمر راختو د مخه له مزدلفې څخه رارهي سو او د عباس زوی فضل يې ترشا سپورکړ. فضل ښکلي وربښتان درلوده، سپين او پی مخی وو. له مزدلفې رهي سو، له داسي ښځو سره تېر سو چې پرهودج (د اوښρنوکله چې رسول د فضل پرمخ لاس کښېښود ،ρپرکجاوه) سپرې تېرېدلې. فضل هغوته کتل پيل کړه. رسول له بلې خوا لاس ورواړاوه او د فضل پرمخ يېρفضل خپل مخ بل لوري ته واړاوه، نو رسول نيوی چې له هغې خوايې هم واړوی، (په نورو صحيحو روايتونو کي وايي چې فضل يوې ختعمی څخهρ څخه يې پوښتنه کول،کتل اوهغې ده ته کتل. دغې ښځې د رسول ρښځې ته چې د رسول پوښتنه وکړه چې زما پر پلار حج فرض سوی دی، خو هغه ډېر سپين ږيری دی او پرسپرلی ځان ورته وويل:" هو ". متفقρنه سي تکيه کولای، نو آيا زه د هغه لپاره حج وکړم ؟ رسول د مُحَسرد ناوې نس ته ورسېدی او اوښه يېρعليه له مشکوٰآ او مرقاآ څخه). څو چې رسول لږڅه چټکه کړه. بيا يې هغه منځنۍ لار واخيسته،کومه چې جمرآ الکبری ته ور وزي. او دغې جمرې ته کومه چې د وني سره پرته ده ورغی (هغه مهال هلته يوه ونه ولاړه وه. جمرهْ کبری ته جمرهْ عقبه هم وايي) او په اوو شګو يې وويشته. په داسي حال کي چې د وايه. اودغه شګې دغونه وې لکه د باغليو دانې.]الله اکبر[هري شګې ويشتلو سره به يې دغه شګې دغې جمرې ته د هغې ناوې له منځه ورووېشتې کومه چې دغه جمره پکښېρرسول واقع ده. بيا د حلالېدو ځای ته وروګرځېد او دري شپېته اوښان يې پخپل لاس حلال کړل. ρبيا يې حضرت علي ته د حلالولو دنده وسپارل او هغه پا ته اوښان حلال کړل او رسول په خپله دې قرباني کي شريك کړ. بيا يې امر وکړ چې د هر اوښ څخه يوه يوهτحضرت علی ټوټه غوښه پرې کړي، چې په دېګ کي واچول سوې او پخې سوې. او له دغوغوښو څخه حضرت سپور سو او په بېړه کعبېρ وخوړې او ښور وا يې وچښل. بيا رسول τ او حضرت علی ρمحمد شريفي ته ولاړ او د اِفاضي طواف يې وکړ اوپه مکه شريفه کي يې د ماپښين لمونځ ادا کړ. بيا د عبد المطلب اولادې ته (چې عباس او د هغه زامن وه او عبد المطلب يې نيکه کيږي)،کوم چې خلکو ته يې د زمزم اوبه ورکولې، ورغی او ويې ويل: ای د عبد المطلب اولادې ! ما ته د زمزم اوبه راوکاږئ. که خلکو زما د عمل په پيروي ازدحام نه کولای ما به ستاسي سره دغه اوبه راکښلي وای. نو هغو يوه سلواغه اوبه ورته راوکښلې او وچښلې. (ترډې ځايه د جابرحديث وو). دغه ورځ يوم النحر وه، يعنی د ذيρآنحضرت يوه خطبهρالحجې لسمه د لوی اختر لومړۍ ورځ وه. په دغه ورځ هم څابښت مهال رسول په منا کيρواورول. بيا د ذي الحجې پر 11_12_13 ورځو، يعني په ايام تشريق کي رسول پر ذکر سر بېره، خلکو ته دΨواوسېدی چې په دې ورځوکي يې د حج پر مناسکو او د خدای شريعت احکام هم ور زده کول. بيا په يوم النفر (دوتلو يا تللو) په ورځ چې د ذي الحجې (13) کيږي، له منا څخه ولاړ او په ابطح ناوه کي يې د بني کنانه وو په خيف کي واړول. (ابطح، محصب او خيف بني کنانه درې سره د يوه ځای نومونه دي. اوس پردغه ځای د مکې د ښار نوي ودانۍ جوړې سوي دي).

د ماپښين، مازديګر، ماښام او ماخستن لمونځونه يې هلته وکړه، د ماخستن ترلمانځه وروسته لږڅه بيده سو، بيا راپاڅېد، سپور سو او بيت الله شريفي ته ولاړ، طواف وداع (د خدای په امانی طواف) يې وکړ او بيا د حج د مناسکو څخه په وزګارېدو سره مدينې شريفي ته ستون سو.

پنځمه برخه: مکه او کعبه او تر حضرت محمد وروسته اسلامي پير

136- حضرت عمر ر ض مکه اوکعبه

لکه څنګه چې پوهیږو په اسلام کې د راشده خلفا وو سپېڅلی دور له څخه راپیلیږي. خو څنګه چې له یوې خوا د اسلام د دغه ستر لومړنیτحضرت ابو بکر صدیق خلیفه د حکومت زمانه ډېره لنډه وه او له بلې خوا هغه په قبایلي سیموکي د امنیت په ټینګولو او نورو ډېرو اړتیا وړ ربړو په اوارولو بوخت وو. او د هغه په وختوکي مکې اوکعبې ته دنه اړتیا له امله څه کار نه دی سوی. ځکه نو موږ دلته د مکې او کعبې په دکار او خدمت په هکله معلومات وړاندي کوو. له صحیحو احادثو څخه ثاτاړه د حضرت عمر د جزیرآ العرب څخه د ټولو مشرکینو، یهودو اونصارا وو د وتلو حکمρبتیږي چې رسول د وروستي وصیت سره سم د لومړي ځل لپاره حضرت عمر فاروقρورکړی وو. چې دا حکم د هغه د خپل خلافت په دوره کي په عملي توګه پلی او تطبیق کړ.هغه د عربو ټول ملك د مشرکینو او نورو ټولو غیراسلامي عناصرو څخه پاك کړ او حرمینو شریفینو ته یې د هغو ننوتل د تل لپاره قانوناً منع کړه چې د هغې له مخي د جدې، ینبع اوصنعا تر بندرونو پوري نامسلمانه وګړي راتلای سوای، خو مکې مکرمې ته نه سوای ننوتلای. دغه قانون ترحضرت وروسته هم د اسلام نورو ټولو خلفا وو او واکمنانو په ټینګه عملي کړ. چې ترτعمر همدې اوسه په سعودي کي عملي کیږي. د مکې مکرمې څخه تقریباً (23) کیلو متره وړاندې، د پولیسو یوه ځانګه ځای پرځای سوې او هلته پرسړك باندي پر یوه غټه لوحه د ځانګړو نخښو په واسطه د مسلمانانو او غیر مسلمانانو، سره بېلي سوي لاري ښوول سوي اوپه نخښه سوي دي. پردغه لوحه باندي ښي خواته په عربي لیکل سوي: (غیرالمسلمین) او تر هغه لاندي په انګریزي لیکل سويNon Moslems.)) وریسې لیکل سوي : (مکآ المکرمآ للمسلمین فقط). اوترهغه لاندي په انګرېزي لیکل سوي: (Makkah Moslems Only) له دې امله دی چې ترنن ورځي د خدای په فضل او مرحمت دغه مقدسه ارشود غلیمانو له ناپاکو لاس وهنو څخه خوندي پاته ده، او مسلمانان هم د دغسي لاس وهنو په وړاندي ډېرحساس او جدي دي. بل له ډېرو پخوا مهالونو څخه په مکه مکرمه کي ډېر ورانوونکي سېلابونه راتلل، چې له هغو څخه به نه یوازي ځاني اومالي تاوانونه رسېدل، بلکي بیت الله شریفي د دغو سېلابونو د مخنیوي لپاره "τته به یې هم ډېر سترتاوان اړاوه. نوحضرت عمر مروه " ته نژدې په " المدعٰی " نومي ځای کي یو ډېر پیاوړی بند ودان کړ، چې د هغه په جوړلو سره ترکابو (185) کالو حرم شریف اود مکې اوسېدونکي د سېلابونو له آفته خوندي وه. خو په کال 202 س. کي دغه بند د زمانې په تېرېدو سره د کمزورۍ له امله بیرته یوه سېل یووړ، چې دغه سیل ته " سیل ابن حنظله " وایي. دغه راز په کال 17 س. د حج د فریضې د اداګ کولو لپاره مکې ته تشریف یووړ، د مکې اوτکي چې حضرت عمر مدینې په لارکي یې پرهر مزل د حاجیانو او نورو مسافرو د هوسایی لپاره تمځایونه، سرایونه، چینې، سیوري لرونکي ځایونه او د مسافرو مېلمستونونه جوړکړل . ډېر نوي څاګان یې وکیندل او د پخوانیو څاګانو د پاکولو حکم یې هم ورکړ. همدغه سترصحابي او د اسلام خلیفه د لومړي ځل لپاره د حرم شریف د پراختیا په منظور د هغه شاوخوا د یوه داسي سترکار بنسټ کښېښود چې لړۍ یېτډېرکورونه رانیول اوهغه یې پراخه کړ. ده ترهمدې اوسني مهاله روانه ده. اوهیله ده بیاهم د اړتیاپه مهال روانه اوسي. کله چې د اسلام د خلافت د چارو واګي په لاس کي واخیستې، نوτامیرالمؤمنین حضرت عمرفاروق د اسلام د فتوحاتو د ډېرښت له امله دکعبې د زیارت کوونکو شمېره دونه زیاته سوه چې په کال 17 س. (638 ع.) کي د لومړي ځل لپارهτپه مسجد الحرام کي نه ځایېدل. نو هغه د حرم د پراختیا یوه هراړخیزه پروژه جوړه کړه، کعبې ته نژدې کورونه یې په ډېرو پیسو رانیول او د هغو په نړولو او له منځه وړلو سره یې د حرم غولۍ پراخه کړ. بیایې چارچاپېره دېوال پرراوګرځاوه، د شپې به یې پردغه دېوال ډیوه هم ایښوول، چې حرم به په رڼاکېدی .

137- یوه ډېره لنډه کیسه

پرکعبه شریفهτوایي چې حضرت عمر باندي د ښځو سره یوځای د نارینه ووطواف منع کړی وو، نوکله چې یوه ورځ مسجد الحرام ته ننوتی ویې لیدل چې یو سړی د ښځو سره یوځای طواف کوي. نو هغه یې یوه دره وواهه، او ورته ویې ویل : ته نه یې خبر چې ما دا کار منع کړی دی ؟ هغه ورته وویل : نه، زه نه یم خبر. حضرت عمر ورته وویل: په دې هکله دي زما له حکمه څه نه دي اورېدلي ؟ هغه ورته وویل: نه. بیا حضرت عمر ورته وویل : نو ونیسه زما څخه د دغي یوې درې قصاص واخله. هغه ورته وویل چې نه یې اخلم. عمر ورته وویل چې : بیا نو ما وبخښه. خو هغه ورته وویل چې نه دي بخښم. نو وایي چې حضرت عمرخواشینی ځني رهي سو. بله ورځ د حضرت په څېره کي د دې خواشینی نخښه له ورایه ښکارېده . نو یو چا دغه سړي ته وویلτعمر چې : د ښادۍ سې ورسه د امیرالمؤمنین مخ ته وګوره چې څونه خوابدی دی. نو هغه وو چې سړی ورغی او ورته ویې ویل چې ما بخښلی یې.

138- يوه بله لنډه کيسه

د خلافت په پېرکي يوهτ په سيرتِ اف اسلام کي وايي چي د حضرت عمر داسي پېښه وسوه چي هم د عبرت وړده او هم له هغي څخه په ډاګه جوتيږي چي په اسلام کي پاچا او بې وزلی څه توپيرنه لري. او په هغه کي مساوات تر ټولو لوړ او سترځای لري. وايي چي " جبله " نومي د غسانيانو پاچا اسلام راوړ، اود حضرت عمر په مخکي د اطاعت د د هغه په ډېر درنښت هرکلی وکړ. کوم وختτڅرګندولو لپاره مديني ته ورغی. حضرت عمر چي هغه مکي ته ولاړی او دکعبي مبارکي طواف يي کاوه، يو بې وزلی سړی هم دغه مهال په طواف بوخت وو،چي نابېره د دغه حاجي دکالو يو پېڅکی د پاچا پر اوږو ولوېدی. هغه په قهرسو او دغه بې وزلي ته يي يوه داسي چپلاخه ورکړه چي غاښونه يي ور وايستل. د دې ته يي،کوم چي پهτکيسي پاته برخه د حضرت عمر له هغي ليکني څخه لولو، چي ابو عبيده شام کي د اسلامي پوځونو سرلښکر وو، لېږلې وه: دغه بې وزلی سړی ماته راغی اود غور غوښتنه يې وکړه. ما جبله را وغوښت او پوښتنه مې ځني وکړه چي: ولي دي د يوه مسلمان ورور سره داسي بد سلوك کړی دی ؟ هغه راته وويل چي زما بې عزتي يې کړې وه اوکه د دغه پاك ځای لحاظ نه وای، نو ما به هلته وژلی وای. ما ورته وويل چي په دې خبرو دي خپل جرم نور هم دروند کړ. او ترڅو چي له دغه سړي څخه بخښنه ونه غواړې، نو قانوني سزاته به غاړه ږدې. جبله راته وويل : زه يو پاچا يم او هغه يو عادي سړی دی. ما ورته وويل چي دلته د پاچا او نه پاچا خبره نه راپورته کيږي. تاسي دواړه مسلمانان ياست او دواړه د قانون په وړاندي يو برابر ياست. هغه راته وويل: دغه سزا يوې بلي ورځي ته ټال کړئ. ماهم د مظلوم په اجازه سزا وځنډول. خو جبله د شپې وتښتېدی او اوس د " عيسوي سپو " سره ملګری دی. (لومړنيو مسلمانانو به بازنطيني پاچهان په دغه لقب يادول. خو افسوس چي اوس عيسوي سپي ځينو خلکو د خپلو بادارانو په صفت منلي دي). ابن خلدون په خپل تاريخ کي ليکي : دغه مرتد پاچا د مړيني ترمهاله هلته په قسطنطنيه کي واوسېدی او په 20 س.کال ومړ. د ثقاتو په روايت جبله بيا پرخپل دې بد عمل پښېمانه سو او تل به يې د مرګ ترساعته پرخپلو د غوکړو ژړل.

، مکه اوکعبهτ 139- حضرت عثمان

کار، د اسلامτ دکعبې شريفي د حرم د پراختيا په هکله د حضرت عمر ته دلاري ډيوه سوه. کله چي د اسلام خلافت هغه ته ورسېد،τدرېيم خليفه حضرت عثمان نو د مسلمانانو شمېرنور هم زيات سو او له دې امله د حرم پراختيا ته يو ځل بيا اړتيا وليدل سوه. په کال 26س. (647ع.) کي چي حضرت عثمان مکي مکرمې ته د عمرې ادا کولولپاره ولاړ، هلته يې په دې هکله د صحابهٔ کرامو سره سلا مشوره وکړه او د هغې سره سم يې په دغه کال حرم ته نژدې ډېرکورونه رانيول او د هغو په له منځه وړلوسره يې حرم شريف نورهم ښه پراخه کړ. او د هغه څلورو لوروته يې برنډې هم جوړي کړې. چي په دې دی. دغه مهالτډول لومړنی سړی چي د حرم چاپېره يې برنډې وداني کړي دي، حضرت عثمان هغه د مکي د خلکو په غوښتنه د " شعيبيې" پرځای د " جدې " د بېړيو تمځای (بندر) هم جوړکړ، چي موږ يې په دې کتاب کي يادونه په څه تفصيل سره د " جدې " ترسرليك لاندي کړې ده.

140- يوه تاريخي يادونه

لکه چي د امام ازرقي د تاريخ مکه او تاريخ المکآ المکرمه له څرګندونو څخه ښکاري حرم ته د نژدې کورونو څښتنان پرحضرت عمر او بيا پرحضرت عثمان باندي د خپلو کورونو په پلورلو او د هغو په له منځه وړلو نه وه خوښ. امام ازرقي وايي: ځينوکسانو د خپلوکورنو د پلورلو او د هغو د بيو د اخيستلو څخه ډډه وکړه. نو هغو ته وويل: تا سو دکعبې په غولي کي کورونه جوړکړي دي. په داسي حال کي چيτعمر دکعبې غولی د چا ملکيت کېدای نه سي. خو زه د دې سره سره تاسوته د دغو کورونو بيه د دغو کورونو بيي دکعبې په خزانه کي کښېښوولېτدرکوم. خو چي هغو ونه منل، حضرت عمر او دکورونو د نړولو کار يې پيل کړ. هغو بيا وروسته دغه پيسې په خوښي سره واخيستلې. په وختو کي هم ځينوکسا نو د خپلو کورنو د خرڅولو څخه ډډهτدغه راز د حضرت عثمان هغه نړول، نو هغو شورماشور جوړکړ. حضرت عثمان را وغوښتلτوکړه. کله چي حضرت

عثمان او ورته ويې ويل: ستاسي سره حضرت عمر هم دغسي وکړه، خو پر هغه مو چيغي ونه وهلې او زما سره تاسي زما حلم دې کار ته هڅولي ياست. نو يې د هغو د بندي کولو امر وکړ. خو د يوه صحابي چې عبد الله بن خالد بن اسيد نوميږدی، په منځګړيتوب يې بيرته پريښوول.

141- شخړي، ډلي ټپلي او پرې او جنبې

ګرانو لوستونکو ته به دغه سرليك څه حيرانوونکی او عجبه غوندي ښکاره سي، چې د مکې اوکعبې په تا ر يخ کې د دې خبرو په باب څرګندونو ته څه حاجت دي ترشهادت را وروسته په مسلمانانو کي شخړې، پرې جنبې،؟ عرض دادی چې د حضرت عثمان جګړې، ډلي او مخالفتونه را وټوکيدل. چې دې چارو د اسلام پر ټولو شوْونو، په هغو کي د مکې او مديني پراوضاعو او د مقدسو حرمينو پرحال تاثير اچولی دی. او دغه تاثير ډېرې تاريخي پېښې زيږولي دي. چې موږ په راتلونکو پاڼوکې اړکيږو د هغو په هکله يادوني وکړو. نو ځکه لازمه ده چې دلته لومړی د دغو پرو جنبو په هکله څه رڼا واچوو. څو په راتلونکي کي د دغو اغيزو له امله د ځينو پيښوله بنسټيزو عواملو څخه په خبر تيا کې تاريخي مسائل وڅيړو. د سپرټ اف اسلام ليکوال اميرعلي وايي :" هر مسلمان چې د سره مينه لري په دې خبرو به افسوس وکړي اوρاسلام د ستر پيغمبر حضرت محمد مصطفى وبه شرميږي. هغه وايي افسوس خو پردې دی چې د انساني توکم مذهب او نړۍ والي ورورولئ په خپلوکې د جګړو اوکرکو له ناخوالو څخه ځان خلاص نه کړای سو. او هغه مذهب چې مقصد يې مايوسي، او سره پاشلي نړۍ ته د هوسايي او نيکمرغی رسول وو، په خپله د غضبناکو جذباتو او واك د تر لاسه کولو د شوق له امله ټوټه ټوټه سو. په اسلام کي چې کومي ورانۍ رامنځته سوې، هغه د دنيوي حرص او د اشخاصو او طبقو د واك تر لاسه کولو دکوښښونو له امله وې. که نه د اسلام حقانيت په ډاګه کړه چې د عربو د تربګنيو اوکورنيو او قبيلوي ډېرو پخوانيو منازعو او جنګ جګړو سره سره مسلمانان د مځکې له يوه ګوټ څخه تربله ګوټه د طوفان په شان ورسيدل او د نړۍ فاتحان سول. هغه عرب چې تل به په جګړو او اختلافاتو اخته وه او د شپنو او نيمه کډوال ژوند يې وو، د اسلام په برکت د صحراوو له غارونو را ووتل اوپه دېرشوکالوکي يې له هندوکش څخه نيولې د اقيانوس د بحيرې ترغاړو د هر اولس دروازه ور وټکول. د اسلام پيغام يې هغو ته ورساوه او پای يې په ډېره لږ موده کي داسي يو سلطنت جوړکړچې په پراختيا کي ترهغه حکومت ډېر زيات وو، چې رومیانو په پرله پسې پراختيا سره په ديارلسو سووکالو کي جوړکړی وو. خوله بده مرغه بالاخره هغه فرقوي پرې او جنبې او قبيلوي رقابتونه کومو چې عرب يې د تر بعثته پوري يوکيدوته نه پرېښوول، نه يوازې د اسلامي ستري واکمنۍ د له منځهρرسول تللو لاملونه سول؛ بلکي د مسلمانانو د واکمنۍ د زوال او د هغو د خوارۍ او بدمرغۍ اسباب هم جوړسول. او څنګه چې د دغو قبيلوي او فرقوي تربګنيو نښاني تراوسه پوري په اسلامي نړۍ کي موجودي دي، دغسي د هغو د اغيزو له امله په اسلامي نړۍ کي خوارۍ او بې ρوزلۍ هم ورسره موجودي دي. ډي اوهسن (D Ohsson) وايي:" که چيري د حضرت محمد منونکي د خپل لارښود پرپله سم تللي وای او د لومړنيو خلفا وو تګ لاره يې غوره کړې وای، نو د دوی واکمني به د روميانو ترواکمنۍ لاهم ډېره پراخه وای. خو له ده مرغه چې د عربو حرص او سرکښۍ او د ځاني واکمنۍ ميني هغه کلکه، ټينګه او ستره ودانۍ ورانه کړه کومه چې لومړنيو مسلمانانو په ډېره ميړانه او مينه جوړه کړې وه ". په هرصورت د اسلام مقدس دين د عيسوي ديانت غوندي د دننيو اختلافاتو او جګړو له امله سره ووېشل سو. او تاريخ پوهان د دې تفرقو ذمه وارپه پيل کي سياسي اوکورني اسباب او مسايل او هغه قبيلوي زړې جګړې او د حسد مضبوط احساس بولي کوم چې قريش يې د بني هاشمو په خلاف راپاڅولي وه. البته په دې هکله خبرې ډېرې دي، خو موږ به له خپلي موضوع څخه نور ليري نه ځو، دغه پورتنۍ لنډې څرګندوني کفا يت کوي چې که په راتلونکو پاڼو کي د مکې اوکعبې د تاريخ په ځينو پړاوونوکي د دغسي مواردو سره مخامخ کيږو موږ به يې په اصلي عواملو پوهيږو او راته جوته به وي چې عيب په مسلماني کي نه؛ بلکي په مسلمان کي دی. يا : جنګ هفتاد ودو ملت همه را عذر بنه چـون نديدندحـقيـقـت ره فسانه زدند

142- د حضرت علي او معاويه شخړې او مکه اوکعبه

د شخړو له امله په د حضرت علي کرم الله وجهه او حضرت معاويه 39 س. کې د حج په موسم کي په مکه معظمه کي سخت تشويش رامنځته سو. که څه هم د دوی او نورو يوله بله مخالفتونه او جنګ جګړې د دې کتاب مورد بحث خبري نه دي، خو موږ د دې لپاره چې زموږ پر مورد بحث موضوع څه رڼا اچول سوې وي، اړيو د

هغې سوابق ولټوګو ،کوم له مدینې څخه کوفې ته د بې بيτچې تفصیل یې په لاندې ډول دی: کله چې حضرت علي عایشې سره د جګړې په نیت وتی، نو یې د 36 س. کال د لومړی خور په وروستیوکې قثم بن عباس د مکې د والي په توګه وټاکی. بیا د حضرت علي او معاویه ترمنځ د صفین تر مشهورې جګړې وروسته، د هغو او د هغو د پوځونو اوپلویانو پردې سلاسوه چې حضرت ابو موسٰی اشعري او حضرت عمرو بن العاص به د دوی ترمنځ حکمیت کوي. نو هغه وو چې دوی تریوه کال خبرو اترو وروسته پرېکړه وکړه چې حضرت علي او معاویه دواړه دې له امارته معزول سي. او د امارت کار دې د خلکو مشورې ته پرېږدي. نو دوی د خلکو په وړاندې ودرېدل. لومړی ابو موسی اشعري وویل چې : موږ دواړو حکمانو په اتفاق علي او معاویه د امارت له کاره ګوښه کړل. بیا عمرو پاڅېدی او ویې ویل: دغه سړي چې څه خبري وکړې تاسې واورېدې. هغه خپل مشر معزول کړی دی او زه هم هغه د ده غوندې د امارت له کاره ګوښه کوم او خپل مشرحضرت معاویه د امیر په توګه ټاکم. وایي چې حضرت ابو موسٰی اشعري پردې خبرو عمرو ته بدرد وویل او هغه یې هم جواب ورکړ. دغسې وایې چې د حضرت علي د پوځ مشر پرعمرو برید وکړ او په دره یې وواهه خو د عمرو زوی بیا راپاڅېد، هغه یې په دګره وواهه او د دې سره خلك ولاړ سول اوهر یو پرخپله تړه ولاړی. د دغې پرېکړې په تمسك حضرت معاویه خپل ځان خلیفه اعلان کړ. او یزید بن شجرآ الرهاوي یې د درو زرو جګړنو سره د حج په مهال مکې ته د حج د امیر په توګه ولېږی. څو هم په خلکو حج وکړي، هم له خلکو څخه د هغه لپاره بیعت واخلي، اوهم د علي والي له هغه ځایه وشړي. نوکله چې یزید مکې ته ورسېدی، د هغه او قثم ترمنځ شخړه رامنځته سوه او دواړو یو د بل امارت نه مانه. چې نژدې وو خبره جګړې او ژوبلې وژنې ته ورسېږي. خو پای حاجیانو له پوهې کار واخیست، د کعبې شریفې خادم شیبه بن عثمان بن طلحه یې د حج د امیر په توګه غوره کړ او په دې توګه د جګړې مخه ونیول سوه.

143- اموي پېړ، مکه اوکعبه

اسلامي دولت له 37 س. کال څخه د فتنو او سره وېشني سره مخامخ سو. په دې چیمسلمانانو د علي کرم الله وجهه سره د شرعي خلیفه په توګه بیعت وکړ، خو د شام خلکو بیعت ورسره ونه کړ. او د حضرت معاویه ملا یې وتړل، کوم چې د حضرت علي له اطاعته ووتی او د هغه پرضد را پاڅېدی. چې له دې امله اختلافونه اوجګړې رامنځته سوې. په 41س. کال کې د حضرت معاویه په خلیفه کېدو سره د اموي خلافت پېړ پیل سو، چې د معاویه په ګډون څوارلس تنه خلفا یونوي کاله پراسلام واکمن وه. په دې پېړ کې له یوه پلوه ډېر کلك مخالفتونه او ډېري ستري او ناوړې پېښې رامنځته سوې، چې ډېره بده او د شهادت پېښه ده، چې په تاریخونوکې پردې او نوروτزړه دردوونکې یې د حضرت حسین پېښو په مفصله توګه خبري سوي دي. بل د دې پېړ د یوه واکمن عبد الملك بن مروان په زمانه کې د تاریخ ډېر ستر او نامتو ظالم امیرحجاج بن یوسف ثقفي رامنځته سوی، چې د ظلمونو په کیسو یې تاریخونه ډك دي، اوتر اوسه یې هرڅوك په دې صفت پېژني او کرکه ځنې کوي. زیات شمېر تاریخونه د دې دورې پر زیاتو واکمنانو نیوکې کوي، په مذهبي بې لاریو (انحرافاتو) یې تورنوي او غندي یې. خو د دې په عکس ټول تا ریخونه او اسلامي لیکوال او عالمان د دې پېړ یو خلیفه حضرت عمر بن عبد العزیز(رح) ستایي، ان چې هغه په خلفای راشدینوکې شمېري. دغه راز تاریخونه وایي چې امویانو اسلامي خلافت کوم چې انتخابي وو، میراثي کړ او د اسلام واك په یوه اموي کورنۍ او بیا هم په عباسي کورنۍ کې وساتل سو. دغه راز اسلامي نظام هم ورو ورو دپردیو په پېښو او تقلید د بیزنطیني او ساماني ټولواکمنیو بڼه غوره کړه او ځیني تاریخونه لاوړاندې ځي او لیکي چې په دې دوره کې اسلامي نظام بېځي له دین څخه د سیاست لورې ته واوښت. دغسې شرایط طبعاً پر مسلمانانو او اسلامي امورو ډېره بده اغېزه کوي. له دې امله او د حضرت علي او حضرت معاویه د شخړو په سبب نژدې وو چې په کال39 س. کې په حرم شریف کې مرګ ژوبله پېښه سي. (د دې پېښې په هکله د دې کتاب په [195] مخ کې خبري سوي دي). د اموي واکمنۍ په وړاندې د حضرت ابن الزبیر د مقاومت له امله کعبې شریفې یوځل اور واخیست او دروند تاوان ور ورسېد. چې بیاله سره ابن الزبیر جوړه کړه. خو حجاج بیرته ونړول او پرخپله سلیقه (د جاهلیت د زمانې سره سمه) یې ودانه کړه. (په دې هکله هم د دې کتاب په [206] مخ کې په تفصیل سره خبري سوي دي). دغه شان لکه چې څه وروسته به وویل سي عبد الملك بن مروان پرمکه باندې د ابن الزبیر د واکمنۍ له امله خلك له حج څخه منع کړه. خوچې هغو جنجال کاوه ګردسره یې حج له مکې څخه بیت المقدس ته ولېږداوه. اوکله چې عباسیانو له بني امیه وو څخه واك ترلاسه کړ نو ځیني امویان د عبد الرحمان اموي په مشرۍ اندلس ته ولاړه او هلته یې بېل واك ټینګ کړ. وایي چې د اندلس د بني امیه واکمنو خپلو دولتي کارکوونکوته حج ته د تللو اجازه نه ورکول چې نه چې هلته د عباسیانو تراغېزې لاندې رانه سي. نوڅوك چې د هغه مهال دغسې شرایطوته وګوري باید ووایي چې په دغسې اوضاع او احوالوکې

باید اسلام هیڅ پرمختګ نه وای کړی. خو برعکس د اموي واکمنۍ پېر د اسلام د سترو بریو، د جهاد د حیرانوونکي پرمختګ او خپرېدو عصر وو. په دغه دوره کي د اسلام واکمني له ختیزه ترلوېدیزه، له اباسینه تر اتلس سمندر پوري وغځېده. چې داپه هغه پېرکي د مځکي پرمخ یو ډېر ارت او پراخ دولت بلل کېدی. پر دې سربېره په دې دوره کي په مذهبي، ادبي، علمي، عمراني او نورو ټولنیزو چاروکي هم د یادوني وړ پرمختګونه وسول. خو دکعبې د خدمت په هکله د دغي دورې د واکمنوکارونه دونه ډېرنه دي. البته څه کارونه چې په دې دوره کي دکومو واکمنو لخوا سوي دي پرهغو د دې کتاب په بېلوبېلو برخوکي خبري سوي دي.

144- په مکه مکرمه کي د حضرت معاویه ځیني کارونه

د خپل خلافت په پېر کي د مسجدالرام د رڼاکولوτ حضرت معاویه لپاره د مسلمانانو د بیت المال څخه یو مقدار شته د قندیلونو او تیلو او د هغو د نورو ضروریاتو د رانیولو لپاره بېل کړه. دغه راز هغه له شام څخه یوکوچنی منبر هم حرم ته وروړ او هلته یې د حج په مهال خطبه پر وویل. په دې توګه هغه لومړی خطیب بلل سوی دی چې د مکې په حرم کي یې پر منبرخطبه ویلې ده. هغه د دارالندوه ماڼۍ هم ترمیم او له سره ودانه کړه، څو که کله هغه حج کوي، هلته پکښې واوسي، همداشان هغه په مکه کي خپل والي ته امروکړ چې د حرم انصاب (د مکې د حرم د ارشو د نخښو ځلي) د هغو په هکله د یوه پوه صحابي، محرز بن علقمه په مرسته، په دقت سره له سره نوي ودان کړي، چې دکعبې د خدمت لپاره یو شمېر مریان له شام څخهτهغه داکار وکړ. امیر معاویه ورولېږل، چې بیا دا کار ترده وروسته نورو هم کاوه. دغه راز هغه د حج په مهال او دخدای تعالی په میاشت (رجب) کي دکعبې د خوشبویه کولو لپاره ډول ډول عطرونه له شام څخه ورلېږل او د هر لمانځه په مهال دکعبې د خوشبویه کولولپاره یې نفر ورته وټاکل. د دغه خلیفه په پېرکي د هغه په امرکعبې ته په کال کي دوه ځلي، دعاشورې په ورځ د دیباج د ټوکره (دیباج د دیبا معرب دی. دیباج نقشي مزیني ښایستې وریښمیني جامې ته وایي،کومه چې موږ ورته اتلس وایو). او د روژې په میاشت کي د قباطي د ټوکره غلاف (پوښ) ورکول کېدی. (قباطي یو ډول کتان وو چې د مصر د یوه کلي قبطیانو به جوړاوه). هغه په مکه مکرمه او د هغې په شاوخواکي د اوبو برابرولو کارته توجه وکړه، لس چینې یې د مکې په پاسنۍ سیمه کي له حرا نومي سیمي څخه تر اوسنۍ جعفریې پوري، وایستلې. یوه بله چینه یې په کښته مکه کي وکیندل، چې د هري چینې سره یې د مکې د اوسېدونکو او حاجیانو لپاره د اوبو څښلو ځایونه ودان کړه او هم یې دکرنې یوه کرونده او د خرماووبڼ جوړکړه. هغه په مکه مکرمه کي ودانیزو چاروته هم پاملرنه وکړه او د مروه،قراره او سویقه په لوړو سیمو کي یې لس ماڼۍ جوړي کړې. چې د حضرت معاویه د دې فعالیتونو په پایله کي د مکې د لوړي برخي په هره خواکي ماڼۍ او ودانۍ، بڼونه، د اوبو چیښلو سیستمونه، د ډول ډول توکو د خرڅولو بازارونه او دکانونه رامنځته سول.

145- حضرت ابن الزبیر، مکه اوکعبه

حضرت عبدالله د زبیر زوی یو ډېر متقي، مهربانه او زړه ور شخصیت د نیکه عبدالمطلب د لور بي بي صفیېρوو. د هغه پلار زبیر بن عوام بن خویلد درسول عمه کېدل. زبیرد پنځلس کلنۍ په شا وخواکي اسلام راوړی. حبشي اوρزوی دی چې د رسول مدینې ته یې هجرت کړی، د اسلام په ټولو جګړوکي یې برخه اخستې، د مکې د فتحې له پنځو لپاره خېمه ووهل او د اسلام بیرغρقوماندانانوڅخه وو، چې په " حجون " کي یې د رسول دده پهρیې هلته د لومړي ځل لپاره اوچت کړ. دی له عشره مبشره وو څخه دی او رسول هکله ویلي دي : هر نبي لره حواري وي (وفادار او غوره مرستندوی) او زما حواري زبیردی. . دی د حضرت عثمان له مدافعینوڅخه وو، خوکله چې د " جمل" د جګړي په ورځ یو حدیث ورپه یاد کړ، نو هغه له جګړي راوګرځېد او مدینې تهρ د رسول τحضرت علي ولاړ هلته د عمرو بن جرموز په نامه یوه سړي وواژه ، د هغه سر یې حضرت علي ته یووړ او د هغه سره یې د لیدني اجازه وغوښتل. حضرت علي وویل: هغه ته اجازه مه ورکوئ؛ بلکي د دوږخ زیرۍ ورته ورکړئ. زبیر، حضرت اسماء د ابو بکر صدیق لور غوښتې وه او عبدالله له هغې څخه پیداسو. مدینې ته تر هجرت وروسته په مسلمانانوکي لومړي زوکړی همدغه ته وروړی، چې هغهρعبدالله دی، چې د هجرت په لسمه میاشت وزېږېدی. پلار یې رسول خرما وژوول او په خوله کي یې ورکړه او د عبدالله نوم یې پرکښېښود. کله چېρمبارك د 60 س. کال د خدای تعالی (رجب) په میاشت کي مړسو، د هغه زوی یزیدτحضرت معاویه د خلافت پرګدۍ کښېناست. هغه د مدینې منورې والي ولید بن عتبه ته ولیکل چې له حضرت حسین، حضرت

عبدالله بن عمر او حضرت عبد الله بن زبير څخه هرڅه ژر په زور بيعت واخله. خو حضرت حسين او ابن الزبير د يزيد له بيعت څخه سر وغړاوه او مکې مکرمې ته سره يو ځايτ ځو ورځي وروسته وليد ته ورغی او د ابن عباس τولاړل. او حضرت ابن عمر يې د يزيد سره بيعت وکړ. خو له دې امله چې وليد له حسين او ابن الزبير څخه بيعت وانه خيستلای سوای، پر هغه په قهر سو او د مکې والي عمرو بن سعيد يې د هغه پرځاي مدينې ته وټاکی. هغه په همدغه کال عمرو بن الزبير د عبد الله ورور چې د هغه سره يې دښمني درلوده د مدينې د پوليسو افسر وټاکی. هغه د عبد الله پلويان، دوستان او زامن او ان ورونه او ورېرونه ښه ووهل. بيا عمرو بن سعيد هغه د عبد الله بن الزبير سره جنګ ته وګوماری. هغه وويل: زه تيار يم چې د هغه سره وجنګېږم او دکعبې په زړه کې پر هغه بريد وکړم. هغه ووچي د انيس بن عمرو اسلمي په ملګرتيا د دوو زرو پوځيانو سره مکې ته وخوځېد. هلته يې مکې ته نژدې په " ذي طوٰی " نومي ځای کي د مکې د اطرافو له خلکو څخه ماته وخوړه، ځو پوځيان يې ووژل سول او نور يې تيت او پرك سول او پخپله عمرو بن الزبيرد عبد الله بن الزبير لخوا په " عارم " نومي محبس کي بندي سو. او په د عراقيانو د بلني له امله هغه ځای تهτيوه روايت تر وهلو لاندي مړ سو. حضرت حسين د تللو په تکل کي سو. وايي چې حضرت ابن الزبير په مکه مکرمه کي سهار او ماښام حضرت او نورو بهτحسين ته ورتی او عراق ته د تللو مشوره به يې ورکول. خو حضرت ابن عباس بيا هغه له تللو راګرځاوه او په ډېر ټينګار سره به يې ورته ويل چې هلته مه ځه. خو هغه د هيچا دا ونه منل او د عراقيانو د پرله پسې غوښتنو او بلنو له امله د 60 س. کال د لوی اختر د مياشتي پرلسمه له مکې څخه کوفې ته وخوځېد، چې پای دکربلا په خونړۍ، دردونکې او تاريخي پېښه کي په شهادت ورسېد. په 63 س. کال کي د مدينې خلکو د امام حسين د وژلو له امله د يزيد بن معاويه د خلافت د نه منلو اعلان وکړ او له مدينې څخه د هغه د والي او د يزيد د قوم بني اميه وو د شړلو پرېکړه يې وکړه. يزيد د يوه سپين ږيري او ضعيفه سړي مسلم بن عقبه په قوماندانۍ د لسو، پنځلسو زرو کسانو په شاوخواکي پوځ ور ولېږی او امر يې ورته ورکړ، چې د مدينې ترلوټولو وروسته مکې ته د حضرت ابن الزبير د راپرزولو لپاره ولاړسه. هغه وو چې مسلم درې ورځي په مدينه کي عام قتل، لوټ او د خلکو هرڅه حلال وګرځول، چې په دې ترځ کي د قرآن کريم ډېر قاريان او نور لويان شهيدان سول، ډېر شته لوټ سول، ښار وران

سو او ستر

شر او فساد رامنځته سو. وايې چې په دې جريان کي د زرو په شا وخوا کي بې مړو ښځي بې پته او حاملې سوې. (په تاريخ مفصل اسلام کي وايې چې پرشپاړسوزرو پېغلو نجونو باند تېری وسو. چې ښايي ډېر سترستر اصحاب د لسو زروρمبالغه وي). په هر ډول په دې ستر ناورين کي د رسول تنو عامو مسلمانانو په شمول و وژل سول او ډېر په سمڅو (غارونو) او نورو ځايونو کي پټ سول. دا پېښه چې په تاريخ کي د مدينې د " حره " د جګړې په نامه يادېږي د چار شنبې په ورځ د 63س. کال د لوی اختر د مياشتي پر 27 يا 28 نېټه وسوه. په دغه کال حضګرت ابن الزبير په خلکو حج وکړ او د امارت په هکله يې د شورا رايه منله. کله چې د دې پېښې خبر ور ورسېد ډېر ويرجن سو او د شاميانو سره د جګړې لپاره د تياري په لټه کي سو. چې ډېر خلك يې دې جنګ ته وهڅول او هغو هم بيعت ورسره وکړ. د64 س. کال د محرم الحرام په پيل کي مسلم بن عقبه د ابن زبير او د هغه د ملګرو سره د جنګ لپاره مکې ته وخوځېد. خو هغه په لار کي مړ سو او پرځای يې د يزيد د مخکنۍ لارښووني سره سم حصين بن نمير السکوني ته د جګړې قوماندانې وسپارل سوه. دغه مهال خدای تعالی يزيد هم د مځکې له سره واخيست او د دغه کال په لومړۍ خورکي ومړ. حصين بن نمير مکې ته ولاړ او د دواړو خواوو ترمنځ سخت جنګ ونښتی چې پای د مکې خلك تيت او پرك سول او ډېر يې ووژل سول. کله چې ابن الزبير او د هغه ملګرو ځانونه په محاصره کي وليدل، نو يې د کعبې شا وخوا خېمې ودرولې، څو د حرم شريف د درنښت له امله د شامي پوځونو له بريدونو خوندي پاته سي. خو د دې په خلاف شاميانو " ابي قبيس " او " قعيقعان " غرونو ته څرمه پر" سره غره " پنځه منجنيقه ودرول او د هغو په واسطه يې پردوی اوکعبه شريفه شپه او ورځ ډبري اورولې. چې بالاخره دکعبې شريفي پوښ (غلاف) اور واخيست او د کعبې ودانۍ ته دروند تاوان واوښت.ازرقي (رح) ليکي چې دغه پېښه د شنبې په ورځ د لومړۍ خور په درېيمه وسوه. خوځيني وايي چې ځينو وګړو شا وخوا اوربل کړی وو، له هغه څخه دکعبې پردې اور واخيست او دا پېښه رامنځته سوه. او ځيني نور بيا وايي چې ابن الزبير د شپې په تياره کي د مکې پريوه غره باندي د تکبير آواز واورېد، هغه د معلوماتو لپاره د نېزې په څوکه اور پورته کړچي د هغه يو بڅرکۍ دکعبې د رکن يماني او حجراسود ترمنځ پر پرده ولوېد او اوريې واخيست، او حجراسود له دې امله توره سوه؛ وچاودله اودرې ټوټې سوه. دا محاصره د دوهمې خور تر وروستيو روانه وه،

چې د يزيد د مړيني خبر ور ورسېد.

هغه د 64 س. کال د لومړۍ خور پر (14) د (45) کالو په عمر مړ سوی وو، چې درې نيم کاله يا درې کاله اته مياشتي يې حکومت وکړ. ابن الزبير د مکې له خلکو څخه ځو تنه حصين ته وليږل. هغو د خبرو په ترځ کي دکعبې

شريفي د دې سوځني پېره پرحصين واچول او د هغې د سوځلو او ورانولو د ډېري ستري ګناه په هکله يې څرګندوني وکړې. هغو حصين ته وويل چې اوس خو يزيد مړسوی دی نو تاسي د څه لپاره جګړې او وژنو ته ملاتړلي ده ؟ ښه داده چې شام ته وګرځئ او وګورئ چې د يزيد زوی دوهم معاويه څه وايي ؟ او آيا خلك پر هغه راټوليږي كه نه ؟ نو هغه وو چې حصين او ملګرويې د ابن الزبيرپه اجازه دكعبې طواف وكړ او وروسته د دوهمي خور پرپنځمه بېرته شام ته وګرځېدل او په دې ډول حضرت ابن الزبير ترنوكالو پوري پرواك پاته سو او په دې وخت كي پرحجاز، يمن، عراق، مصر، خراسان او ان د شام پر ځينو برخو حاكم سو. د 64 س. كال د لومړۍ خور پر(14) د يزيد زوی چې معاويه نومېدی خليفه سو. وايي چې دی ډېر ښه سړی وو. په يوه روايت يې شل ورځې او په بل روايت يې څلور مياشتي حكومت وكړ. د حكومت په مهال ناروغه وو، او د خلكوپه وړاندي هيڅ څرګند نه سو او د (21) كالو په عمر وفات سو. دغه مهال په شام كي مروان بن الحكم د خپلي واكمنۍ بنسټ كښېښود او په دمشق او د هغه په شا وخوا كي يې واك په لاس راوړ او د اموي ډلي په ملګرتيا يې د ابن الزبير سره د مخالفت او جنګ جګړې لار خپله كړه چې د دې سره جوخت د خراسان خلكو د سلم بن زياد سره بيعت وكړ، ان چې د خپل خليفه په توګه يې خوښ كړ. د اسلامي واكمنۍ په ځينو نورو سيموكي ځيني نور پاڅونونه،حركتونه او جنګ جګړي هم را منځته سوې چې په حقيقت كي د اسلامي خلافت ادارې د ملوك الطوايفی بڼه غوره كړه. خو د ابن الزبير امارت په مكه كي ټينګ سو. هغه خپل ورور عبيدالله په مدينه كي خپل نايب وټاكی او عبيد الله بني اميه له مدينې څخه وايستل. خو وروسته د مروان خبره هم دې ته ورسيده چې مصر يې ونيو او مدينه او عراق ته يې لښكري ولېږلې. بيا د همدغه 65 س. كال د روژې په مياشت كي د مروان د مړيني خبر خپور سو. د هغه د مړينی كيسه داسي وه چې ډېرو خلكو داسي ګڼل چې د معاويه بن يزيد ترمړيني وروسته بايد د هغه ورور خالد بن يزيد خليفه سي. نو مروان د دې لپاره چې خالد د خلكو په سترګو كي خوار و ايسوي او خلك بيعت ورسره ونه كړي د هغه مور يې چې د يزيد كونډه وه وكړه. خو څنګه چې خالد او مور يې په دې خبره وپوهېدل، نو يوه شپه چې مروان بيده وو، د خالد مور د هغه پرخوله بالښت وركښېښود او ويې واژه. دا پېښه د 65س. كال د روژې پر دربيمه وسوه. چې په دې ډول د مروان د امارت دوره څه د پاسه نه له ډېرو سترو دښمنانو څخه وو.ρمياشتي وه. وايي چې د مروان پلار " الحكم " د رسول هغهρهغه د مكې د فتحي په ورځ اسلام ومانه او بيا مدينې ته ولاړ. خو حضرت پيغمبر د محاصرې دτطايف ته جلا وطنه كړ او هلته مړسو. دا هم وايي چې مروان د حضرت عثمان ناوړي پېښي ستر لامل وو. ځكه چې هغه د حضرت عثمان له خولې يو جعلي ليك د استازيو د يوې ډلي د وژلو لپاره مصر ته لېږلی وو. د ده په هكله په ځينو كتابونو كي نوري ډېري ناوړي خبري هم ليكل سوی دی. كله چې مروان مړ سو د 65 س. كال د روژې پر دربيمه د دمشق او مصر او د هغو د شا وخوا سيمو خلكو د عبد الملك بن مروان سره بيعت وكړ. هغه د مروان لومړنی زوی وو چې په 23 يا 26 س. كي زېږېدلی او په 86 س. كي مړ سوی دی. څه د پاسه (21) كاله يې حكومت وكړ چې لومړي اووه كاله يې عبد الله بن الزبير د هغه په وړاندي مزاحمت وكړ او (14) كاله يوازي په شام كي واكمن وو.

پنځمه برخه: مكه او كعبه او تر حضرت محمد وروسته اسلامي پير

146- د عبد الملك لخوا له مكې څخه د حج انتقال

څنګه چې ابن الزبير پر مكه واكمن وو او د حج په موسم كي به يې حاجيانو ته خطبې او ويناوي اورولې او د عبد الملك بد به يې ويل، نو د شام ډېرخلك د هغه لوري ته ورمات سول. له دې امله عبد الملك خلك له حج كولو څخه منع كړه. خو څنګه ρچې خلكو جنجال كاوه هغه د حج د لېږدولو لپاره د مسجدالا قصٰی پر هغه ډبره چې رسول د معراج په شپه پښه پر ايښې وه يوه ستره ودانۍ جوړه كړه، د بيت المقدس پرجومات يې د كعبې غوندي پردې وځړولې، خادمان يې ورته وګومارل او خلك يې د هغه طواف ته مجبوره كړه. هغو به تر طواف وروسته د لوی اختر په ورځ قربانۍ كولې او سرونه به يې خريل. وايي چې پردغه ودانۍ يې دونه شته ولګول او داسي ښايسته او خوشبو يه يې كړه چې هغه مهال په ټوله نړۍ كي تر هغې ښكلې مانۍ نه وه. (د ابن كثير تاريخ البدايآ والنهايآ اردو ژباړه 1247/8 او تاريخ مفصل اسلام 1/ 282). توبه العياذ بالله د سياست له ازميښته څخه. رشتيا رشتيا چې سياست ډېره بده بوختيا ده. په دې لوبه بوخت وګړي هرڅه چې يې په ګټه وي مخ نه ځني اړ وي او د خپلو ځانو او ګټو د ساتلو لپاره له هيڅ بد عمله ډډه نه كوي. دين، فضيلت، وجدان او پت د سياست په وړاندي هيڅ ارزښت نه لري. لكه چې ډېر ليدل سوي دي چې په دې كاركي زوی پرپلار رحم نه دی كړی، پلار د زوی سترګګي ور ايستلي او د بيګناه اوبې وزلو خلكو وژل، او د خدای په مځكه كي وراني او فساد خو په سياست كي يو عادي

کارګرځېدلی دی. دا دی نن دغسي کارونه هغه کسان چي د بشر د حقوقو او دموکراسئ غرغړې به يې وهلې د خپلو دموکراتو ګوډاګيانو سره يوځای په دې يوويشتمه پېړۍ کي (؟) په افغانستان، عراق او نورو اسلامي ملکونوکي په خورا سپين سترګی او رسوايی سره ترسره کوي، چي ان د دوی د جنايت کارانه بمباريو له امله په لسګونو ماشومان هم د مندو او پلرونو سره يو ځای شهيدان کيږي. او دا چاري اوس يو عادي کارګرځېدلی دی.
خو مسلمانان د مرګ په خوب بيده دي او د پردو غليمانو ګوډاګيان د پردو په زور او چلول پر واکمن دي. عبد الملك په دې تدبير هم ونه کړای سوای ابن الزبير له منځه يوسي. نو يې د هغه سره په جګړه لاس پوري کړ. لومړی يې په 71 س. کال کي عراق ته لښکري واستولې او د ابن الزبير ورور مصعب يې وواژه او د هغه سر يې عبد الملك ته په دار الاماره کي وړاندي کړ. يوه عيسوي چي دا جريان وليد، ويې خندل. عبد الملك له هغه څخه د خندا علت وپوښتی. هغه وويل: ما په دې ودانئ کي پر همدغه تخت سر يې ابن زياد ته راوړ. د ابن زياد سر يې مختار ته راوړ. د مختارτوليدل چي د حسين سر يې مصعب ته راوړ. او اوس دادي د مصعب سر يې تاته راوړ. نو هغه وو چي عبد الملك سمدستي له تخته راکوز سو او امر يې وکړ چي دغه دکوفي دارلاماره مانئ ونړوي. بيا يې په 72 س. کال کي يو نامتو سفاك او بي باك سردار حجاج بن يوسف ثقفي چي د اسلام په تاريخ کي د ظلم او بې عدالتئ يوه وتلې نمونه ده، د عبد الله بن الزبير د له منځه وړلو لپاره مکي ته وليږی. حجاج مکه محاصره کړه او ابن الزبير په مسجد الحرام ننووت. حجاج د 72 س. کال د ميانئ د مياشتي په لومړی نېټه امر وکړ چي کعبه د منجنيق په واسطه په ډبرو وولي. لومړی منجنيق ويشتونکو له دې کاره څخه ډډه وکړه، خوچي حجاج ورته وويل چي:" کعبه وولئ چي د عبد الملك له بخششونو څخه برخمن سئ "، نو هغو هم کعبه شريفه وويشتل او يورکن يې ور ونړاوه. بالاخره ابن الزبير تر اوو مياشتوکلابندی ورسته د 73 س. کال د لوی اختر په مياشت کي په دې جنګ کي د خپلو ټولو پلويانو سره شهيد سو. او حجاج يې سر عبد الملك ته وليږی او تنه يې د حجون په " کداء " نومي ځای کي وځړول. چي بيا يې وروسته دفن کړ او بيا حجاج د مکي له خلکو څخه د عبد الملك لپاره بيعت واخيست.

147- د قريشو لخوا د جوړي سوي کعبې په هکله د ناخوښيρرسول

لکه څنګه چي مو وړاندي وويل قريشو په ابراهيمي کعبه کي بدلون پخپله دکعبې په وداني کي برخه درلوده، لکه چي د ډبروρراوست . که څه هم حضرت محمد په پورته کولو کي يې اوږه هم خوږ سوی وه او همدغه مهال، هغه په فهم او پوهه د ځانګړي نامه څښتن هم وو، خو قريشو دکعبې د ودانئ پلان د خپلو لويانو په غونډه کي تصويب کړی وو. او لکه چي د واك د څښتنانو خصلت دی چي دوی يوازی خپل ځانونه په هرکار پوه بولي او د بل چاخبره که څه هم ترډوی پوه وي، نه مني. دغسي په دې هکله هغوته د هغه مهال په د ی هکله پټه خولهρبل چاخبره د منلو نه وه. نوله دې امله حضرت محمد کېدل غوره وبلل. خو کله چي په نبوت مبعوث سو، نو حساس زړه به يې دکعبې شريفي دغه ناوړه بدلون ور زوراوه اوکله کله به يې په دې هکله خپلي مېرمني بي بي عايشي (رض) ته څخه پوښتنه وکړه چي : د بيت اللهρخپل د زړه درد وايه. يوځل بي بي عايشي د آنحضرت شريفي وردکوم مصلحت له مخي دغونه لوړ جوړ سوی دی ؟ او د دغه ګردي دېوال " حطيم " حقيقت څه دی ؟ هغه وفرمايل :" عايشي ستا قوم دغه ور ځکه دونه لوړ جوړکړچي کعبي ته د خلکو دننه ورتلل د دوی په واك کي وي، چي چا ته يې زړه و غواړي ور پرې يې ږدي. اوچا ته چي يې زړه ونه غواړي ور پرې يې نه ږدي. او د حطيم د دغه ګردي دېوال برخه هم په کعبه شريفه کي داخله وه، خو ستا قوم د حلا لو پيسو د نه درلودلو له امله هغه همدغسي پرېښوول. عايشي که ستا قوم د جاهليت زما نې ته نژدې نه وای او زه پردې نه بېړېدلای چي دوی به د دې خبري پرسر يوله بله سره ونښلي، ما به اورمرو دغه برخه بيرته په بيت الله شريفه ګډه کړې وای. او دوې دروازې به مې؛ يوه د ختيزخواته، بله د لوېديز خواته ورکړي وای؛ چي په يوه به خلك ننوتلای او تربله به وتلای ". خو افسوس چي نا مساعد پاملرنې، د هغه د دغيρحالات او مذهبي، سياسي او اقتصادي مسايلو ته د رسول الله هيلي د تر سره کېدو په لاره کي خنډ سوې او دکعبې د ابراهيمي بنسټونو د دغه بدلون درد يې پر زړه له نړۍ ولاړ. ـ صلوٰآ الله عليه وعلی آله وسلم ـ چي بيا حضرت عبد دغه هيله ترسره کړه.ρ د هغه مبارك τالله بن الزبير

148- عبد الله بن الزبير او د کعبې بيا جوړول

حضرت عبد الله بن الزبير له يوې خوا له خپلي خاله بي بي عايشي د ناخوښی په هکله اورېدلي او د هغه دρ(رض) څخه د قريشو دکعبې په باب د حضرت رسول دغه ارمان د پوره کېدو خيال يې درلود. او له بلي خوا

د حصين د محاصرې په مهال دكعبې سوځني او شديد نقصان دا ضروري كړه چې كعبه بيا له سره ودانه سي. نو ابن الزبير په دې هكله سلا مشوره وكړه او تر درو ورځو استخارې وروسته يې وپتېيل چې د قريشوكعبه پر بنسټونو برابرهυ د هيلو سره سمه د ابراهيم ρونړوي او له سره يې د حضرت رسول جوړه كړي. ده دكعبې د نړولوكار د 64 س. كال د څلورمي خور (جمادي الثاني) په د مشو رې سره سم يې د بيت اللهτپنځلسمه ورځ پيل كړ او د حضرت عبد الله بن عباس شريفي چار چاپېر څلور لرګين ستونونه ودرول او د ټوكره پرده يې پررا وګرځول، څو دكعبې غوندي بڼه غوره كړي او خلك په لمانځه كي هغې ته مخ كړي او طواف پر وكړي. حضرت ابن الزبير د كعبې شريفي د ودانۍ لپاره تر ټولو هغه ښه اهاك چې د يمن په صنعا كي مونده كيدل، د څلورو سوو دينارو په بيه رانيول او د " حراء " ، " ثبير " ، " المقطع " او" الخندمه " او نورو غرونو څخه يې ډبري راوړلې، او دغه رازيې د يمن د صنعا د د ابراهيمτښار ډېري ښكلي مرمر ډبري چې " البلق " نوميږدلې هم رانيولې. ابن الزبير د كعبې اصلي بنسټونه لڅ كړه او د ښار عالمانو، صالحانو او مخورو مشرانوته يېυ وروښول. او بالاخره يې پر هغو باندي كعبه له نوي سره په ډېره ښكلې بڼه ودانه كړه. څنګه چې حضرت ابن الزبير" حطيم " هم په كعبه كي راوستی، له دې امله يې د اوږدوالي په نسبت، جګوالی كښته ښكارېدی. نو يې د قريشو د كعبې پرجګوالي نه ګزه نور ور زيات كړه، چې په دې ډول دكعبې دېوالونه په جګوالي اووه ويشت ګزه (تقريباً5،40ـ فټه) يا (14) متره او په بره درې فټه يا (5،91) سانتي وه. هغه كعبې شريفي ته د يوې دروازې پرځای، دوې دروازې؛ يوه د پخوا پرځای ختيز لوري ته او بله لويديز لوري ته وركړې، چې دواړي د ځمكي سره برابري وې او په هره يوه كي يې دوې پلې كښېنولې. قريشو دكعبې دننه شپږ ستونونه وركړي وه. خو هغه درې ستونونه ځني ليري كړه او نور درې ستو نونه يې د خالصو عودو د قيمتي لرګيو څخه وركړه، چې د ژړ او سره رنګ په خورا ښكلي ګډون سره پسولل سوي وه. د هغو پنډوالی دېرش سانتي متره وو، چې اوس هم د څوارلسو پېړيو په تېرېدو سره صحيح او سالم پاته دي، چې البته په راوروسته كي د هغو د هر ستون پرلاندنيو برخو باندي، د هغو د ټنيګښت او ښايست لپاره د سپينو زرو درې پترې راګرځول سوي دي. اوكله چې په 1304س. كي د هغو په لاندنيو برخوكي څه درزونه پيدا سول، په 1314س. كي په ميخونو ټينګ او ونيول سول. دغه راز ابن الزبير دكعبې بام ته د ختلو لپاره دكعبې دننه د عراقي ركن لور ته د لرګيو زينه هم جوړه كړه او په هغو ډبرو يې چې دكعبې له ودانۍ څخه پاته سوي وې، دكعبې مطاف (طواف ځای) فرش كړ. ابن الزبير حجراسود چې دكعبې د اور اخيستلو له امله ، درې ټوټې سوې وه، د كعبې له دېوالهτ څخه تر را ايستلو وروسته د " ديبا " په يوه سپين، وربښمن پوښ كي و پېچل او په يوه صندخ كي يې قلف كړه او د شيبه بن عثمان په كور كي يې وساتل. بيا يې په خپل ځاي كي د ايښولو په مهال، عباد نومي خپل زوی او جبير بن شيبه بن عثمان ته وويل چې هغه په يوه پټو كي كښېږدئ او كله چې زه د ماپښين د جما عت لمونځ پيل كړم تاسي هغه پخپل ځای كي نصب كړئ. دا كار يې له دې امله وكړ، چې څوك بيا د قريشو د وخت غوندي د هغې د ايښوولو پر سركومه شخړه جوړه نه كړي. بيا هغه پرهغې لاندي باندي د سپينو زرو خول راوګرځاوه. كله چې د كعبې د ودانۍ كار پای ته ورسېد، حضرت ابن الزبير مشك او عنبر، دننه او د باندي په ووهل او د " قباطي " په نامه د مصري كتان پوښ يې په واغوست او امر يې وكړ: پركوم چا چې زما د اطاعت حق دی هغه دي د دې ستركار د سرته رسېدو له امله د شكر ايستلو په منظور " تنعيم " ته ولاړ سي او عمره دي راوړي. او چې څوك د اوښ د حلالولو وس لري، اوښ دي حلال كړي، څوك چې د پسه د حلالولو وس لري، پسه دي حلال كړي، او څوك چې د دې دواړو وس نه لري، د خپل وس سره سم دي صدقه وركړي. نو هغه وو چې د 64 س. كال د خدای تعالی (رجب) د مياشتي په (27) ورځ تنعيم ته پياده ووتی، چې نور ډېر خلك هم ورسره ووتل او عمره يې راوړه. نورو خلكو هم ډېر څاروي قرباني كړه او ابن الزبير سل اوښان حلال كړه. په پای كي بايد زياته كړو چې ابن الزبير د مسجد الحرام د پراختيا دكار په لړكي په حرم پوري نښتي كورونه او د ابي شيبه وو دكور نيمه برخه په لس زره ديناره رانيول او په حرم يې ګډه كړه. دغه راز د اخبار مكه ليكوال امام ازرقي (رح) هم وايې چې ابن الزبير زما د نيكه " ازرق " نومي دكور يوه برخه په شل زره ديناره رانيول او په مسجد الحرام يې ګډه كړه او هغه ته يې پرخپل ورور مصعب بن الزبير چې د عراق امير وو، حواله وركړه. خو څنګه چې مصعب او عبد الله دواړه د عبد الملك او حجاج سره په جګړو كي ووژل سول، هغو ته پيسې ونه رسېدې. همداراز ابن الزبير د مسجد يوه برخه هم وپوښل او هغه لومړی سړی وو،چې تر لمانځه د مخه او وروسته يې حجراسود مچ كړه او بيا د ده دغه عمل ترده وروسته اميرانو ښه وباله او په دې هكله يې د ده پيروي وكړه. وايې چې د قريشو او ابن الزبير د بناء ترمنځ (82) كاله وا ټن وو.

149- عبد الملك، حجاج او دكعبې بيا جوړول

دکعبې پرهغې ودانۍ باندې چې ابن الزبير جوړه کړې وه، ترلسوکالو تېرېدو وروسته، حجاج وغوښتل چې هغه بېرته د جاهليت د زمانې سره سمه جوړه کړي. خو پدې هکله له عبد الملك بن مروان څخه بېرېدی، نو يې هغه ته ليك ولېږی چې ابن الزبير دکعبې په ودانۍکې پخپل سر تصرفات کړي دي، او په هغې کې يې داسې زياتوالی راوستی دی چې اصلاً له کعبې څخه ندی. او اجازه يې څنې وغوښتل چې هغه بېرته پرهماغه پخوانې حال برابره جوړه کړي. کله چې عبد الملك دا اجازه ورکړه، حجاج په 74 س.کال کې هغه دېوال چې د حجراسماعيل په لوري وهل سوی وو، ليرې کړ او دکعبې لويديز لوري ته دروازه يې بنده کړه او اصلي دروازه يې ور لوړه کړه او کعبه يې بيرته د قريشو لخوا د جوړې سوې کعبې په ډول جوړه کړه. وايي کله چې عبد الملك بن مروان پوه سو چې ابن الزبيردکعبې د هغه حديث په موجب جوړه کړې وه. کوم چې له خپلې خاله بي بي عايشيρودانۍ د رسول صديقي (رض) څخه يې اورېدلی وو، پرخپله اجازه پښېمانه سو. خو حجاج کعبه جوړه کړې وه، او کار ترکار تېر سوی وو.

150- خالد القَسري او دکعبې چارچاپېره

د لمانځه دودول خالد بن عبد الله القَسري د عبد الملك او د هغه د دوو زامنو وليد او سليمان په وختونکي د مکې مکرمې والي وو. (د هشام بن عبد الملك لخوا د عراق، خراسان او سيستان د چارو واګې هم ورسپارل سوې وې، چې هغه بيا نور خراسان او سيستان ته د واليانو په توګه استول) کعبې شريفې ته د ده خدمت د مکې په واليانوکې تر ټولو څرګند دی. هغه په هغو پيسو چې وليد دکعبې د پسوللو لپاره ورلېږلې وې، دکعبې دروازه، دکعبې دننه دېوالونه او ستونونه وپسولل او دکعبې شا وخوا يې د شېې لخوا په ډېوو رڼاکړه. دغه راز ازرقي وايي چې د خالد تر ولايت د مخه ښځو او نارينه وو پرکعبه شريفه باندې ګډ طواف کاوه. خوکله چې هغه د مکې والي سو ښځې او نارينه يې په طواف کې سره بېل کړه او دکعبې شريفې پرهرکنج يې ساتونکي و درول چې شلاخې به ورڅخه وې او نارينه او ښځې به يې سره بېلولې. بل ډېر ستر کار چې هغه کړی دی؛ دکعبې چار چاپېره د لمانځه دودول دي. پخوا دکعبې چار چاپيره د لمانځه صفونه نه درېدل، خلکو به د روژې تراويح د مسجد الحرام په لوړنۍ برخه کې ادا کولې چې محراب به لوړ او تر مقام ابراهيم وروسته ايښوول سوی وو، او امام به تر محراب وروسته او خلکو به د امام ترشا لمونځ کاوه. نو چې د چا به خوښه وه د امام سره به يې لمونځ کاوه او چې د چا به خوښه وه پرکعبه شريفه به يې طواف کاوه. کله چې خالد بن عبد الله القسري د عبد الملك بن مروان لخوا د مکې والي وټاکل سو او د روژې مياشت سوه، نو خالد قاريانو ته امر وکړ چې د مقام ابراهيم ترشا ودرېږي او د مقتديانو صفونه دکعبې پرشا وخوا جوړ سي. دا له دې امله وو چې لمونځ کوونکي د مسجد په لوړنۍ برخه کې نه ځايېدل. نو يو چا خالد ته وويل: طواف دې د غير فرضي لمانځه، يعني تراويحو لپاره بند کړ؟ نو خالد امر وکړ چې د هري ترويحې ترمنځ دې د غونه وقفه کيږي چې خلك اووه ځلې پرکعبه طواف وکړي. بيا خلکو ورته وويل چې کوم کسان چې د لمانځه لپاره د مسجد په پای او اطرافوکې نا ست وي، هغه د طواف د پايته رسېدو څخه نه خبريږي، څو ځانونه لمانځه ته تيار کړي. نو خالد دکعبې خادمانو ته امر وکړ چې د هري ترويحې په وخت کې دې د طواف ترشپږم شوط پورې تکبيرونه وايي. نو هغو به په دغه وخت کې " الحمد لله و الله اکبر " ويل. کله چې به شپږم طواف وسو، نو به يې تکبيرونه بندکړه، څو خلك پوه سي چې طواف مخ پرختمېدو دی. نو چاچې به لمونځ کاوه هغه به يې لنډ کی او ځانونه به يې د تراويح لمانځه ته د طواف کوونکو سره يو ځای چمتو کړه. کله چې به اووم شوط ترسره سو، نو به مؤظف سړي په زوره وويل:" الصلوٰۃ رحمکم الله ". وايي چې عطا ء بن ابي رباح او عمرو بن دنيار او نورو عالمانو دغه ترتيب ليدی، خو په دې هکله يې کوم اعتراض نه کاوه. ابن جريج ويلي دي چې ما عطاء (رح) ته وويل: " که په مسجد الحرام کې خلك لږ وي، د مقام ابراهيم ترشا ودرېږي، اوکه پرکعبه چارچاپېره صف جوړکړي ؟ هغه وويل پرکعبه دې] و ترٰی الملائکۃ حافين من حول العرش [چارچاپېره صف جوړکړي. او دا آيت يې ولوست: [الزمر: 75] ژباړه: او ته به وګورې ای محمده چې ملايکې د عرش چارچاپېره طواف کوونکې وي.

151- د ابو حمزه خارجي لخوا د مکې نيول

او حضرتτخوارج څوك دي؟ لکه چې د مخه مو وويل، د حضرت علي تر منځ د صفين تر جګړې وروسته، هغوی پردې سلا سول چې حضرت ابو موسٰی اشعريτمعاويه او حضرت عمرو بن العاص د دوی ترمنځ حکميت

وکړي. نوکله چې حضرت علي له شام څخه کوفې ته ولاړی، هلته د هغه د پوځ یوه ډله چې شمېر یې د لسو، یا دوولسو زرو پوځیانو په شا وخواکې وو، د هغه له پوځ او اطاعته ووتل؛ ورته پورته سول او ویل یې چې :" حکمیت بې‌له خدایه بل چا ته نسته. او علي ته نه ښایېدل چې ابو موسٰی اشعري یې په حکمیت کافر وګانه او څه نور تورونه یې هم پرتمنلی وای ". نو له دې امله یې حضرت علي ولګول. بالاخره د حضرت علي او هغو تر منځ سختې جګړې وسوې. نو څنګه چې دوی د حضرت علي او معاویه له شخړو او بیعته ووتل، ځکه یې نو دوی ته خوارج وویل. که څه هم حضرت علي د خوارجو فتنه له منځه یووړه، خو د هغو باطله عقیده په اسلامي ټولنه کې پا ته سوه، چې وروسته وروسته ډېري ډلې ځني وټوکېدلې او په اسلامي هیوادو په تېره د فارس د خلیج په څنډو، د عمان د سمندر په ټاپوګانو او د افریقې په ختیزو پولوکي یې فتنې واچولې. ان چې پاچهي او امارتونه یې جوړکړه. په دې لړکي عبد الله بن یحٰی الاعور الکندي یو خارجي مشر وو،چې د 129 س. په شا وخوا کې یې حضرموت، صنعا او ظفار ونیول او ځان یې " طالب الحق " وباله. هغه ابو حمزه مختار بن عوف ازدي، اباضي، بصري، خارجي د مکې نیولو ته وګوماری. دغه ابو حمزه به د مخه هرکال مکې ته تی او خلک به یې د بني امیه وو د وروستي خلیفه مروان (ثاني) بن محمد او د هغه دکورنۍ پرضد پارول. خو د 129 س. کال د حج په مهال هغه په مکه شریفه کې بل ډول څرګند سو. په دغه کال نابېره د عرفې په ډګرکي توري لنګوټې او د نیزو سرونه ولیدل سوه. د ابو حمزه سپاهیان وه چې شمېر یې په یوه روایت لس زره، او په بل روایت چې قوي ښکاري اووه سوه تنه وو. حاجیان د دوی په لیدو وبې‌ربدل. هغو ته یې وویل چې تاسې څوک یاست او څه کوئ ؟ هغو ورته وویل موږ د مروان ثاني او د هغه دکورنۍ مخالف یو. نو عبد الواحد بن سلیمان بن عبد الملك چې د مکې او مدینې والي وو، سرې ور واستاوه او د سولې په هکله یې خبري ورسره وکړې. هغو ورته وویل : موږ د خپل حج کارته ډېر ارزښت ورکوو او هغه ډېر راته په زړه پوري دی. بیایې د هغو سره داسې سوله وکړه چې د حج د مراسمو د وروستی ورځې ترپا یته رسې‌دو به ټول په سوله کې اوسو. بیا دوی اونورحاجیان بېل بېل په عرفات کې ودرېدل. کله چې د حج د مراسمو د پایته رسې‌دو وخت راورسې‌دی، عبد الواحد مکه بې‌له جګړې ابو حمزه ته پرېښوول. وروسته ابو حمزه په مکه کې ابرهه بن الصباح الحمیري د خپل استازي په توګه پرېښووی او خپله د مدینې په لوري وخوځې‌د. په لارکي یې په " قدید " نومي ځای کې د مدینې د خلکو سره نښته وسوه او ډېر یې ووژل. وروسته ابو حمزه مدینې منورې ته ورسې‌د اوعبد الواحد شام ته وتښتې‌د. ابو حمزه تردرو میاشتوپه مدینه کې و اوسې‌د ی. وروسته یې خپل یو ملګری هلته پرېښووی او پخپله له مدینې ولاړی او د مدینې د باندې په " وادي القرٰی " نومي ځای کې د مروان د څلورو زرو سپاهیانو سره، چې قوماندان یې عبد الملك بن عطیه سعدي نومې‌دی مخامخ سو او ووژل سو. خو په یوه بل روایت کې وایي چې په دې جګړه کې د ابو حمزه قوماندان او ملګري ووژل سول او ابن عطیه، ابو حمزه په مکه مکرمه کې وموند او په جګړه کې ابرهه بن الصباح او ابو حمزه دواړه په کال 130 س. کې ووژل سول. بیا ابن عطیه په طالب الحق پسې یمن ته ولاړ، هلته یې هغه وواژه او سر یې مروان ته واستاوه. مروان ورته ولیکل چې مکې ته د حج د امیر په توګه ولاړ سه. څنګه چې د مکې په سفرکي د هغه سره لږ نفر وه، ځینو عربو د هغه د حج د امارت مکتوب ونه مانه او ده او د ده ملګرو ته یې وویل چې تاسې غله یاست او ویې واژه. باید یاده کړو چې په پورته مطلب کې ذکرسوی مروان هغه دی چې مروان حمار یا مروان ثاني یې ورته ویل. په " مختصر تاریخ خلافت اسلامیه " کې وایي چې:" دده په پې‌رکي خوارجو چې تردې مهاله چپ وه، سرونه راپورته کړه او پر مکه مکرمه او مدینه یې قبضه ولګول". مروان ثاني د عباسیانو سره په جګړه کې ماته وخوړه او مصرته وتښتې‌د او د 132س. کال د لوی اختر (ذي الحجې) د میاشتې پر (28) د عباسیانو سره په مخامخ مقابله کې د مصر په " بوصیر" نومي ځای کې ووژل سو، اوپه دې توګه خلافت عباسیانوته ورسې‌دی.

152- عباسي خلفاء، مکه اوکعبه

د عباسي خلافت لومړۍ دوره د 132 س. کال د لوړی خور له (14) څخه پیل او د 656س.کال د صفري ترڅلورمې یې دوام وکړ، چې مرکز یې انبار او بغداد وو. په دې پې‌رکي (37) تنه خلفاګـء یو په بل پسې واکمن سول. دوهمه عباسي دوره له 659س. څخه پیل او تر923س. پوري یې دوام وکړ چې دار الخلافه یې قاهره (مصر) وو. په دې دوره کې (17) تنه خلیفه ګان یو په بل پسې د خلافت پرګدۍ کښې‌نستلي دي. دغه دواړې دورې چې یوه تر (524) کالو اوبله تر(264) کالو وغځې‌دې سره له دې چې ځیني تاریخ لیکونکي ځیني نیوکي پرکوي، د اسلام د ویاړلي تاریخ زریني پاڼـې جوړوي. په دې پې‌رکي مسلمانانو داسې سوبې وکړې، او اسلام داسې ښکښې خپورسوی چې د سترو بریو د بدبو یې د ډېرو ځواکمنو واکمنیو ډېري کلکې او دنګې ماڼۍ ولړزولې، ډېري

پیاوړي ټولواکمنۍ یې راوپرزولې، او ډېري لیري لیري سیمي یې د اسلام د اتلو سپا هیانو تر پښو لاندي کړې او ویې نیولې. دغه راز په دې پېړکي علومو او فنونو په بېلو بېلو برخوکي داسي ستر پر مختګونه وکړه چې وړانګو یې ټوله نړۍ پر سر واخیسته او ډېر ستر تمدن یې رامنځته کړ. خو د دې سره سره په دې دوروکي د بېلتون، مذهبي او سیاسي ډلو جوړېدو، فتنو، ورانیو، کورجنګی او ملوك الطوایفی اور هم ډېرڅه لولپه کړه. په هرصورت په دې هکله څېړني زموږ دکتاب موضوع نه ده. اوڅه چې موږ یې څېړو او را سپړو هغه،هغه څه دي چې په دغو اوږدو کلونوکي د مکې اوکعبې په اړه ترسره سوي دي. البته په دې اړه ډېرڅه سوي دي. چې یو څه یې موږ د دې کتاب په بېلو بېلو برخوکي یاد کړي او یا به په خپلو خپلو ځایوکي خبري پر وکړو. سمدستي په عامه توګه ویلای سو چې عباسیانو په تېره د هغو څواکمنو واکمنو یا د دغه پېړ نورو دولتي چاروا‌کو عمراني او مدني چاروته د پاملرني او اسلامي شعایرو او مقدساتوته د درناوي او خدمت په لړکي، د مکې او مدینې د چارو سمون او د کعبې خدمت، ساتني، بیا بیا رغوني، د حرم د پراختیا او ښکلا او د حج د نورو متبرکو اماکنو د ودانۍ او د حاجیانو د هوسایی د وسایلو د برابرولو لپاره، ډېر څه کړي دي. په دې پېړکي ډېرو واکمنو د مسلمانانو عقایدو او غوښتنو ته په درنه سترګه کتلي او د هغو د رفاه او هوسایی اسباب یې په کار او لګښت برابرکړي دي. دغه راز په دې پېړکي پر مکه او کعبه ډېري بدي ورځې هم راغلي دي. اوډېري نادودي او جفاوي یې هم لیدلې دي، چې موږ به په راتلونکو پاڼوکي د هغو پېښو په هکله چې د یادوني وړ دي ترخپلې وسي یو په بل پسې رڼا واچوو ان شاء الله.

153- د عباسیانو په دوره کي د مکې اوکعبې په اړه لنډ پېښلیك

په 145س. کال کي : کله چې د عباسي دورې دوهم خلیفه ابو جعفر عبد لهτالله المنصور د خلافت پرګدۍ کښېنستی داسي آوازه سوه، چې د امام حسن بن علي پښګته څخه محمد بن عبد الله (النفس الزکیه) د مخالفت رپۍ (بیرغ) پورته کوي. له دې امله منصور د محمد ورونه او ځیني نور بني حسن بندیان کړل. کله چې دا خبره په مدینه کي محمد بن عبد الله ته ورسېده، په کال 145س.کي یې بغاوت وکړ، خپل ځان یې په مدینه کي خلیفه وباله اوخپل ورور ابراهیم یې بصرې ته ولېږی، چې هغه بصره، اهواز اوفارس ونیول. او دغه راز یې په یوه روایت حسن بن معاویه او په بل روایت یې محمد بن حسن بن معاویه مکې ته ولېږی. چې هغه مکه ونیول او د عباسیانو والي سري نومی بن عبد الله یې له هغې وایستی. څه موده وروسته محمد بن عبد الله دی مدینې ته ور وغوښتی، خو هغه لاپرلاري وو،چې منصورد محمد سره جګړې ته عیسی بن موسی د یوه ستر لښکرسره وروليږی. د دغه کال د روژې پرپنځلسمه د دواړو ترمنځ سخت جنګ ونښتی او پای محمد بن عبد الله النفس الزکیه ماته وخوړه. کله چې محمد بن حسن مدینې ته نژدې " قدید " نومي ځای ته ورسېدی له دې پېښي خبرسو اووتښتېدی. په 169س. کال کي : د موسی بن الهادی د له پښته څخه حسین بن علي بن حسین د هغه په خلاف راτخلافت په مهال د حسن بن علي وپاڅېدی، د مدینې والي عمر بن عبد العزیز ته یې ماته ورکړه، او مکه او تقریباً ټول حجاز یې ونیوی. الهادي د هغه د مقابلې لپاره محمد بن سلمان د پوځ سره وروليږی او د ترویې په ورځ یې د مکې څخه درې میله لیري حسین بن علي ته ماته ورکړه او ویې واژه. په 170س. کال کي: د دغه کال د لومړۍ خور پر (15) هارون الرشید عباسي خلیفه سو. د عباسیانو په دوره کي د ده عصر له هره پلوه ښه بلل سوی دی. په تېره د ده په پېړکي دکعبې او نورو متبرکو اماکنو ډېر ښه خدمت سوی دی. وایې چې مسلمانان د عبد الملك او حجاج له وختو دکعبې د ودانۍ په هکله له دې امله چې حجاج پرخپله سلیقه برابره جوړه کړې وه، اندېښمن او دوه زړه وه، چې آیا بیرته د ابن الزبیر په ډول جوړه سي که په همدې بڼه پاته سي؟ دغه اختلاف نظر د هارون الرشید تر وختو پاته وو. کله چې هغه خلیفه سو، و یې غوښتل چې کعبه ورانه کړي او له سره یې د ابن الزبیر د ودانۍ غوندي جوړه کړي. په دې هکله یې له امام مالك (رح) څخه فتوٰی او مشوره وغوښته. هغه ورته وویل چې:" داکار مه کوه. ځکه د بیت الله شریفي په پلاوو پلاوو نړولو او جوړولو له امله د هغې سترتوب د خلکو له زړونو څخه وزي او د واکمنو د لاس لوبوني کیږي؛ هر نوی واکمن به مخکنۍ ودانۍ نه سي زغملای او نړوي به یې او له نوي سره به یې جوړوي. چې دا چاري د دې درنې خوني سره نه ښایي". له دې امله هارون الرشید دکعبې د بیا جوړولو څخه تېر سو. دغه خلیفه دکعبې شریفي پر ترمیم، تزئین او خدمت سربېره، نه واره دکعبې حج هم کړی دی او بېخي ډېر شته یې پرحرمینو لګولي او پربې وزلو وېشلي دي. یو ځل یې د حج لپاره له بغداد څخه احرام وتاړه. بل ځل له مکې مکرمې څخه تر منا او عرفات پوري پر پښو ولاړی او د نورو سپېڅلو ځایونو زیارت یې هم پرپښو وکی. همدا راز یې د 179س. کال په روژه کي له دې امله چې د ده یو پیاوړی مخالف خارجي ولید بن طریف ووژل سو، د شکرانې په دود عمره وکړه، بیا مدینې منورې ته ولاړی او د حج د وخت تر

را رسېدو هلته پا ته سو، او پخپله او په خلکو يې حج وکړ او دا کال يې هم هغسي وکړه لکه تېرکال چې يې کړي وه. په 199س. کال کي : په عراق کي د محمد بن عبد الله ورور ابراهيم کوم چې د منصور په خلافت کي يې بصره ونيول او بيا په جنګ کي ووژل سو، څه او لاده پاته وه. له هغو څخه يو محمد بن اسما عيل بن ابراهيم وو. څنګه چې د هغه د پلار ژبه ګونګی وه هغه ته يې " طبا طبا " يا " ابن طبا طبا " ويل. د دغه طبا طبا ډله زياتره زيد يه وه، کوم چې د ده امامت يې مانه. په 199س. کي طبا طبا پورته سو او د خپل امامت او خلافت دعوه يې وکړه. د بني شيبان په نامه د يوې قبيلې مشر" ابو السرايا " سري بن منصور بيعت ورسره وکړ او د هغه په ملاتړ يې په لږو ورځوکي يو ستر لښکر جوړکړ اوکوفه يې ونيول. دغه مهال نابېره طبا طبا مړ سو. وايي چې ابو السرايا زهر ورکړي وه. بيا دغه ابو السرايا ډېري سوبي وکړي، خو وروسته بيرته دولتي ځواکونو په مداين کي ماته له پښته حسين افطس بن حسن بن علي زين ورکړه. خو د دې سره سره هغه د حسن بن علي العابدين مکې ته ولېږی. دغه مهال په مکه کي د مامون الرشيد چارواکي د مسرورخادم اکبر په نامه او سليمان بن داود بن عيسٰی په نامه موجود وه، هغو د " افطس" له بيري د حج په مهال مکه خوشي کړه. افطس طواف او سعی وکړه، عرفې او مزدلفې ته ولاړ، خلکو ته يې د سهار لمونځ ورکړ، او د حج په شپوکي په منا کي تر اوسېدو وروسته يې د کعبې پوښ وکيښ او بل هغه پوښ يې په واغوستي چې د ځان سره يې راوړی وو، حاجيان او د مکې خلك يې لوټ کړه، دکعبې دوه سوه قنطاره طلا او نور هغه څه چې د جاهليت له زماني څخه تردغه مهاله په کعبه او د کعبې په زيرمتون (خزانه) کي خوندي وه ټوله يې چور کړه. وايي چې په دغه کال حاجيانو بېله امام او خطبې څخه حج وکړ.کله چې ابو السرايا تر ماتي وروسته په تېښته تېښته تر" جلولا " نومي ځايه ورسېدی، د هغه ځای والي ونيوی او زنځيراو زولانه يې نهروان ته ولېږی، او حسن بن سهل وزير ته يې وسپاری. چې هغه په 200س.کال کي وواژه او تنه يې د بغداد پرپله وځړول. افطس تردغه مهاله لا پر مکه واکمن وو، خوچې د ابو السرايا له مرګه يې واورېدل و يې ليدل چې د ده اود ده د ملګرو د بدو خويونو او اعمالو له امله خلك بد ځني وړي. نودی او ملګري يې، محمد بن جعفرالصادق ته ورغلل او ورته ويې ويل چې موږ ستاسره بيعت کوو. که څه هم هغه په دې نه ووخوښ، خو د محمد د زوی علي په واسطه يې هغه قانع کړ او د 200س.کال په لومړۍ خور يې بيعت ورسره وکړ او د خلکو څخه يې هم،که د هغو خوښه وه که يې نه وه خوښه، بيعت ورځني واخيست، او د اميرالمؤمنين نوم يې پرکښېښووی. خو د هغه د زوی علي او افطس د ناوړو کارونو له امله هغه هيڅ واك نه درلود. له دې امله ابراهيم بن موسٰی کاظم بن جعفرالصادق د خپلي کورنۍ سره يمن ته ځني ولاړی، هلته يې په ډېره لږ موده کي د يمن ډېري سيمي ونيولې او ډېر خلك يې ووژل. د يمن والي اسحاق بن موسٰی بن عيسٰی عباسي ځان له مرګه وژغوری او مامون ته يې ځان ورساوه. هغه ډېر پوځ او د جګړې سامان د هغه په واك کي ورکړ. کله چې اسحاق مکې ته ورسېدی، محمد بن جعفرالصادق ته يې ماته ورکړه او څنګه چې محمد وتښتېدی، نو هغه يې د نيولو په لټه کي سو او هري خواته يې سړي پسي ولېږل. محمد امان وغوښتی، اسحاق يې امان ومانه او مکې ته يې راوستی. هغه د مامون د خلافت سره بيعت وکړ او د هغه پرنامه يې خطبه وويل. (ابن خلدون) خو ابن جريراو شفاء الغرام وايي چې اسحاق چې له ابراهيمه وتښتېدی په " مشاش " نومي ځای کي د مکې ځيني اوسېدونکي کوم چې د علويانو (افطس او محمد بن جعفرالصادق) له لاسه تښتېدلي وه ورسره ملګري سول او اسحاق د محمد سره جنګ وکړ. خو وروسته يې جنګ ښه ونه ګاڼه او عراق ته رهي سو. پرلاري هغه پوځ پرېښښ سو چې د عباسيانو پلوی هرثمه نومي د عيسٰی بن يزيد جلودي او ورقاء بن جميل په مشرۍ مکې ته لېږلي وو. اسحاق بېرته د هغو سره يوځای مکې ته وګرځېدی، پای يې علويان مات کړه او محمد بن جعفر امان وغوښتی. چې له مکې وايستل سو او بيا يې مدينې ته نژدې، څو ځلي د مدينې د والي هارون بن المسيب سره جنګونه وکړه، خو پای مات سو او ډېر خلك يې ووژل سول. بيا يې له جلودي او ورقاء څخه امان وغوښتی، هغه امان ورکړ او چې د 200س. کال د لوی اختر د مياشتي لس ورځي پاته وې په مکه کي جلودي منبر ته پورته کړ، جلودي تر هغه يوه پله لوړ ولاړ وو، او په داسي حال کي چې توره قبايې اغوستې وه ويې ويل: " ماته ويل سوي وه چې مامون مړسوی دی، نو ځکه ما ځان اميرالمؤمنين وباله. خو اوس چې د هغه ژوند راته جوت سو، نو زه معذرت غواړم. په دې توګه يې ځان خلع کړ، له خدايه يې د بخښني غوښتنه وکړه او بيا عراق ته رهي سو. څنګه چې مامون په مروکي وو، هلته ورغی. مامون وباخښه، خو څو وخته وروسته مړسو او د جنازې لمونځ يې مامون ورکړ. دغه راز په همدغه 200س. کال يوه بله ډېره ناوړه پېښه هم په مکه کي وسوه: لکه چې مخکي مو وويل ابراهيم بن موسٰی کاظم يمن ونيوی او يو سړی يې اميرالحجاج وټاکی او د ډېر پوځ سره يې مکې ته ولېږی. کله چې مزدلفې ته نژدې د بطن نخله ، بستان ابن عامر ته ورسېدی، خبرسو چې ابو اسحاق بن هارون الرشيد د امير الحجاج په توګه د ډېر پوځ سره راغلی دی. نو چې د هغه سره يې د مخا مخ کېدو وس په ځان کي ونه ليدی په همدغه بستان ابن عامرکي تم سو. دغه مهال د حاجيانو او سو داګرو يوه قافله هلته ورسېده چې دکعبې شريفې پوښ او عطرونه

ورسره وه. د دغه سړي پوځيانو پوښ، عطرونه او د سوداګرو شته ټوله لوټ کړه او حاجيان او سوداګر په ډېره
بده ورځ مکې ته ورسېدل. د دې خبر په اورېدو سره جلودي د ابو اسحاق په اجازه د دغه سړي پرلښکرو ور
ودانګل، ډېر يې ووژل او ډېر يې اسيران کړه او دکعبې پوښ او هغه شته يې چې د دغه سړي نفرو بلې خواته نه
وه وړي بيرته ځني واخيستل. دغه اسيران يې لس لس دُرې ووهل او خوشې يې کړه. چې بيايې د يمن د لارې په
اوږدوکې فقرکاوه او پای له لوږې اوکالو نه درلودلو له امله مړه سول. وايې کله چې جلودې محمد نومی د مامون
حضورته بېوی، نو يې په مکه کې يزيد بن محمد بن حنظله المخزومي خپل نايب ټاکلې ووکوم چې بيا په
202س.کال کې ابراهيم بن موسٰی کاظم مکه په زور ونيول او يزيد يې وواژه. په 251س کال کې: د دغه کال په
لومړۍ خور کې اسماعيل سفاك بن يوسف علوي په مکه معظمه کې پاڅېدی، د مکې والي جعفر بن فضل بن
موسٰی وتښتېدی. اسماعيل بې خرته وژل او لوټول وکړل، دکعبې شريفي پوښ، دکعبې د زيرمتون سره او سپين
زر او عطرونه او د مکې د خلکو نژدې دوه لکه ديناره، د ابو جعفرکور او د خليفه د اميرانوکورونه يې ټول لوټ
کړل او د مکې يو څه برخه يې وسوځل. بيا يې پنځوس ورځې وروسته پرمدينه منوره شوا خون ور وړ. او بيا
دوهم ځل مکې ته ورغی. دا ځل يې مکه داسي محاصره کړه چې ډېر حاجيان له لوږې او تندې مړه سول او دونه
ګراني سوه چې ډوډۍ، اوبه او غوښې په ډېره لوړه بيه هم په مشکل پيداکېدې. بيا تر (57) ورځې وروسته،
جدې ته وخوځېد، هلته يې پر خلکو خواړه بند کړل، د سوداګرو مالونه يې لوټ کړل او په بېړيوکې چې هر
څونه مالونه وه ټوله يې چورکړل، بيا د حج په مهال بېرته مکې ته ورغي. له دې پېښو چې المعتز عباسي خليفه
خبر سو، نو يې محمد بن احمد بن عيسٰی چې " کعب البقر " يې ورته ويل او عيسٰی بن محمد المخزومي يې د يوه
غښتلي لښکر سره، مکې ته وليږل، هغو د اسماعيل سره سخته جګړه وکړه، چې له دې امله يوولس سوه حاجيان
شهيدان سول او پا ته وتښتېدل. په دغه کال پر عرفات باندې د درېدو لپاره نه دورځې چا ته موقع په لاس ورغله
نه د شپې. (تاريخ طبري او شفاء الغرام) او ابن خلدون زياتوي چې اسماعيل تردې وروسته بياجدې ته ولاړی او
بيا يې هغه لوټ کړه. او پای تر پاڅېدو يوکال وروسته دکوې په ناروغي مړسو. څنګه چې اسماعيل کوم اولاد نه
درلود، د هغه پرځای محمد اخيضر کښېنستی. هغه پريمامه بريد وکړ او د توري په زور پرواکمن سو. د ده تر
مړيني وروسته د يمامه واکمني د دوی په کورنۍ کې پاته سوه، ترڅو چې قُرامطه پرغالب سول. په 256 س. کې:
په دغه کال د خليفه المهتدي په پېرکې علي بن الحسن هاشمي د مکې والي وو. هغه د لومړي ځل لپاره د مسجد
الحرام په ناسته کې ښځې اونارينه سره بېل کړل، په دې ډول چې د مسجد الحرام په ستونونو پوري يې رسۍ
وتړلې، چې يوې خواته به يې ښځې اوبلې خواته به يې نارينه ناست وه . په 265 س. کال کې: د ابو عيسٰی محمد
بن يحيٰی المخزومي په نامه يو سړی د مکې والي وو. ځيني وايي چې دغه والي خليفه معتمد عباسي ټاکلی وو،
خوځيني وايي چې فضل بن عباس ټاکلی وو. په هرصورت معتمد د هغه په زور ليري کولوته اړسو. نو يې ابو
المغيره بن عيسٰی المخزومي ته دا دنده وسپارل. هغه د ابو عيسٰی سره جنګ وکړ او ويې واژه او خپله د مکې والي
سو. د ابو المغيره په هکله دا هم وايي چې د معتمد د ورور موفق لخوا،کوم چې بيا د معتمد په ژوندوني مړسو،د
مکې د والي په توګه ټاکل سوی وو. دغه راز تاريخونه دا هم وايي چې هغه په 265 س. کال کې د زنګ د واکمن
علي بن احمد لخوا ټاکل سوی وو. لکه چې ابن جرير هم وايي چې په 265س.کې ابو المغيره د هغو زنګيانو سره
چې د ده سره ملګري وه، په زوره په مکه ننوتی. علي بن احمد ته يې " صاحب الزنج " ويل څکه چې د بصرې
زنګباريان د هغه ملاتړي وه. هغه په کال 254س. کې پورته سو،کار يې جوړ سو، ترقي يې وکړه، او د خليفه
المهتدي لښکروته يې پرله پسې ماتي ورکړې اوترڅوارلسوکالو وروسته يې راوپرځاوه. علامه فاسي (رح) وايي
چې دغه د زنګ واکمن علوي نه وو،خو هغه خپل ځان علوي باله او د خدای په مځکه کې يې ډېره وراني وکړه. په
266 س. کال کې: د دغه کال په لومړۍ خور کې ابو الساج نومي د عمرو بن ليث صفار يو قوماندان چې د اهواز
او کوفې حکمران وو او د عمرو د لښکرځي څخه بغداد ته تې، په جندي شاپورکي مړسو او د هغه زوی محمد د
عمرو لخوا د حرمينو او د مکې د لارې والي سو.کله چې محمد مکې ته ولاړی ابو المغيره د ترويې په ورځ جنګ
ورسره وکړ. خو محمد هغه تېښتي ته اړ ايستی او د هغه شته يې حلال وګرځول. په267س. کال کې : په دغه کال
کې د ډېرې ګرمۍ له امله، ډېر خلك د حج په لارکې بېرته وګرځېدل او ډېر بيا حج ته ولاړل. خو ډېر يې په
لارکې مړه سول. دغه راز په همدغه کال کې د احمد بن طولون او عمرو بن ليث صفار د عاملانو (چارواکو) تر
منځ د دې خبرې پر سر شخړه رامنځته سوه چې په مسجد الحرام کې د منبرپه ښي لورې کې دې کوم يو خپل رپۍ
(بيرغ) ودروي . هريوه دعوه کول چې ولايت د هغه د مشردی. پای توري وايستل سوې او ډېرخلك له جوماته
ووتل . د مکې د والي هارون بن محمد نفرو چې زنګيان وه د عمرو بن ليث صفار د عامل لوری ونيو او هغه
پرکوم ځای چې يې غوښتل هلته خپل رپۍ ودراوه . هارون خطبه لنډه کړه او خلك سلامت پاته سول. په 268س.
کال کې په دغه کال بېرته ابوالمغيره مکې ته ولاړی. د مکې والي هارون بن محمد هاشمي د هغه مقابلې ته تياري

ونیول او د دوو زرو تنو په شا وخواکي عسکر يې غونډکړل.خو ابو المغیره د " مشاش " د اوبو چینه کوره کړه او بیا جدې ته ولاړی. هلته يې د خلکو خواړه لوټ کړل اوکورونه يې ور وسوځول، چې له دې امله په مکه کې ډوډۍ ډېره ګرانه سوه. په دغه کال هارون په خلکو حج وکړ او ابن ابو الساج د پېښو د مخنیوي او د لارو د ساتني کار پر غاړه اخستی وو. په 269س.کال کي:
احمد د طولون زوی چې په ختیه " طغز ترك " وو په 220س. کې زېږېدلی وو. کله چې د معتز عباسي خلیفه لخوا د مصر د ادارې چارې د ترکانو سرغنه " باکباك، یا بایکباك " ته وسپارل سوې، هغه احمد بن طولون په مصرکي د خپل نایب په توګه وټاکی. ابن طولون د خپل لیاقت او ښو اجراآتو له امله ترقي وکړه او د یوه خپلواك واکمن غونديي يې مصر اداره کاوه. خو وروسته د معتمد عباسي ورور، موفق ور سره وران سو او پرهغه باندي يې پر منبر باندي د لعنت ویلو حکم ورکړ. دغه حکم يې مکې شریفي ته هم ولېږی، څو د حج په موسم کې پر ابن طولون لعنت وويل سي. د 269س.کال د لوی اختر په میاشت کې احمد بن طولون خپل دوه سرداران محمد بن سراج او غنوٰی نومی د دوو زرو پیاده اوځلورسوه اویا سپروسره مکې ته ولېږل. هغوکله چې دوې ورځې میانی ته پاته وې، د چارشنبې په ورځ مکې معظمې ته ورسېدل. دغو سردارانو د مکې قصابانو او ځینو نورو دکاندارانو ته، دوه دوه دیناره او نورو مشرانوته يې اووه اووه دیناره ورکړه. هارون بن محمد عباسي چې دغه مهال د مکې والي وو، د مصریانو له بیري له مکې وتلی وو، او په بستان ابن عامرکې اوسېدی. موفق، جعفر د باغمردي زوی مکې ته ور واستاوه. کله چې درې ورځې د لوی اختر میاشتي ته پاته وې، د دووسوو سپرو سره مکې ته ورسېدی. هارون د یوسل و شلو سپرو، دوو سوو تورپوستو، د عمرو بن لیث د دېرشو سپرو او د عراق د دوو سوو پیاده وو په ملګرتیا د هغه هرکلي ته ووتی. دې ځواکونو جعفر غښتلی کړ او ټولو د ابن طولون د نفرو سره مقابله وکړه. د خراسان (اوسني افغانستان) حاجیانو هم د جعفرسره کومك وکړ. پای د ابن طولون دوه سوه تنه په جګړه کي د مکې په زړه کي ووژل سول. اوپاته يې غروته وتښتېدل، پټ سول او اسان او شته يې لوټ سول. جعفر ته د غنوٰی خېمه په لاس ورغله او دوه سوه زره دیناره يې پکښې وموندل. هغه مصریانو، قصابانو او نوروته امان ورکړ او په مسجد الحرام کي يې هغه لیك چې پر ابن طولون باندي د لعنت ویلو په باب ور رسېدلی وو ولوستی. پرمصرباندي د ابن طولون او د هغه د اولادې واکمني له 213س. څخه تر292س. پوري دوام وکړ. په 271 س. کال کي: په دغه کال یوسف بن ابي الساج چې د مکې والي وو، بدر نومی" طایي " مریی چې د حاجیانو امیر وو، ونیوی. نو یوې ډلې عسکرو د ابن ابي الساج سره جګړه وکړه، څو چې مریي يې خوشي کړ، او ابن ابي الساج يې بندي کړ او بغداد ته يې ولېږی. دا جګړه د مسجد الحرام د دروازو سره ونښته. په 295 س کال کي : د دغه کال د لوی اختر د میاشتي په دوهمه لسیزه کي د ترکانو د امیر عج بن حاج او د اجنادو په نامه د نورو حاجیانو تر منځ نښته وسوه؛ يو شمېر پکښې ووژل سول اونور حاجیان بستان بن عامر ته وتښتېدل. چې د هغې خوا په بېرته راګرځېدوکي د داسي تندي سره مخامخ سول، چې یو شمېر يې له دې امله مړه سول. وایي چې یوه سړي په خپل ورغوي کي متیازي کولې او چښلې به يې.

پنځمه برخه: مکه او کعبه او تر حضرت محمد وروسته اسلامي پیر

154- صفاریان، مکه اوکعبه

یعقوب بن لیث صفار چې د سیستان، یعني د افغانستان د اوسني نیمروز ولایت اړوند زرنج ته نژدې د قرنین په کلي کي زېږېدلی وو، زموږ له ملي اتلانو څخه دی. هغه چې په یوه مسګره کورنی کي لوی سو، په خپله هېښنده مړانه او ځوانمردي له 238س.کال څخه د خپلي مړيني ترمهاله (په جندي شاپور کي په کال 265س. کي وفات سو) په واك کي وو او په 254 س.کال کي رسماً د سیستان واکمن سو او بیا يې د برېښنا په څېر په پرله پسي سوبو اوسنی افغانستان، کرمان، طبرستان، د ایران ټولي شمالي سیمي او ځیني نور ځایونه ترخپلي ولکې لاندي راوستل. بیا د خلیفه معتمد عباسي د را پرزولو او د بغداد د نیولو په نیت وخوځېد ، خو د د جلي د سیند په ختیز کي په دیر العاقول نومي ځای کي يې له معتمد څخه ماته وخوړل. دغه اتل واکمن او ترهغه وروسته د هغه ورور عمرو بن لیث صفار په خورا برم، ځوانمردي، شجاعت او عدالت واك چلاوه. په سیستان کي واك ته د یعقوب تر رسېدو د مخه د حالاتو د ناسموالي له امله د جمعې لمونځ نه کېدی، خو کله چې دی هلته واك ته ورسېد، هلته يې د جمعې لمونځ له سره جاري کړ. تاریخونه د ده او د ده د ورور د واړو د ښې دینداری کیسي کوي، په بېلو بېلو ځایونو کي يې جوماتونه او رباطونه جوړ کړي او په خیر او خیرات او بخششونو ورکولو يې نوم ایستلی وو. کله چې یعقوب فارس ونیو معتمد عباسي ته يې د 257س.کال د دوهمي خور په میاشت کي ډېر سوغاتونه ولېږل

چې په هغو کي پنځوس داني د سرو او سپينو زرو بتان وه کوم چې يعقوب دکابل او کندهار د بودايانو له بت تونونو څخه تر لاسه کړي وه. يعقوب معتمد ته وليکل چې دغه بتان دي کعبې شريفي ته وليږي چې هلته يې ويلي کړي او پيسي يې د حاجيانو د هوسايني پر چارو ولګوي. د " تاريخ سيستان " او نورو په وينا معتمد عباسي يعقوب ته پر خراسان، طبرستان، ګرګان، فارس، کرمان، او سيند او هند باندي د واك چلولو د فرمان لېږلو سره يوځای د بغداد د شرطې (امنيت ساتني) مشرتوب هم هغه ته وسپاری او د دې سره سره اووه کاله د يعقوب پر نامه په حرمينو شريفينو کي خطبه ويل کېده. دغه راز کله چې عمرو د واك پر ګدی کښېنستی هغه ته هم د فارس، کرمان، اصفهان، ګرګان، طبرستان، سيستان، هند او سيند او ماوراء النهرد واکمنۍ فرمان ورکړه سو او د بغداد د شرطې مشري او د حرمينو د ولايت چاري ور وسپارلي سوې او د هغه نوم يې پر بيرغونو او نورو وليکی. چې عمرو بيا په وار سره په کال 266 او 271 س. کي خپل خپلوان محمد بن ابي الساج او يوسف بن ابي الساج د ځان له لوري د مکې مکرمې واليان وټاکل او د دود سره سم به د حج په مهال د عمرو علم د مسجد الحرام د منبر سره ايښوول کېدی.

155- د قُرمُطيانو فتنه

ځنګه چې قُرامُطه وو دکعبې شريفي ډېره ستره او تارخي بې حرمتي د دغه متبرك کور پر زيارت کوونکو او د مکې پراوΨکړېده. او دغه راز يې د خدای سېدونکو ستر تاريخي ظلمونه کړي دي، ځکه نو تر پورتني سرليك لاندي په بېله او ځانګړې توګه څرګندوني کوو. په تاريخ الحضاراّ العربياّ الاسلامياّ کي وايي چې: د قرمطيانو حرکت د 261س.کال په شا وخواکي دکوفې په اطرافوکي را څرګند سو، چې حمدان قُرمُط ته منصوب دی او تر هغو په عراق، اهواز او يمن کي خپرېدی، څو چې ابو سعيد جنابي په کال 286 س. کي په بحرين کي را پاڅېدی او بدو عرب پر را غونډ سول. خو طبري د 268 س. کال د پېښوپه ترڅ کي وايي : په دغه کال ګډه سوه چې يوه ډله د قُرمُطيانو په نامه دکوفې په شاوخوا کي را پاڅېدلي وه . د دوی دکار پيل داسي وو چې يوسړی د خوزستان څخه راغلي وو او دکوفې په يوه سيمه کي چې" نهرين " ورته وايي، مېشت سوی وو. دغه سړي زاهدي او له ډول او سينګار (تجمل) څخه بې زاری څرګندول، ډېرلمونځونه به يې کول او د خپل لاس له کاره يې خواړه خوړل. د دغه سړی سره چې به څوك کښېنستی د دين پرکاربه يې باعثه کاوه اود دنيا له کاره به يې بې رغبتی ته باله او ورته ويل به يې چې انسان له کورنی څخه دρبايد د ورځې پنځوس لمونځونه وکړي. بيا به يې ورته ويل چې د پيغمبر يوه امام لپاره د بلني کار پر مخ بيايي يو وخت چې دغه سړی ناروغه سو، يوه سړي چې پرخپلو غويو به يې بارونه وړل او سړې سترګي يې وې (دغه سړي ته له دې امله خلکو" کُرميته " ويل چې کرميته په نبطي ژبه د سور سترګي معناورکوي). هغه خپل کور ته بوتی، چې بيا تر ښه کېدو وروسته هم د دغه سړي کور ته تي. دغه مهال يې د خپل مذهب څرګندونه وکړه او خلك يې د هغه منلو ته وبلل. چې د هغه ځای خلکو هم د ده خبري ومنلې. نو هرڅوك چې به د ده په دين کېدی، ده به يو دنيارځني اخيست او ويل به يې چې دا د امام لپاره اخلم. بيا يې له خپلو پيروانو څخه دوولس تنه استازي د نقيبانو په نامه وټاکل او د خپل مذهب د تبليغ او هغه ته د خلکو رابللو لپاره يې هري خواته ولېږل. کومو بزګرانو چې به د ده به خوله پنځوس لمونځونه کول دکرکيلې کار به ځني پاته وو. بالاخره دکوفې والي هغه بندي کړ. خو بيا له بنده وتښتېدی او ځنګه چې د خپل ځان پر مرګ وبېرېدی شام ته ولاړی او د هغه سړي په نامه چې دی يې د ناروغی په مهال په کورکي او سېدی په " کرميته " ونومول سو. چې بيا دغه کرميته په " قُرمُط " واوښت . تر دې وروسته دغه مذهب هم په دغه نامه شهرت وموند. وايي چې دې مذهب په کوفه کي ډېره ترقي وکړه. او په زرګونو مسلمانان په دې فتنه مبتلا سول. وروسته د فرج بن يحيٰی بن عثمان کاشاني په نامه يوه سړي چې ځان يې د مهدي له استازو باله، په کوفه کي دقرمطي حکومت د ټينګولو هڅې وکړې خو بريالی نه سو. بيا د قرمطي مذهب يوه بل پيرو ابو سعيد حسن بن بهرام جنابي په کال286س.کي په بحرين کي د دې مذهب د خپرولو او حکومت د ټينګولوکوښښونه وکړل چې په دې کارکي بريالی سو. او په بحرين کي د هغه او د هغه د راتلونکي نسل واکمني ټينګه سوه. پای په 364س. کال کي د دغې فرقې واکمنی ته د اصغر بن ابو الحسن ثعلبي لخوا د پای ټکی کښېښوول سو. او اصغراو د هغه راتلونکي نسل پربحرين واکمن سو. علامه ابن کثير په خپل تاريخ کي ليکي: " دغو وګړو د هغو فاطميانو (عبيديانو) سره ټينګې اړيکي درلودې کوم چې د افريقا په لوېديزه برخه (اوسني تونس)کي واکمن سوي وه. د هغو مشر ابو محمد عبيدالله مهدي بن ميمون القداح وو، چې په حقيقت کي يهودي وو، خو خپل ځان يې مسلمان او د بي بي فاطمې (رض) اولاد باله اوپه دې توګه واکمنی ته ورسېدی". ځيني وايي ځنګه چې عباسي خلفا وو دی ياغي باله نوپې يهودي وګڼه او د القادر بالله په زمانه کي يې د فقها وو او قاضيانو په لاسليك د مصر فاطميان د فاطمي اولاد نه،

بلکي يهوديان وبلل. (په دې هکله به په راتلونکو پاڼوکي په مفصله توګه خبري وسي). په هرصورت ابن خلدون ليکي چي له دغو قرمطيانو څخه د ابو سعيد جنابي زوی ابوطاهر سليمان چي د دغه عبيدالله مهدي له تابعانو څخه وو او د هغه پرنامه يې خطبه ويل په کال312س.کي د حاجيانو پرقافلو يرغلونه وکړل، ډېر شمېر يې ووژل، ډېريي بنديان کړل ښځي او ماشومان يې پربتي بيابان پرېښوول. چي بيا خپل په خپله مړه سول او په نتيجه کي له عراق څخه مکي ته د حاجيانو تګ بند سو. بيا خليفه مقتدر په کال 317 س. کي منصور ديلمي د قرامطه وو ټکولوته وګوماری. هغه د ترويي په ورځ د ابوطاهرقرمطي سره سخت جنګ وکړ، خومات سو. ابوطاهر د ترويي په ورځ دونه حاجيان مړه کړل چي د حرم غولی او د زمزم څا په ډک سو. او پرهغو سربېره يي د مکي د ښار او اطرافو او د خراسان او نورو ځايونو کابو دېرش زره تنه ترتيغ تېرکړل او ټول شته او اسباب يي ورڅخه لوټ کړل. هغه دکعبي شريفي پرده (غلاف) څيري کړ، دکعبي دروازه يي وکښل او هغه ډېر بيي شيان يي چي د مخه د اسلام مشرانو او نوروکعبي ته په سوغات ورکړي وه، ټول چورکړل. وايي چي دوو قرمطيانو غوښتل چي د مېزاب رحمت ناوه وکاږي او يو يې سي. خو هغه يي پر سر ولوېده او مړه سول. د مقام ابراهيم په هکله وايي چي هغه د حرم خادمانو په غره کي پټ کړی وو او په لاس يي وَرَنه غی. خو د حجراسود په هکله ويل کيږي چي د317س.کال د لوي اخترد مياشتي پر(14) د يکشنبي په مازديګر جعفر بن حلاج د ابوطاهر په حکم حجراسود له کعبي وکښل او بحرين ته يي يووړه څو ددوی دواکمنی په منځي (مرکز) " هجر " نومي ښارکي عبادتځای جوړکړي؛ هغه پکښي کښېږدي اوخلك يي لمانځني ته وروبولي. خو بياڅلور ورځي کم دوه ويشت کاله وروسته چي د مکي او نورو مسلمانانو ډېرو هلوځلو،ګواښونو او تلاښونو څه ځای ونه نيوی او قرمطيانوته پرله پسي باجونو ورکولو څه ګټه ونه کړه،کله چي د هغو مشرد خوړونکي (جذام) په ناروغي مړسو د بحرين د هجر له ښاره د 339س.کال د لوی اختر د مياشتي پرلسمه د چارشني په ورځ بيرته مکي ته ور وړه سوه اوپه کعبه شريفه کي په خپل هماغه پخواني ځای کي کښېښوول سوه. ابن خلدون وايي :" کله چي عبيدالله مهدي له دې پېښو خبرسو نو ابوطاهرته يي يو تهديد آمېزه ليك ولېږی چي د دې ليك په رسېدوسره قرامطه د عبيدالله له حکومت څخه واوښتل". خو علامه ابن کثير بيا وايي چي:" د عبيدالله مهدی لخوا پر ابوطاهرباندي دا ملامتيا د سياست له مخي وه ".

156- د قُرمطيانو تر فتنې وروسته د مکې اوکعبې حالت

د قرمطيانو د 317س. کال ترفتني وروسته د عباسي پېړ ترپايه پوري د مکي او حج په اړه ډېري پېښې سوي دي. خو څنګه چي مخکي د هغو سمو او په ترتيب غونډولو ته زياته پاملرنه نه ده سوې، ډېر شيان موږ ته په هر اړخيزه توګه نه دي څرګند. البته ترکومه ځايه چي موږ ته څرګند سوي، په دغه دوره کي که ځيني کلونه د حج مراسم په امن و امان تېر سوي او ځينو واکمنو کعبي ته پوښونه او سوغاتونه وړي او ځينو هلته عدل و انصاف او امن ټينګ کړی خو زياتره کلونه مکه او په هغې کي د خدای کور، د حج مراسم او حاجيان او نور مسلمانان د ډول ډول ناخوالو، بدامنيو، ژوبلي، وژني او ظلمونو او تېريو ښکارسوي؛ لکه چي ډېرکلونه د لارو د نه امنيت له امله ډېر مسلمانان د حج د فريضي له ادايني پاته سوي، ځيني کلونه پرلارو غلو، ظالمو واکمنو او داړه مارانو شکولي، ځيني کلونه په مکه کي د حج د مناسکو د ترسره کېدو څخه بې برخي سوي؛ بلکي زياتره وژل سوي او ژوبل سوي او شته يې ځني اخيستل سوي دي. چي دا حالت په مستقيمه او غير مستقيمه توګه د قرمطيانو، عباسي، يمني او نورو واکمنانو او د ځينو مذهبي باطلو ډلو ټپلو د حرص او ځان غوښتنو او شخصي، فرقوي، سياسي اغراضوله امله د مخالفتونو، شخړو اوجنګ جګړو يېښره او زېږنده وو. لکه چي کله به د يوه واکمن عمالو مکه په زور نيولي وه، کله به د بل. کله به د يوه پرنامه خطبه ويل کېده،کله به د بل. په دې سبب په دغه دوره کي د مکي معظمي هغه پخوانی شهرت له منځه ولاړی او د هغې اصلي اوسېدونکي (قريش) د حالاتو د ناسمتيا او پرله پسي فتنو او ورانيو له امله په مکه، ياله هغې څخه بهر په نورو ملکونو کي په بې وزلي او ورکنومي کي پټ او ګوښه اوسېدل. نوڅنګه چي دلته د دغسي ناخوالو له يادولو څخه بېله دې چي د ګران لوستونکي د سردردئ او زړه بداوئ سبب سي، بل څه نه متصورکېده، ځکه مو د هغو له ذکره صرف نظر وکړ. البته په دغه دوره کي ځيني ښې او د يادولو وړ پېښې په لاندي ډول څرګنديږي : په کال 366س. کي : په دغه کال کي د ناصرالدوله (1) ابي محمد الحسن بن عبد الله بن حمدان لور جميلي داسي حج وکی چي د ښو چارو په تر سره کېدو او سم ترتيب او تنظيم کي د مثال په ډول يادېږي. دې بختوري ښځي څلور سوه کجا وې د حج پر لاري رواني کړي وې چي ټولي په يوه رنګ وې او څوك نه پوهېدل چي دا په کومه يوه کي ناسته ده. هغې د حرمينو مجا ورينو ته ښې جامي او ډېر شته ورکړه او کله چي يي پرکعبه سترګي ولګېدې لس زره درهمه يي پر وشيندل. وايي چي د دې په قافله کي ډېر او ښان وه چي

ډېري سپين سري ښځي او د لاري په اوږدوکي نور نارينه پردغه اوښانو د حج په سفر ورسره رهي سول. هغې ډېر شته د حج پر لاري او په حرمينو کي هم ولګول. په 367 س. کال کي : په دغه کال کي د مصراو افريقې واکمن العزيزبالله علوي مکې معظمې ته تللي وو. هلته ___---(1) ناصرالدوله د سيف الدوله ورور وو او دوی دواړو د متقي عباسي په وختوکي زيات واك درلود ،سيف الدوله د متقي اميرالامرا وو او ناصرالدوله د موصل واکمن وو.او دغه جميله د الطائع عباسي په وختوکي حج ته تللې وه. غله ورته ورغلل او ورته ويې ويل چې: موږ به پنځوس زره درهمه درکړو ته د حج د چارو او حاجيانو واك اختيار موږ ته راکړه، بيا څه چې موږکوو ته کار مه رالره. هغه ورته وويل ښه دی تاسي ټول سره راغونډ سئ، څود دغي معاملې تړون د ټولو په مخکي ترسره سي.کله چې دوی ټول څه د پاسه دېرش تنه سره راغونډ سول. العزيز ورته وويل:کوم بل يو مو پا ته دنکه نه ؟ هغو ورته وويل چې نه بل څوك مو نه دی پا ته. بيا عزيز ټول ونيول او لاسونه يې ور پرې کړل. په 397 س. کال کي: په دغه کال کي که څه هم په ثعلبه کي د ابن جراح د مزاحمت له امله د عراق خلکو حج ونه کړ، خو د مصر د حاجيانو سره د مصر واکمن الحاکم د کعبې پوښ او د حرمينو د اوسېدونکو لپاره مال او پيسې ورلېږلي وې. په 342 س. کال کي: په دغه کال هم په لار کي د بې امنيتی له امله د عراق خلکو حج ونه کړ، خو له مصر څخه د حج د کاروان سره مکې ته د کعبې پوښ، د خيرات لپاره مالونه او د مکې د امير لپاره سوغاتونه ور ورسېدل. په 455 س. کال کي: په دغه کال د يمن واکمن علي بن محمد الصليحي حج ته ولاړی، د مکې واك يې تر لاسه کړ، ښه چاري يې تر سره کړې، د خلکو سره يې احسانونه وکړل، عدل يې ټينګ کړ او مفسدين يې وټکول. په دغه کال حاجيانو داسي په امن وامان حج وکړ چې د مخه هيچا نه وو کړی. د الصليحي د سياست او هيبت له امله حاجيانو شپه او ورځ په فارغه زړه عمرې کولې او شته او نور سامانونه يې خوندي وه. چې له دې امله ده ته د خلکو خولې په مننه او دعا وو خلاصي سوې. په 470 س. کال کي: په دغه کال عباسي خليفه المقتدي له بغداد څخه يو منبر مکې ته ورولېږی، څو هلته په مسجد الحرام کي ددغه خليفه په نامه دخطبې ويلو په وخت کي کار ورځني واخلي. کله چې منبر ورورسېدی دعراقي او مصري عسکرو تر منځ فتنه رامنځ ته سوه، شرايط بدل سول، خطبه دمصر دواکمن په نامه وويل سوه، او هغه منبر يې مات کړ او ويې سوځاوه. په 621 س. کال کي: له دغه کال څخه پر له پسي څلور کاله خلکو په ډېره هوسايي او امن و امان کي حج وکړ. چې هم د شام لاري په امان وې او هم په حرمينوکي امنيت وو. او سبب يې دا وو چې د مدينې منورې امير د شام د واکمن عيسٰی له پلويانو څخه وو، چې هره شپه به يې د شام پر حاجيانو باندي د هغو د امنيت د ساتلو لپاره پيرې درولي وې. او په مکه معظمه کي له دې سببه امنيت وو، چې په دغوکلونوکي هغه د مصر د ايوبي واکمن الکامل ترواك لاندي راغلې وه. نو په دې سبب د مفسدينو لاسونه لنډ او حاجيانو ته دکعبې ننوتل اسانه سول. ځکه چې د حج په مهال ترپايه شپه او ورځ د هغې دروازه د حاجيانو پرمخ پرانيستې وه. وايي چې کامل دکعبې خادمان (بني شيبه) د يو مقدار پيسوپه ورکولو، په دې راضي کړل چې له حاجيانو څخه کعبې ته پرننوتلو باندي څه وانه خلي او د هغې دروازه ونه تړي. دوی به دکعبې پرننوتلو له حاجيانو پيسې اخيستې، چې په دې ډول به خلکو ته ډېر تکليف رسېدی. هغو به دکعبې پردروازه داسي ګڼه ګوڼه جوړه کړې وه، چې ځيني به د ځينو پر اوږو سپاره وه، نو به يو پربل سره لوېدل، چې کله کله به ځيني مړه سول او د ځينو به هډونه مات سول او ځيني به ټپي سول. په 655س. کال کي : په دغه کال بېله د حجاز د خلکو د نورو سيمو خلکو حج ونه کړ، ځکه چې په دغه کال چنګېزيانو پر بغداد يرغل ور وړی وو. په کال 656 س. کي يې د خليفه په وژلو سره، هلته اسلامي واکمني پای ته ورسول او د بغداد د عامي وژني او لوټ او ورانۍ تاريخي پېښه يې رامنځته کړه. علامه فاسي (رح) وايي: په دې عامه وژنه کي مغولو اتلس لکه وګړي ووژل. چې تردې وروسته له عراق څخه مکې ته د حاجيانو تګ د دې پېړۍ په پاته کلونوکي بېخي لږ سو او نور د حج په مناسکو او مشاعروکي د عراقيانو مشري ګردسره پای ته ورسېده.

157- د اسلامي دولت سره وېشل او پرمکه اوکعبه باندي د هغه اغېزې

اسلامي دولت د څلورو خلفا وو په وختوکي متحد او پياوړی وو. خو په پېرکيτ ترشهادت وروسته د حضرت عليτلکه مخکي چې مو وويل دغه دولت د حضرت عثمان د کورنيو شخړو اوجنګ جګړو او تفرقو ښکارسو. خو بياهم يو واقعاًُ خالص، سپېڅلی او د وفات له مهاله لږ يا ډېرρسوچه اسلامي دولت وو. اما اختلافات د هماغه د رسول راڅرګند سول او له همدې امله د بني اميه وو په دوره کي د تشيع ډلي ربړه په اسلام کي وفات سو،د هغهρپه ښه څرګندتيا رامنځته سوه. چې تفصيل يې داسي دی: کله چې رسول دکورنۍ غړو (اهل بيتو) خپل ځانونه يوازي د اسلام د خلافت مستحق بلل او نور قريش وروسته لومړی حضرت ابوρيې د دې وړ او مستحق نه ګڼل. خو لکه چې پو هيږو تر رسول بکر، بيا حضرت عمر، بيا حضرت عثمان ته د اسلام د خلافت واګي وسپارل

سوي، او بيا تر وفات وروستهρحضرت علي د اسلام خليفه سو. كه څه هم په دې هكله اختلافات د رسول را ټوكېدلي وه او په تاريخونوكي په دې باب مفصلي خبري سوي دي، خو عملي شخړې او جګړې پرحضرت عثمان باندي د تورونو لګولو او د هغه ترشهادت وروسته، رامنځته سوې. په دې هكله هغه څه چي د مكي اوكعبې معظمې په باب پېښ سوي، د دې كتاب په مخكنيو پاڼوكي خبري پرسوي دي. د دې منازعو يوه لويه پايله دا سوه چي د بني اميه وو څخه خلافت د ابو مسلم خراساني په مټ بني عباسوته ولېږدول سو. خو د دې دولت په رامنځته كېدوسره د تشيع ربړې نورهم زور واخيست، اسلامي دولت هم عملاً سره ووېشل سو. او د ملوك الطوايفي بنه يې خپله كړه. لكه چي د عباسي واكمنی ترڅنګ په اندلس كي د عبد الرحمان اموي په مشری يو بل اسلامي دولت هم جوړ سو او وروسته بيا په نورو اسلامي سيموكي يو په بل پسي نور اسلامي دولتونه هم رامنځته سول. دا خو د اسلامي تاريخ پېښې دي چي بشپړ او مفصل څېړل يې د اسلام د تاريخ كار دی. خو موږ دلته هغه څه څېړو چي په دغه مهال او يا د دغو كشمكشونو له امله مكي مكرمې ته ور پېښ سوي دي. په عمومي توګه د دغو حوادثو مطالعه موږ دې پايلي ته رسوي چي كله له مديني منورې څخه د خلافت مركز د وختو پخوانیρانتقال سو او دا حوادث راوټوكېدل بيا مديني او مكي ته هماغه د رسول برم ورپاته نه سو او د دغه دوو مقدسو ښارونو اوسېدونكو د لاښو ورځو پرځای ترډېره ستركور او دΨمهاله بدي ورځي ليدلي دي. په تېره د حج په موسم كي كعبې دغه د خدای هغه زيارت كوونكو هم ډېري نادودي ليدلي دي. چي البته په دې هكله موږ په اموي دوره كي او په هغې كي د هغو د مخالفينو لخوا د مكي اوكعبې په اړه پېښې مخكي څېړلي دي. دغه راز مو د عباسيانو په دوره كي اود هغو د مخالفينو لخوا د مكي په اړه هم ښې او بدې پېښې تر يوې اندازې وڅېړلې. اوس به دا وڅېړو چي په عباسي دوره كي پر مكه معظمه باندي د دوی واك څنګه او تركله وو ؟ البته تردې څېړلو وروسته به بيا د ځينو نورو رامنځته سوو اسلامي دولتونو ښه او بد د مكي اوكعبې شريفي په هكله وڅېړو ان شاء الله.

158- پرمكه مكرمه با ندي د عباسيانو د واك څرنګوالی

ترامويانو وروسته له لويه سره عباسيانو پرمكه مكرمه باندي واك چلاوه. اوخپل واليان به يې چي زياتره به عباسيان وه هلته ټاكل. خوكله كله به ځينو علويانو اونورو مكه په زور ونيول او بيا به يا د جنګ جګړو يا څه نورو شرايطو د رامنځته كېدو په نتيجه كي د عباسيانو ترواك لاندي راغله. لكه چي په دې هكله مخكي څه څرګندوني هم سوي دي. كله كله به پخپله عباسيانو هلته داسي خلك د واليانو په توګه ټاكل چي له اصله به عباسيان نه وه. په 301س. كال كي د مقتدر عباسي په وختو كي محمد بن سليمان په مكه كي د عباسي خلافت له اطاعته سر وغړاوه او د هغه پرضد يې د حج په موسم كي خطبه وويل او په دې ډول يې هلته د بني سليمانو امارت ټينګ كړ. بيا د قرمطيانو فتنه او پرمكه معظمه باندي د هغو چپاوونه وه. بيا په 358س. كال كي د المغرب د عبيديانو د كاله المعز لدين الله د هغه د خادم قائد جوهركاتب صقلي په مټ مصر ونيوی. په دې ترڅ كي لومړني شريف جعفر بن محمد بن الحسن بن محمد بن موسى علوي مكه په زور ونيول اوهلته يې د المعز لدين الله په نامه خطبه وويل. په سمط النجوم العوالي كي وايي چي د معز په وختوكي له بغداد څخه ترحلب پوري او په نورو ټولو ختيزو ولايتونوكي خطبه د مطيع عباسي پرنامه ويل كېده اوله حلب څخه ترالمغرب پوري د حرمينو په شمول خطبه د المعز په نامه ويل كېده. خو په وروسته كي چي د مكي مكرمې او نورو ځايونو پرسرد عباسيانو او عبيديانو رقابت توند سو داسي شرايط راغلل چي په مكه مكرمه كي كله د عباسيانو اوكله د عبيديانو پرنامه خطبه ويل كېده. داسي ښكاري چي په عمومي توګه عباسيانو پرمكه او مدينه باندي د هغو د خلافت له مركز څخه د ليرې والي اوڅه نورو عواملو له امله بشپړ واك نه درلود. اوكه به والي هم دوی ټاكلي وو، يوازې خطبه به د دوی پرنامه ويل كېده او نور واك يې نه وو.

159- په مكه مكرمه كي د بني سليمانو واكمني

لكه چي مخكي مو وويل له لويه سره عباسيانو پرمكه باندي واك چلاوه. خوكله كله به ځينو نورو علويانو په زور ځني ونيول. خو زيا تره به دا نيول د څه مهال لپاره وه. اوبيا به بيرته مكه د عباسيانو ترواك لاندي راغله، لكه چي لومړی په كال 145س. كي محمد بن الحسن بن معاويه يا حسن بن معاو يه مكه د محمد المهدي (النفس الزكيه) په نمايندګي په زور ونيول. بيا په كال 169س. كي حسين بن علي په زور ونيول. بيا په كال 199س. كي حسين افطس په زور ونيول. بيا په كال 202س. كي ابراهيم بن موسى الكاظم بن جعفر په زور ونيول. بيا په كال 251س. كي

اسماعیل سفاك په زور ونيول. تردې وروسته په مکه کي يوازي خطبه د عباسيانو پرنامه ويل کېده. او د دوی واك به تش په نامه پرچلېدی. خو څنګه چې د مستعين او معتز له وختو څخه د عباسيانو واك نور هم مخ پر کمزوري کېدو سو او هره خوا فتنې او پاڅېدني سوې په کال 301س. کي محمد بن سليمان نومي ګردسره په مکه کي د بني سليمانو د واکمنۍ بنسټ کښېښووی. هغه د المقتدر عباسي له اطاعته سر وغړاوه او د حج په موسم کي يې داسي خطبه وويل: " الحمد لله الذي اعاد الحق الی نظامه، و ابرز زهرالايمان من اکمامه، وکمل دعوآ خيرالرسل باسباطه لا ببني اعمامه صلی الله عليه وعلی آله الطاهرين. وکف عنهم ببرکته اساءآ المعتدين. وجعلها کلمآ باقيآ في عقبه الی يوم الدين ". ژباړه : ټولي ستايني لوی څښتن لره دي چې حق يې خپل نظام ته راوګرځاوه اود ايمان شګوفه يې د هغه له لستو ڼي بلنه يې د هغه په لمسيانو بشپړه کړه، نه دρراڅرګنده کړه او د خيرالرسل (پېغمبر) هغه د اکا په زامنو. او د هغه په برکت يې پردوی باندي د دښمنانو عداوت او بدي بې اغېزې کړه. او د هغه بلنه يې د تل پاته کلمې په توګه د هغه په توکم کي د قيامت تر ورځي پرېښوول. بيايې داشعرولوستی: ژباړه: موږ د توري په زور د حق لار لټوو. او هغه قوم ته چې سرکښي يې کړې او پر موږ يې ظلم کړی خپل ځواك ور ښيو. دغو به له عرا ق څخه پر موږ باندي هره بلا را نازلول. څنګه چې د دغه محمد نومي مذهب زيديه وو، کوم چې د اماميه مذهب يوه څانګه ده، نوخپل لقب يې " زيدي " ايښې وو. د محمد بن سليمان په وختوکي لا د عراق حاجيان مکې ته تلل خو په 312س. کي ابوطاهرقُرمُطي د هغو پرقافلو يرغلونه وکړل چې په نتيجه کي له عراق څخه تر317س. پوري مکې ته د حاجيانو تلل بند سول. او په 317س. کي چې له عراق څخه مکې ته حاجيان ورغلل، بيا هلته قُرمُطيانو ستر، تاريخي لوټ، وژل، او وراني او دکعبې بې حرمتي وکړه. لکه چې د دې پېښو په هکله مخکي هم موږ د دې کتاب په (219) مخ کي د قرمطيانو د فتنې ترسرليك لاندي خبري کړي دي. بيا په 327س.کي قرمطيانو د عراق حاجيان مکې ته د ججې د اخيستلو په مقابل پرېښوول او په دغه کال په مکه کي خطبه د الراضي عباسي په نامه وويل سوه. بيا په 329س. کي په مکه کي خطبه د المتقي عباسي په نامه وويل سوه. بيا په 334س. کي خطبه د المطيع عباسي په نامه وويل سوه. بيا په 342 س.کي د عراق او مصرحاجيان مکې ته ورغلل. خو د دې پرسر چې خطبه د عراق د واکمن احمد بن بو يه پر نامه وويل سي که د مصرد واکمن ابن الاخشيد پر نامه ؟ د هغو ترمنځ جنګ وسو. چې پای مصريان مات سول او خطبه د ابن بويه پرنامه وويل سوه . احمد بن بويه د ديلم وو، چې د قزوين د سمندر په جنوب کي اوسېدی او له اهواز څخه يې بغداد ته لښکری وروستې. خليفه مستکفي يې هرکلی وکړاو د معز الدوله لقب يې ورکړ او د هغه دوو ورونو ته يې د عضد الدوله او رکن الدوله لقبونه ورکړه. محمد بن طغج الاخشيد د متقي عباسي لخوا په 331س. کي د حرمينو، مصر او شام والي وټاکل سو او ترهغه وروسته يې د ده زامنو ابو القاسم اونجور او ابو الحسن علي ته هم دغه منصب سپارلی وو. چې د طغج الاخشيدي خادم،کافور الاخشيدي د هغه کفالت کاوه. بيا په کال348س. کي د بغداد او مصرحاجيان مکې ته ولاړه. د عراقي حاجيانو امير محمد بن عبيد الله علوي وو. هغه د مصر د حاجيانو امير تېر ايستی او ورته ويې ويل چې دواړه به د خليفه پرنامه د خطبې پر ويلو اتفاق وکړو او نه به د ابن بويه پرنامه خطبه وايو، نه د ابن اخشيد پرنامه.کله چې د مصر امير ور سره ومنل، د عراقيانو امير منبرته ورغی او امر يې وکړ چې د معز الدوله بن بويه پرنامه دي خطبه وويل سي. چې بيا کافور الاخشيدي له دې امله پرخپل ټاکلي امير په قهر سو او ويې واژه. په 356س. کي د عراق د حج قافله بيا مکې ته ورغله. خو د مصريانو د حج قافله بنو سليمو لوټ کړه او د هغو امير يې وواژه. بيا په 357س. کال کي د عراق حاجيان مکې ته ورغلل او په مکه کي د بختيا ر بن معزالدوله پرنامه خطبه وويل سوه. خو په بغدادکي مطيع عباسي خليفه وو. بيا څنګه چې سابور نومي د ابوطاهر قُرمُطي زوی خپل اکا احمد قُرمُطي وواژه، د ابوطاهر او احمد د اولادې ترمنځ شخړي پېښي سوې، چې مطيع عباسي د هغو ترمنځ سوله وکړه او د احمد زوی حسن يا ابو الحسن يې د هغه ځای امير وټاکی. له دې امله د حج په موسم کي د مطيع پرنامه او ترحج وروسته د حسن يا ابو الحسن قُرمُطي پر نامه خطبه ويل کېده. بيا په کال 360س. کي حسن يا ابو الحسن قُرمُطي د مصر د عبيديانو له اطاعته بېخي ووتی او د مطيع عباسي پرنامه يې خطبه وويل. چې له دې امله مطيع د خوښۍ د څرګندولو په توګه تور بيرغونه ور ولېږل. دغه حسن قُرمُطي بيا دمشق ونيوی، په هغه ځای کي يې د عبيديانو والي جعفر بن فلاح وواژه او هلته يې هم د مطيع پرنامه خطبه جاري کړه. بيا ابو الحسن يا حسن قُرمُطي په مصرکي مړسو. کله چې ابو الحسن مړسو د مکې د ولايت واك بېرته بنو سليمانو ته ورسېدی او د محمد بن سليمان لمسی، لومړی شريف جعفربن حسن بن محمد بن سليمان د مکې واکمن سو. چې د معز عبيدي پرنامه يې خطبه وويل، او هغه هم رسماً د مکې والي وټاکی. بيا جعفر مړ سو او د هغه زوی عيسٰی بن جعفرد مکې والي سو. او د ده د مړيني ترکال 384س. پوري يې ولايت دوام وکړ. او څنګه چې د مصر معز عبيدي په 365س. کي مړسو، دغه عيسٰی نومي د معز د زوی العزيز عبيدي پرنامه د خطبې ويل بندکړه. ځکه نو د عزيز لښکرو مکه محاصره کړه اود مکې پرخلکو يې ډېره تنګسه راوسته. چې پای د حرمينو اوسېدونکو له مجبوريته د هغه اطاعت

وکړ. بیا په 384س. کې د عیسٰی تر مړیني وروسته د هغه ورور ابو الفتوح حسن بن جعفر د مکې والي سو چې دغه ابو الفتوح په کال 390س. کې د الحاکم عبیدي په امر مدینه منوره هم له بني المهنا وو څخه ونیول. خو بیا په کال402س.کې الحاکم عبیدي ته یاغي سو او هغه د ده د اکازوی ابو الطیب د مکې والي وټاکی. او بیا بیرته ابو الفتوح او الحاکم سره جوړسول او د ابو الفتوح شان او شوکت ورځ په ورځ زیا تیېدی او واکمني یې په مکه مکرمه کې ټینګېدل. بیا په کال 427س. کې د مستنصر بن ظاهر عبیدي په نامه خطبه وویل سوه او بیا دغه د مکې او بني سلیمانو سردار ابو الفتوح په کال430س. کې د خپلي واکمنی په څلوېښتم کال وفات سو. بیا د هغه زوی شکر د مکې واکمن سو. هغه مدینه منوره هم ونیول او ترڅو چې په کال 453س. کې مړکېدی (23) کاله د حرمینو واکمن وو. او څنګه چې هغه اولاد نه درلود د هغه د مړیني سره سم د بني سلیمانو واکمني هم پر مکه مکرمه باندي پای ته ورسېده او تر هغه وروسته د هغه یو مریی واکمن سو. بیا د بنو ابي الطیب الحسینیون په نامه چې هغو ته یې هم سلیمانیون ویل او د شکرله ټله څخه وه پر مکه واکمنان سول. خو تاریخونو د دوی شمېر اود واکمنی موده نه ده ښوولې.

160- د مکې امارت او هاشمیان

د مکې دغه هاشمي امیران د ابو هاشم محمد بن حسن بن محمد بن موسٰی بن عبد الله ابي الکرام بن موسٰی جون اولاده ده. د دوی او بني سلیمانو ترمنځ به تل شخړې رواني وې. علامه ابن خلدون او د سمط النجوم لیکوال وایي چې:" کله شکر مړ سو د مکې امارت دغو بني هاشمو ته ورسېدی، او د دوی مشر دغه مهال ابو هاشم محمد بن جعفر بن ابو هاشم محمد بن حسن وو چې د مصر د واکمن مستنصر عبیدي پرنامه یې خطبه ویل". خو په شفاء الغرام کې وایي چې د " مرآآ " لیکوال د 455س. کال د پېښو په ترځ کې وایي چې:" په دغه کال د یمن واکمن علي بن محمد الصلیحي دکعبې کومي ګېڼې چې بنو ابي الطیبو لوټ کړي وې بېرته یې څني واخیستې. بیا یې محمد د مکې په امارت وټاکی اوخپله یمن ته ستون سو". شفاګـء الغرام زیاتوي چې:" دغه محمد د شکر زوم وو". او ابن خلدون د هغه صفت کوي او وایي چې:" ده پربني هاشمو په ډېره نېکنامي حکومت وکړ او د هغه د ځانګړو ښېګڼو له امله ډېر نامتو سو". خو شفاء الغرام بیا د ابن اثیر د الکامل او نورو په حواله وایي چې :" هغه، د هغو ترکمنو له بیري له مکې وتښتېدی کوم چې په کال 484س. کې پرمکه مسلط سول. دغو ترکمنو د محمد څخه هغه مالونه غوښتل چې ده له کعبې څګخه اخستي وه". دغه راز ابن اثیر د دغه محمد بن ابي هاشم نور ډېر بد هم وایي. ښایي دا له دې امله وي چې هغه په کال 486س. کې حجاج لوټ کړه او ډېر یې څني ووژل. او لکه چې مخکې اشاره ورته وسوه په 462س. کې یې دکعبې ګېڼې هم اخستي وې. علامه ابن خلدون د خلیفه قائم عباسي او امیر محمد د اړیکو په هکله لیکي :" کله چې سلطان الپ ارسلان سلجوقي پربغداد مسلط سو خلیفه قائم له هغه څخه هیله وکړه چې هررنګه چې کېدوني وي باید د حج لار پرانیستل سي. سلطان ډېر سامان اوشته په دې لار کې په کار واچول او د حج پرلارو له پرتو عربو څخه یې ضمانتونه واخیستل. چې په پایله کې په کال 456 س. کې د عراق د حج قافله مکې ته ورسېدل. ابو الغنایم زینبي هم د حاجیانو سره مکې ته تللی وو. او بل کال له مکې څخه بیرته ولاړی. په کال458س. کې امیرمحمد د عبیدیانو له اطاعت څخه واوښتی او د عباسي خلافت اېل (مطیع) سو. چې له دې امله هغه څه خواړه او نورچې له مصرڅخه مکې ته راتلل بند سول. ځکه نو د مکې اوسېدونکو امیرمحمد ملامت کړ او نصیحت یې ورته وکړ. چې بیایې بیرته د عبیدي خلیفه پرنامه خطبه جاري کړه. خلیفه قائم امیرمحمد ته د یوه لیك په ور استولو ډېرګواښونه وکړه، خو د دې سره یې ډېر سامان او شته هم د مکې د خلکو د زړونو د په لاس راوړلو لپاره ور ولېږل. چې وروسته په کال462س.کې د حج په موسم کې امیرمحمد بیرته د عباسي خلیفه پرنامه خطبه وویل او له دې امله یې مصرته د خپل معذرت په هکله لیك واستاوه. تردې وروسته په 463س. کې عباسي خلیفه بیا ابو الغنایم زینبي د عراقي قافلې امیر وټاکی او مکې ته یې واستاوه. دا ځل د هغه سره یو لوی پوځ هم وو. او د امیرارسلان له لوري د مکې امیرته دېرش زره دیناره او یو ډېر بیه خلعت هم لېږل سوی وو. د حج په موسم کې امیر محمد د عباسي خلیفه په پلوي داسي خطبه وویل :" الحمد لله الذي هدا نا اهل بیته الی الرای المصیب و عوض بنیه لبسآ الشباب بعد لبسآ المشیب و امال قلوبنا الی الطاعآ، و متابعآ اهل بیتوρامام الجماعآ ". ژباړه: ټول ثنا اوصفت هغه لوی څښتن لره دی چې موږ د رسول ته یې غوره او سمه لار راو ښوول. او اولادو یې د ځوانۍ جامې د زړښت ترجامو اغوستلو وروسته بدلې کړې او زموږ زړونه یې خپل طاعت ته او د جماعت امام (عباسي خلافت) ته راکښل. وروسته بیا دغه محمد نومي مدینه منوره هم ونیول. بیا القائم عباسي مړ سو او هغه څه چې به یې مکې ته لېږل بند سول. ځکه نو محمد بن جعفر د عباسیانو خطبه بنده کړه. بیا زینبي په بل کال ډېر شته ور وړه او امیرمحمد بیرته د عباسي خلافت خطبه جاري کړه. خو په 470س. کې چې المقتدي،

ختلغ نومی ترکي، د یوه نوي ډول جوړ سوي منبر سره چې په (210 او211) مخونوکي یې یادونه وسوه مکې ته د عراقي حاجیانو د امیر په توګه ور ولېږی. (دا لومړی ترکی دی چې د حجاجو د امیر په توګه مکې ته تللی وو)، اتفاقاً د شیعه وو او اهل سنتو تر منځ او عراقي او مصري پوځیانو ترمنځ ، نښتي وسوې او خطبه پر مقتدي نه، بلکي د مصر د واکمن المستنصر عبیدي پرنامه وویل سوه. بیا په کال 473س. کي د شیعه ګانو او اهل سنتو ترمنځ د فتنې او فساد اور بل سو، د مستنصر عبیدي پرنامه خطبه بنده سوه. او د المقتدي پرنامه وویل سوه. را وروسته کلونه هم ختلغ د حاجیانو د امیر په توګه مکې ته تلی او ترهغه وروسته بیا خمارتګین نومی دې چارې ته وګومارل سو. څو چې سلطان ملك شاه سلجوقي او د هغه وزیر نظام الملك وفات سول. او د هغو تر وفات وروسته په مکه معظمه کي د عباسي خلفا وو پرنامه خطبه ویل هم بند سول. او څنګه چې سلجوقي واکمنان په خپلوکي په جګړو اخته وه او د مکې پر لار پرتو عربو لوټماری کولې، ځکه نو له عراق څخه مکې ته د حاجیانو د قافلو تلل هم بند سول. په دې ترځ کي د بغداد عباسي خلیفه مقتدي هم وفات سو او پرځای یې زوی مستظهرد خلافت پرګدۍ کښېنستی. دغه مهال د مصر عبیدي واکمن مستنصر هم وفات سو او زوی یې مستعلي واکمن سو. چې په مکه کي یې پرنامه خطبه وویل سوه. وایې چې امیر محمد بن جعفر ترڅو چې مړکېدي تر 487س. کال پوري د مکې امیر پاته سو. هغه د مکې لومړی والي وو چې ترڅه د پاسه سل کاله وروسته یې د عباسیانو پرنامه خطبه وویل. د ده د امارت موده د ابن خلدون په قول (33) کاله وه. قاسم بن محمد: د امیر محمد تر مړیني وروسته په 487 س.کال کي د هغه زوی قاسم د المقتدي عباسي د وفات او د المستظهر عباسي د خلیفه کېدو په کال، د مکې والي سو. خو په همدغه کال سپهبد بن سارتګین پرمکه مسلط سو او قاسم له مکې وتښتېدی چې بیا یې پوځونه را ټول کړه او سپهبد ته یې ماته ورکړه او بیرته یې د مکې د ولایت واګي په لاس کي واخیستې. د هغه د واکمنۍ پېر په بد امنی اوپرېشانی تېرسو. خو ځینو نورو چې بنو مزید یې ورته ویل او د " حلې" په نامه د یوه ځای واکمن وه، هلته یوڅه امن ټینګ کړ، چې له دې امله بیا هرکال د عراق حاجیان مکې ته تلل او په کال 512س. کي نظرخادم نومی د عراق د خلیفه مسترشد لخوا چې په همدغه کال خلیفه ټاکل سوی وو، د عراق د حاجیانو سره مکې ته واستول سو او د خلیفه خلعت او مال او زر یې د مکې امیر ته ورسول. قاسم د خپل امارت په دېرشم کال په 518س.کي وفات سو. فتیله یا ابو فتیله: بیا د قاسم زوی فتیله یا ابو فتیله د المسترشد عباسي د خلافت په مهال د مکې والي سو اود عباسي خلیفه پرنامه یې خطبه اود هغه ښه وویل. وایي چې د ده تر مرګه د عراق د حج قافله د نظرخادم په مشری مکې ته ورتله او ده ته به یې د خلیفه خلعت او نور شته او زر ور وړل. دی د خپل امارت په لسم کال په 527 س. کي وفات سو. هاشم بن فتیله: بیا د فتیله زوی هاشم د المسترشد تر وژلو دوه کاله د مخه د مکې والي سو او د مرګ ترمهاله چې 549 یا 551 س.کال دی، د هغه ځای والي وو. قاسم بن هاشم: بیا د هاشم زوی قاسم د مکې والي سو چې خطبه یې د هغه مهال د عباسي خلیفه المقتفي اود هغه تر وفات وروسته د هغه د زوی المستنجد پرنومونو ویل. او مکې ته به نظرخادم د عراق د حاجیانو د امیر په توګه ورتی. علامه فاسي وایي چې د قاسم ولایت تر 556س. پوري دوام وکړاو بیا د دغه کال د حج په مهال د ځینو بدو چارو له امله چې هلته کېدې د عراق د حاجیانود امیرله بیري له مکې وتښتېدی. بیا د هغه اکا عیسٰی د مکې والي سو. خو قاسم بیرته د 557س. کال په روژه کي مکه ونیول او لږ وروسته بیا ووژل سو. په سمط النجوم العوالي کي وایي چې المقتفي عباسي په کال 552س. کي دکعبې لپاره یوه ښکلې دروازه جوړه کړه او د نظرخادم په لاس یې ور ولېږل. عیسٰی بن فتیله: ترقاسم وروسته د هغه اکا عیسٰی بن فتیله د مستنجد د خلافت په مهال د مکې والي سو. د ده په دوره کي د عراقیانو د حج قافلې هرکال پرله پسې مکې ته تلې. کله چې مستنجد په 566س.کي وفات سو. د هغه زوی مستضئي خلیفه سو. هغه د عراقي حاجیانو د قافلې سره طاشتګین ترکي ولېږی. عیسٰی د ده د مړیني ترکال570س. پوري پر مکه واکمن وو. خو تاریخونه وایي چې د هغه ورور مالك بن فتیله د ولایت پر سر ور سره وران سو، د 566 س.کال د عاشورا په ورځ مکې ته ننوتی او نیمه ورځ پرهغې واکمن وو. څنګه چې د هغه اود هغه د ورور د پوځونو ترمنځ نښته وسوه، مالك بیرته له مکې ووتی او بیاسره جوړ سول. د دغه عیسٰی د امارت په مهال،د مصر د عبیدیانو واکمنۍ ته صلاح الدین ایوبي (رح) په کال567س. کي د پای ټکی کښېښووی. چې د همدغه صلاح الدین پرنامه په حرمینو کي خطبه جاري سوه. بیا په 575س. کي مستضئي عباسي وفات سو او د هغه زوی الناصر عباسي خلیفه سو. او د هغه پرنامه په حرمینو کي خطبه جاري سوه. داود بن عیسٰی: تر عیسٰی وروسته د هغه زوی داود بن عیسٰی د مکې واکمن سو. خو د 571س. کال د خدای تعالی د میاشتي په نیمایي کي له امارته ګوښه کړی سو. او سبب یې داوو چې د ده د امارت په وختوکي د خلیفه الناصر مور حج ته تللې وه.کله چې بیرته بغداد ته ولاړه ناصرته یې د هغه ځای په هکله د داود د ناوړوکړنو حالات وویل، ځکه یې نو هغه له کاره لیري کړ. خو ابن خلدون دغه کیسه په عیسٰی پوري تړي. مکثر بن عیسٰی: بیا د هغه ورور مکثر بن عیسی په 571س. کي د مکې والي سو. د دغه کال د حج په موسم کي د ده او د عراقي حاجیانو د امیر طاشتکین ترمنځ سخته جګړه وسوه چې ډېره مرګ ژوبله او

وراني او لوټ پکښي وسو. او په پایله کي یې مکڅر په همدغه کال له امارته ګوښه سو. امیرقاسم بن مهنا: بیا مکه امیر قاسم بن مهنا الحسیني د (مدیني امیر) ته وسپارل سوه. دغه مهال لا مستضئي خلیفه وو او هغه د مکي ولایت ده ته ورکړ. هغه درې ورځي د مکي پر ولایت پاته سو، خوڅنګه چي یې د دغه ولایت د چارو د پرمخبېولو وړتیا په ځان کي ونه لیده،له ولایته یې استعفاوکړه. په دې ډول داود بن عیسٰی بیرته د مکي والي وټاکل سو،خو دا شرط پرکښېښوول سوچي نور به له حاجیانو څخه هیڅ جچه نه اخلي. اما دانه ده څرګنده چي دغه داود ترکومه د مکي والي وو. خو دا څرګنده ده چي مکه به کله د ده لاس اوکله د ده د ورور مکڅر لاس ته لوېدلې وه. چي بیا تر پرله پسي لسوکالو یعني تر597س.کاله مکڅر د مکي والي پاته سو. دا د مکي د هواشمو وروستی واکمن وو چي ابو قتاده مکه ځني ونیول او دی د نخلي په ناوه کي په کال 600س.کي وفات سو. په دې منځ کي په کال 581س.کي د صلاح الدین ایوبي ورور سیف الدین طغتګین بن ایوب د مکي والي سو. هغه په مکه کي په اذان کي د " حي علی خیرالعمل " ویل منع کړه. د مکي یوه ډله وران کار چوپړیان (مریان) یې ووژل. د دراهمو او دینارو سکه یې د خپل ورور صلاح الدین ایوبي پرنامه ووهل او په داسي حال کي چي مکڅر یې ملګری وو داود ځني وتښتېدی.

161- پرمکه مکرمه باندي د بني قتاده وو واکمني

قتادآ النابغهکوم چي ابو عزیز یې ورته ویل، د موسٰی جون له توکمه څخه دی. او لکه چي د مخه د هواشمو په هکله وویل سوه، هغه هم د دغه موسٰی جون له اولاده څخه وه. قتاده د څو نورو ملکونو د نیولو په ترځ کي پر مکه معظمه هم برید وکړ، هغه یې د مکڅر له لاسه په 599س. کي وایستل او د خلیفه ناصر عباسي پرنامه یې خطبه وویل. د ده د واکمنۍ سیمه ډېره پراخه وه. او پر مکه سربېره پر ینبوع، د یمن پرشا وخوا، پرنجد او د مدیني منورې پرځینو برخو هم د ده د واکمنۍ بیرغونه په بریالیتوب رپېدل. د مکي د نیولولپاره د قتاده د تمي سبب د بني هاشمو په ناسمو چارو اخته کېدل او د هغو ظلم و زیاتی وو. تاریخونه وایي چي قتاده یو جابر، وژونکی، سخت زړه او هیبتناکه او زړه ور، خو احتیاط کاره سړی وو. چي خورا ډېر پوځ یې درلود او عرب ډېرځني بېرېدل. د قتاده د واکمنۍ په مهال په کال 608س.کي په منا او مکه کي یوه لویه فتنه رامنځته سوه چي ډېر عراقي حاجیان پکښي ووژل سول. او ډېر شته یې لوټ سول. په دغه کال د عراقي حاجیانو امیر علاء الدین محمد بن یاقوت وو، د دمشق د حاجیانو مشر د شاروخ النجمي ورور صمصام اسماعیل وو، او د بیت المقدس د حاجیانو مشر شجاع علي بن سلار وو، او د ایوبي واکمنو دکورنۍ د یوه واکمن الملك العادل ابو بکر سیف الدین بن ایوب خور ربیعه خاتون هم د دمشق د حاجیانو په ډله کي وه. کله چي یوم النحر (د لوی اخترلومړی ورځ) سوه د جمراتو تر ویشتلو وروسته د اسماعیلیه یا باطنیه ډلي یوه سړي د قتاده د اکا له زامنو څخه پر یوه سړي باندي چي بېځي قتاده ته سوی وو، په دې ګومان چي دی قتاده دی، برید وکړاو د جمرې د ویشتلوځای ته نژدې یې وواژه. اود مکي اشراف د غچ اخیستلو لپاره سره راغونډ سول، په مناکي دوو غرونوته وختل او په داسي حال کي چي د لا اله الا الله او الله اکبر نارې یې وهلې خلك یې په ډبرو او نورو وویشتل او د اخترپه ورځ او شپه او ورپسي ورځ یې لوټمار هم وکړ، چي له دواړو لوریو څخه ډېرخلك ووژل سول. بیا قتاده د عراقیانو مالونه چورکړه او ویې ویل چي تاسي خو زما د وژلو قصد کړی وو، نوزه په خدای لوړم که یو عراقی لاهم ژوندی پرېږدم. چي بیا د عراقیانو د حج امیر محمد بن یاقوت، له بیرې دربیعه خاتون خېمې ته پناه ورووړه. ربیعي قتاده ته وویل چي: د دې مسلمانانو ګناه څه ده ؟ قاتل دې هم وواژه اوهم دې دا پېښه د مسلمانانو د لوټولو لپاره پلمه کړه او په حرامه میاشت او په حرم کي دي د دوی ویني وبهولي؟ او ته پوهېږې چي زه څوك یم ؟ نوکه له دې کاره لاس وانه خلې زه بیا درسره پوهېږم. بیا د بیت المقدس د حاجیانو مشر ابن سلار، قتاده ته ورغی، و یې بېراوه او ورته و یې ویل چي: نور ارام کښېنه که نه خلیفه به له بغداده او مور به له شامه درباندي راسو000 نو هغه وو چي بیا قتاده شخړه بس کړه او سل زره دیناره یې وغوښتل چي دېرش زره یې د عراق د حاجیانو له امیرڅخه واخیستل. وایي چي درې ورځي پرله پسي خلك د ربیعه خاتون د خېمې پرشا وخوا ځیني تږیان، وږي تږي او ځیني مړه پراته وه. او ژوندي یې بیا په ډېر بدحالت بغداد ته ورسېدل. بیا په کال 609س.کي خلیفه ناصر عباسي قتاده ته ډېر شته او سوغاتونه ور ولېږل او د دغي پېښي په باب یې هیڅ ونه ویل، بلکي د عراقي حاجیانو امیر ته یې دنده ورکړې وه چي قتاده وغولوي او ویې هڅوي چي بغداد ته ورسي. نو هغه قتاده ته وویل چي د بغداد واکمن ته داسي اطلاع ورغلي چي د مکي شرفا وو صرف د یوڅو حاجیانو شته لوټ کړي دي، بلکي خلیفه اود هغه وزیر ته بغداد ته بللي یې. نو هغه وو چي قتاده بغداد ته رهي سو،کله چي د عراق " المشهد الغوري " ته ورسېدی، هلته د هغه هرکلي ته د بغداد یو شمېرخلك ورغلي وه. د دغو خلکو په ډله کي یو بې وزلی سړی هم وو،چي یو زمری یې په زنځیر تړلی وو اوکشاوه یې.کله چي قتاده هغه ولیدی پر بدفالي یې ونیوی او ویې ویل: زما او د داسي ښار یې سره څه چي زمریان لا دغسي پکښي

خوار وي. نو سمدستي بيرته حجاز ته وګرځېدی او عباسي خليفه ته يې دا شعرونه وليکل:
بلا دي ولو جارَت عليَ مريقَاّ
ولی كَفُ ضرغام اذا ما بسطتها
تظل ملوك الارض تلثم ظهرها
اَ اَترُكها تحت الرهان ثم ابتغی
وما انا الا المسك في كل بقعآ
و لو اَنني اعرٰی بها و اَجُوع
بها اشتری عزالو ری و ابيع
و في بطنها للمجد بين ر بيع
خلا صاً لها اني اذً لو ضيع
يضوع اما عندكم فا و ضيع
ژباړه: زما هيواد ماته د ښه ژوند او هوسايی ځای دی. که څه هم پرما ظلم پکښې وسي يا لږ يا ډېر ی پکښې وګرځم. زه د پياوړي زمري پنجه لرم.کومه چې په خلاصېدويې د دنيا عزت رانيسم او پلورم. د نړۍ پاچهان د دغې پنجې شا مچوي. او په دننه کې يې وچکالی ځپلوته پسرلی دی. آيا زه دغه پنجه د ژرندي تر پله لاندي کړم ؟ او بيا د هغې د ژغورني هڅه وکړم ؟
اوکه داسي وکړم، نو زه به ټيټ سړی يم. زه هرځای د مشکو غوندي خوشبويه کوم. خوستاسي په اند زه يوخواربوشکی يم.
يادونه:
دغه شعرونه ابن خلدون په بېلو لفظونو او سمط النجوم په بېلو لفظونو راوړي دي. خو موږله دواړو څخه هغه څه وليکل چې نسبتاً درست په نظرراغلل. کله چې الناصر عباسي دا بيتونه ولوستل له قهره سره و ايشېدی او له ډېره غضبه سره سور او شين سو. او شريف قتاده ته يې وليکل:" امابعد : فاذا نزع الشتاء جلبابه، ولبس الربيع اثوابه، قاتلناكم بجنود لا قبل لكم بها، ولنخرجنكم منها اذلی وانتم صاغرون ".ژباړه : کله چې د ژمي بو ډۍ خپل پوړنی ليري کړي او د پسرلي ناوې ښکلي جامې واغوندي، په داسي پوځونو به مو ووژنم چې په تاسي کې به د هغو سره د مقابلې همت نه وي اوله هغې (مکې مکرمې) څخه به مو په ډېره خواري وباسم. په داسي حال کې چې تاسي به ډېر کوچني سوي ياست.
قتاده د دې ليك په رسېدو سره په مدينه منوره کې خپلو د اکازامنو ته ليك واستاوه، د مرستي غوښتنه يې ځني وکړه او د شعر په ژبه يې داسي ورته وليکل: ای زما د اکازامنو، د موسٰی، جعفراو د حسين اولادې. څنګه زموږ څخه په صبرناست ياست. ای زموږ د اکا اولادې موږ او تاسي خو د يوې ستري ونې د ښاخونو غوندي يو. نوموږ مه پرېږدی چې پوپناسو.کله چې يو ورورېل وروركوم خوړونكي ځناورته پرېږدي، نولومړی يو وروړخوري بيا پردې بل ورګرځي. په دې ډول د هغه په مرسته ډېر وکړي ورغلل. اوکله چې دغه ليك د ناصر عباسي پلويانو ترلاسه کړهغه يې ځيري کړ. خوکله چې ناصر عباسي په خبر سو ډېرانعامونه ، شته او جايدادونه يې قتاده ته ورکړه او په دې ډول يې د هغه سره د جنګ جګړې مخه ونيول.
بيا قتاده د عراقي حاجيانو د امير په مشوره د بخښني لپاره د خپل زوی سره يوه ډله مخور بغداد ته ولېږل چې له ځانو سره يې کفنونه اخستي وه او توري يې په غاړو ځړولي وې.
کله چې بغداد ته ورسېدل له دې پېښي څخه د پښېماني په دود يې په ژړاوو پيل وکړ، چې نور خلك هم پررا ټول سول او هغو هم بې واکه ژړاوي ورسره پيل کړې. اود دې پېښي په هکله يې معذرت وغوښتی. کله چې دا خبر ناصر ته ورسېدی، هغه هم تردې ناکرده ورتېر سو.
وايي چې قتاده لومړی په مکه شريفه کې ښې چاري ترسره کولې اود مصر د عبيدي واکمنو مفسد پلويان يې له مکې پسې واخيستل. خو وروسته يې بدوکارونو ته لاس واچاوه. له حاجيانو څخه يې بيرته د ججو اخيستل پيل کړه، ان چې هغوی يې لوټول او خطبه يې هم پرخپل نامه ويل. او ويل به يې چې ترناصر عباسي زه زيات د خلافت د دغه راز مستحق يم.
د حرم د حنفي او شافعي مذهبونو امامان هم ووژل. د ده په پېرکي هم د جوماتونو په اذانو کي د " حی علىخيرالعمل " جمله ويل کېدل. پای خدای تعالی د خپل زوی حسن په لاس د 617 يا 618 س. کال د لومړۍ خور په مياشت کې وواژه، چې عمر يې اويا کاله وو.
او دواکمنۍ موده يې اتلس يا نولس کاله وه. د وژلو کيسه يې په دې ډول ده: کله چې قتاده د يوې ستري ډلې سره له مکې څخه مدينې ته رهي سو په " وادي الفرع " نومي ځای کې يې د ناروغی له امله واړول. او د پوځ سره يې

خپل ورور او حسن نومی خپل زوی ولیږی.کله چې لږ څه لیرې سو د قتاده ورورځینو پوځیانو ته وویل چې قتاده مړسوی
دی تاسې ما د مکې امیرکړئ. کله چې حسن دا خبره واورېده یو سړی یې ور ولیږی او هغه یې په خفه وواژه، او بیا یې په حرم کې د مکې اشراف او مخور راغونډکړل، خپل اکایې په تابوت کې ایښی وو، رایې وړی او خلکو ته یې داسې وښوول، چې دا ګواکې د هغه د پلار تابوت دی. او په دې ډول یې له خلکو څخه بیعت واخیستی او بیایې خپل اکا د شپې ښخ کړ. بیا یې له ینبع څخه خپل ورور را وغوښتی او په داسې حال کې چې د خپل پلار په حال بې نه وو خبرکړی ویې واژه.کله چې بیا قتاده له مدینې منورې راغی او په دې خبرو خبرسو ویې پتېیل چې حسن ووژني. نو یې حسن را وغوښتی او بد رد یې ورته وویل او تهدید یې کړ.
خو حسن د یوه مرېي او یوې مینځې په مرسته،کومو چې د قتاده خدمت به یې کاوه د خپل پلار لاسونه وتړل او په خفه یې وواژه، بیا یې د دې لپاره چې د پلار د وژلو خبر یې رسوا نه سي هغه مریی او مینځه یې هم ووژل. خو ځیني بیا وایي چې حسن خپل پلار په زهرو مړکی.
ترقتاده وروسته د هغه زوی او وژونکی حسن نومی د مکې والي سو او د دغې کورنۍ ور پسې سړي چې وروسته وروسته ډېر سول او په شرفا وو مشهور سول او د مکې والي ته به یې هم شریف ویل تر1343س. کاله پورې (د دغي حسین شریف واکمن وروستي د لړۍ
د راپرزولو ترمهاله) پر مکه واکمن وه. خو لکه څنګه چې ګران لوستونکي پوهیږي د مکې امیران تر630س. پورې تریوې اندازې خپلواک وه. خو وروسته به د مکې د امارت پرسرتل د دغې کونۍ د واکمنو اود مصر او یمن د واکمنو ترمنځ شخړې رواني وې. چې کله به په مکه کې د مصر د واکمنو پرنامه خطبه ویل کېده اوکله به د یمن د واکمنو پلویان هلته په واك کې وه. بیا داسې ښکاري چې د مکې پرسر د مصر او یمن د واکمنانو لګګې درګې د656 س. کال په شا وخواکې ،کله چې مغولو په بغدادکې عباسي خلافت ګردسره له منځه یووی، پای ته رسېدلي او بیا مصري واکمنو په یوازې سر تر923س.کال پورې د مکې کالخوایې کوله او د هغې والیان یې ټاکل. خو په دغه کال کې عثماني واکمن سلطان سلیم خان شام، مصراو حرمین ونیول او په حرمینوکې خطبه د ده پرنامه و ویل سوه. چې وروسته په مصر او حرمینوکې عثماني واك ټینګ سو. اما پر مکه مکرمه باندې هماغه د قتاده دکورنۍ واکمنان واکمن پاته سول. (په دې هکله دې ددې کتاب 247مخ هم وکتل سي)، چې په دې ډول مکې مکرمې په دغه اوږده پېړکې ډېرې بدې ورځې لیدلي دي. او ډېرې ویني ان په حرم کې، پکښې توسوې دي. د دغو اشرافو وروستی علوي شریف حسین پاشا وو چې د1326س.کال دکوچني اختر په شپږمه د ترکې واکمن لخوا وټاکل سو. خو وروسته یې د انګرېزانو په لمسه په 1334س. (1914ع.)کې ځان د حجاز پاچا اعلان کړ. بیا د1343 س. کال د لومړۍ خور په اوومه ملك عبد العزیزبن عبد الرحمان د سعودي عربستان د اوسنیو واکمنانو د سرسړیمکې مکرمې ته ننوتی او د1344س.کال د دوهمې خور په لومړیوکې ملك حسین د حجاز له واکه لاس واخیستي، چې بیا د دغه ملك عبد العزیز لخوا خالد بن لویي د مکې حاکم سو،کوم چې د ملك عبد العزیز خپل او د هغه د پوځ له مشرانو څخه وو. بیا امیر فیصل ته، چې وروسته د سعودي پاچا سو،د خپل پلار ملك عبد العزیز په نیابت د مکې، مدینې او حجازواك وسپارل سو.

پنځمه برخه: مکه او کعبه او تر حضرت محمد وروسته اسلامي پیر

162- څله یې د مکې امیرته " شریف " ویل؟

کله چې د المطیع عباسي د خلافت په وروستیوکې په کال358س. کې جوهر قائد رومي صقلي، د المغرب د واکمن المعز لدین الله عبیدي مریي، د هغه لپاره مصر ونیوی او بیا مکې ته ولاړی او هغه یې هم د معز لدین الله تر ولکې لاندې راوستل. نو یې په مکه کې د شرفا وو د واکمنۍ بنسټ کښېښووی. تردغې نېټې وروسته به په مکه کې یوه نفر علوي د مکې د شریف په نامه واك چلاوه او د حج د چارو او د حاجیانو کالخوایي به یې کوله. لومړی شریف چې د افریقې اود مصرد واکمن معز لدین الله لخوا حکومت او شرافت تر لاسه کړ، جعفر بن محمد وو. دغه جعفرد مکې د بنې سلیمانو د لړۍ څخه یوتن دی چې د حسن یا ابو الحسن قُرمُطي ترمړیني وروسته یې د مکې واك په لاس راوړ او د دغو بنې سلیمانو د لړۍ وروستی واکمن شکر دی، چې په کال 452س. کې وفات سوی دی. تردې ورسته د مکې شرافت هواشموته ولېږدول سو،کوم چې هغه هم علویان دي. بیا په 597س. کې شریف قتاده د مکې واکمنۍ ته ورسېد کوم چې د جعفرد ورور شریف عبد الله لمسی وو. پر مکه باندې د واکمنۍ دغه اصول تر1343س. کال پورې چلېده. خو په تاریخونوکې زیاتره دغه لقب د لومړي ځل لپاره د قتاده د نامه سره ډېر لیدل

کيږي او بيا وروسته د مکې نورو واکمنو ته استعمال سوی دی. دکتور حسين قره چانلو وايي:" د شرفا ووپه دوره کي د حج مراسم خورا پرتمين ترسره کېدل. وايي کله چې د حج مراسم پيلېده، د مکې شريف به په داسي حال کي چې سپين کالي به يې اغوستي وه اود خدای د اطاعت په دود به يې توره په غاړه کي اچولې وه، دکعبې طواف به يې کاوه. دغه مهال به د شافعي مذهبو څخه يوسړی د زمزم پرگمبته دربدی اوکله چې به اميرد طواف يو شوط (يوه دوره) پوره کړه، دغه سړي او شريف به خپل دواړه لاسونه پورته کړه او تکبيربه يې وايه. بيا به چې اميرخپل طواف بشپړکړنورو خلکو به طواف پيل کړ. دغه مهال به يې دکعبې پردې پورته کولې. تولي دروازې به پرانيستي وې، دکعبې دننه به يې ډېوه بله کړې وه او حاجيانو به کوښښ کاوه د لمانځه ځای باله سي ". (د دغيρچې د مرمر پرهغه سره ډېره لمونځ وکړي چې د رسول د لمانځه په هکله د دې کتاب [ρډبري د رنګ، دکعبې د نس د فرش او په کعبه کي د رسول 281] او [284] مخونه وګورئ)

163 عبيديان، مکه اوکعبه

لکه چې د مخه مو يادونه وکړه د بني عباسو په وختوکي اسلامي دولت سره ووېشل سو. چې په دې لړکي په المغرب کي يو بېل دولت را منځته سو او بيا په دغه سيمه کي د عبيد الله المهدي په نامه يوه سړي چې ځان يې علوي او فاطمي باله. خپل واك ټينګ کړ، چې بيايې دغه واك اولادې ته پاته سو. او واکمنی يې د عبيديانو يا فاطميانو په نامه شهرت وموند. د دغي لړۍ د يوه تن معز لدين الله د واکمنۍ په مهال په کال 358س.کي د هغه مريي جوهر قائد پر مصر يرغل وکړ،دغه مهال په مصرکي د اخشيديانو وروستی واکمن کافوراخشيدي وفات سوی وو او دواکمنۍ په هکله ګډوډي پکښي پېښه سوې وه، چې د دې ګډوډۍ څخه په ګټه اخيستنه، هغه مصر ونيوی او پای له المغرب څخه ترحلبه د حرمينو په ګډون د دغه معز عبيدي پرنامه خطبه وويل سوه. او په دغو سيموکي د دغو عبيديانو واك ټينګ سو. چې په 362س. کي معز عبيدي خپله پلازمېنه مصر وټاکی. د دغو عبيديانو د نسب په هکله ډېر تاريخونه وايي چې دوی د بي بي فاطمې (رض) د اولادې څخه نه دي او ځانونه يې په دروغو فاطميان بلل. بلکي وايي چې د هغونيکه مجوسي وو، اود دوی زياتره کسان داسي زنديقان وه چې له اسلامه وتلي وه او ځينو به انبيا وو او صحابه وو ته ښکنځل کول. ان چې عبيد الله المهدي ته په باطني اوخبيث وايي. او وايي چې ده د اسلام کمزوري غوښتل. ماچي کوم تاريخونه لوستي دي، په هغوکي يوازي ابن خلدون د دې خبرو پلوي نه ده کړې او هغه دوی فاطميان بولي. حافظ ذهبي په خپل تاريخ " دول الاسلام " کي د عبيدالله المهدي د يهودي توب په هکله وايي: حسين بن محمد بن احمد بن عبد الله القداح علوي " سلميه " نومي ځای ته ولاړی،کوم چې د ده د نيکه شته هلته په امانت ايښوول سوي وه. هلته د ده په مخ کي د ښځو خبره را منځته سوه او يوچا ديوه يهودي پېښ دکونډې صفت وکړ، چې ډېره ښايسته وه. اود دې غوندي يو ښکلی زوی هم له دغه يهودي څخه ورپاته وو. نو دغه حسين علوي دغه ښځه په نکاح کړه چې بيا پرهغه ډېره ګرانه سوه. دغه راز د هغې زوی هم ډېر پرګران سو او علم او پوهه يې ور زده کړه. چې پای ستر سړی او د لوی همت څښتن ځني جوړ سو. نو څنګه چې حسين علوي زوی نه درلود دی يې په زوی ګلويني ونيوی او ويل به يې چې دی زما ميراث خور دی. له دې امله به د علويانو پلويانو او مبلغانو د دغه يهودي د زوی پرنامه ليکونه ورلېږل. او حسين هم خپل ټول شته هغه ته وسپارل او خپلو پلويانو ته يې امروکړ چې د هغه اطاعت او خدمت وکړي او د خپلو، خپلوانو څخه يې يوه ښځه هم ورپه نکاح کړه. بياکله چې حسين مړسو، دغه د يهودي زوی يې ځای ناستی سو او ځان يې عبيد الله وباله، خپل لقب يې" مهدي " غوره کړاو خپل نسب يې امام جعفرصادق او حضرت علي کرم الله وجهه ته منسوب کړ. او د علوي دعوت خپرولوته يې دوام ورکړ. په دې ترڅ کي د هغه يوه پلوي او مبلغ له المغرب څخه حال ورته ولېږی چې موږ دلته ډېري سوبې کړي دي او اوس موږ دلته ستا راتلوته سترګي پر لار يو. څنګه چې د ده دغه خبري د المکتفي عباسي په وختوکي خپرې سوې نو دی يې ور وغوښتی. خو دی اود ده زوی نزار نومی ځني وتښتېدل اود 297س. کال د لومړۍ خور په وروستۍ لسيزه کي په داسي حال کي چې د ده ملګري ورسره وه د قيروان " رقاده " نومي ځای ته ورسېدل او په يوه مانۍ کي يې واړول او امر يې وکړچي په دغه ټوله سيمه کي دي د ده نوم په خطبه کي ياد سي. بيا يې د جمعې په ورځ خلك په زوره خپل بيعت ته وبلل. نوکه به چا د ده مذهب مانه ښه کړنه به يې ورسره کول اوکه به يې نه مانه نو بندي کاوه به يې. چې په دغه ډول يې د مړيني ترمهاله، ترکال 322س. پوري واك وچلاوه. د ده په وختوکي قُرامته وو،کومو چې له دغه المهدي سره اړيکي درلودې په مکه کي ستره فتنه رامنځته کړه. چې د دې کتاب په مخکنيو پاڼو کي خبري پر وسوې. بيايې زوی نزار د القائم با مرالله په لقب د ده د مړيني ترکال333 س. پوري په دغه ډول واکمن وو. بيا د نزار زوی اسماعيل د المنصور په لقب واکمن سو. او بيا د هغه زوی معد د المعز لدين الله په لقب واکمن سو چې پای يې مصر هم ونيوی. د مصرد نيولو سره سم

حرمين شريفين هم هغه ته تسليم سول او په مكه مكرمه كي هم د ده پرنامه خطبه وويل سوه. د ده په مهال د مكي والي جعفرنومي ته د شريف لقب وركړه سو اوهلته په اذان كي د " حي على خيرالعمل " ويل پيل سول. وايي چي دغه المعز لدين الله كعبې شريفي ته د سره ديباج يو ډېر بيه او ښكلى پوښ يا سايوان وركړ،كوم چي په ډېرو سرو زرو، ملغلرو، او ډول ډول ياقوتو پسوللى وو او د حج اړوند آيتونه په زمروتو پر ليكلي وه. كله چي المعز مړسو د مكي والي عيسٰى بن جعفرد ده د زوى العزيز پرنامه خطبه ونه ويل. ځكه نو د العزيز لښكرو مكه محاصره كړه او د هغې پرخلكو يې تنګسه راوسته. دغه راز د عبيدي لړۍ يوه بل واكمن بدﺡ او عمر فاروق ﺡالحاكم د مكي بل امير ابو الفتوح ته امر وكړچي د ابو بكر صديق ووايي. خو هغه دا كار ونه كړاو ورته ياغي سو. چي بيا بيرته سره جوړسول. له دې پرته د دغي لړۍ د واكمنو لخوا د مكي اوكعبې سره د ښو په هكله په كتابونوكي زما څه نه دي په ستركو سوي.

164- ايوبي پېر، مكه اوكعبه

د سلطان صلاح الدين ايوبي پلار نجم الدين ايوب بن شاذي روادي كرد وو. د هغه دوست بهروز د سلطان مسعود بن محمد بن ملك شاه لخوا د بغداد كوتوال وټاكل سو، او دغه راز يې هغه ته د تكريت دكلا واك اختيار هم وركړ. نو بهروز بيا نجم الدين ايوب د تكريت حاكم وټاكى چي د خپل وفات ترمهاله د دغه ځاى حاكم وو. يو وخت د موصل حاكم عمادالدين زنګي د سلطان مسعود په ملاتړ په كال 520 س.كي د خليفه مسترشد په جنګ ورغى خو ماته يې وخوړه. نوكله چي بيرته موصل ته تى، تكريت ته ورسېدى. نجم الدين ايوب څه دلاري څورى ورته وركړ، اود دجلي له سيند څخه د تېرېدو لپاره يې پل ورته جوړكړ. په دې منځ كي د ده كشر ورور اسدالدين شېركوه په تكريت كي يو سړى وواژه، او ده يا ورور يې نجم الدين ايوب د هغه فديه ورنه كړه. ځكه نو بهروز هغه له كاره ګوښه كړاو بيا يې دواړه ورونه له تكريت څخه وايستل. وروسته دواړه ورونه عمادالدين ته ورغلل، هغه ښه وضع ورسره وكړه او جاګيرونه يې وركړه. كله چي زنګي په كال 532 س. كي بعلبك ونيوى، نجم الدين ايوب يې هلته خپل نايب وټاكى. كله چي په 541س. كي عمادالدين زنګي وفات سو، نود دمشق حاكم فخرالدين طغركين پربعلبك يرغل وكړ او هغه يې كلابندكړ. پاى نجم الدين ايوب په دې شرط وسله پرمځكه ورته كېښېښوول چي هغه ته به په دمشق كي جاګير وركوي. نو هغه وو چي نجم الدين ايوب دمشق ته ورسره ولاړى. خو اسد الدين شېركوه د عماد الدين زنګي د زوى نور الدين محمود سره پاته سو او هغه يې سپه سالار وټاكي. بالاخره دغه سلطان نور الدين محمود زنګي د دغو دوو ورونو په كومك په 549 س. كي دمشق ونيوى. دغه مهال د مصر فاطمي واكمني مخ پرله منځه تلو وه او صليبيانو د مصرځيني ښارونه هم نيولي وه. ان چي د قاهرې پردرباربانديې هم تسلط ټينګ كړى وو، او ججه يې ځني اخيستل. دغه وخت په مصركي العاضد واكمن وو. خو د ده ټول واك د ده وزيرصالح بن زريك ځني اخستى وو. بيا شاور نومي وزير پر العاضد مسلط سو. بيا د ضرغام په نامه يوسړى د العاضد وزيرسو. او شاور يې پسي واخيستى. نو هغه وو چي شاورشام ته وتښتېدى اوپه كال556س. كي يې نور الدين محمود زنګي ته شكايت وكړ او ورته ويې ويل چي كه ته داسي پوځ راسره ولېږې چي ما واك ته ورسوي او بيا په مصركي په خپلواكه توګه واوسي، زه به تاته د مصرد ماليو يوه دريېمه دركوم. نو هغه ووچي هغه خپل سپه سالار اسد الدين شېركوه د پوځ سره ورسره ولېږى. شېركوه، ضرغام وواژه او شاوريې د هغه پرځاى په مصركي وزير وټاكى. خوكله چي هغه وزير سو غداري يې وكړه او شېركوه ته يې له مصرڅخه د وتلو حكم وركړ او پرخپله ژمنه ونه درېدى. نوهغه وو چي شېركوه هم بلبيس نومى ځاى اود مصرختيزښارونه ونيول. شاور چي دا حال وليدى له صليبي پرنګيانو څخه يې مرسته وغوښته. بيا مصري او صليبي دواړو لښكرو شېركوه په بلبيس كي تردرو مياشتوكلابندكړ. دغه مهال سلطان نور الدين محمود زنګي په نورو ځايوكي صليبيانوته ماته وركړه.كله چي دغو مصري اوصليبي لښكرو واورېدل چي په نورو ځايونو كي صليبيانو ماته خوړلي ده، د شېركوه سره يې سوله وكړه اودغه كلابندي يې بيرته پرېښوول. او شېركوه هم بيرته شام ته ولاړى. خو د شاور څخه يې د دې غدارۍ غچ اخيستل له زړه نه وه وتلي. چي بيا يې د شاور او فرنګي سره جنګونه وكړه. آخرفرنګيانو له شاورڅخه غټي غټي ججي اخيستي او پاى يې مصركلابندكړ او څو ځايونه يې ځني ونيول؛ ډېري ورانى يې وكړي او ډېر مسلمانان يې ووژل. او په دې ترڅ كي شاورد مصر يوه ښارته داسي اور واچاوه چي تر (54) ورځو لګېدى. دغه مهال خليفه العاضد د سلطان نورالدين محمود څخه په څو وارو مرسته وغوښته او د خپلو ښځو وربښتان يې ور ولېږل او ورته ويې ليكل چي زما په داد ورسېږه او ښځي مي له پرنګيانو څخه وژغوره. نو هغه اسدالدين شېركوه او د شېركوه وراره صلاح الدين يوسف بن نجم الدين ايوب او نور ډېر تكړه پوځيان او لښكر مصرته ولېږل. كله چي مصر ته ورسېدل پرنګيانو مصر پرې ايښى وو.

شيېرکوه د العاضد لخوا ډېرښه استقبال سو، شاور ووژل سو او شيېرکوه د العاضد وزير وټاکل سو. خو له بده مرغه دغه شيېرکوه دوې مياشتي او پنځه ورځي وروسته د564س. کال د څلورمي خور په مياشت کي وفات سو. بيا العاضد د مصر د ټولو لويانو او مخورو په خوښه صلاح الدين ايوبي د مصر وزير وټاکی،کوم چې په مصرکي د سلطان نورالدين محمود نايب بلل کېدی. صلاح الدين ايوبي د پرنګيانو سره ترجنګونو اوښو سوبو وروسته، د 567 س. کال د حسن حسين د مياشتي له دوهمي جمعې څخه د العاضد پرنامه خطبه بنده کړه اود عباسي خليفه المستضئي پرنامه په مصرکي خطبه ويل پيل سوه. او العاضد هم پس له څو ورځو د دغه 567س. کال د حسن حسين د مياستي په عاشورا مړسو او په دې ډول تر (208) کالو وروسته په مصرکي د عبيديانو د واکمنۍ ټغر ټول سو، چې مسلمانان ډېر په خوشاله سول. که څه هم بيا ځينو عبيدي پلوو حاکمانو له پرنګيانو مرسته وغوښته چې صلاح الدين داسي ونه کړه. نوکله چې سلطانΨايوبي د يوې کودتا له لاري ليري کړي، خو خدای نورالدين محمود زنګي په کال 569 س. کي وفات سو، صلاح الدين ايوبي د مصر او شام خپلواك واکمن سو. دغه د اسلام اتل بچي د 583 س.کال د خدای تعالی په مياشت کي د مسلمانانو لومړی قبله (بيت المقدس) د صليبي نصراني پاچهانو له (91) کلنۍ قبضې او ظلم او تعدی څخه وژغورى او نور ډېر ملکونه يې هم دکفارو له لاسه وايستل، چې له مصر او شام څخه يې تر يمن او افريقا پوري يو پراخ اسلامي سلطنت ټينګ کړ. لويه خدايه ! نن هم د مسلمانانو دغه لومړنۍ قبله د يهودو په لاس کي ده. مسلمانان د کفارو له لاسه تباه او برباد دي. اسلام د صهيونيت او نصرانيت له سترو خطرو سره مخامخ دی. مسلمانان نن هم سخت سره بې اتفا قه دي او غداران پکښي ډېر سوي دي، خو صلاح الدين ايوبي غوندي څوك نسته. نو لويه څښتنه ! ستا بيت المقدس ته، ستا اسلام ته، ستا بنده ګا نوته او ستا دښمنا نو ته، بيا يو ايوبي را و پاڅوې آمين. لنډه داچي د ايوبي په واکمن کېدوسره د هغه مشر ورور شمس الدوله توران شاه بن ايوب په کال 568 س. کي مکه او يمن هم خپل کړه او په حرمينو کي د سمط النجوم په قول د صلاح الدين ايوبي پرنامه اود شفاء الغرام په قول د سلطان نورالدين محمود پرنامه خطبه وويل سوه (څنګه چې په دغه کال سلطان نورالدين ژوندی وو او صلاح الدين ايوبي دغه مهال په مصر کي د هغه نايب وو، ښايي په دغه کال خطبه د نورالدين په نامه ويل سوې وي. او څنګه چې په 569 س. کي نورالدين مړسو او صلاح الدين پاچا سو نو ښايي په 569س.کال په حرمينو کي د سلطان صلاح الدين پرنامه خطبه ويل سوي وي). بيا په کال581 س.کي د يمن والي اود صلاح الدين ايوبي وروړسيف الاسلام طغتګين بن ايوب مکې ته ولاړی، هلته يې په اذان کي " حي علی خيرالعمل " ويل بند کړه د مکې ډېر مفسد چوپړيان (مريان) يې ووژل اود خپل ورور سلطان صلاح الدين پرنامه يې د دراهمو او دينارونو سکه ووهل. ابن جبير په خپله سفرنامه کي وايي چې هغه سيف الاسلام طغتګين دننه په حرم کي وليدی چې پرښی اړخ يې مکثرد مکې والي او پرکيڼ اړخ يې د شرعي قاضي ورسره وه او په داسي حال کي چې مکثر سپين کالي اغوستي او سپينه لنګوټه يې تړلې وه، طواف يې کاوه. بيا په کال 572 س. کي سلطان صلاح الدين ايوبي له هغو حاجيانو چې د سمندر له لاري به حج ته تلل،د ججو اخيستلو دود له منځه يووړ، اود دې په عوض يې دمکې امير،دکعبې مجاورينو او عالمانو او فقيرانوته د نغدو پيسو او نورو اوقافو ورلېږل ومنل. چې په دې توګه حاجيانو ته اساني او هوسايي پېښه سوه او خلك په خوشاله سول. وايې چې له هر حاجي څخه به اووه نيم مصري ديناره اخيستل کېدل. اوکه به چا نه درلوده،که به څه هم نشتمن وو، ترهغو به يې بندي کاوه چې د عرفې ورځ به تېرېده. ان چې ابن جبير وايي چې که به چادغه روپۍ نه سوای ورکولای، په ډول ډول دردوونکو عذابونو به يې اخته کاوه، لکه په خصيتينو ځړول او داسي نور. او دا عذاب د مصرد عبيديانو په دوره کي وو. دغه رازد ايوبي کورنۍ نورو واکمنو هم د حج پرلارو او په مکه کي ښه امنيت راوستلی وو. د حاجيانو ښه خدمتونه يې کړي او د کعبې حرمت او عزت يې ساتلی وو. لکه چې د شام واکمن ملك معظم عيسٰی ايوبي په کال 611س. کي د حج کولو په ترځ کي ډېرشته خيرات کړل او د مکې په ځينو برخو کي يې يولړسمونيز کارونه او ټولنيز خدمتونه ترسره کړل. په 621 س. کال کي د مصر ملك الکامل ايوبي دکعبې خادمانو بني شيبه وو ته ډېري پيسې ورکړې، څو دوی نور دکعبې دروازه د حاجيانو پرمخ پرانيستې پرېږدي. په 624س. کي د ميافارقين سلطان شهاب غازي ايوبي حج ته پرشپېږو سوو اوښانو مالونه بارکړل. صرف له دوی څخه د يوه تن ملك مسعود يوسف په هکله شفاء الغرام، سمط النجوم او نور وايي چې دغه ملك يوسف اقسيس چې د يمن واکمن وو او د مصر د واکمن ملك کامل زوی وو، په مکه کي ناوړه کارونه کړي دي. ده په کال 620 س.کي ترحج کولو وروسته د مکې د والي حسن سره د صفا او مروه په منځ کي جنګ وکړاو له مکې يې وايستی. او بيا د ده عسکرو په مکه کي لوټماري هم وکړه. دغه راز وايي چې دی به د زمزم د اوبو پرګمبته ختی او د حرم ګوتَري به يې په توپك ويشتلې. بل دا چې د هغه مريانو به په صفا او مروه کي د سعيي په مهال خلك پرپښو په تورو وهل او ورته ويل به يې چې ورو ورو درومئ ځکه چې سلطان په دارالسلطنه کي نشه بيده دی، چې راويښ يې نه کړئ. (د ده د اوسېدو ځای صفا او مروه ته نژدې وو، او دارالسلطنه يې ورته ويل)،خوداسي ښکاري چې داخبري سمي نه وي ځکه يو خود

دغوخبرو ترذكركولو وروسته د شفاء الغرام ليكوال علامه فاسي وايي چې هغه مفسدين له مكې وشړل، پرمقام ابراهيم باندې يې ګمبته جوړه كړه اود ده د ولايت په مهال مكې ته د مصراو يمن د حاجيانو تلل زيات سول، ځكه چې د ده له هيبته اشرار لړسول او لارې په امنيت سوې. دغه راز ابن كثير هم په خپل تاريخ كې وايي چې ملك مسعود اقسيس بن كامل په مكه كې له عدله كار اخيستی، زيديه يې له هغه ځايه وشړل او د حج لارې په امن كې سوې. خو په دې پسې ابن كثير هم د هغه د ظلم او تعدٰی يادونه كوي والله اعلم. پاته دي نه وي چې سلطان صلاح الدين ايوبي په كال589 س. كې وفات سو او د هغه تر وفات وروسته د هغه پر واكمنی د هغه دكورنی نه تنه نارينه او يوه ښځينه واكمن سول. د دوی ټولود واكمنی پېړ (82) كاله اوخلور مياشتي وو، چې بيا تردوی وروسته په مصركې د مماليكو واكمني رامنځته سوه.

165- د مصر مماليك، مكه اوكعبه

مماليك د مملوك جمع ده او مملوك مريي ته وايي. په مصركې د ايوبيانو ترواكمنی وروسته په كال648س. كې د هغو مماليك (مريان) واك ته ورسېدل. د دوی واكمني په تاريخ كې سترځای لري. د دوی دور په حقه سره د پرله پسې خو ځښت او غوړېدو دور وو، چې په بهركې به يې جګړې، پراختيا او بري په برخه وه. او په دننه مصركې يې اقتصادي سمونونه، علمي لاسته راوړني او ټولنيز بدلونونه را منځته كړل. دوی ځيني تاريخ ليكونكي ترك اوځيني يې تركمن بولي. او پردوو ډلو بحريه اوچراكسه مماليكو يې وېشي. (چركسيان اصلاً د ققفاز وه) په دوی كې ډېر سترسړی ملك ظاهر بيبرس تېر سوی دی. ډېر مؤرخين دی د ده دښواعمالو، سمونونو او فتوحاتو له امله د مماليكو د واكمنۍ رشتيانی بنسټ ايښودونكی بولي. ده عباسي خلافت چې مغولو په بغدادكې له ېنو وغورځاوه بيرته په مصركې را ژوندی كړاو هلته يې په كال659س. كې احمد ابو القاسم عباسي د المستنصر بالله په نامه او ترهغه وروسته يې په كال661س. كې ابو العباس احمد د الحاكم بامرالله په نامه په ډېر درناوي د اسلام خليفه ګان وټاكل. چې دې لړی بياتر 923س. كال پورې دوام وكړ. او په دغه كال هم د مصر عباسي خلافت اوهم د مصر د چراكسه مماليكو حكومت دواړه د سلطان سليم خان عثماني لخوا پای ته ورسېدل. د مصر دغو واكمنو د نورو ښو چارو ترڅنګ د مكې،كعبې او حج چاروته هم پاملرنه كول. لكه چې همدغه ملك ظاهر بيبرس د مغولي تاړاكګرو په وړاندې په مېړانه ودرېدی. او پرهغو باندې تربرياليتوب وروسته يې هركال د مكې مكرمې او مدينې منورې سپېڅلو حرمينوته سوغا تونه او تحفې لېږلې او هلته يې ډېر متبرك اماكن ترميم او ودان كړه. هغه ابو نمي رسماً د هغه ځای والي وټاكی. او بيا يې د هغه د زامنو د ولايت په مهال هم د مكې چارې سمبالولې. دغه راز هغه په كال 667س.كې حج ته ولاړی، پرخپلو اوږو يې كعبې ته اوبه ور وړلې او په خپلو لاسونو يې هغه پرېو له. او بيا يې هرحاجې دكعبې دننه ته پرېښووی، چې د هر يوه سره به يې جلا جلا روغبړكاوه. دغه راز د مماليكو يوه بل واكمن ملك الصالح په مصركې د باسوس او سندبيس په نومونو دوه كلي دكعبې شريفې د غلاف د جوړولو د لګښتونو لپاره وقف كړه چې د ده له وختو څخه بيا ترسعودي پېړ پورې به دكعبې غلاف له مصر څخه د مصري محمل سره ورلېږل كېدی. چې د مصر له خزانې څخه ډېرې پيسې د دې كار لپاره بېلې سوي وې. د مماليكو يوه بل واكمن ملك شعبان قلاوون د مكې د حرم د الحزورې مناره جوړه كړه. ملك ناصر فرج، مسجد الحرام، چې په كال 802 س.كې د اور اخيستلو په ډېره ناوړه او دردونكې پېښه كې متضرر سوی وو،له سره ترميم كړ. هغه د بيسق په نامه خپل يو امير ور ولېږی او په ډېره لږ موده كې يې تر پخوا لا ښه جوړ كړ. بيا ملك مؤيد شيخ محمدي د 618س. كال په وروستيوكې مسجد الحرام ته يو ښكلی منبراو دكعبې د دروازې زينه ور وليږل، اود حُنين د اوبو چينه يې هم له سره پاكه كړه او د هغې اوبه يې مكې ته ورسولې. دغه راز ملك ظاهر ططرد مكې شريف حسن بن عجلان ته هركال د مصرله خزانې څخه شل زره ديناره ور استول. اوكله چې ملك عزيز يوسف واك په لاس كې واخيستی. د مكې شريف بركات بن حسن بن عجلان ته يې سوغاتونه او خلعتونه ور ولېږل. اميرسودون محمدي يې د پنځوسو تنو اسپكيانوسره د مكې د امنيت ساتلو لپاره ور ولېږی. دغه راز د ملك اشرف يوه امير، جان بيګ نومي منا ته نژدې يو بڼ جوړكړ، او ډول ډول وني يې پكښې كښېښوولې. بيا سلطان اشرف قايتبای د مكې شريف محمد بن بركات ته سوغاتونه ولېږل، د مكې له حاجيانو څخه يې د ججو اخيستل له منځه يوړل او د 874 س. كال په وروستيو كې يې د خيف جومات ډېر پراخه كړاو ښه يې ودان كړ. هغه ته نژدې يې د حج د اميرانو لپاره كورهم جوړكړ، او هلته يې د حاجيانو د څښلو د اوبو د تسهيلاتو د برابرولو ترڅنګ څه نور عمراني كارونه هم ترسره كړه. د څلورو مذهبونو د تدريس، څلور مدرسې، د بې وزلولپاره مرستون، د يتيمانولپاره ښوونځې او نور يې هم هلته ودان كړه. دغه راز يې يو شمېركتابونه هم د دغو مدرسو د شاګردانو لپاره ور ولېږل. هغه په مصركې ډېرې ځمكې د مكې لپاره وقف كړې، چې د هغو حاصلات به يې هر كال د مكې اوسېدونكو ته لېږل.

دغه راز د دغه پاچا په امر په کال884 س. کي کعبه د باندي او دننه په ډېرو درنو مراسمو پرېولل سوه او په دغه کال کي يې حج هم وکړ. مصري محمل يې هم وروړ، اود مکې د امراوو، مخورو او نورو ډېرو اوسېدونکو سره يې هم ډېري نېکۍ وکړې. بياکله چې په کال886س. کي مسجد نبوي د اور اخيستلو په ناوړه پېښه کي وسو،نو دغه ټولواك هغه بيرته تر پخوالا په ډېره ښه توګه ودان کړ، او په مدينه کي يې هم د مکې غوندي مدرسه او مرستون جوړکړه. اود مسجد نبوي کتابتون ته يې هم ډېرکتابونه ولېږل. بيا ددې لړۍ ورروستي واکمن قانصوه الغوري په مسجد الحرام کي ډېرتعميراتي کارونه وکړه، ډېري ودانۍ يې جوړي کړې اود مصري حاجيانو په لارکي يې هم د هغو د هوسايي وسايل او د چښلو د اوبو آسانتياوي برابري کړې.

166- عثماني واکمني، مکه اوکعبه

کله چې سلجوقي واکمنو د چنګيزي تاړاکونوله امله خپل ټاټوبی پرېښود او روم ته يې مخه کړه، د ترکو د اغوز له ټپۍ څخه يو سړی چې ارطغرل نوميدی ورسره ملګری سو،کوم چې (340) تنه غښتلي مېړني ورسره وه ، د سلطان علاوالدين کيقباد سلجوقي خدمت يې غوره کړ او د هغه په پلوي يې ډېري سوبي وکړې. کله چې دغه ارطغرل په 697 س.کي وفات سو. سلطان علاوالدين د هغه زوی عثمان ته سوغاتونه، توره او نغاره ولېږل او دکفارو د ملکونو نيولو ته يې وګوماری. بيا چې سلطان علاوالدين مړسو عثمان د پاچهي پرتخت کښېنستی او د عثماني پياوړي امپراطورۍ بنسټ يې کښېښود. عثماني واکمني د اصحابو او تابعينو تر واکمنۍ راورسته ډېره ښه واکمني وه. په دې دوره کي قسطنطنيه فتح سوه،کومه چې د هغې له جوړېدو څخه چانه وه فتح کړې. لومړنيو مسلمانانو له 47 س. څخه څو ځلي د هغې د فتح کولو کوښښ کړی وو، خو بريالي سوي نه وه. دغه راز عثماني دولت په اروپاکي هم ستري سوبي وکړې چې د اسلام دښمنان يې پېړۍ پېړۍ هرځای غلي کړي وه او د اسلام او د مسلمانانو برم او عزت يې ډېر ښه ساتلی وو. عثماني واکمني پای د صليبي او صهيوني طامعو ، حاسدو او مغرضو ځواکونولخوا د آزادۍ ، د بشرد حقوقو، برابرۍ او نړۍ والي سولي او امنيت تر شعارونو لاندي ؟! را وپرځول سوه. کله چې په کال 923 س. کي سلطان سليم عثماني مصر ونيوی او پر زياتره اسلامي نړۍ يې واك ټينګ سو. دغه مهال د مصر ورروستي عباسي خليفه د خلافت عنوان هم هغه ته وسپاری اود خرقه، رپی،ρمکې والي شريف برکات د خپل ديارلس کلن زوی شريف ابو نمي په لاس د رسول هغه قرآنونه چې د حضرت عثمان او حضرت علي په لاسونو ليکل سوي وه، د ويس قرني خولی اود حرمينو کلی سلطان سليم ته ولېږلې. چې په دې سلطان ډېر خوښ سو او د مکې او مديني امارت يې د پخوا په شان هغو ته وسپاری. دغه مهال وو چې د هغه رسمي خطيب په قاهره کي د خطبې په ترڅ کي هغه ته " خاقان البرين والبحرين و خادم الحرمين الشريفين " وويل. چې تردې ورروسته نورو عثماني واکمنو هم دغه لقب کاراوه. د مکې په هکله د عثمانيانو د دولت نظام داسي وو: پرمکه به د علوي اشرافو څخه يو تن امير وو. بل ترکي به ترامير په ټيټه رتبه د مکې والي بلل کېدی، چې مالي او پوځي چاري به يې سمبالولې. د محکمې قاضي به هم ترك وو، چې د استنبول له " دار مشيخآ الاسلام " څخه ټاکل کېدی او چې يوکال به يې پوره سو، نور به يې په مکه کي قضا نه سوای کولای او بل به يې پرځای ورتی. دغه راز به په مکه کي عثماني پوځ او د پوليسو ځواکونه، چې له ترکي او عربي پوځيانو او ساتونکو څخه به جوړ وه، د هغو د مشرانو سره به هلته اوسېدل، چې د عامه امنيت خوندي کول به يې پرغاړه وه. عثمانيانو اسلام ته د ډېرو سترو او تاريخي خدمتونو په لړکي د حرمينو چاروته هم ډېره کلکه پاملرنه کول او د حرمينو او د حج د لارو د امنيت ساتلو، د مکې او مديني منورې د ودانۍ او د هغو ځايونو د عالمانو، فقها وو، فقراوو اوعامو خلکو د هوسايۍ او سوکالۍ لپاره يې تاريخي او له و ياړه ډك کارونه کړي دي. چې موږ دلته يوڅه بيانوو: په 923 س.کي عثمانيانو يوه ډله افريقايي کارګران وګومارل چې د مکې د لارو او د چښنګ د اوبو د زيرمو د سمون چاري ترسره کړي. چې په پايله کي يې د مکې په بيلو بيلو سيموکي د څښاك د اوبو آسانتياوي برابري سوې. د حجاز علوي شريفانو او اوسېدونکو به هرکال د عثماني خلفا وو څخه نغدي مرستي ترلاسه کولې. هرکال به د قسطنطنيې دربار د حج له قافلې سره د سرو زرو صندخ لېږی، څو په حجازکي وويشل سي. د ټولواکمنۍ د زيرمتون اود مصرله عوايدو څخه به ډېري پيسې او غلې دغو مقدسو اماکنو ته لېږل کېدې چې ترېوې اندازې به د دغو ځايونو د خلکو بې وزلي په ليري کېده. دغه راز عثماني ترکانو د مکې او مدينې د دغو سپېڅلو حرمينو امنيت ښه ټينګ کړی وو، او د حاجيانو د کاروانونو سره به يې هم امنيتي ځواکونه لېږل. د سلطان سليمان قانوني په وختوکي له يوې خوا په مکه کي ودانيزکارونه پيل سول. له بلې خواد مکې د زبيدې د مشهوري ولې دله سره او سم جوړولو او مکې ته د عرفات د چينې د اوبو د رسولوکار پيل سو. سليمان قانوني نامتو معمار او د استنبول د جامع جومات جوړونکی مکې ته ولېږی، څو دکعبې شريفي د بيا رغوني نقشې برابري کړي. چې يوشمېرکارونه

د ده په وختوکي وسول. او د ولي کار د لسوکلونو تر زښت زيات زيار او درنو لګښتونو وروسته بشپړ سو. دغه راز د مسجد الحرام د ودانۍ کارهم د دريم سلطان مراد په وختوکي سرته ورسېد. بيا سلطان مراد غازي دکعبې شريفې د بيا ودانۍ تاريخي کار ترسره کړ. چې د دې سترو ودانيو په هکله د دې کتاب په نورو پاڼوکي په بېله بېله توګه خبري سوي دي. لنډه دا چې د دغه پېړ دواکمنو لخوا په مکه، مدينه او نورو ځايوکي پرله پسې ودانيز او ترميماتي کارونه روان وه. چې ستر ستر لګښتونه به يې پرکول او ډېر تکړه ترکي معماران به يې ورلېږل. چې پای مکې او مدينې کټ مټ د عثماني ښارونو ښه غوره کړه. چې په هغو کي به په لرغوني څېړه کورونه، زياتي ګومبتي، ښکلي منارې، او په ودانيوکي ښکلي ترکي ښويي خښتي ترسترګوکېدې. دغه رازد مکي په وچه دره کي ښکلي ښونه را منځته سول، او د ترکي خلفا وو او هندي او نورو امراوو په بخششونو، لرغوني متبرك آثار او اماکن ترميم سول، او نوي مانۍ او ودانۍ هم پکښي جوړي سوې. ډېري مدرسې،کتابتونونه او جوماتونه پکښي جوړ او ډېر مرستونونه، روغتو نونه اوپخلنځي پکښي تاسيس سول. اود دې ترڅنګ د جوما تونو او زيارتونو هم ښه پالنه کېده.

167- د سلطان مراد لخوا د کعبې بيا جوړول

د حجاج بن يوسف لخوا د کعبې تر بياجوړوني وروسته د (966) کالو په موده کي،کعبې شريفي کله کله ترميم ته اړتيا پيداکول، چې د وخت د واکمنو لخوا به ترسره کېدل. (په دې هکله به په راتلونکو پاڼو کي څرګندوني وسي). خو په کال1039 س. کي د برات (شعبان المعظم) د مياشتي د نولسمي نېټي د چارشنبې په سهار په مکه شريفه کي داسي يو زورور اورښت وسوچي د مخه يې چا ساری نه وو ليدلی. دغه توپاني اورښت د پنجشنبې په ورځ د برات په شلمه هم و اورېدی. چې د سېل اوبه يې دکعبې دننه د ديوالو ترنيمي لوړي سوې اوپه نتيجه کي شامي يا دحطيم د لوري ديګوال او دکعبې د ختيز اولوېديزد لوريو ديوالونه يوڅه ونړېدل او دکعبې دننه زينه هم ولوېدل. د دې ترڅنګ دغه سېلاب د خلکو کورونه وران کړل، په زرګونو وګړي يې ووژل او نور ډېر مالي تاوان يې ورساوه. کله چې د دغه زړه دردونکي پېښي خبرخپورسو، د نړۍ له ګوټ ګوټ څخه مکي شريفي ته دغونه وګړي ورغلل، چې تابه ويل د حج موسم دی. بالاخره د څلورم مراد عثماني په امرلايق مهندسان راغونډ سول، مشوره يې سره وکړه او دا متبرك مکان يې د 1040 س. کال د لوی اختر (ذي الحجي) د مياشتي په دوهمه تقريباً د شپږ نيمو مياشتو شپه او ورځ هلوځلو وروسته بيا کټ مټ د حجاج د ودانۍ په ډول، ودان کړ. په دې بيا جوړونه کي زياتره هغه پخوانۍ ډبري وکارول سوې. خو د هغو ډبرو پرځای چې د وخت په تېرېدو سره شوړېدلي وې د " شبيکه " د غره ډبري پکښي کارسوې. دکعبې شريفي د ودانولو په دغه کارکي د مکي امير مسعود بن ادريس بن حسن او د هغه ترمړيني وروسته د مکي بل امير عبد الله بن حسن، د مصر اميرمحمد پاشا الباني، د مديني قاضي سيد محمد افندي، رضوان بيګ معمار او نورو دولتي چارواکو، ديني عالمانو او مخورو برخه اخستي وه. د نوموړي ټولواك دکعبې د ودانۍ په کارکي، دکعبې شريفي ديوالونه له حجر اسود پرته ټول ونړول سول، خو تهدابونه يې هماغسي د پخوا پرحال پاته سول او پرهغو پخوانيو بنسټونو باندي، نوي ديوالونه پورته سول. چې په دې ډول ترحجر اسود لاندي برخه اوس هم د عبد الله بن الزبير وداني ده. خو له دې پرته دکعبې اوسنۍ ودانۍ هماغه د عثماني څلورم مراد ودانۍ ده چې د حجاج د ودانۍ په شکل ودانه سوې ده. تردې وروسته نورو هم دکعبې ودانۍ د ضرورت او د وخت د غوښتنو سره سم ترميم کړېده.

168- د ترکا نو په پېرکي د حج څرنګوالی

د عثمانيانو په وختوکي په مکه مکرمه، په تېره په عرفات کي د حج مناسك او مراسم په ډېرو خوښيو، سترتوب او پرتمين توب لمانځل کېدل. د لوی اختر د مياشتي (ذي الحجي ګ) په نهمه کله چې به د عرفات پرغونډۍ (جبل الرحمت) اود هغه پرشا وخواپه لکونو ماړه او بې وزلي په يوه لباس (احرام) کي سره راغونډېدل. يو نېك چاری سپين ږيری چې د مکي قاضي به وو، په داسي حال کي چې احرام به يې تړلی وو او پراوښ به سپور وو را څرګند به سو، شامي، ترکي او د مکي د شريف توپونو به په داسي درزي سلامي ورکړه چې په ټوله شا وخوا، دښتو او غروکي به يې ازانګي پورته سوې. د دې امام په ليدو به د حاجيانود لبيك ويلو زوږ آسمان ته وخوت. امام به منبرته نژدې ورغی، وبه درېدی ترشابه يې يو پراوښه سپور حبشي مريی ولاړ وو او پرامام به يې سپين سايوان نيولی وو. امام به په ډېر خوندور او فصيح آوازخطبه ويل. او ترهرو پنځو دقيقو وروسته به يې دسمال

ښوراوه. چې ورسره سم به له څلورو خواوو نورو خلکو هم دسملونه ورته وربول او په زوره زوره به يې تلبيه وويل. دغه مراسم به د ورځې له څلورو بجو څخه پيلېدل او خلکو به په ډېر شوق او ذوق د خداتعالی حمد او ثنا او تلبيه ويل او د خدای د رحمت هيله به يې کول. په دې ترڅ کې به شامي او مصري محملونه (کجاوې) راغلي. دغه مهال به له يوې خوا د باجې غږوونکود ډلي خوږ او موزون آواز په غرونوکي پورته سو او له بله لوري به د توپونو درزی سو. محملونه به جبل رحمت ته په نژدې کېدو سره ودرېدل، امام به خطبه پای ته ورسول او په ډېره عاجزي او زاريو به يې دعاوي وکړې. چې په هغوکي به د مکې شريف، رئيسان، اميران، د پاچانايب، مخوراو بې وزلي ټول شامل وه. د دعاتر ويلو وروسته به د حج د مبارکی آوازونه په غرو او دښتوکي پورته سول. د خوښيو د څرګندولو په دود به اورلوبي (آتشبازی) پيل سوې اود سلامی توپونه به وويشتل سول. پوځيانو به د سلامی مراسم ترسره کړل. بلېندې (مشعلونه) به ولګېدل او د لمر تر لوېدو وروسته به ټول حاجيان د مزدلفې په لوري رهي سول او دا مراسم به په عرفات کې پای ته ورسېدل.

169- په عثماني پېړکي د مکې د حکومتي چارواکو ورځنۍ کړني

د ترکانو په وختوکي د مکې د حکومت اداري د حرم د امهانئ د دروازې (باب امهانئ) مخامخ سهيل لوري ته په بازار کې وې. هلته به د مکې والي، د پوځ د مشر او د پوليسو دفترونه وه. د باب القضا سره به د قاضي القضات محکمه وه. څنګه چې مکه د حجاز دارالخلافه وه، هلته به دوه ډوله حکومتي چارواکي په کار بوخت وه. انتظامي چاري به د مکې د شريف په لاس کې وې چې " سيد الجميع " به يې ورته ويل. او مالي او پوځي چاري به د مکې والي اداره کولې. والي به په عامه توګه ترك وو او د ترکانو لخوا به ټاکل کېدی. چې شيخ الحرم به يې ورته ويل. بيا ترکانو مسجد الحرام ته د " دائرآ الاوقاف " په نامه اداره جوړه کړه. چې د دغې ادارې مشرته يې " مديرالاوقاف " ويل. کوم چې د مسجد الحرام ټولي اړوندي چاري به يې پرمخ بېولې. او په ځانګړو دفا تروکي به يې د مسجد الحرام د ټولو موٌ ظفينو نومونه ثبت سوي وه. دا اداره به له اداري پلوه په شيخ الحرم پوري، کوم چې د مکې والي وو مربوطه وه. او د مالي پلوه به يې د آستانهٔ عليا (قسطنطنيې) په نظارت الاوقاف (د اوقافو وزارت) پوري اړه درلوده. د مکې شريف به له سهاره ترمازديګره اهمي مسالي او مقد مې فيصله کولې. د مازديګر او ماښام لمونځ به يې په مسجد الحرام کې کاوه. د ماښام ترلمانځه وروسته به يې په خپل کورکي د خپلو اولادونو او مېلمنو سره ليده کاته کول او ډوډۍ به يې ورسره خوړل. د جمعې په ورځ به يې په دارالاماره کې چې په شاهي کلا کې وو،د مکې د والي اونورو چارواکو او مخورو سره ليدل. ترديې ليدنو کتنو وروسته به خلك د والي سلام ته ورتلل او شريف به د جمعې لمونځ په حرم کې کاوه. کله کله چې به په خپل اوړني استوګنځي (طايف) کې وو، په پرتمينو مراسمو به حرم ته ورتی او د جمعې او مازديګر ترلمانځه وروسته به بېرته طايف ته تی. دغه راز د مکې د خلکو دا معمول وو چې د مکې شريف ته به يې په کال کې يو وار د مکې د باندې په يوه سيل ځای کې ډوډۍ کوله. چې هغه به په سترو او پرتمينو مراسمو جوړولو سره هلته د خپلو خاصو ملګرو سره ورتی. خلکو به دعاوې ورته کولې اود ده په مخ کې به يې ده ته د " يعيش " (ژوندی دې وي) شعارونه ورکول. د ډوډۍ ترخوړلو وروسته به يې د " بدو " خلکو د آس د سپرلی او خنجر او توري وهلو د هنرننداره کول او بيا به بېرته ښارته تی.

170- محمد بن عبد الوهاب، سعودي مشران، مکه اوکعبه

په کال 1223 س.کې سلطان محمود ثاني د عثماني ترکيې پاچا سو. د ده په وختوکي چې عيسوي هيوادونه د ترکانو سره په جګړه بوخت وه. او نوري کورنۍ ستونزي هم ور پېښي وې، د نجد ربړه د يوې ستونزمنې ربړې په توګه را منځته سوه. نجد د اوسني سعودي عربستان هغه برخه ده، چې د مکې او بصرې په منځ کې پرته ده. نجد د لوړې مځکې په معنادی. څنګه چې دغه مځکه ترحجاز او نورو لوړه ده، ځکه نو نجد ورته وايي. محمد بن عبد الوهاب نجدي په کال 1115س. کې چې د 1703ع. سره سمون خوريد نجد په العينيه کې وزېږېد،کوم ځای چې د ده کورنۍ هلته اوسېدل او پلار يې هم هلته قاضي وو. ده تر علم حاصلولو وروسته خپل تحريك په لاره واچاوه. وايي چې خلك د ده د افکاروله امله له ده څخه ګوښه ګرځېدل اوپه ښه سترګه يې نه ورته کتل. پلار يې هم د ده له انتقادونو او اعتراضونو څخه خوښ نه وو. او ورور يې هم چې شيخ سليمان نوميدی، د ده د تعليماتو مخالفت وکړاو د ده د افکارو په رد کې يې کتابونه وليکل. خو وايي چې بيا بيرته ورسره پخلاسو او د ده افکاريې ومنل.کله چې د العينيې حاکم هغه له خپلې سيمي وايستی، نو د نجد اړوند " درعيې" ته ولاړی. ځکه هلته ځينو عالمانو او د

محمد بن سعود مېړمني (کله چې محمد بن عبد الوهاب د محمد مېړمني ته خپل دعوت وړاندي کړ، هغې له خپل مېړه څخه وغوښتل چې د هغه بلنه ومني) او پخپله محمد بن سعود،کوم چې هغه مهال د درعيې حاکم وو او د سعودي کورنۍ د سر سړی دی، د هغه ننګه وکړه، د هغه عقايد يې ومنل او د هغوخپړولو ته يې ملا وتړل. محمد بن عبد الوهاب ويل چې زه خلك له شرکياتو څخه توحيد ته را بولم. اوځان يې د امام احمد بن حنبل په مذهب باله. خوکله چې د ده عقايد د مکې مکرمې عالمانو ته ورسېدل، پرهغه يې دکفر فتوا ورکړه او مکې ته يې د وهابيانو ورتلل منع کړه. محمد بن عبد الوهاب په 1206 يا 1207 س. کې د (92) کالو په عمر وفات سو. هغه مهال چې محمد بن سعود، محمد بن عبد الوهاب ته پناه ورکړه، يعني د 1158 س. کال په شا وخواکې، د محمد بن سعود امارت پردوو، درو ښارونو باندي وو،کوم چې د نجد په حنيفه ناوه کې واقع وه. دغه محمد بن سعود چې په کال1726ع. کې د درعيې امارت ته رسېدلی وو، د خپلې مړيني ترکال (1760ع.) پوري د دغه ځای حاکم وو. د هغه تر مړيني وروسته، د هغه زوی عبد العزيز د پلار ځای ناستی سو. د ده د واك ارشو ډېره پراخه سوه او تر رياض، الاحساء،کربلا، بحرين، عمان او رأس الخېمې پوري وغځېده. په کال 1218 س.کې عبد العزيزد يوه ايراني لخواچې عثمان نومېدی و وژل سو او زوی يې سعود نومي د هغه ځای ونيو. د ده په وختو کې هم د سوبو لړۍ پر مخ روانه وه. چې په دې لړکې په کال 1218س. کې مکې معظمې ته ننوتی. دوه کاله وروسته مدينې منورې ته ورسېدی او د مکې شريف غالب نومی يې د سعودي واکمنۍ اېل (مطيع) کړ. بيا يې د يمن، عسير، تهامه، نجران او د خليج د غاړو رياستونو ته مخه کړه او مسقط او عمان يې په سعودي واکمنۍ ورګډکړل. د سعود په پېرکې د عربو جزيره د ده د سلطنت ترسيوري لاندي راغله، له دې امله ده ته سعود کبير وايي. د خلاصآ الکلام او تاريخ مکه ليکوالان پردغه سعود لګيږي او وايي چې هغه ډېر مسلمانان قتل عام کړه، د معلی د هديرې قبې او د زامنو د روضې، د بي بي خديجې د زيارت او دρد حضرت عبد الله بن عباس او رسول ، ابو بکر او علي د زېږېدو دځايونو قبې يې ونړولې. په کال 1221س. کې يېρرسول شاميانو او مصريانو ته خبر ورکړچې بيا به د حج محملونه مکې ته نه لېږي. دغه راز يې هغه د طبلو او مزاميرو له راوړلو او وهلو څخه هم منع کړه. بل کال چې شامي محمل مکې ته نژدې ورسېدی، څنګه چې وهابيانو مکې ته نه پرېښووی، نو د شام حاجيان بې‌له حج کولو، له لاري بېرته وګرځېدل او مصري محمل چې مکې ته ورسېدی، سعود د هغه د سوځولو امر ورکړ. او د دې سره سره يې په مکه کې جار و واهه چې بيا به مکې ته ږيرخريلي نه راځي. ځکه نو تردې وروسته مکې ته د شامي او مصري محملونو ورتلل بند سول. دغه راز په 1221 س. کې وهابيانو په مدينه منوره کې هم لوټ وکړ او د ټولو زيارتونو قبې يې ونړولې. او د نبوي حجرې د خزانې ډېر بيې جواهرات يې هم لوټ کړه. (دا د خلاصآ علم لري).Ψالکلام او تاريخ مکه څرګندوني دي، چې په سمتيا او ناسمتيايي خدای عثماني دولت چې د سعود دا چاري او پر مختګونه ونه زغملای سوای، نو يې د عراق والي پر راپورته کړ. هغه چې څه ونه کړای سوای، بيايې د شام والي پر راوپاځاوه. خو چې هغه هم څه ونه کړای سوای بيا يې په 1805ع. کې محمد علي الباني د مصر والي وټاکی اود سعودي واکمنۍ له منځه وړلوته يې وګوماری. هغه ډېره موده د عثمانيانو په مرسته د سعودي واکمنۍ پرضد جګړې په لاره واچولې چې په دې ترڅ کې يې په کال 1228س. کې بيرته مدينه، مکه، جده او طايف له سعود څخه ونيول. په کال 1229 س. کې سعود کبير وفات سو او د هغه زوی عبد الله واکمن سو. هغه په پوځي چارو کې ډېره تجربه نه درلوده او له بلې خوا د هغه د پلار اکا عبد الله بن محمد بن سعود دواکمنۍ دعوه وکړه. چې په دې ډول د سعودي کورنۍ په ليکوکې درز ولوېدی. محمد علي پاشا خپل زوی ابراهيم پاشا د ډېروځواکونو سره د نجديانو سره جګړې ته وګوماری. چې پای يې نجديان مات کړه. په کال 1818ع.کې درعيې سقوط وکړ او دغه نوې را منځته سوې واکمني له منځه ولاړه. عبد الله بن سعود، د هغه وزير او د هغه يو بل نژدې ملګری مصرته، بيا قسطنطنيې ته ولېږل سول او بيا د سلطان محمود له خوا د " آياصوفيې " په ډګرکې اعدام سول. درعيه د ابراهيم پاشا په امر ورانه سوه، په زرګونو مسلمانان ووژل سول اوکورونه يې ونړول سول.

پنځمه برخه: مکه او کعبه او تر حضرت محمد وروسته اسلامي پير

171- د ترکي بن عبد الله بن محمد بن سعود را پاڅېدنه

ترکي چې د عبد الله د پلارد اکا زوی ووڅه مهال پټ وو، خو په کال1823ع. کې په نجد کې راڅرګند سو او ځانته يې ملګري او مرستندويان وموندل. رياض يې ونيو اوتر 1834ع. يې حکومت وکړ. د دغه کال د مې په نهمه د سعودي کورنۍ د يوه غړي مشاري نومي په اشاره ووژل سو او مشاري خپل ځان واکمن اعلان کړ. چې بيا يوه

مياشت يا څلوېښت ورځې وروسته د ترکي زوی فيصل نومي، مشاري له واکه را وپرځاوه او اعدام يې کړ. او د پلار پرګدی کښېنستی. خو ترلسوکالو وروسته، د 1837ع. د مى په مياشت کې مصريانو رياض ځني ونيو او فيصل مصر ته بندي بوتلل سو.

172- د ترکي د زوی او لمسيانو واکمني

فيصل بن ترکي په1843ع. کال کې له بنده وتښتېدی. د دغه کال په دوبې کې يې رياض ونيواو د سعودي واکمنۍ د بيا ژوندي کولوکوښښونه يې له سره پيل کړل، چې په دې لارکي ډېر بريالی پرمخ ولاړ. په 1282س. (1865ع.)کې فيصل ووژل سو او د ده د دوو زامنو عبد الله او سعود ترمنځ د امارت پرسرجګړې پيل سوې.چې تردېرشوکالو يې دوام وکړ. بالاخره په 1875ع. کې سعود وفات سو. په دې ترځ کې ځيني سيمي بيرته عثمانيانو ونيولې. د نجد ځيني سيمي د حائل امير ابن رشيد ونيولې او انګريکزانو پرعمان واک ټينګ کړ. علاوتاً په کال1888 ع.کې ابن رشيد رياض هم ترخپل واك لاندې راوستی. په 1889ع. کال عبد الله هم مړ سو. خلکو د فيصل دوهم زوی عبد الرحمان خپل واکمن وټاکی. عبد الرحمان رياض بيرته ونيو. خو ابن رشيد بيرته ځني قبضه کړ. ځکه نو عبد الرحمان د خپلي کورنۍ سره لومړی قطر بيا دوې مياشتي وروسته بحرين او بيا کويت ته مهاجر سو. دغه مهال يعني د 1294س. کال د څلورمي خور پر (14) د مکې شريف عبد الله بن محمد بن عبد المعين تر (19) کالو امارت وروسته وفات سو. له 1295س. څخه تر1299س. پوري د نجد او حجاز حالات ډېرګډوډ وه. اوپه 1299 س.کې عون بن محمد بن عبد المعين د مکې والي وټاکل سو.

173- د اوسني سعودي بنسټ ايښوونکی ملك عبد العزيز

په کال 1880 ع.کې چې سعودي کورنی په جګړه اخته وه د عبد الرحمان بن فيصل په کورکې عبد العزيز وزېږېدی. په 1901 ع.کې د يوويشتوکالو وو چې دکويت د شيخ مبارك الصباح په مشوره او مرسته يې وپتېيل چې بېله لښکرو په څو تنو رياض ونيسي. نو د څګلوېښتو تنو سره په دې نيت له کويت څخه ووت. څو مياشتي يې په ربع الخالي کې تيري کړې. بيا دکويت شيخ مبارك الصباح او د هغه پلار عبد الرحمان بيرته ور وغوښت، خو هغه د شپېتو تنو سرتيرو سره د رياض په لوري وخوځېد. کله چې رياض ته د يونيم ساعت مزله په واټن نژدې سو، شپه يې هلته تېره کړه. بيا يې شل تنه ملګري، اوښان او نور سامان هلته پرېښوول او ورته ويې ويل چې که په څليرويشتو ساعتوکې تاسي ته زما لخوا کوم پيغام ونه رسېدی، تاسي به بېرته کويت ته دروميئ. بيا پياده مخ پر رياض ور رهي سو. د ښار په د باندې بڼونوکې يې خپل ورور محمد او نور (23) تنه ملګري پرېښوول. ترسهار د مخه د (15) تنو ملګروسره رياض ته ننووت او د خرما وو د ونو په بڼونوکې په پټګه د آل رشيد کلا ته ورسېدی. د آل رشيد دکلا دروازه يې په توره ووهل. (وايي چې اوس هم پردغه دروازه باندې د توري نخښه سته اودغه دروازه ديادګار په توګه ساتل کيږي) او سمدستي په کلا ننوتی،د آل رشيد د محافظانو سره يې مقابله وکړه او د آل رشيدو د واکمن په ګډون يې ټول له منځه يووړل. دا د 1902ع. د جنورۍ (15) نېټه وه. سهار په رياض کې په هرلوري آوازه خپره سوه چې عبد العزيز،د آل رشيد واکمن له منځه وړی دی. له دې سره عبد العزيز د يوه پياوړي واکمن په څېر د خپل ملك ډېري سيمي يو په بل پسې خپلي کړې او د نجد واکمن سو. خو ځيني تاريخ ليکونکي، لکه برناديت غانم او نور په دې عقيده دي چې :" څنګه چې انګرېزانو د ترکانو سره دښمني کول، نو د هغو دښمنان يې هم تقويه کول. او څنګه چې دکويت دولت د انګرېزانو لخوا حمايه کېدی، نو عبد العزيز هم دکويت په مستقيم او قوي ملاتړ او د انګرېزانو په غير مستقيم ملاتړدغو بريو ته ورسېدی". ان چې پل بون آنفان او پې يرمارتلو فرانسوي تاريخ ليکونکي وايي چې:" عبد العزيز عثمانيان له هفوف نومي ځای څخه د انګرېزانو په مرسته وايستل". دغه راز دغه تاريخ ليکونکي زياتوي:" څنګه چې عثماني ترکانو په حائل کې د آل رشيد له کورنۍڅخه ملا تړکاوه، نو وهابيان دې ته اړسول چې د سرجان فليبي په هڅونه د انګرېزانو پلو ونيسي". دوی وايي چې: " فليبي دابن سعود سره د انګرېزانو پټ جاسوس وو،چې د انګرېز ـ هند د دولت لخوا دې کار ته ګومارل سوی وو.

174- د مکې شريف حسين او پر حجاز باندې د عبد العزيز بريد

له بله پلوه د عثماني خلافت د لمر ډوبېدو په شېبوکي چې د استنبول مقاماتو امير حسين ته د مکې د شريف عنوان ورکړ، په خپل لاس يې داسي سړی وټاکی چې پای يې پرعثماني واکمنۍ او خلافت وروستی ګوزار وکړ. د دغه شريف حسين په هکله ډول ډول نظريې ورکول سوي دي. د ده پلويانو هغه يو پياوړی ولسپال باله. څنګه چې هغه ليدل چې د عثمانيانو واك له منځه تلونکی دی،له فرصته يې ګټه اوچته کړه او د انګرېزانو سره يې په پرده کې اړيکي ټينګي کړې. په کال 1916ع. کې يې د طايف او مکې خلك د ترکانو پرضد را وپارول او جنګ يې پيل کړ. دغه مهال ترکي عسکرو د شريف حسين ماڼۍ بمبارد کړه، خو نابېره يوه مرمۍ پرکعبه شريفه ونښته او دکعبې غلاف اور واخيست. کله چې ترکانو دغه اور واڅه د مکې خلکو داسي ګومان وکړچې دغه کار ترکانو قصدي کړی دی. نو يې دغه ټول ترکي سرتيري ووژل او د هغو قوماندان يې چې په پښه يې تړلی وو، د مکې په کوڅوکي وګرځاوه. په دې جنګ جګړو او الوکولوکي کرنيل ټی0 ای0 لارنس شخصاً اغېزه لرل. اوله حسين څخه يې ننګه کول. دغه سړی چې په لارنس اف عربيه (د عربو لارنس) مشهور سو د 1928ع. کال په شا وخوا کي په اوسنۍ پښتونخوا (صوبه سرحد) کي هم د اعليحضرت شاه امان الله غازي پرضد د پاڅوَنو لپاره د مکار انګرېز لخوا په پټ ماموريت (جاسوسي) وګومارل سو، او په ميران شاه کي يې د " ايرمين شاه " په نامه جاسوسي فعاليت کاوه. بيا د ملا په جامه کي د افغانستان ختيز ته ننووت او د اغتشاش اور يې بل کړ. القصه په دې ډول شريف حسين د 1334 س. کال د برات د مياشتي پرنهمه د عربي هيوادونو د خپلواکۍ په نامه، خپل ځان په حجاز کي له عثماني واکمنۍڅخه، خپلواك او" د مسلمانانو خليفه " اعلان کړ. دغه مهال هغه د خپل زړه له هيلو پرده پورته کړه او ويې ښوول چې هيله لري چې د ټولو عربو پاچا سي. له بله پلوه ده ته داسي يو تړون د لاسليکولو لپاره وړاندي سو چې د ده د خپلواکۍ له منځه وړونکی او په حجازکي د لوېديزيانو دواك ټينګوونکی وو. چې ده هغه ونه مانه. د ده د خپلي کمبلي سره د پښو داسي سم نه غځوني او د ټولو عربو او اسلام د يوموټی کېدو او پرهغو باندي د ټولواکۍ ټينګولو خيالونو انګرېزانو ته(چې پرده باندي يې ډېره پانګه ښندلې وه) ور وښوول چې د حسين له ملاتړه د لاس اخيستو اوپه خپل برخليك پسي د هغه د روانېدو مهال را رسېدلىدی. ځکه انګرېزان د دې غوښتونکي وه چې د عربو واړه واړه او يوله بله دښمن دولتونه جوړ او پردغه حال وساتي. او د خپل نفوذ سيوری پرهغو او د اسلامي نړۍ پرنورو برخو وغوړوي. د هند يو ليکوال ناز انصاري د سعودي د تاريخ په هکله په خپل کتاب کي وايي چې: " سلطان عبد العزيز بن عبد الرحمان د 1914 ع. کال په جګړه کي د برتانيې دغولوني په دام کي ونه نښتی او [د آزادو عربو] د را منځته کېدو په جال بندنه سو. خو څنګه چې يې د ترکانو سره پلرنۍ دښمني درلوده، انګرېزان د هغه په بيطرفه پاته کېدو کي بريالي سول او له دې پاليسۍ څخه پای انګرېزانوته ګټه ورسېده. چې د دې په بدل کي انګرېزا نو، ملك عبد العزيز ته د جنګ ترپايته رسېدو پوري د مياشتي پنځه زره پونډه معاش ورکاوه ". د جنګ تر پايته رسېدو وروسته برطانيه او فرانسه د مکې د شريف سره پرخپلو ژمنو ونه درېدل. شريف په قهر او مايوسه سوخوځه يې نه سوای کولای. د تهران د پوهنتون استاد دکتور حسين قره چانلوپه خپل کتاب حرمين شريفين کي وايي چې د انګلستان لخوا په يوه سترګي وهلو سره د " اسلامي خلافت کميټې " عبد العزيز ته ليك ولېږی او وړانديز يې ورته وکړچې حسين له حجازه وشړي. دلته بايد ووايو چې که د اسلامي خلافت له کميټې څخه مطلب په هند کي جوړه سوې خلافت کميټه وي کومه چې د رئيس الاحرار مولانا محمد علي جوهر او د هغه د ورورمولانا شوکت علي او نورو لخوا په بمبئي کي د انګريزي ښکېلاك پرضد تاسيس سوې وه، نو د قره چانلو خبره دغي کميټې ته د انګلستان د اشارې په هکله د باور وړنه ده. البته په دې هکله د انګليسانو او عبد العزيزاړيکي د برناديت غانم له څرګندونو هم جوتيږي. هغه وايي چې په دې اړه د برتانيې سياسي معتمدکوم چې د مخه يې هم د عبد العزيز سره ملاقا ت سوی وو، رياض ته ولاړی او د عبد العزيز سره يې وکتل. نو هغه وو چې عبد العزيز د حجاز دولت ته د جنګ اعلان وکړ او د 1824ع. کال په جون کي يې د نړۍ مسلمانانو ته پيغام ولېږی او له هغو څخه يې وغوښتل چې دغه، د ده په وينا درواغجن خليفه په رسميت ونه پېژني. انګليسانو هم د شريف حسين له ملاتړه لاس واخيستی او د فرانسې د دولت سره يوځای يې د وهابيانو په وړاندي خپله دوستانه بېطرفي وساتل. پای حسين د 1343س. کال د لومړۍ خور پرڅلورمه، د 1924ع. کال د اکتوبر پر دربېمه د اوياکالو په عمر د خپل زوی علي په ګټه له واکه لاس واخيستی، د دغه کال د لومړۍ خور پرلسمه جدې ته ولاړی. هلته ترېوې اوونۍ تېرولو وروسته عقبې ته ولاړی. بيايې د انګرېزانو د لوربينو له امله هغه ځای هم پرېښووی او د قبرس په جزيره کي يې اوسېدل غوره کړه. څو چې د 1931ع. کال د جون پرڅلورمه يې له نړۍ څخه سترګي پټي کړې. د ده زوی علي هم په ده پسي څو ورځې وروسته جدې ته وتښتېدی او سلطان عبد العزيز د 1924ع. کال د اکتوبر پر اتلسمه مکې مکرمې ته ننوتی. د 1925ع. کال د جنورۍ په مياشت کي يې جده هم محاصره کړه او پای علي هم د 1925ع. کال د دسمبر پراتلسمه له واکه لاس واخيست او د سلطان عبد العزيز پوځونو جده هم ونيول. درې ورځې وروسته امير علي د عدن له لارې عراق ته ولاړی او د 1344س. کال د څلورمي خور پراوومه چې د 1925ع.

کال د دسمبرد (25) سره سمون خوري ټول حجازد سلطان عبد العزيز تر واك لاندي راغي او په دې ډول نجد او حجاز سره يوځای سول. پای عبد العزيزته د 1344 س. کال د څلورمي خور پر (25) د 1926ع. کال د جنورۍ پرلسمه د جمعې په ورځ باب الصفا ته نژدې په حرم شريف کي د يوې ستري غونډې په ترځ کي د حجاز د سلطان نوم ورکړه سو، او په دې ډول د نجد او حجاز پاچاسو. پرده باندي ځيني پوهان په خپلو کتابو نوکي د نيوکو په لړکي وايي چې ده په 1915ع. کي د انګرېزانو سره يو تړون لاسليك کړچي د هغه له مخي يې ځان د هغو تر اثر لاندي راوستی. بل وايي چې بريتانيا د 1925ع. د نومبر په پيل کي دوه تړونونه؛ يو د عراق اوبل د اردن سره پر عبد العزيز باندي وتپل. چې د يوه له مخي يې له هغه دښته چې نجد او سوريه يو له بله سره نښلوي، سترګي پټې کړې. او هغه يې ختيز اردن ته پرېښووی. اود دوهم له مخي د نجد او عراق د پولود اختلافاتو په هکله د پرېکړې حق انګلستان ته ځانګړی سو. دغه راز د دوهمي نړۍ والي جګړې په پيل کي ملك عبد العزيز سعودي عربستان بيطرفه وباله خو وروسته اقتصادي ستونزو د امريکا او انګلستان مرستوته اړکړ، او په کال1944ع.کي امريکا د دغه هيواد په ظهران کي يو لوی اوسمبال هوايي ډګرجوړکړ. چې له دې سره سعودي عربستان د المان پرضد جګړې ته ور ودانګل، او امريکايانو په سعودي عربستان کي خپل موجوديت ته پراختياورکړه. که څه هم په کال 1927ع. کي انګلستان د می د مياشتي پرشلمه د سعودي عربستان خپلواکي په رسميت وپېژندل؛ د سعودي واکمنۍ سره يې د دوستی او حسن تفاهم تړون لاسليك کړاو د 1915ع.کال تړون يې لغو اعلان کړ او د سعودي مطلقه او تامه خپلواکي يې ومنل. خو دا يوڅرګند حقيقت دی چې امريکايان، انګرېزان او نورکفار د عربي هيوادونو او ځينو نورو اسلامي هيوادونو په چارو کي ستر لاس لري. هغوی يې په ډول ډول بنو په ډول ډول ناخوالو اخته کړي، او خپله کفري او نوې ښکېلاکي ولکه يې پرټينګه کړې ده. ان چې دکال 1990ع. را په دې خوا کله چې عراقي پوځونو پرکويت ور ودانګل، امريکايي پوځونه د سعودي په خاوره کي مېشت سول، چې تراوسه هلته پراته دي. او د اسلامي هيوادونو د ناپاميو او اختلافاتو له امله دکفارو واك نور هم پر اسلامي هيوادونو غلېچ اوپياوړی کيږي. لکه چې دغه دی د 1382 لمريزکال د پسرلي په لومړۍ ورځ د امريکا او انګرېزجنايتکاروکفارو د عراق پر اسلامي خاوره وسله وال يرغل وکړاو په شلو ورځوکي يې په عراق کي تربې خرته قتل عام او شديدو بمباريو او ورانيو وروسته د صدام حسين حکومت دړې وړې کړ. او عراق يې اشغال کړ. القصه تر1932ع. کال پوري سلطان عبد العزيز ته " ملك الحجاز و نجد و ملحقاتها " ويل کيدل، خو د دغه کال د سپتمبر په اتلسمه ملك عبد العزيز د يوه پاچايي فرمان په ذريعه د خپل هيواد نوم " المملکآ العربيآ السعوديآ " کښېښود. او د سپتمبر پر (23) په دغه نامه رسماً ونومول سو. چې په دې مناسبت هرکال دغه ورځ په سعودي کي د ملي ورځې په توګه لمانځل کيږي. ملك عبد العزيز د 1373س.کال د لومړۍ خور پردوولسمه د1953ع. کال د نومبر پر نهمه وفات سو او پرځای يې د هغه زوی ملك سعود بن عبد العزيز پاچاسو. د 1964ع. کال د نومبر پر دوهمه ملك سعود له کاره ګوښه کړی سو او پرځای يې ملك فيصل پاچا سو. د 1975ع. کال د مارچ پر (25) فيصل د خپل اکا زوی لخوا ووژل سو او پرځای يې د فيصل ورور ملك خالد پاچا سو. د 1982 ع.کال د جون پردوولسمه ملك خالد وفات سو، پرځای يې اوسنی ملك فهد پاچا سو.

175- په عثماني پېرکي مصر، مکه اوکعبه

لکه چې د مخه مو وويل عثماني دولت د سعود اعمال او پرمختګونه ونه زغملای سوه. اوپه دې لټه کي سو چې د هغه مخه ونيسي. په دې لړکي يې محمد علي الباني د سعودي واکمنۍ له منځه وړلوته وګوماری. خودې سړي هم پای لکه د مکې شريف حسين، عثماني واکمنۍ ته ستونزي وزېږولې. مصر بالاخره د نورو ربړو په لړکي ترکانو ته يوه نوې ربړه سوه. چې د اروپايانو لاسوهني ته يې هلته لار پرانيستل او د ترکيې د تجزيې اود مصر د خپلواکۍ لامل سوه. د دې ربړو سترلامل دغه محمد علي وو. محمد علي يو هوښيار او زړه ور سړی وو. چې د البانيې اوسېدونکىاو د هغه د زېږېدو په ځای " کاوالا " کي د تنباکو وو سوداګر، اوپه عين حال کي د ايله جاري لښکرو صاحبمنصب وو. په 1798ع. کي د مصر د نيولولپاره د فرانسې د ناپليون بوناپارت د لښکرکښيو په مهال په مصرکي دندي ته وګومارل سو، چې په ښه توګه يې ترسره کړه. بياکله چې يې له مصرڅخه د فرانسويانو تروتلو وروسته په مصرکي د عثماني سلطان د ولکې د تش په نامه ټينګولو لپاره څه خدمتونه وکړل، په کال 1805ع. کي د دې لپاره چې ګوندي د درعيې سعودي واکمني راو پرزوي، د سلطان محمود ثاني لخواد مصرحکومت ته وټاکل سو. هغه د مصر د پرمختيا لپاره څه کارونه وکړل. د مصرد پخوانيو واکمنانو (مماليکو) پاتي شوني يې چې بغاوتونه به يې کول له منځه يووړل. په مصرکي د پنبې دکښت د ښه دودولو له لاري يې ډېر شته په لاس راوړل او د مصر پوځ يې د هغو فرانسوي صاحبمنصبانو او انجنيرانو په استخدامولو ښه جوړ او د اروپا په طرز يې

تربيه او سمبال کړ.کله چې د محمد علي پښې په مصرکي ټينګي سوې اود عثماني واکمنانو لخوا هم پرله پسې د درعيې د واکمنانو سره د ډغري وهلو غوښتني ځني کېدې، نو هغه لومړى د حرمينو شريفينو چارو ته پام واړاوه. څو هم د هغو هندي او يمني مالونو پرتجارت چې د جدې له لاري ترسره کېدى، ولکه ټينګه کړي او هم وهابيان له مکې او مديني څخه وباسي. وايي چې ترکي واکمنو د محمد علي سره ژمنه کړې وه چې که هغه وکولاى سي چې مکه او مدينه د وهابيانو له منګولو وباسي د ده له زامنو څخه يوه ته به د دمشق د ولايت چاري وسپاري. نو هغه وو چې محمد علي پر عربي جزيره باندي د بريدونو لپاره تياري ونيول او پرسعوديانو باندي يې تاکتيکي بريدونه پيل کړه. د محمد علي اود مکې د شريف غالب تر منځ د ليکونو په واسطه پټ تماسونه ونيول سول. د مکې شريف چې سعود په زور اېل (مطيع) کړى وو، محمد علي ته پټ ليکونه لېږل؛ د ملاتړ وعده يې ورکړې وه او ورته ځرګنده کړې يې وه چې د حجاز اوسېدونکي دې ته سترګي په لاره دي چې ترکان يې له وهابيانو وژغوري. د درعيې د امارت لخوا دکربلا ترنيولو او ورانولو او پرحجاز باندي د واك ترټينګولو وروسته د نولسمي پېړۍ په پيل کي له يوې خوا د درعيې د امارت پرغليز عمليات بابېز سول، له بلي خوا د 1804 او 1809 ع. کلونو په منځ کي په عربي جزيره کي کاختي او وچکالي سوه. له بله پلوه دکولرا وبا تيته سوه، لکه چې هره ورځ به په درعيه کي په لسګونو وګړي مړه کېدل. او بالاخره په پوځي چاروکي د درعيې د وروستيو واکمنو د نه تجربې اوخپل منځي اختلافاتو له امله محمد علي پاشا او د هغه دوه زامن طوسون پاشا او ابراهيم پاشا ترډېرو جګړو او تلفاتو وروسته په کال1813ع. کي بريالي سول چې مدينه، جده او مکه ونيسي او په کال 1818ع. کي بريالي سول چې درعيه ونيسي او بيايې له وګړو خالي او ورانه ويجاړه کړي. کله چې محمد علي جده ونيول د مکې شريف غالب يې هرکلي ته ور ووتی او بيا دواړو په کعبه شريفه کي د يوبل سره د دوستی لوړه وکړه. خو له دې امله چې ترکي واکمنو له محمد علي څخه غوښتي وه چې غالب ونيسي، هغه ورته په چم کي وو اما څنګه چې د مکې د شريف مرکز ډېر غښتی او پياوړی وو په ښکاره يې نه سواى نيولاى. نو يې دی او د ده زامن په چل ول ونيول. د هغه دکور سامانونه اوشته يې لوټ کړل او د هغه دکورنۍ سره يې ډېره بده وضع وکړه. محمد علي د هغه پرځاى د هغه خپل يحيٰی بن سرور د مکې د شريف په توګه وټاکی او د هغه سره يې خپل استازى حسين پاشا پرېښووى. بيا يې غالب او د هغه زامن مصر ته بندي بوتلل اود مکې د نيولوله امله يې هلته جشن ونيوى. بيا يې غالب او د هغه زامن د ترکي واکمنو په امر په سلانيك نومي ځاى کي بنديان کړل، څو چې په کال1231 س. کي غالب وفات سو. خداى دې وبخښي. خو په دې ترڅ کي يو په بل پسې داسي پېښې رامنځته سوې چې بالاخره انګرېزانو خپل اروپايي استازى ج. سادلرد محمد علي د زوى ابراهيم پاشا د ملاقات لپاره ور ولېږى او له هغه څخه يې وغوښتل چې د انګرېزانو او مصريانوګډ عمليات د وهابيانو پرضد تر سره سي. خو ابراهيم پاشا دا ونه منل ځکه هغه د انګرېزانو په بدو نيتونو پوهېدی. له دې امله د 1819 ع. په منځ کي جدې او بيا مدينې منورې ته ولاړی او سادلر يې له جدې څخه وشړی. او په عين وخت کي يې خپل زيات پوځونه له نجد او د جزيرآ العرب له ختيزو سيمو څخه وايستل. ټولي کلاوي او دفاعي مورچلي يې ړنګي کړې ؛ ډېر ښاروي يې ووژل؛ وني يې پرې کړې اوکښتونه يې وجاړ کړل. په دې ډول د محمد علي ولکه پر مکه او ټول حجاز ټينګه سوه او ترکال 1840ع. پوري په مکه کي د ده واك چليدى،چې هلته يې څه سمونيز کارونه وکړل او ډېرو اشرافو ته يې معاشونه وټاکل. محمد علي پاشا د دې فداکاريو په بدل کي له ترکي واکمنو وغوښتل چې د هغو د وعدې سره سم په مصرکي د ده واك موروثي کړي او د شام حکومت هم وروسپاري. خو سلطان محمود د ده يوه غوښتنه هم ونه منل. ځکه نو محمد علي وغوښتل چې له زوره کار واخلي. هغه په کال1831ع.کي خپل زوى ابراهيم پاشا د پنځو زرو تنو پوځيانو سره شام ته ولېږى. په 1832ع. کي يې دمشق ونيوى،کوچنۍ آسياته يې ور ودانګل اوقونيې ته ورسېدى. چې په دې ډول به يې هرځاى ترکان د ماتي سره مخامخ کول. د ابراهيم پاشا دې بريو ټوله اروپا ولړزول. عثماني سلطان هم قسطنطنيې ته د مصريانو له نژدې کېدوڅخه وارخطاسو، نو يې د روس له ښار (تزار) څخه مرسته وغوښتل. ښار چې دا موقع له خدايه غوښته سمدستي يې جنګي بېړۍ او پوځيان د " بوسفور" څنډوته ولېږل. خو دې اقدام انګرېزان، فراسه، او اتريش سخت وبيرول. ځکه يې نو پرسلطان فشار راوړچي د محمد علي غوښتني ومني او بهانه يې ليري کړي. هغه وو چې په کال1833ع.کي سلطان د محمد علي سره سوله وکړه شام اود " اطني" په نامه يو بل ولايت يې هغه ته ورکړ، چې په دې توګه محمد علي پرمصر، شام او حجاز او څه نورو ځايونو واکمن سو او يوه لويه ټولواکمني يې تشکيل کړه. په دې ډول ښار نيکولاى اړسو چې خپل پوځونه له اسلامبول څخه ور وبولي. خو د عثماني دولت سره د 1833ع. کال د اسکلهٔ خونکار د تړون له مخي يې هغه ټولي ګټي چې په پام کي يې لرلې ترلاسه کړې، سلطان د روسيې تحت الحمايه سو، او تورسمندر د روس پراخه پوځي بندر سو. چې له دې امله بيا ټول ستراروپايي هيوادونه اړسول چې په ډېره ځير تياسره د ترکيې چاري وڅاري او پاى داسي سوه لکه ترکيه چې د اروپا ترساتني لاندي راغلې وي. پنځه کاله وروسته بيا سلطان محمود د شام د نيولولپاره د محمد علي سره د

خورا ډېرو منظمو لښکرو په ور استولو ډغري ووهلې، خوبيا يې ماته وخوړل. د دې ماتي خبرهغه مهال ترکيې ته ورسېدی چي سلطان محمود د 1839ع. کال د جولای په لومړۍ ورځ مړسو. او د هغه شپاړس کلن زوی عبد الحميد د هغه ځای ناستی سو. دغه مهال د اروپايي هيوادونو جاه طلبۍ او سيالۍ پرخروښ راغلي او په رشتيا سره يې پر ترکيه باندي دکالخوايي (قيموميت) په لوري لومړي ګامونه اوچت کړه. پای په داسي حال کي چي انګرېزدغه مهال، يعني په 1839 ع. کي عدن نيولی وو. او خپله سمندري اډه يې د هند په سمندر کي تاسيس کړې وه. د انګرېز او اتريش پوځي بېړيو د اسکندريې په وړاندي لنګر واچاوه او ګواښ يې وکړ چي ښارپه توپونو ولي. ځکه نو محمد علي تسليم سو، خپل پوځونه يې له شام څخه راو بلل اوپه 1256س. (1840ع.) کي د سلطان عبد الحميد سره د محمد علي د سولي په پايله کي هغه يوازي د مصر پاچا سو او د سلطان لخوا فرمان ورکړه سوچي هغه دي د مصرخديو وبلل سي. او دا خطاب دي د هغه دکورنۍ په لړۍ کي پاته سي. د خلاصآ الکلام ليکوال سيد احمد بن زيني دحلان وايي چي د دغي سولي له شرايطو څخه يودا وو چي محمد علي پاشا به حجاز او شام خوشي کوي اود ترکيې پاچا ته به يې پرېږدي. ځکه نو هغه خپل ټول پوځونه له حجاز څخه مصر ته ور وبلل. چي البته د دې ور بللو يو سبب د انګرېزانو فشار او بل سبب يې دا وو چي مصر په ځواکمن کړي. څو د اړتيا په مهال وکړای سي د انګرېز او ترکيې سره په وجنګېدلای سي. او په دې ډول د هغه لاس له حجاز څخه وختی، خو په مصرکي د هغه اود هغه د اولادې خپلواکي واکمنۍ ترڅه مهاله دوام وکړ. چي بيا مصر د انګرېزانو ترواك لاندي راغی. له پورتنيو سياسي او جنګي چارو پرته د مصرخديوګانو کعبې شريفي ته د هغې پوښ او څه نور ورلېږل، چي دکعبې د پوښ او مصري محمل ترسرليکونو لاندي خبري پرسوي دي.

176- د ترکانو، وهابيانو، سعوديانو، شريف حسين او نورو د شخړو پايلي

د عثماني دولت اوخلافت د وروستيو واکمنانو د ناسموکارونو، د ترکانو د لويانو او سياست بازانو د يوله بله د مخالفتونو او ناوړوکړنو، د وهابيانو، سعودي مشرانو، مصريانو، شريف حسين او نورو عربو د يوله بله شخړو، جنګونو، بېلتون غوښتنو او بغاوتونو او د انګرېزانو او نورو سره د ځينو واکمنو د ساز و باز په پايله کي، عثماني دولت او خلافت چي د ټولي نړۍ د مسلمانانو سترګي ورته کږې وې، په ډول ډول کړاوونو اخته او پای له منځه ولاړی. پرنګيانو پرعربي خليج واك ټينګ کړ. مصراو نور ځيني هيوادونه يې ونيول. شريف حسين يې له واکه بې برخي او خوارکړ. د عربي هيوادونو په چاروکي د برطانيې او نورو لاسوهني ته لار اواره سوه. لوېديز د اسلامي نړۍ پرسياست برلاسی سو. يوله بله ناجوړ او بې واکه واړه واړه عربي حکومتونه را منځته سول. او د زياترو اسلامي هيوادو رهبران د هغو لاسپوڅي سول.

177- سعودي عربستان ، د آسيا په جنوب لوېديزکي

د عربو د ټاپووزمي په کابو (75) فيصده مځکه کي، چي تقريباً (2149690) مربع کيلو متره کيږي، موقعيت لري. دا هيواد چي د عربو د ټاپووزمي په زړه کي د شمالي عرض البلد د (16°،5-32°) او ختيز طول البلد د (35°-56°) ترمنځ پروت دی. د ختيزلوری له فارس خليج څخه، د لوېديزلوری ته ترسره سمندرګي پوري غځېدلی دي. څلورخواوي يې: شمال : اردن، عراق اوکويت. جنوب : يمن او عمان. ختيز : عمان، قطر، عربي متحده امارات اوفارس خليج (عربي خليج) اولوېديز : سور سمندر ګی (بحيرهٔ احمر يا بحر قلزم) . د سعودي عربستان د ټولو پولواوږدوالی په وچه کي (4415) کيلو متره دی. اوپه ختيز اولوېديزکي له اوبو سره (2640)کيلو متره پوله لري. کوم د يادولو وړ سيند نه لري. وچه او سوځنده، توده هوا لري. او اورښت يې خورا لږدی. دغه هيواد د عربو په ټاپووزمه کي د آسيا تر ټولو لوی عربي هيواد دی. د دغه هيواد په جنوب ختيزه برخه کي د (ربع الخالي) لوی، وچ ډاګ پروت دی. رياض يې پلاز مېنه (پايتخت) دی او 1999ع.کال د جولای د مياشتي د سرشمېرني له مخي (21504613) تنه نفوس لري. چي په دې کي (5321938) تنه بهرني کارګران،کوم چي په سعودي کي کارکوي هم شامل دي. سعودي عربستان د اداري وېش له پلوه پرڅوارلسو ولايتونو وېشلی دی. اساسي قانون نه لري او چاري يې د اسلامي شريعت پربنسټ اداره کيږي. په سعودي کي د سياسي ډلو د جوړېدو او سياسي فعاليت اجازه نسته. د دغه هيواد اقتصاد پرتيلو ولاړ دی او د نړۍ د تيلو تر ټولو غټه زېرمه (د نړۍ د تثبيت سوي زېرمي26 فيصده) لري. اوس اوس د نفتو لومړۍ درجه صادرونکی او سترتوليدونکی دی. او د تيلو د صادرونکو هيوادونو په ټولنه (OPEC) کي د مشرتابه چاري پرمخ بيايي. په سعودي عربستان کي د بودجې (75

) فیصده عواید، (10) فیصده غیر خالص کورنی تولید او د صادراتو (90) فیصده عواید له تیلوڅخه لاس ته راځي. او د سړي سرکلنی عاید یې نه زره ډالره دی.

178- د سعودي تاریخي سوابق

د اولادې اصلي ټاټوبی دی. دان اوسنی سعودي عربستان د اسماعیل هیواد د قبایلي استوګنو پراستوګنځایونو مشتمل یوداسي ملك وو،چې بېل بېل مدنیتونه د 571ع. کال د اپریل پرشلمه د همدغه هیواد په ډېرρپکښې ټوکېدلي دي. حضرت محمد ستراو متبرك ښار مکه معظمه کې زیږېدلدی. پرڅلوېښت کلنی د اسلام په پیغمبري پکښې مبعوث سوی او له همدغه ځایه د اسلام د لمر په راختو سره د عربو د یووالي، سترتوب او نېکمرغۍ پېر پیل سوی، او له همدغه ځایه اسلام په ډېره لږ موده کې په شمال کې تر هسپانیي او په ختیزکي تر اندونیزیا پوري خپور سوی دی.کعبه، مکرمه، مسجدالحرام او د مقدس قبر، نبوي مسجد او د اسلام نورρحج نور مقدس اماکن او د حضرت محمد مصطفی تاریخي سپېڅلي آثار په سعودي عربستان کې دي. په شپاړسمه عیسوي پېړۍ کې پرتګالیانو چې مخکې یې ځیني نوري سیمي هم نیولي وې، پر مکه معظمه د تېري پلان جوړکړ. ځکه نو عثماني ترکانو د مسیحیانو د احتمالي خطر د شنډولو په مقصد د عربستان لوېدیزو برخوته پوځونه واستول او بالاخره یې دغه سیمه ونیول. خو لکه چې د تاریخ له مطالعې څخه څرګندیږي، پرهغې یې واك دونه ټینګ نه وو. په تېره د منځني نجد پرسیمه باندې عثماني خلافت یوازې په نامه واك درلود. ترلومړۍ نړۍ والي جګړې ډېر د مخه انګرېزانو د سعودي عربستان د ساحلي سیمو، ان له نجد سره اړیکي ټینګي کړې. په کال 1914ع. کې چې ترکانو جګړه وبایلل، نو انګرېز د عثمانیانو په خلاف د عربو ملاتړ وکړاو د عثمانیانو پرضد یې د مکې شریف حسین راوپاڅاوه. چې بالاخره هغه خپل ځان د حجاز خپلواك واکمن اعلان کړ، چې بیا وروسته ملك عبد العزیزحجاز ځني ونیوی او د حجاز او نجد له ګډون څخه یې اوسنی سعودي عربستان تشکیل کړ.

179- د سعودي عربستان پرمختې

ا له اوس څخه شپېته کاله د مخه د سعودي عربستان د خلکومالي او اخلاقي حالت ډېر خراب اوکمزوری وو. دغه مهال سعودي یو بې وزلی هیواد وو. او ستره عایداتي منبع یې د حج موسم وو. د دې ځای خلکو به په وچوخرما وو، د اختري په غوښو او د حاجیانو په خیرات ګزاره کول.کله چې ملك عبد العزیز پاچا سو، نو د هغه دا هیله وه چې د ده د هیواد خلك ښه ژوند ولري او د حاجیانو هم ښه خدمت وکړي، او د هوسایی اوسوکالی اسباب یې برابر کړي. ده په هیوادکې د راډیو ستېشنونه تاسیس کړه، د جدې د څښاك د اوبوښکې یې سمې کړې او د ټولنیزو خدمتونو نور وسایل یې رانیول. له دې امله خورا ډېر بهرني پوروونه پر واوښتل، چې د ورکولو لپاره یې هیڅ نه درلودل. ملك عبد العزیز ډېر زیرك، هوښیار، روڼ اندی اود متحرك شخصیت درلودونکی سړی وو. ده ګټل چې کوم ولس چې ښه ژوند ونه لري نه یې دین سرلوړی کیږي نه دنیا. د دې روحیې په درلودلو سره هغه یو سړی د چارلس ګرین په نامه په جده کې خپل ملاقات ته ور وباله. چارلس ګرین یو موړ امریکایي وو، چې سوریې، فلسطین او د منځني ختیز ځینو نورو سیمو ته یې تګ راتګ کاوه. او په یمن کې یې څه سړکونه او پلونه جوړکړي وه. چارلس ګرین د ملك عبد العزیز اود هغه د خزانې د وزیرشیخ عبد الله سلیمان سره د 1923ع. کال په مارچ کې وکتل. هغه دوی ته وویل چې عرب تر مځکې لاندې ډېر ښه ذخایر لري، چې د هغو د راایستلو لپاره بایدکوښښ وسي. او وعده یې ورکړه چې د سعودي د خاوري دکانونو د پلټني لپاره به یو ماهر ور ولېږي. دوې میاشتې وروسته د مسټر کارل ټوچل په نامه یو جیولوجیسټ (مځکپوه) جدې ته ورسېدی. هغه لومړی په جده کې د څښاك د اوبو د سمون کار ترسره کړاو بیا یې په نجد کې تر یو نیم کال پوري د تیلو د پلټني کار بشپړکړاو خپل رپوټ یې پاچا ته وړاندي کړ. پاچا د شهزاده فیصل پرلاس، چې دغه مهال لندن ته تی، د برتانیې سره تماس ونیو. خو څنګه چې دغه مهال برتانویان په بحرین، ایران، عراق،کویت اونوروکي د تیلو د را ایستلو په کار بوخت وه، د سعودي د تیلو د راایستلو سره یې دلچسپي ونه ښوول، نو ټوچل د امریکا د تیلو شرکتونه په خبرکړه. پای د " سټنډرډ آیل کمپنې اف کالیفورنیا " (سوکال) سره د شپېټو کالو لپاره تړون لاسلیك سو. دغې کمپنی بیا د " عربین، امریکن آیل کمپنې " (ارامکو) په نامه شهرت وموند. چې په نړۍ کې د تیلو د را ایستلو ترټولو ستره کمپنی ده. دې کمپنۍ یو په بل پسې شپږڅاګان وکیندل چې ګرده وچ وختل. خو تر پنځو کالو پرله پسې پلټنو وروسته په کال1938ع. کې له اووم څا څخه چې (4727) پټه کیندل سوی وو، ډېر تیل را ووتل. چې په نتیجه

کي سعودي نه دا چې له بهرنیو پورونو خلاص سو؛ بلکي د نړۍ د تیلو د تر ټولو غني زیرمو په درلودلو سره د تیلو تر ټولو غټ صادرونکي هیواد سو. چې د تیلو د صادرونکو هیوادونو په ټولنه (ګګ OPEC) کي د مشرتابه چاري پرمخ بیایي. پای د تیلو له برکته سعودي د دې وړ سو چې د ملك فیصل په وختو کي د روس او امریکا سره ډغري ووهي او هغوی دې ته اړ کړي چې ومني چې سعودي عربستان هم یو ځواك دی. خو د سترو ځواکونو د ملك فیصل دا جراءت خوښ نه سو او د یوې توطئې په لاره اچولو سره یې هغه د خپل وراره په لاس وواژه. بیا ملك خالد د سعودي دواك پرګدۍ کښېنستی. خو دی د سترو ځواکونو په مکاری او چل ول نه پوهېدی، ځکه نو د سعودي د ځواکمنتیا کچه را ټیټه سوه. او اوس چې د ملك فهد پېر دیکه یې څه هم په دیني او دنیوي دواړو برخوکي د ستاینې وړ خدمتونه کړي دي، خو په مجموعي توګه د ملك په اقتصاد کي کومه ښکاره پرمختیا نه ده راغلې. ده پرکویت باندي د عراق د برید له امه د امریکایي پوځنو مرسته وغوښتل، چې سمدستي هلته مېشت سول. امریکایان د ځنځو غوندي د سعودي د خلکو او نورو عربو ملي شتمنۍ زبېښي او په یو ډول نه یو ډول د دوی د تیلو ذخایرلوټوي. اوس په ظاهره په سعودي عربستان کي هم هغه څه تر سترګو کیږي چې یو پرمختیایي هیواد یې باید په ابتدایي توګه ولري. خو د دې سره سره د پرمختیا دا بڼه سرسري ده او واکمنو په دې برخه کي هغه کارونه چې ښایي، نه دي کړي. دلته باید ومنو چې بهرني پردي ځواکونه نه غواړي اونه پرېږدي چې په سعودي کي بنسټیز صنایع را منځته سي. خو بیا هم باید سعودي واکمني په هیواد کي د بنسټیزو صنایعو ودې، پراختیا او را منځته کېدوته زیاته پاملرنه وکړي. ځکه صنعت د یوه هیواد د پرمختیا د ملا د تیر هډوکی باله سي. او له دغسي بنسټیزو صنایعو پرته به دا هیواد سره د دې چې د تیلو ستر ذخایر به هم ولري، هیڅکله به په تېره په همدې یوویشتمه پېړۍ کي د سیالانو سیال نه سي. که سعودي دولت همدغسي د بهرنیانو پرپالیسیوکړنه وکړي، نو راتلونکې به یې هیڅکله روښګانه نه وي. او تل به د هغو لاس ته ګوري. او څرګنده ده چې هغه ملك چې د نورو لاس ته ګوري، هیڅکله په خپلواکي کي ژوند نه سي کولای. د سعودي اوسنی حال ډېر ښکلی او زړه راکښونکی بریښي. پراخ پراخ سړکونه ،بشپړ ترافیکي نظام، هوایي ډګرونه، د بسونو اډې، هرځای د ټیلیفونونو سهولتونه، مشروبات، ډول دول اېرکنډېشنډ موټران، په سلګونو تر مځکه لاندي او پر مځکه سربېره د ترافیکو د تلو راتلو لاري او تونلونه، ډول ډول هوایي پلونه، اېرکنډېشنډ مانۍ، د ډول ډول ګېڼو او د ژوند د نورو وسایلو ستر ستر مارکېټونه، اتومات زینې او لفټونه او په ډول ډول وسایلو سمبال هوټلونه او ودانۍ، د هیڅکله نه تلونکي برېښنا پرمختللی نظام، د خلکو د دارو درملو ډېراو پرمختللي سهولتونه، امن و امان او عدل و انصاف دا ټوله هغه څه دي چې سړي ته ورپه زړه کوي چې دا هیواد د نړۍ یو نادر هیواد دی. خو د دې سره سم دا په پام کي راګرځي چې آیا سعودي به د ژوندانه دغه طرز ترپایه وساتلای سي ؟ نو دلته سمدستي دې ته پام اوړي چې نه ! ځکه ترڅوچي په دې هیواد کي بنسټیز درانه صنایع را منځته نه سي او له تیلو پرته نور صادراتي اقلام ونه لري دا نظام به خدای مه کړه ډېر بد را وپرځي. نو کشکي سعودي له اغیارو څخه وژغورل سي. څو د درانه صنعت د ټکنالوژۍ د ترلاسه کولو لپاره لاس په کارسي.

180- د سعودي حکومت لخوا د کعبې بیا رغونه

سعودي کورنۍ ته،کومه چې دکال 1902ع. څخه پرسعودي عربستان واکمنه د حرمینو شریفینو د عظیم الشان او ډېر عصري تعمیراو توسیع او د حاجیانوΨده، خدای د ډېر ښه خدمت، ډېر ستر ویاړ ور په برخه کړی دی. موږ به دلته سمدستي دکعبې د سعودي رغوني په هکله معلومات وړاندي کړو او بیا به په خپل ځای کي د مسجدالحرام د سعودي ستر ودانیز او پراختیایي کار په هکله څرګندوني وکړو. د 1377س. کال د حسن حسین د میاشتي په لومړیوکي ملك سعود بن عبد العزیزبن عبد الرحمان آل سعود، دکعبې شریفي د بام اودننه چت د بدلولو حکم ورکړ. د دې پاچایي فرمان سره سم د عالمانو، انجنیرانو اوکارګرانو یوه ودانیزه کمیټه جوړه سوه چې مشر یې د دغو تعمیراتي چارو قراردادي شیخ محمد بن عوض بن لادن وټاکل سو. کله چې دکعبې د بیارغوني لپاره د تیاریو چاري بشپړي سوې، ترټولو د مخه د 1377س. کال د دریمي خور په یوویشتمه نېټه پرکعبه شریفه باندي د عبد الله بن الزبیرد پردې غوندي، پرده راوګرځول سوه او بیا د همدغه کال د خدای تعالی د میاشتي په اتلسمه نېټه د جمعې په ورځ ولیعهد شهزاده فیصل بن عبد العزیزد ملك سعود په نماینده ګي (ملك سعود د یوې سختي ناروغۍ له امله دې مراسموته نه سوای راتلای)، دکعبې د بام د نړولوکار د یو لړ مراسمو سره پیل کړ، او ورپسې د یکشنبې په ورځ دکعبې د بام د ودانۍ کار پیل سوچي د 1377س. کال د برات د میاشتي ترشپږویشتمي نېټې پوري دکعبې بام،دکعبې دننه د لرګین چت زینه، دننه د لرګیو چت ، دننه دېوالونه، دننه درې ستونونه، دکعبې دروازه او د هغې ملحقات اونور په عصري او قیمتي موادو او وسایلو په ښکلي او عصري ډول جوړ او ترمیم سول. او هغه لرګین

مېخونه چې دکعبې پوښ په بندېدی هم د اوسپني په مېخونو بدل سول. بیا په کال 1417س. کي څلوېښت کاله وروسته څرګنده سوه چې دکعبې شریفي چت بیا سمون او رغوني ته اړتیا لري. نو هغه وو چې د سعودي عربستان د اوسني پاچا ملك فهد په امردکعبې شریفي پرشا وخوا د یو ډول لرګي پرده راوګرځول سوه، چې یوازي حجر اسود ځني ښکارېده او په داسي حال کي چې د عمرې طواف کونکو طواف پرکاوه د هغې چت نوی او ترمیم کړل سو.

181- سعودي واکمني او دکعبې او حاجیانو خدمت

لکه چې د مخه مو هم وویل د تیلو په برکت سعودي د نړۍ د پرمختیایي هیوادونو په لیکه کي ودرېدی او ستربدلون پکښې را منځته سو. دغه رازسعودي واکمنو هلته داسي یو امنیت را منځته کړی دی چې نه یې د عربو په تاریخ کي ساری موندل کیږي او نه یې په اوسنی نړۍ کي بل ځای ساری سته. هلته خلك بیله کومي بیري دکورونو دروازې پرانیستي پرېږدي او بیدیږي. ځیني هټۍ وال (دکانداران) د شپې لخوا د خپلو هټیو ورونه نه تړي د لمانځه په وخت هټۍ وال یوه معمولي پرده د هټۍ پرمخ راځړوي. یا یوازي ورپوري کوي او د جماعت لمانځه ته ځي اودا بیره نه وي ورسره، چې څوك به یې له هټۍ څخه څه غلاکړي. ټکسي وان موټردروي اولمانځه ته ځي اودا بیره نه وي ورسره چې څوك به یې د موټرکومه هینداره یا بل شی غلاکړي. اوسمهال د حج د لارو او مکې امنیت او د حاجیانو د سر، شتو او عزت خوندي توب د راشده خلفا وو ترواکمنۍ را وروسته د حج او مکې په تاریخ کي ساری نه لري. چې دا ټول د قرآن کریم د احکامو د پلي کولو پایله ده. په مکه مکرمه کي اوس هم ځیني لرغوني آثار او پخوانۍ سپېڅلي ودانۍ سته چې ښایي ځیني د اسلام په لومړیوکي هم وې. چې د وخت د حاکمانو او امیرانو لخوا مهال په مهال ترمیم سوي او تراوسه خوندي پاته سوي دي. خو په نورو برخوکي د مکې ښارد سعودي د نورو ښارونو غوندي ډېر بدلون موندلی اوداسي نوی او ښکلی سوی، چې د نړۍ د ډېرو پرمختللو ښارونو غوندي ایسي. هلته هرځای پراخه واټونه، ستري ستري مانۍ اود نوي تمدن او پرمختیا ډول ډول نمونې ترسترګوکیږي. چاچي شل، دوه ویشت کاله د مخه حج یا عمره کړې وي او اوس مکې مکرمې یا مدینې منورې ته ولاړسي. هلته به دی یوازي د هغه مهال کعبه اود نبوي جومات یوه برخه وپېژني او نوربه هرڅه ورته نوي وي. هلته دکعبې او نبوي جومات شا وخوا دونه پراخه سوي او دونه ودان سوي اوښکلي سوي چې نور سړی نه سي ویلای چې دا یانه دی سم یا دا لا پاته دی. هلته لکه څنګه چې دکعبې او نبوي جومات سربېرنه شا وخوا ودانه سوې، هغونه د دغو مقدسو ځایونو تر مځکې لاندي برخې هم په ډېره عصري او مډرنه ښه ودان سوي دي. ترحرمینو لاندي د هغو اړوند ډېر تاسیسات، د موټرانو سړکونه او تمځایونه هم ودان سوي دي. د مکې ټول ټرافیك د تونلونو له لاري ترحرم لاندي تېریږي، راتېریږي. د حرمینو اړوند په زرګونو تشنابو نه چې خورا پاك او نظیف هم دي د ډېرو اوبو سره تر مځکه لاندي جوړ سوي دي. چې د تلونکو راتلونکولپاره ډېري ساده او اتومات زینې لري اوځلیرویشت ساعته د حاجیانو دګټي اخیستني لپاره په کار لوېدلي دي. دغه راز د حرمینو په غولي کي داسي ډبري کارسوي دي چې د ډېري تودوښي سره سره سړې وي اوپښې نه سوځي. چې دا ټول د علم او پوهي او ننني پرمختللي ټکنالوژۍ له برکته دي. لنډه دا چې سعودي حکومت دکعبې، مسجد الحرام اونورو متبرکو اماکنو د بې ساري ودانولو په باب سترکارونه کړي. چې د هریوه په باب په دې کتاب کي په جلا جلا توګه څرګندوني سویدي. سعودي واکمنۍ له ښایسته ډېروکلونو راپه دې خوا دې ته ملاتړلې ده چې د مکې او مدینې د زیارت کونکو لپاره ډېرښه خدمتونه اوسهولتونه رامنځته کړي. څوزیارت کونکي خپل مذهبي فرائض په امن، هوسایي او ډاډسره ترسره کړي. د دې مقصد لپاره سعودي واکمني هرکال خپلې هلې ځلې زیاتوي اوهرکله چې د حج موسم رانژدې کیږي خپل ټول انساني اونور وسایل پرکار راولي اود حاجیانو خدمتونه اوخوندي توب یقیني کوي. د حاجیانو له راتلو څخه ترستنېدو پوري د سعودي له هوایي ډګرونو څخه نیولې د حکومت ټول اړوند وزارتونه اواداري یوله بله په همغږي اومرسته کي کوښښ کوي چې حاجیانوته ډېرښه او په لوړه کچه خدمتونه اوهوسایی برابري کړي. د حکومت اړوندي اداري خپل پلانونه او تدابیر د حاجیانو تر ورتلو ډېر د مخه چمتوکوي او د حج د لویي کمېټې،کوم چې کالخوایي یې دکورنیو چارو وزیر پرغاړه لري، سپارښتونوته عملي جامه وراغوندي. مثلاً حج په مهال دغه وزارتونه او اداري د حج او حاجیانو د چارو په سمبالښت کي برخه اخلي: د حج او اوقافو، دکورنیو چارو، عامي روغتیا، مخابراتو، ټرانسپورټ، ملي دفاع او هوایي چلند، اطلاعاتو او سوداګرۍ وزارتونه او سعودي سره میاشت، ملي ګارډ، د اسلامي نړۍ سازمان، د حرمینو د چارو اداره، د حج ساتندوی ځواکونه، د مسجد الحرام د چارو اداره، د مکې مکرمې ښاروالي، د سعودي عربستان د څارندویانو ټولنه، د اوبو رسولو د چارو اداره، د قرباني

د غوښوځخه دګټي اخيستني پروژه او د حج د موسم د ځېړنو مرکزاو داسي نور.

182- په سعودي پېرکي د کعبې په حرم کي جګړه

د اسلام په ځوارلس کلن تاريخ کي په خپل نوعيت کي دا لومړی بده او زړه بوږنوونکي پېښه ده چي کعبه شريفه ځينو عناصرو ونيول اوپرله پسي ځوارلس ورځي طواف ونه سو او د حرم ارشو د اذان او اقامت له نېکمرغۍ ځخه بې برخي وه. دغي ډلي دکعبې شريفي سپېځلتيا ترپښو لاندي کړه اود حرم فرش يې د حاجيانو په وينو ولاړه. د 1400س.کال د حسن حسين د مياشتي په لومړي سهارچي د 1979ع. د نومبرد شلمي سره سمون خوري،کله چي د حرم امام شيخ عبد الله بن سبيل د سهار د لمانځه ځخه سلام وګرځاوه، دغه ډله په داسي حال کي چي د الله اکبر او جهاد جهاد نارې يې وهلې او تفنګچې، توپکان اوماشين ګڼي ورسره وې، د بوټو سره حرم ته ننوتل. ځو تنو امام ونيوی اوځينو په مُکبره کي لاوډسپېکرقبضه کړ. دغه مهال په حرم کي نژدې يولك لمونځ کوونکي موجود وه. کوم چي زياتره بهرني حاجيان وه. د بريد کوونکو شمېرله دوو سوو ځخه تر پنځو سوو پوري اټکل کېدی. چي زياتره يې سعودي اوځيني مصري، يمني،کويتي، سوډاني، عراقي او پاکستاني وه. دغه وګړي د يوه مخکي جوړ سوي پلان له مخي اوږدې جګړې ته تيار راغلي وه. د دوی سرغنه اووه ويشت کلن محمد بن عبد الله قحطاني وو چي ځلور کاله يې د مکې مکرمې په پوهنتون کي د اسلامي قانون په برخه کي زده کړي کړې وې. دوی د حرم ټولي دروازې وتړلې اود اذان کوونکي له کوټې ځخه يوه سړي په عربي ژبه اعلان کړه چي: " موعود مهدي، کوم چي نوم يې محمد بن عبد الله دی راغلی دی ". بل سړي په عربي ليکل سوې وينا واورول اود هغه اردو ژباړه يوه بل سړي وويل. دغه تش په نامه مهدي هم په ميك کي اعلان وکړچي :" زه د نوي پېړ مهدي يم. زما سره بيعت وکړئ ". بيا مقام ابراهيم ته ورغی. د وسلې په زور يې خلك بيعت ته ور وبلل. اودغه مهال پخپله د دغي ټولۍ غړو د هغه سره بيعت کول پيل کړل، چي ګوندي نور خلك وغوليږي او بيعت ورسره وکړي. خو هيڅ حاجي داکار ونه کړ. دکعبې امام هم بيعت کولو ته اړ ايستل سو. خو هغه داکار هيڅ ونه کړ. دغه مهال دولتي چارواکود برېښنا مزي وشکول چي په حرم کي توره تياره سوه، اوخلك سخت وبېرېدل. کله چي هغو وغوښتل چي له حرم ځخه د باندي ولاړ سي ټولي دروازې تړلي وې. چي له دې امله نورهم وارخطاسول. زيات وګړي له هغي لاري ځخه چي نوي باب السلام ته ترمځکه لاندي بهرته وتلې وه، ووتل او ډېر نور د صفا اومروه په منځ کي د لوړوکړکيو ځخه بهر وغورځېدل او ځانونه يې وژغورل. د حرم امام د بريد کوونکو له منګولو په يو ډول ځان وژغوری، سمدستي يې له يوې کوټې ځخه دولتي چارواکي له پېښي ځخه خبرکړه. ده هم خپله چوخه وغورځول او په عامو خلکو کي بهرته ووتی. په دې ترځ کي بريد کوونکي د حرم په منارو او نورو مهموځايونوکي خزه سول اوکله کله يې دګوليو واري هم کول. سمدستي ملك خالد د (32) تنو ديني عالمانو غونډه جوړه کړه. هغو د قرآن او نبوي احاديثو په رڼاکي د رايو په اتفاق پرېکړه وکړه چي د دغو وسله والو کسانو په وړاندي له تشدد ځخه کار اخيستل د شريعت سره سم کاردی. اود مسلمانانو د ځانو د ژغورني او ساتني لپاره وړکړني ډېري ضروري دي. ترد دې فتوا وروسته د حرم دباندي پارکينګ له پوځي جيپونو، چي ماشين ګڼي پکښي درول سوي وې ډك سو. سخت امنيتي تدابير ونيول سول، شا وخوا کورونه او ودانۍ خالي سوې او بيا سخت جنګ پيل سو، چي ځوارلس ورځي يې دوام وکړ. د دې جګړې له امله د مروه لوري ته د مسعٰی وروستۍ دروازه ماته سوه، د هغې د دواړو لورو دېوالونه ونړېدل، دحرم ختيزلوري ته هغه دېوال چي مروه له صفا ځخه بېلوي بشپړ وران سو، پردېوالو، دروازو اوکړکيوباندي دګوليو اورولو نخښي ښکارېدې، د برېښناټيوبونه، بادپکې او اېرکنډېشنونه وران ويجاړ سول. د حرم پرمنارو باندي چي بريد کوونکوګولۍ ځني اورولې، د دولتي ځواکونو لخوا دګوليو د اورېدلو نخښي له ورايه ښکارېدې. د حرم ډېر ستونونه ونړېدل. د مسجد الحرام ځيني دروازې په بشپړه توګه له منځه ولاړې. د حرم د دوهم پوړ ټولي زينې وراني سوې. د حرم د ستونو د مرمر ښکلي اوقيمتي ډبري جلاسوې. د حرم په زير زمينيو کي اوبه ودرېدې. د جګړې په جريان کي سعودي پوځيانو د دې لپاره چي بريد کوونکي د وسلو پرمځکه ايښوولوته اړکړي ټايرونه وسوځول چي تر ډېرو ورځو يې ډېر بد بوی پورته کېدی. بالاخره د حسن حسين د مياشتي د ځوارلسم او پنځلسم په شپه ترخونړي بريد وروسته ځيني ياغيان ووژل سول او ځيني ژوندي ونيول سول. د دغه کال د حسن حسين پر شپاړسمه چي د دسمبرد اوومي سره سمون خوري،کله چي حرم شريف بيرته د عبادت لپاره پرانيستل سو، سعودي ټلويزيون داسي تفصيلات خپاره کړه: د سعودي عربستان دکورنيو چارو وزير پاچازوي نايف بن عبد العزيز وويل :" له مفسدينو ځخه دکعبې شريفي د پاکولو او پرهغې باندي د بيا کنټرول ترلاسه کولو لپاره د سعودي د ملي ګارډ او وسله والو بريد کوونکو ترمنځ شديد جنګ وسو. په دې جګړه کي (75) تنه ياغيان او (60) تنه د ملي ګارډ سرتيري ووژل سول او د ځلورو پاکستانيانو په ګډون (26) تنه حاجيان شهيدان اوپه سلګونو نور ټپيان سول. (170) تنه د بيت الله شريفي د حرمت او سپېځلتيا له منځه وړونکي ژوندي

ونیول سول". چې له هغو څخه پنځوس تنه د ټلویزیون پرپرده هم وښوول سول. د سعودي دکورنیو چارو د وزارت د یوه بل بیان سره سم له نیول سوو څخه (63) تنه اعدام سول، ځیني د بېلو بېلو مودو په بند محکوم سول او یو شمېر ښځي چې د برید کوونکو په ډله کي وې دارالنسوان ته وسپارلي سوې. د تاریخ مکآ المکرمه لیکوال مولانا محمد عبد المعبود وایي چې په دې شخړه کي هلي کاپټرو له پاسه د ګازو ګولۍ و اورولې. او ټانکونه، توپونه او دوسله وال پوځ نور وسایل هم په کار ولوېده. 183- په سعودي پېرکي په حرم کي د ایرانیانو مظاهره او اړودوړ څوکاله د مخه لکه چې د لیبیا مشر معمر القذافي ویلي وه چې حرمین شریفین دي د اسلامي نړۍ یوه ګډ انتظام ته وسپارل سي. په دې پسي دغه خبري ایرانیانو هم کولې او په د هکله به یې کال په کال د حج سمینارونه اوکنفرانسونه جوړول او ایراني حاجیانو به په مکه مکرمه کي کله ناکله مظاهرې هم کولې. چې سعودي حکومت به د هغو په وړاندي له زغم څخه کار اخیستی. د سعودي واکمنو د ادعاله مخې په کال 1406س. کي په هوایي ډګرکي د ایراني حاجیانو له (95) بکسونو څخه یوپنځوس کیلوګرامه چاودېدونکي مواد ونیول سول. چې دا یې په مکه کي دوران کارۍ ترسره کولو لپاره سعودي ته لېږدول. په نوي ډیلي کي د سعودي د سفیر شیخ فواد له خولې به پخوا له ایران څخه دېرش، پنځه دېرش زره تنه د حج لپاره مکې ته تلل. خو بیا سره له دې چې ایران د عراق سره د جګړې په اقتصادي ستونزو هم اخته وو په 1407س. (1987ع.) کي د هغو شمېر نژدې یونیم لکوته لوړسو. سعودي سفیر زیاتوي چې موږته پته ولګېده چې په دغو وګړو کي ستر شمېر " پاسداران انقلاب " ، پوځیان او د حزب الله غړي او نور دغسي کسان وه. دکال 1407س. د لوی اختر د میاشتي شپږمه د 1987ع. کال د جولای (31) د جمعې ورځ د مازدیګر مهال وو، چې د مکې د العزیزیه په محله کي پارکینګ ته نژدې د ایراني حاجیانو راغونډېدل پیل سول. چغي، نارې یې پیل کړې. د آیت الله خمیني د عکسونو پوسترونه یې بېل بېل ځایونه ونښلول. د ټیلیفون او نورو خادوته د ورختلو لپاره یې زینې استعمال کړې. سوټې او ډنډې یې راوړلې او هغه چاقو ګان او چړې یې چې په کالوکي یې پټې کړې وې په لاسوکي ونیولې. د ځینو مظاهره کوونکو په لاسونو داسي ساعتونه وه چې پرلیکل سوي وه: " لبیك یا خمیني " او په داسي حال کي چې ځیني غټ غټ عکسونه، شعارونه، بیرغونه او لاوډسپېکرونه یې هم را اخستي وه، پرسړکونو او لارو یې بندیزونه واچول او د ترافیکو عادي جریان یې مختل کړ. چې له دې امله په زرګونو په موټرانوکي ناستي ښځي او واړه ماشومان وبېرېدل. دغه مهال ځینو عربو او نورو حاجیانو د مظاهرې له مشرانو څخه وغوښتل چې دا لړه پای ته ورسوي. خو هغو و نه منل او د مسجد الحرام پرلور رهي سول. کله چې د مکې ځینو اوسېدونکو مداخله وکړه هغو هجوم پر ور وړ. دغه مهال د ځارندوی ساتونکو چې هلته یې امنیتي چاري ترسره کولې د ایرانیانو ، د مکې د استوګنو او نورو حاجیانو ترمنځ د تصادم د مخنیوي لپاره مداخله وکړه. خو ایرانیانو په ډنډو، چړو او ډبرو پرخلکو او امنیتي ساتونکو بریدونه وکړه او ځارندوی او امنیتي ځواکونه یې مداخلې ته اړکړه. کله چې اوبه ترسر واوښتې، نو هغو اود ملي ګارډ پوځیانو ته حکم وسوچې مظاهره کوونکي تیت او خپاره کړي او د امنیت ټینګښت ته پاملرنه وکړي. چې له دې سره سم اخ ودب پېښ سو او مظاهره کوونکو په تېښته پیل وکړ. چې په دې ځغاستو او منډوکي مرګ ژوبله را منځته سوه. مظاهره کوونکو موټرانو او موټرسیکلانو ته اورونه واچول، د امنیتي ځواکونو وسایط یې وسوځول او د ټیلیفون او نورو دفاترو ځینو ودانیوته یې د نقصان رسولو او اور اچولوکوښښونه هم وکړه.

سعودي واکمنو ادعا کول چې امنیتي ځواکونو مردکي نه دي اورولي. اوکوم ایرانیان چې ووژل سول زیا تره ښځي اوسپین ږیري وه. کوم چې په مظاهره کي ګډون ته اړکړی سوي وه. کله چې ځغاستي پیل سوې دغه وګړي د مظاهره کوونکو تر پښو لاندي سول. دغه راز د سعودي امنیتي ساتونکي ایرانیانو په چړو ووهل او مړه سول. د دې لګي درګي په پایله کي (402) تنه ووژل سول چې (85) تنه یې سعودي وګړي او امنیتي سرتیري وه، (42) تنه یې د بېلو بېلو هیوادونو حاجیان وه (275) تنه یې ایراني مظاهره کوونکي وه. چې زیاتره یې ښځي وې. د دې پېښي ټپیان (649) تنه وه چې (145) تنه یې سعودي وګړي او امنیتي ساتونکي ، (201) تنه د نورو هیوادو حاجیان او (303) تنه ایرانیان وه. تر دې پېښي وروسته سعودي واکمنو ادعا وکړه چې ایرانیانو غوښتل چې پر مسجد الحرام باندي قبضه وکړي. او ځینو نورو ویل چې د هغو دا خیال وو چې د حرم په نیولو سره غوښتنه وکړي چې حرمین دي تر اسلامي نړۍ وال کنترول لاندي راسي. دا ادعاوي هم وسوې چې په دې مظاهره کونکوکي د ایران ځیني پوځي او ملکي غټ چارواکي هم شامل وه.

د " صهبای حج " په نامه د یوه نسبتاً ضخیم کتاب یوه ایراني لیکونکي آیت الله عبد الله جوادي آملي هم په دغو مظاهروکي ګډون درلود، هغه دغه ورځ د جمعهٔ خونین او دغه پېښه د فاجعهٔ خونبار او حادثهٔ سهمګین اعصار په نامه توصیفوي او وایي چې دغه لاریون له مشرکانو څخه د تبرا او د مسلمانانو د یووالي لپاره، د آیت الله خمیني په لارښوونه او د سعودي حکومت په مخکني توافق په لاره اچول سوی وو، خو سعودي چارواکو د دې

لاریون غریب او بې پناه ګډون کوونکي په خورا بې رحمۍ وټکول، چې په سلګونو تنه ښځي او نارینه مسلمانان مړه او په سلګونو نور ټپي اوخفه سول. دغه آیت الله وایي چې دغه وژني په سړه او توده وسله او اوښکي بهوونکي او خفه کوونکي ګاز ترسره سوې او د ماشینګڼو درزی د الهي امن په حرم کي پورته سو او په حرامه میاشت او بلد امین کي یې محرم زیارت کوونکي له مشرکانو څخه د تبرا په جرم داسي په وینو ولړل او د شهیدانو د جسدونو له ورسپارلو څخه یې هم تردېړو مودو ډډه وکړه. له دې پرته یې نور اروایي او غیراروایي جرمونه هم وکړه، چې نه یې قلم د لیکلو او نه یې ژبه د ویلو وس لري. (لویه څښتنه زموږ د مهال د ډېرو پوهو مسلمانانو یو له بله حال ان په الهی حرم کي لا له دغه قبیله دی، نوته د دې خپل اسلام او بې وزلي مسلمان حافظ سې).

184- دکعبې شریفي د ودانۍ بیا بیا سمون او روغونه

مخکي څرګنده سوه چې کعبه شریفه یوولس واره بیا جوړه سوې ده. دغسي په اسلامي دوره کي دکعبې وداني ڠوځلي ترمیم او روغه سوې هم ده چې، تفصیل یې په لاندي ډول وړاندي کیږي: په 814 س. کال کي دکعبې شریفي بام کمزوری سو. میزاب رحمت ته نژدې او د کعبې دننه په لرګین چت کي د نصب سوو کولکونو (روشندانونو) سره پردېوال اوبه څڅېدلې چې ممکن ډېر تاوان یې رسولی وای. خو هغه په خپل وخت له سره ترمیم سو، دکولکونو خراب سوي لرګي بدل سول او یماني رکن ته نژدې دکولك چوکاټ نوی ورته نصب سو. دغه راز پر بام باندي هغه لرګین میخونه کوم چې دکعبې پوښ به په بندېدی هم بدل کړی سول. په 838س. کال کي امیرسودون المحمدي دکعبې چت نوی کړاو په 843س. کال کي بیا دغه امیردکعبې شریفي د بام هغه برخي چې اوبه ځني څڅېدلې په اهاکو اوګچو پلسترکړې او د بام د مرمر ډبري یې هم مرمت کړې. دغه راز ده دکعبې د دنني چت د څلورو واړو کولکونو چوکاټونه ایسته کړل او له سره یې دکعبې دننه سم کښېښوول. په 848 س. کال کي دکعبې شریفي په لوېدیز دېوال کي څه نقص پیداسو چې د پلستر په واسطه سم سو. همداراز د میزاب رحمت لاندي چې کومي ډبري را لوېدلي وې، هغه هم اصلاح او بیرته هلته نصب سوې. په 883س. کال کي هم دکعبې د دېوالونو او ستونونو څه مرمت کاري وسوه. په 931س. کال کي د مصر د والي ابراهیم پاشا په حکم، د جدې د امیر او د مکې مکرمې د مشایخو ترڅارني لاندي دکعبې د چت پرماتو سوو لرګیو د اوسپني پتري ووهل سول او د هغو وی نو خوړلي ځایونه په سمیټو ډك سول. خو داکار پایښتی جوت نه سو او په 959س. کي بیا د هغو ترمیم ته اړتیا ولیدل سول. چې عثماني پاچا سلطان سلیمان خان بیا د هغو د ترمیم حکم ورکړ. ځیني دیني عالمان په دې نظروه چې ترڅو دکعبې شریفي کوم شی ونه لویږي. یا د هغې دکوم ځای ترمیم ته ډېر سخت ضرورت پېښ نه سي. نو د هغې د تعظیم دا تقاضاده چې نه دي ترمیمیږي اونه دي بدلیږي. خو چې چت یې ښه وکتی، نو ځیني لرګي مات سوي وه او ولوېدل، نو یې د هغو پرځای نوي لرګي ورکړه او ګردسره یې د پخوا په شان جوړکړه. د یوولسمي پېړۍ په لومړیوکي دکعبې په شامي دېوال کي درز پیداسو چې په 1019 س.کال کي ډېرسو. نو عثماني سلطان احمد خان د سلطان محمد زوي دکعبې د نړولو اراده وکړه او و یې پتېیل چې دکعبې یوه ډبره به په سرو زرو او بله به په سپینو زرو وپوښي. خو دیني عالمانو له دې کاره منع کړاو ورته ویې ویل چې دکعبې د دې درزونو چاره په یوه کمر بند کیږي. نو سلطان احمد خان د اتیا زرو دینارو په بیه د ژړو د پیتل کمربند چې په سرو زرو پوښلی وو ورته جوړ کړ. په 1045س.کال کي د مکې د امیر په وړاندیز، د عثماني پاچا لخوا، رضوان بیګ معمار دکعبې شریفي د ترمیم د چارو د تر سره کولو لپاره، مکې ته ورغی، دکعبې د ترمیم چاري یې ترسره کړې اود هغې بام یې د مرمرپه نوو ډبرو فرش کړ. په 1073س.کال کي دکعبې د چت د یوه لرګي د ماتېدوله امله د هغه بیا ترمیم ته اړتیا ولیدل سوه چې د جدې د والي سلیمان بیګ ترڅارني لاندي دکعبې د چت د ماتو اوخرابو لرګیو پرځای نوي لرګي ورکړه سول. په 1099س. کال کي دکعبې د بام هغه لرګین مېخونه کوم چې دکعبې پوښ په بندېدی، خراب سوي او نوي کېدو ته یې اړتیا پیداسوې وه. محمد بیګ نومي معمار له جدې څخه غټي غټي تختې وغوښتې، یو چوکاټ یې ځني جوړکړاو دکعبې پربام یې د دېوالونو پر پای کار نصب کړ او دکعبې پوښ یې په وتاړه. د 1106س. کال په حسن حسین (محرم الحرام) کي دکعبې د چت هغه لرګی چې خراب سوی وو، بدل کړه سو. د 1109س. کال د حسن حسین په میاشت کي بیا دکعبې ځیني وران سوي لرګي بدل کړی سول او دکعبې دننه زینه له سره جوړه سوه. چې اووه پلې یې د مرمر له ډبرو او نوري یې د یوډول کلك لرګي څخه جوړي سوې. کله چې داکار د لومړۍ خور (ربیع الاول) په میاشت کي بشپړ سو، د جدې والي په همدې مناسبت څلوېښت وزګړي حلال کړل او پربې وزلو یې ووېشل او څه نغدي پیسې یې هم خیرات کړې. په 1295س. کال کي دکعبې شریفي پربام د مرمرد ډبرو نوی فرش ووهل سو. په 1297س. کي د چت ځیني لرګي بدل سول او فرش یې هم نوی کړه سو. په1316س. کال کي د بام د مرمر ډبرو په فرش کي څه درزونه پیدا سول چې د هغو له امله دکعبې دننه اوبه ننوتلې، او دغه درزونه د اهاکو، سمیټو او هګیو د سپینو په یو

ډول سره ګډه سوې مساله بندکړی سول.

185- د کعبې شریفې سدانت (خدمت)

دکعبې شریفې سدانت عبارت دی د هغې د دروازې د پرانیستلو، تړلو،کلي ساتلو، دروازه وانی اوخدمت څخه. دغه خدمت لکه چې په دې بحث کي به څرګنده لخوا سپارل سوی او بلρ او رسول Ψسي په بني شیبه وو پوري اړه لري. او دوی ته د خدای چا ته نه سي سپارل کېدای. (دکعبې تولیت، د مکې امارت او اسماعیل) تر سر لیك لاندي د کعبې تولیت اوخدمت او د مکې او د نورو ملکونو د امارتΨمو وویل چې: لوی څښتن ته وسپارلې، چې بیا د هغه زوی نابت د هغه ځای ناستی سو. اوυچاري حضرت اسماعیل بیا د هغه په مورنۍ نیکه مضاض د بیت الله شریفي متولي سو. بیا عمالقه وو، جرهمو او خزاعه وو د کعبې د خدمت چاري سمبالولې. بیا د یمن واکمن اسعد تبع الحمیري کعبې ته پوښ ورکړ او د لومړی ځل لپاره یې په کعبه کي دروازه هم نصب کړه او قلف یې هم ور واچاوه. خو دا نه ده معلومه چې د دې قلف کلي به د چا چا سره وه. خو په تاریخونوکي چې څرګنده ده، هغه دا ده چې تر تبع وروسته ډېر پخوا دکعبې د قلف کلي د حُلیل خُزاعي سره وه، کوم چې د کعبې متولي او د مکې واکمن وو. بیا هغه دا کلي خپلي لور حبٰی ته وسپارل، بیا هغې خپل مېړه قُصیٌّ ته وسپارل. ځیني وایي چې حبٰی وویل چې زه د کعبې د سدانت (خدمت) چاري نه سم سمبالولای، ځکه یې دکعبې کلي خپل ورور ابو عبشان ته ورکړه، خو هغه شرابخور وو او د کعبې کلي یې پرقصي په یوه کوچني مشك شرابو خرڅه کړه. په هرصورت لکه چې د " قصي بن کلاب " تر سر لیك لاندي مو وویل د بیت الله تولیت قصي ته ورسېدی. قصي په خپل ژوند کي د حجابت، سقایآ رفاده، ندوه، لواء، قیاده او ځیني داسي نوري اډانې جوړي کړې. او کله چې سپین ږیرتوب ته ورسېدی هغه یې د خپلو زامنو ترمنځ ووېشلې او د حجابت او څه نوري دندي یې خپل مشر زوی عبد الدار ته ورکړې او د کعبې کلي یې هم ور وسپارل. بیا عبد الدار د حجابت چاري خپل زوی عثمان ته وسپارلې. بیا دغه دنده د هغه زوی عبد العزٰی، بیا د عبد العزٰی زوی ابو طلحه عبد الله او د ابو طلحه عبد الله ترمړیني وروسته د هغه زوی طلحه ته او د طلحه ترمړیني وروسته د هغه زوی عثمان ته ورسېده. بیا لکه څنګه چې مو (دکعبې کلي بیرته عثمان ته دغه دنده هماغسي د پخوا پهρورکول) ترسرلیك لاندي وویل د مکې ترفتحي وروسته رسول سره مدینې منورې ته ولاړی، دغه دندهρشان عثمان ته وسپارل. څنګه چې عثمان د رسول یې خپل د اکا زوی شیبه بن عثمان بن ابي طلحه ته وسپارل چې تر نن مهاله د کعبې حجابت د همدغه شیبه په کورنۍ کي پاته دی. د شیبه پلارعثمان چې د طلحه ورور او د ابي طلحه عبد الله زوی وو د احد په جګړه کي د مشرکینو بیرغ لېږداوه اوکافر ومړ او شیبه د مکې ترفتحي وروسته مسلمان سو. د کعبې د اوسنیو خادمانو (شیبیونو) د توکم لړۍ همدغه شیبه بن عثمان بن ابي طلحه ته رسیږي.